

ISSN 24116548

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Міністерство освіти і науки України
Донбаський державний педагогічний університет

**ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ФІЛОЛОГІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 3

Слов'янськ – 2016

ISSN 2411–6548
УДК 8
ББК 80
Т 338

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – 324 с.

Редакційна колегія

- Глуценко В. А.** – доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Біличенко О. Л.** – доктор наук із соціальних комунікацій, професор (Донбаський державний педагогічний університет)
- Бріцин В. М.** – доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України)
- Буніятова І. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка)
- Габідулліна А. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Загнітко А. П.** – доктор філологічних наук, професор (Український мовно-інформаційний фонд НАН України)
- Іванова Л. П.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
- Казаков І. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Кудрявцева Л. О.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Марченко Т. М.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Матвєєва Н. П.** – доктор філологічних наук, професор (Чорноморський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили)
- Маторіна Н. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Мойсієнко А. К.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Овчаренко Н. І.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Просалова В. А.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет)
- Синиця І. А.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет)

Пропоновані науково-методичні студії з мовознавства, літературознавства, методики викладання мови та літератури у ВНЗ педагогічного спрямування та загальноосвітніх закладах присвячено актуальним проблемам сучасної лінгвістики, стилістики, дидактики та літературного процесу.

Результати репрезентованих наукових розвідок можуть стати в нагоді лінгвістам, літературознавцям, викладачам, учителям, аспірантам, магістрантам і студентам.

The presented scientific methodological studies on Linguistics, Theory and History of Literature, Methodology of teaching language and literature in pedagogical institutions of higher education and comprehensive schools deal with the topical issues of modern Linguistics, Stylistics, Didactics and Literature Process.

The results of the research investigations suggested will be useful to linguists, literary scholars, lecturers, teachers, post-graduate students, undergraduate students seeking a Bachelor's or a Master's degree.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21219–11019Р, видано 04.03.2015 р. (УКРДЕРЖРЕЄСТР)
Друкується за рішенням Вченої ради Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № 3 від 20.10.2016 р.)

ISSN 2411–6548
© ДДПУ

*Присвячено
20-річному ювілею
філологічного факультету*

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Глуценко В. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД ЯК ГЕТЕРОГЕННИЙ ФЕНОМЕН	8
Орел А. ІСТОРІЯ ПІДСИСТЕМИ КОНСОНАНТИЗМУ ПРОТОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ (лінгвоісторіографічний аспект)	15
Піскунов О. УКРАЇНСЬКІ МОВОЗНАВЦІ 30-х рр. ХХ ст. ПРО РЕКОНСТРУКЦІЮ ПРАМОВНИХ СТАНІВ	21
Глуценко В., Рябініна І. ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У СТУДІЯХ П. О. ЛАВРОВСЬКОГО	27
Пампура С. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст.	37
Маторина Н. СЛОВА КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ (лінгвоісторіографічний аспект)	43
Бурковська О. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ В РОСІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	51
Маторін Б. ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ Й АМЕРИКАНСЬКИМИ ЛІНГВІСТАМИ (лінгвоісторіографічний аспект)	57
Ніколайчук А., Хлинїна М. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ	64
Гаврилова В. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЕМІЙ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «КАЛЕНДАРНИЙ ХРОНОНІМ»	70
Денисова А. ЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ	76

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

Луковенко Т.

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОМЕОПАТИЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ (тематичний розряд власне-гомеопатичних
термінів)..... 82

Швидка В.

ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ЯК ВІДБИТТЯ УКРАЇНСЬКО-
РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ..... 88

Роман В., Куренна К.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ
ЗАПОЗИЧЕНЬ 97

Kovalenko V.

SPOKEN ENGLISH VERSUS STANDARD..... 107

Сушко О., Ковальова Г.

ШЛЯХИ ПРОНИКНЕННЯ ОБРАЗНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ У ПАРАДИГМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ
(на матеріалі службових документів першої половини ХХ ст.) 111

СЛОВОТВІР І ГРАМАТИКА

Быкова Л.

МОРФЕМА ↔ МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ (попытка аналитического
представления)..... 117

Шепель Ю.

МЕСТО СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В МОДЕЛИРОВАНИИ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ 130

Куц Н.

ПРОБЛЕМА АНАЛІТИЗМУ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ 146

Габідулліна А.

ПАРЕНТЕЗА В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ..... 152

Ледняк Г., Ледняк Ю.

ЗВЕРТАННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ 161

Ледняк Ю., Ледняк Г.

СВОЄРІДНІСТЬ ТЕМПОРАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПОВІДАННЯ
М. Л. КАШНІЦ «ОДНОГО РАЗУ ОПІВДНІ, В СЕРЕДИНІ
ЧЕРВНЯ» 169

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Колесов В.

КОНЦЕПТ *МЫШЛЕНИЕ* В ПОЛЕ РУССКОГО СОЗНАНИЯ..... 177

Пименова М.

СЛОВАРЬ ОБРАЗОВ..... 190

СОЦІОЛІНГВІСТИКА І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Александрова О., Корольова Т.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОЇ
ТА УКРАЇНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МОЛОДІ..... 197

Решетняк О., Швидка Н., Барішева М.

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМНИХ СИМВОЛЕМ У
БІБЛІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ..... 204

Слабоуз В.

ПРОБЛЕМА РАЗРАБОТКИ МЕТАЯЗЫКА ДЛЯ ОПИСАНИЯ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА СЕМАНТИКИ ИМЁН
СОБСТВЕННЫХ 210

Soroka T.

UNDERSTANDING CULTURE AS A SOCIAL VALUE:
THEORETICAL CONSIDERATIONS 215

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Спічка А.

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ
ЛЕКСИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ІНШОМОВНИХ
ТЕКСТІВ..... 224

Коротяєва І.

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 230

Нікітіна Н., Маляр О.

ДО ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ 240

Голуб О., Мірошніченко Д.

ТИПОВІ ПОМИЛКИ СТУДЕНТІВ ПРИ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ
ВЛАСНИХ ІМЕН ЛЮДЕЙ ЛАТИНИЦЕЮ У ПЕРЕКЛАДАХ
З УКРАЇНСЬКОЇ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ 246

Руденко Т.

МЕТОДИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАННЯ В СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ МОВОНАВЧНИЙ
ПРОЦЕС 252

Бондаренко Г., Зінов'єва В.

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ 5 КЛАСУ
В ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 261

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Біличенко О.

ДИСКУРС ЯК МЕХАНІЗМ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ
І КОМУНІКАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ... 267

Ткаченко К.

ОСОБЕННОСТИ ВОПЛОЩЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ЗАМЫСЛА В ЖАНРЕ РОМАНА-ЭПОПЕИ..... 275

Жижченко Л., Грязнова К.

ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖУ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ
ТВОРІ..... 281

Жижченко Л., Князева Р.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПЕЙЗАЖУ В
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 288

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Рубан А.

МОТИВ КРУГА В СТРУКТУРЕ РОМАНА Л. Н. ТОЛСТОГО
«АННА КАРЕНИНА» 296

Казаков И., Аверина Л.

МОТИВ ВРЕМЕНИ И ОБРАЗ ЧАСОВ В ПЬЕСЕ
А. ВВЕДЕНСКОГО «ЕЛКА У ИВАНОВЫХ» 302

Сиротенко В., Бурлака Р.

ІСТОРІЇ, ЯКІ НЕ ПОВИННІ СТАТИ ІСТОРІЄЮ: РОЗДУМИ
З ПРИВОДУ КНИГИ «ДОНБАС – АРЕНА ВІЙНИ» 308

РЕЦЕНЗІЇ

Тищенко К.

ЛІТЕРАТУРНІ ПОРТРЕТИ СЛОВ'ЯНЩИНИ..... 318

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Глуценко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3+808.2:801

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД ЯК ГЕТЕРОГЕННИЙ ФЕНОМЕН

Автор спирається на обґрунтовану ним у низці публікацій гетерогенну концепцію лінгвістичного методу, згідно з якою в його структурі доцільно виділяти онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

Такий підхід застосовано до порівняльно-історичного методу. У складі його онтологічного компонента виділено принципи історизму, причиновості, системності й загального зв'язку явищ та історичний, причиновий, системний підходи. Телеологічний компонент становить мета, що може інтерпретуватися у фактологічному й методологічному аспектах. Операційний компонент включає прийом генетичного ототожнення фактів, процедуру лінгвістичної реконструкції, прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ.

Ключові слова: *порівняльно-історичний метод, структура, гетерогенний феномен, онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.*

Глуценко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ МЕТОД КАК ГЕТЕРОГЕННЫЙ ФЕНОМЕН

Автор опирается на обоснованную им в ряде публикаций гетерогенную концепцию лингвистического метода, согласно которой в его структуре целесообразно выделять онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Такой подход применен к сравнительно-историческому методу. В составе его онтологического компонента выделены принципы историзма, причинности, системности и всеобщей связи явлений и исторический, причинный, системный подходы. Телеологический компонент составляет цель, которая может интерпретироваться в фактологическом и методологическом аспектах. Операциональный компонент включает прием генетического отождествления фактов, процедуру лингвистической реконструкции, приемы хронологизация и локализации языковых явлений.

Ключевые слова: *сравнительно-исторический метод, структура, гетерогенный феномен, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.*

Glushchenko V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE COMPARATIVE HISTORIC METHOD AS THE HETEROGENEOUS PHENOMENON

The author rests upon the validated by him in his works heterogeneous conception of the linguistic method, according to which it is appropriate to divide its structure into ontological, teleological and operational components.

The following approach has been applied to the comparative historic method. The historic, causality, systemacity and the general association of phenomena principles as well as historic, causative and systematic approaches can be found in its ontological component. The operational component includes the method of genetic identification of facts, the procedure of linguistic reconstruction, the method of dating and localization of language phenomena.

Key words: *comparative historic method, structure, heterogeneous phenomenon, ontological, teleological and operational components.*

Постановка проблеми. У низці наших публікацій обґрунтовано трикомпонентну (гетерогенну у своїй сутності) концепцію лінгвістичного методу, згідно з якою в його структурі доцільно виділяти онтологічний, телеологічний та операційний компоненти [7, с. 12–13; 3; 4; 8; 18]. Ми показали, що широке трактування лінгвістичного методу є перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. При вузькому трактуванні лінгвістичного методу він ототожнюється з операціями (прийомами, процедурами), тобто виступає як гомогенний феномен; така інтерпретація збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

Запропонований підхід дозволяє об'єднати у цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, мета дослідження, операції (прийоми, процедури).

Такий підхід може бути застосований до будь-якого лінгвістичного методу, у тому числі до порівняльно-історичного.

Аналіз останніх досліджень. Проте це питання залишається недостатньо дослідженим. Хоча про структуру порівняльно-історичного методу йдеться в низці наших публікацій, увага акцентується на онтологічному компоненті порівняльно-історичного методу [7, с. 13–22; 6; 5]. Спеціальних праць, які були б присвячені структурі порівняльно-історичного методу як гетерогенного феномена й у яких було б докладно висвітлено специфіку телеологічного й операційного компонентів цього методу, у

мовознавстві немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою нашої статті є характеристика порівняльно-історичного методу з погляду його структури в межах гетерогенної концепції.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити сутність онтологічного компонента, виділивши в його складі певні принципи й підходи; 2) виявити специфіку телеологічного компонента у фактологічному й методологічному аспекті; 3) охарактеризувати прийоми та процедури порівняльно-історичного методу (операційний компонент).

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, у структурі порівняльно-історичного методу доцільно виділяти онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

У його **онтологічний компонент** входить низка принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, є принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятим: у будь-якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, ідеться й про принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Проведена нами історико-наукова реконструкція показала, що в працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ [7]. У науковій літературі принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські» [14, с. 80] і як принципи лінгвогенетичних досліджень взагалі [9, с. 29–44]. Зокрема, вони є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять в онтологічний компонент порівняльно-історичного методу [7, с. 15–22]. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причиновий, системний).

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності в компаративістиці. Розглядаючи принципи системності та історизму, В. І. Постовалова відзначає, що дуже часто ці принципи інтерпретують як незалежні; у цьому випадку питання про їхню сумісність у межах тієї або іншої концепції є дискусійним. Цей підхід допускає такі трактування: 1) обидва принципи виключають один одного; 2) обидва принципи виступають як супутні; 3) обидва принципи не виключають один одного [15, с. 63–64]. Сама В. І. Постовалова вважає принцип історизму одним з різновидів принципу системності, якщо розглядати систему як сукупність її функціонально-генетичних станів [там же, с. 63]. Подібний погляд представлено в праці І. В. Бойченка та В. І. Куценка: автори розглядають принцип історизму як подальшу

конкретизацію принципів розвитку, детермінізму та системності [2, с. 19].

У філософії досить поширеним є пояснення взаємозв'язку принципів історизму, причиновості та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ. Так, Я. Ф. Аскін зазначає взаємозв'язок принципів детермінізму та загального зв'язку явищ і підкреслює, що «детермінізм відбиває активний бік цього взаємозв'язку» [1, с. 14]. О. Г. Спіркін вважає, що принцип загального зв'язку явищ існує в причиновому та системному вияві [17, с. 87].

Подібний підхід відбився й у мовознавстві. На думку В. М. Русанівського, конкретизацією принципу загального зв'язку явищ є принцип причиновості [16, с. 3], а з погляду О. С. Мельничука – принципи причиновості та системності [12, с. 19–20]. Найбільш завершений вигляд такий підхід дістав у концепції В. К. Журавльова: як конкретизацію та вияв універсального принципу загального зв'язку явищ інтерпретовано три принципи – історизму, причиновості й системності [9, с. 39–40].

Телеологічний компонент порівняльно-історичного методу становить його мета. У сучасній компаративістиці її трактують достатньо широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей (груп, підгруп) споріднених мов, їхнього подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (граматик і словників) споріднених мов [13, с. 485].

Цю мету можна конкретизувати в таких завданнях: 1) встановлення генетичної спорідненості між певними мовами; 2) пояснення генетичної спільності цих мов на основі постулату їхнього походження із спільного джерела (прамови); 3) з'ясування причин і умов «розпаду» прамови (ураховуємо умовність терміна *розпад*, беручи до уваги, що мови утворюються шляхом не тільки дивергенції, а й конвергенції) та утворення самостійних мов; 4) розкриття закономірностей еволюції сім'ї (групи, підгрупи) споріднених мов, виявлення вторинних сходжень і розбіжностей між ними, виділення архаїзмів та інновацій у мовах цієї сім'ї (групи, підгрупи); 5) створення порівняльно-історичних описів (граматик і словників) споріднених мов.

Проте, з нашого погляду, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не тільки на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження – як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на

конкретному історико-мовному матеріалі [7, с. 14–15]. Саме так, з методологічних позицій, трактували мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл [там же, с. 99, 175].

Операційний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур. За Г. А. Климовим, це 1) прийом генетичного ототожнення фактів, 2) процедура лінгвістичної реконструкції, 3) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей [10, с. 9, 29].

Прийом генетичного ототожнення фактів є основою порівняльно-історичного методу. Існування цього методу можливо лише в тому випадку, якщо буде доведено генетичну тотожність великої кількості різнорідних мовних елементів. Для порівняння може бути використаний тільки найбільш стійкий мовної матеріал: деякі тематичні групи лексики з основного словникового фонду (терміни спорідненості, слова, що позначають життєво необхідні предмети: укр. **земля, небо, вода, дерево** та ін., особові займенники, числа першого десятка, числівник **сто**), форми словозміни й засоби словотворення. Так, генетично тотожними є укр. **ліс**, рос. **лес**, давньор. **лѣсъ**, польське **las** та ін. Зазначимо, що до порівняння залучаються не слова, а морфеми (слово порівняно легко запозичується з мови в мову; у споріднених мовах спільних морфем значно більше, ніж спільних слів).

Найбільш суттєвою частиною операційного компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції [11, с. 202]. Реконструкцію розподіляють на три різновиди: *зовнішню, внутрішню* і «*філологічний метод*» [10, с. 25]. Хоча у практиці мовних досліджень усі три різновиди тісно пов'язані й органічно взаємодіють [там же, с. 25–26; 11, с. 91–92], традиційно вважається, що в межах порівняльно-історичного методу застосовується тільки зовнішня реконструкція (що є, отже, ознакою цього методу), пов'язана з виходом за межі єдиної мовної системи. Зовнішній характер реконструкції полягає в тому, що дослідник реконструює (відновлює) той чи інший архетип на основі зовнішнього порівняння, тобто шляхом порівняння фактів низки споріднених мов, узятих у їхній історії. Завдяки цьому відновлюється мовна картина в періоди, навіть не зафіксовані пам'ятками писемності. Так, встановлення генетичної тотожності укр. **ліс**, рос. **лес**, давньор. **лѣсъ**, польське **las** та ін. (залучаються дані всіх слов'янських мов у сукупності їхніх діалектів і матеріал давніх писемних пам'яток усіма слов'янськими мовами, а також дані інших індоєвропейських мов) дає можливість реконструювати праслов'янську фонему **ǰ** як певний архетип (праформу).

Внутрішня реконструкція і так званий «філологічний метод» (слід відзначити умовність цього терміна, оскільки «філологічний метод» не є власне методом), на думку багатьох компаративістів, застосовуються в межах не порівняльно-історичного, а іншого методу – історичного та, отже, є його ознакою. Історичний метод обмежується рамками однієї мови; дослідник порівнює одне й те саме явище, узяті на різних етапах розвитку певної мови.

Говорячи про хронологізацію та локалізацію мовних явищ і їхніх системно пов'язаних сукупностей, необхідно підкреслити, що без урахування чинників часу й простору не можна побудувати історію мови. Хронологізація може бути абсолютною й відносною. Так, перехід *е > о* в російській мові здійснився після ствердіння *ж, ш* (рос. *несёшь, грабёж*), але до ствердіння *ц* (перед *ц* немає *е > о*: рос. *отец*). Це відносна хронологія. Але тут, оскільки розглядувані феномени відбито в давніх писемних пам'ятках, можна встановити й абсолютну. Фонема *ж, ш*, за даними пам'яток, стверділи в XIV ст. (рос. *ножы*), а *ц* – у XVI ст. (рос. *улицы*). З цього випливає, що перехід *е > о* мав місце між XIV і XVI ст., тобто в XV ст. Прийом відносної хронологізації дозволяє встановити, чи відбувалися ти або інші мовні процеси одночасно (синхронно) або послідовно, причому критерієм синхронного (одноплощинного) існування архетипів виступає системність їхньої трансформації. Так, одним з видатних досягнень славістики в XIX ст. стало встановлення послідовності трьох слов'янських палаталізацій задньоязикових приголосних.

Значну увагу компаративісти приділяють і локалізації. Це виявилось, зокрема, у значному поширенні в кінці XIX ст. – на початку XXI ст. лінгвістичної географії, яку частина мовознавців відносить до операційного компонента порівняльно-історичного методу (ідеться, власне, про прийом локалізації), а частина характеризує як окремий метод.

Основними джерелами вивчення історії мови в межах порівняльно-історичного методу виступають матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:
1. Виділення у структурі порівняльно-історичного методу онтологічного, телеологічного та операційного компонентів дозволяє дати повну й усебічну характеристику цього методу. **2.** У складі онтологічного компонента доцільно експлікувати принципи історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ, а також історичний, причиновий, системний підходи. **3.** Телеологічний компонент полягає у відтворенні моделей прамов, їх подальшого розвитку та членування на певні мови, а також у створенні відповідних порівняльно-історичних описів (фактологічний аспект) і в

реалізації принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі (методологічний аспект). 4. Найбільш повно структуру операційного компонента розкрито Г. А. Климовим, який виділив 1) прийом генетичного ототожнення фактів, 2) процедуру лінгвістичної реконструкції, 3) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ та їх системно пов'язаних сукупностей.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні порівняльно-історичного методу в лінгвістично-історіографічному аспекті.

Література

1. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскин. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.

2. Бойченко И. В. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания / И. В. Бойченко, В. И. Куценко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – Київ : Наук. думка, 1989. – С. 8–26.

3. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.

4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.

5. Глущенко В. А. Порівняльно-історичний метод: онтологічний компонент / В. А. Глущенко // Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки : зб. наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 8–19.

6. Глущенко В. А. Принципи дослідження у структурі порівняльно-історичного методу / В. А. Глущенко // Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (зб. наукових праць до 90-річчя з дня народження). – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 27–32.

7. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

8. Глущенко В. А. Теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця XX ст. – початку XXI ст. / Глущенко В. А. // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – Вип. 2. – С. 6–17.

9. Журавлев В. К. Диахроническая фонология / Владимир Константинович Журавлев. – Москва : Наука, 1986. – 232 с.

10. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Г. А. Климов // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.

11. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Макаев Энвер Ахмедович. – Москва : Наука, 1977. – 205 с.

12. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – С. 19–32.

13. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485–486.

14. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

15. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – Москва : Наука, 1978. – 203 с.

16. Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 3–11.

17. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. – Москва : Политиздат, 1988. – 592 с.

18. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / Glushchenko V. // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161'34-112

ІСТОРІЯ ПІДСИСТЕМИ КОНСОНАНТИЗМУ ПРОТОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ (лінгвоісторіографічний аспект)

У статті докладно проаналізовано погляди мовознавців щодо процесів становлення і розвитку підсистеми консонантизму протослов'янського діалекту праіндоєвропейської мови у світлі загальних тенденцій розвитку праслов'янської фонологічної системи в цілому. Обґрунтовано важливість вивчення історико-фонологічних досліджень славістів із метою підвищення експланаторного рівня фонології та встановлення причиново-наслідкових ланцюгів, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови.

***Ключові слова:** праслов'янська мова, протослов'янський діалект, фонологічна система, підсистема консонантизму.*

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ИСТОРИЯ ПОДСИСТЕМЫ КОНСОНАНТИЗМА ПРОТОСЛАВЯНСКОГО ДИАЛЕКТА ПРАИНДОЕВРОПЕЙСКОГО ЯЗЫКА (лингвосториографический аспект)

В статье подробно проанализированы взгляды языковедов на процессы становления и развития подсистемы консонантизма протославянского диалекта праиндоевропейского языка в свете общих тенденций развития праславянской фонологической системы в целом. Обоснована важность

изучения историко-фонологических исследований славистов с целью повышения экспланаторного уровня фонологии и установления причинно-следственных связей, результатом которых стало формирование фонологической системы праславянского языка.

Ключевые слова: праславянский язык, протославянский диалект, фонологическая система, подсистема консонантизма.

Orel A.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University*

**THE HISTORY OF CONSONANT SUBSYSTEM OF PROTO-SLAVIC DIALECT OF PROTO-INDO-EUROPEAN LANGUAGE
(linguistic historiographical aspect)**

The views of linguists about the process of consonant subsystem of Proto-Slavic dialect of Proto-Indo-European language formation and development according to the common tendencies of Proto-Slavic phonological system development are analyzed in the article. The importance of historical phonological investigations studying is founded with the aim of upgrading explanatory level of Phonology and formation causal-investigatory connects the result of which is formation of Proto-Slavic phonological system.

Key words: *Proto-Slavic language, Proto-Slavic dialect, phonological system, consonant subsystem.*

Постановка проблеми. Фонологічну «передісторію» східнослов'янських мов становлять ті фонологічні процеси, які відбувалися в праслов'янській мові, починаючи від її виділення з індоєвропейської прамови. За даними внутрішньої реконструкції, найбільш вірогідною визнана гіпотеза про безпосереднє виділення праслов'янської мови з праіндоєвропейської (через протослов'янський період) без перехідної прабалто-слов'янської мови (Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.). Історична фонологія праслов'янської мови є «передісторією» історичної фонології східнослов'янських мов.

Метою статті є вивчення основних тенденцій розвитку фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, зокрема, підсистеми консонантизму, що є першочерговим завданням дослідників історії фонологічних систем східнослов'янських мов.

Аналіз останніх досліджень. Очевидною є гіпотетичність побудови фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, чим і пояснюють неоднозначність поглядів мовознавців на реконструкцію як основного складу системи фонем, так і тих процесів, які в ній відбувалися (В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова). Аналіз низки суперечливих питань у дослідженні протослов'янської звукової системи з

фонологічного погляду дозволив підвищити експланаторність реконструйованої моделі (О. Семереньї, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, Л. К. Мошинський, С. Б. Бернштейн, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова).

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на дослідження сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, можна не лише відтворити протослов'янські фонологічні процеси, а й установити причиново-наслідкові ланцюги, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови. Наявність певних протиріч, як-от відмінність у кількості проривних та щілинних фонем, підштовхнула систему до змін. Низка конвергентно-дивергентних процесів, як наслідок – збільшення кількості щілинних фонем, а також пов'язаний із цим процес делабіалізації голосних значною мірою змінили вигляд фонологічної системи протослов'янського діалекту та запустили в дію перші, власне праслов'янські процеси. Закон делабіалізації, з дією якого пов'язані явища делабіалізації голосних та лабіалізації (лабіовеляризації) приголосних, визначено як провідну тенденцію в протослов'янській фонологічній системі. Виникнення тенденції до палаталізації та посилення тембрових зв'язків між сусідніми приголосним та голосним ознаменували становлення праслов'янської фонологічної системи.

Проблема встановлення кількості рядів задньоязикових (гутуральних) приголосних у пізній фонологічній системі індоєвропейської мови або в початковій протослов'янській фонологічній системі залишається актуальною і для сучасних дослідників. Різноманітні погляди мовознавців щодо зазначеної проблеми можна звести до трьох основних гіпотез: 1) виділення трьох рядів гутуральних; 2) виділення двох рядів; 3) виділення одного ряду гутуральних [6, с. 56; 4, с. 83–84; 1, с. 47–48; 8, с. 79–90].

Прихильники першої гіпотези, зокрема Є. Курилович, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов [2, с. 13] постулюють для фонологічних систем групи діалектів праіндоєвропейської мови наявність велярних (g, k, g^h, k^h), лабіовелярних (g^u, k^u, g^{hu}, k^{hu}) та палаталізованих (палатовелярних, за Ю. Я. Бурмистровичем [1, с. 48]) задньоязикових ($g', k', g^{h'}, k^{h'}$) приголосних. Однією з причин неможливості функціонування трьох рядів задньоязикових фонем в індоєвропейських діалектах В. І. Георгієв, С. Д. Кацнельсон, Г. С. Кличков, Ю. Я. Бурмистрович вважають відсутність такого складу гутуральних у підсистемах консонантизму окремих індоєвропейських мов [3, с. 29; 6, с. 57; 1, с. 47]. За спостереженням

В. І. Георгієва, палатальні гутуральні найчастіше трапляються перед голосним переднього ряду, що вказує на вторинність протиставлення «палатальність – велярність» для задньоязикових [3, с. 36]. Ця думка В. І. Георгієва підтверджується пізнішими висновками В. К. Журавльова та В. А. Маслової, з погляду яких палаталізовані гутуральні є алофонами велярних [5, с. 41; 8, с. 89].

З іншого боку, і гіпотезу, у якій постульовано один ряд гутуральних (g, k, g^h, k^h), прийняти важко. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, різноманітність рефлексів гутуральних у сучасних індоєвропейських мовах неможливо звести до одного ряду [1, с. 48]. В останніх роботах сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, найвірогіднішою з позиції системності фонологічної будови мови є дворядна гіпотеза, тільки в тому її варіанті, де для протослов'янського періоду визнається наявність велярного та лабіовелярного рядів гутуральних ($g, k, g^h, k^h, g^u, k^u, g^{hu}, k^{hu}$) [4, с. 83–84; 1, с. 48; 8, с. 88].

Щодо реконструкції придихових фонем для протослов'янської підсистеми консонантизму, в історико-фонологічних дослідженнях представлено три варіанти: 1) схема, у якій дзвінкі придихові (b^h, d^h, g^h, g^{hu}) протиставлені глухим (p^h, t^h, k^h, k^{hu}); 2) схема без глухих придихових, а також 3) схема, у якій на місці дзвінких придихових реконструйовано фонем з іншою артикуляційною якістю. Перший варіант визнавали І. М. Тронський [11, с. 37–39], О. Семереньї [там же, с. 69–70, 159–161]; за визначеннями Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, він є більш реалістичним з типологічного погляду [1, с. 47; 8, с. 31]. Дослідники спиралися на аргументи Р. О. Якобсона, А. Мартіне, В. В. Мартинова, які вважають, що потрібне протиставлення фонем («чиста дзвінка – чиста глуха – придихова дзвінка») не фіксується в жодній з мов світу [7, с. 8–9]. Згідно з універсалією, сформульованою В. В. Мартиновим, маркований ряд фонем (а таким є дзвінкі придихові в протослов'янському діалекті) не може функціонувати в мові без відповідного немаркованого ряду (до нього відносять глухі придихові) [там же].

Стосовно третього варіанта, В. А. Маслова відзначила, що невизначеність фонетичної природи дзвінких придихових є характерною рисою для низки фонологічних досліджень, присвячених висвітленню проблем праіндоєвропейського консонантизму [8, с. 33–37]. На думку Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова, ознака придиховості в підсистемі зімкнених фонем праіндоєвропейської мови є взагалі фонологічно нерелевантною [2, с. 27]. Отже, «придиховий та відповідний непридиховий, вважають

дослідники, є комбінаторними варіантами відповідних фонем», які залежать від позиції в слові [там же]. На відсутність аспіратів у фонологічній системі протослов'янського періоду вказував В. К. Журавльов [5, с. 23, 38, 41]. Проте загальноприйнятою в сучасних історико-фонологічних дослідженнях є така схема протослов'янської підсистеми консонантизму, де чітко реконструюються як глухі, так і дзвінки придихові [1, с. 47; 8, с. 27–37], що дозволяє краще пояснити їх рефлекси в сучасних слов'янських мовах.

Сутність проблеми реконструювання білабіальної фонемі у складі інших лабіальних приголосних протослов'янського діалекту індоєвропейської прамови полягає насамперед у її нечастотності, що, на думку деяких мовознавців, зокрема О. Н. Савченка, І. М. Тронського, О. Семереньї тощо, є показником слабкості цієї фонемі [9, с. 60; 11, с. 40; 10, с. 66]. Ю. Я. Бурмистрович відзначив припущення Х. Педерсена про відсутність чистої дзвінкої фонемі у протослов'янській фонологічній системі [1, с. 48]. Подібні припущення стали поштовхом для виникнення інших гіпотез. Як зазначили дослідники, уперше думку про первинність глоталізованих фонем для праіндоєвропейської мови, з яких пізніше виникли чисті дзвінки зімкнені, висловив А. Мартіне [там же]. На основі цієї ідеї Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, а з іншого боку П. Дж. Хопер, створили цілісну теорію, яка одержала назву глотальної теорії. Насамперед ця теорія цікавить нас з погляду її придатності для з'ясування статусу білабіальної чистої фонемі у системі приголосних фонем протослов'янського діалекту. Так, основними недоліками зазначеної теорії, на думку дослідників, є типологічна унікальність переходу глоталізованих приголосних у дзвінку неглоталізовані (на цьому особливо наголошував О. М. Трубачов [12, с. 66–67]), а також відсутність указівки на причини, що лежать в основі подібного переходу [1, с. 48; 8, с. 69–76]. У роботі В. А. Маслової вказано на те, що глоталізовані приголосні є взагалі нетиповими для індоєвропейського ареалу, а якщо й можлива реконструкція їх, то тільки для раннього праіндоєвропейського періоду [8, с. 72–73]. Дослідниця спирається на погляди таких мовознавців, як О. М. Трубачов, Г. Б. Джаукян тощо [12, с. 67].

Склад підсистеми щілинних (фрикативних) фонем у протослов'янському діалекті мовознавці реконструювали неоднозначно. Найпоширенішою серед дослідників є думка, згідно з якою до підсистеми щілинних фонем зазначеного діалекту входила тільки одна фонема <s>. Так вважають А. Мейе, В. К. Журавльов, О. Н. Савченко, Д. Д. Беляєв, О. Семереньї, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслової та ін. [9, с. 80; 10, с. 83; 1, с. 50; 8, с. 93]. Висока

частотність фонемі <s>, з одного боку, а з іншого боку, її слабке включення в систему консонантизму, що стало причиною появи пустих клітин, викликали низку дивергентних процесів, які докорінним чином змінили всю підсистему консонантизму [4, с. 83–84; 1, с. 50, 62–66].

Загальноприйнятою в мовознавстві є теза про подвійну природу сонантів, згідно з якою сонорні звуки займають проміжне положення між приголосними та голосними. Однією з основних суперечливих проблем у дослідженні системи сонантів протослов'янського діалекту мовознавці, зокрема Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова [1, с. 50–52; 8, с. 169–193], вважають визначення статусу складових (m° , n° , r° , l°) та нескладових сонорних фонем (m , n , r , l). Так, низка вчених, серед яких Є. Курилович, С. Б. Бернштейн, В. А. Дибо, О. Н. Савченко, О. Семереньї, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін., вважають складові й нескладові сонанти окремими фонемами [9, с. 80; 10, с. 57–62, 83; 1, с. 50–52; 8, с. 193]. Б. М. Гаспаров, П. С. Сигалов, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов реконструювали складові й нескладові сонанти як алофони тих самих фонем. Визнання складових сонантів окремими фонемами в сучасній лінгвістиці ґрунтується на даних типології, а також на результатах порівняльно-генетичних досліджень індоєвропейських мов взагалі.

Висновки. Фонологічні процеси, що розпочалися в протослов'янських діалектах, продовжувалися в праслов'янській мові. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, однією з найхарактерніших рис фонологічної системи взагалі є тенденція до усунення протиріч, що часто сприяє виникненню інших протиріч [1, с. 72]. Отже, праслов'янська мова наслідувала низку протиріч із протослов'янського періоду, що власне й стало поштовхом для подальших фонологічних змін.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні поглядів сучасних лінгвістів щодо історії фонологічних систем східнослов'янських мов.

Література

1. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.
2. Гамкрелидзе Т. В. Проблема языков *centum* и *satem* и отражение «гуттуральных» в исторических индоевропейских диалектах / Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. // Вопр. языкознания. – 1980. – № 6. – С. 13–35.

3. Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков) / Георгиев В. И. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 317 с.
4. Журавлёв В. К. Внутренняя реконструкция / Журавлёв В. К. // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 68–90.
5. Журавлёв В. К. Реконструкция праславянской системы шумных согласных древнейшего синхронного состояния / Журавлёв В. К. // Известия на Института за български език: Книга XIV. – София : Бълг. АН, 1967. – С. 23–42.
6. Кацнельсон С. Д. К фонологической интерпретации протоиндоевропейской звуковой системы / Кацнельсон С. Д. // Вопр. языкознания. – 1958. – № 3. – С. 46–59.
7. Мартынов В. В. Славянская и индоевропейская аккомодация / Мартынов В. В. – Минск : Наука и техника, 1968. – 182 с.
8. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии : учеб. пособие / Маслова В. А. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
9. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков / Савченко А. Н. – М. : Высшая школа, 1974. – 410 с.
10. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Семереньи О. – М. : Прогресс, 1980. – 407 с.
11. Тронский И. М. Общеиндоевропейское языковое состояние / Тронский И. М. – Л. : Наука, 1967. – 103 с.
12. Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования / Трубачёв О. Н. – М. : Наука, 1991. – 269 с.

Піскунов О.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
УДК 808.3 + 808.2 : 801

**УКРАЇНСЬКІ МОВОЗНАВЦІ 30-х рр. ХХ ст.
ПРО РЕКОНСТРУКЦІЮ ПРАМОВНИХ СТАНІВ**

Розглянуто особливості моделювання мовної історії в працях українських вчених 30-рр. ХХ ст. Поряд з теорією «родовідного дерева», яка пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом поступового діалектного дроблення прамови та була представлена у вигляді схеми, що нагадувала гіллясте дерево, існувала і «хвильова» модель Й. Шмідта, яка ілюструвала ідею поступовості переходів від одних мовних груп до інших та багатосторонність їх взаємозв'язків.

Ключові слова: *реконструкція, дивергентно-конвергентний характер, модель, теорія «родовідного дерева», «хвильова» теорія.*

Пискунов А.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**УКРАИНСКИЕ ЯЗЫКОВЕДЫ 30-х гг. ХХ ст. О РЕКОНСТРУКЦИИ
ПРЯЗЫКОВЫХ СОСТОЯНИЙ**

Рассмотрены особенности моделирования языковой истории в трудах украинских ученых 30-гг. ХХ ст. Наряду с теорией «родословного дерева»,

которая объясняла происхождение языков индоевропейской семьи путем постепенного диалектного деления праязыка и была представлена в виде схемы, которая напоминала ветвистое дерево, существовала и «волновая» модель И. Шмидта, которая иллюстрировала идею постепенности переходов от одних языковых групп к другим и многосторонность их связей.

Ключевые слова: реконструкция, дивергентно-конвергентный характер, модель, теория «родословного дерева», «волновая» теория.

Piskunov O.

– Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics,
Donbas State Teachers' Training University

THE UKRAINIAN SCIENTISTS OF THE 30-ies OF THE XX th CENTURY ABOUT PARENT LANGUAGE STATES

The article deals with modelling of language history in the works of the Ukrainian scholars of the thirties of the XX-th century. Alongside with the «language tree» theory that explained the origin of Indo-European languages by means of gradual dialect division of the parent language and looked in the form of the diagram similar to the branchy tree, there existed «wave» theory originated by J. Schmidt that presented the idea of gradual transfer from the definite language groups to the other groups and many-sidedness of their relations.

Key words: reconstruction, divergent-convergent character, model, «language tree» theory, «wave» theory.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Методика реконструкції в лінгвістиці – одна із пріоритетних проблем лінгвоісторіографії. Дослідники сходяться в тому, що методика моделювання мовної історії у працях мовознавців ХІХ – початку ХХ ст. виходила з теорії «родовідного дерева» та «хвильової» теорії. Б. А. Глинський зазначає, що у процесі прогресу науки модельне пояснення завжди переростає в немодельне, тобто пояснення через закон (теорію) власної предметної області об'єкта. У такому випадку модельне пояснення не замінюється теоретичним поясненням, а поступово переростає в нього. Відбувається процес «демоделізації», що доводить відсутність абсолютної межі між модельним і теоретичним поясненням [6, с. 194–195]. Б. О. Серебренников з виникненням «хвильової» теорії пов'язує зародження методів лінгвогеографії [16, с. 121–122]. Сучасні вчені зазначають, що модель «родовідного дерева» повинна бути охарактеризована як динамічна модель, що схематизує процес мовної дивергенції, а «хвильова» модель – як статична модель, що демонструє синхронні генетичні взаємозв'язки мов на певному етапі минулого; ці моделі доповнюють одна одну [9, с. 21–22].

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Т. С. Шарадзенідзе зазначає, що наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. деякі лінгвісти піддають критиці принципи теорії спорідненості

та генеалогічної класифікації мов (Г. Шухардт, Й. Шмідт, І. О. Бодуен де Куртене), що зумовлене виникненням певних труднощів порівняльно-історичного вивчення споріднених мов, але від цих принципів не відмовляються. Досліджуючи мовну дивергенцію, вони виявили труднощі, які створюють змішані мови для встановлення спорідненості та генеалогічної класифікації. Однак, твердження про змішаний характер усіх мов, як вважає Т. С. Шарадзенідзе, є дискусійним [21, с. 68, 71].

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є дослідження поглядів українських мовознавців 30-х рр., зокрема А. Ю. Кримського, П. О. Бузука, Є. К. Тимченка, К. Т. Німчинова, І. І. Огієнко, С. Й. Смаль-Стоцького, М. К. Грунського, В. М. Ганцова, Л. А. Булаховського щодо реконструкції прамовних станів. Зазначені вище моделі мовного розвитку у працях мовознавців Харківської та Московської шкіл були досліджені нашими сучасниками [7], а праці українських мовознавців 30-х рр. потребують подальшого дослідження. У статті передбачається розв'язання таких завдань: 1) висвітлення теоретичних поглядів українських лінгвістів 30-х рр. на реконструкцію прамовних станів; 2) оцінка відповідних концепцій з позицій сучасного мовознавства.

Методика моделювання конкретних генетичних відношень між мовами на індоєвропейському матеріалі в компаративістиці другої половини ХІХ ст. спричинилася виникненням моделі «родовідного дерева» А. Шлейхера, яка пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом поступового діалектного дроблення прамови та була представлена у вигляді схеми, що нагадувала гіллясте дерево, і «хвильової» моделі Й. Шмідта, яка ілюструвала ідею поступовості переходів від одних мовних груп до інших та багатосторонність їх взаємозв'язків. Отже, поряд з теорією «родовідного дерева» виникла заснована вже на принципі лінгвістичної безперервності теорія, яка моделювала походження мов у вигляді поступових переходів від одних мовних груп до інших на тлі тісного їх контактування (зважаючи саме на конвергенцію).

Певним внеском у мовознавчі дослідження стали твердження українських учених про методи дослідження історії мовних явищ.

М. К. Грунський наголошував, що «метода порівняння розгортає найширші перспективи»...«і оця порівняльна метода з генетичним характером тільки і дасть змогу ввійти в життя самого слова» [8, с. 11]. М. К. Грунський наголошує, що «метода порівняння розгортає найширші перспективи»...«і оця порівняльна метода з генетичним характером тільки і дасть змогу ввійти в життя самого слова» [там же, с. 11].

На думку П. О. Бузука «Історичне вивчення мови, що відбудовує її минуле життя, є в той же час порівняльним» [1, с. 104]. Іншим підтвердженням думки П. О. Бузука про поєднання історичного та порівняльного аспектів при дослідженні історії мовних явищ може бути наступне твердження «той самий порівняльний метод, який, проте, мусить перевірювати свої висновки методом історичним» [3, с. 8]. Мовознавець вказує на додаткові завдання цього методу, а саме «спостереження над так званими винятками з того чи іншого звукового закону», «аналіз лексичних стосунків слов'янських мов з іншими мовами» і «наслідки, здобуті слов'янською археологією» [там же, с. 8]. Це підкреслюють і сучасні лінгвісти [15, с. 58].

Можна стверджувати, що таке трактування методу певною мірою перекликається з твердженнями представників Московської школи. Подібної точки зору дотримувалися П. Ф. Фортунатов [19, с. 24], В. К. Поржезинський [14, с. 1].

На переваги порівняльно-історичного методу вказує К. Т. Німчинов. На думку мовознавця, «прамова є пункт-осередок зародження й поширення певних мовних явищ», але далі він дотримується дельбрюківського розуміння прамови, а саме «більш чи менш зручної гіпотези, зручної для пояснення цілого ряду мовних фактів». [12, с. 20–21]. І в цьому дослідженні мовних фактів, за словами лінгвіста, «найкориснішим, найточнішим знаряддям відкривати закономірність і розподіл явищ язикового розвитку, буде метод історично-порівняного вивчення поодиноких ізоглос» [там же, с. 21].

На відміну від представників Харківської і Московської лінгвістичних шкіл, які намагалися отримати достовірні результати шляхом реконструкції «проміжних прамов», українські мовознавці 30-х рр. ХХ ст. мали дещо іншу точку зору в аспекті прамови і її відтворення.

К. Т. Німчинов вказує на існування східнослов'янської прамови: «східнослов'янський язик мав дуже коротку добу свого існування, та незабаром після виділення із спільного слов'янського праязика в ньому назначилися діалектні відміни» [там же, с. 38–39]. Він вважав реальним фактом існування прасхіднослов'янської (давньоруської) мови, але вона існувала дуже короткий час [там же].

П. О. Бузук робить огляд концепцій і надає наступне визначення терміну «прамова» – «група схожих мов з'явилась з однієї спільної мови, яку ми називаєм прамовою». І одночасно мовознавець робить закид про гіпотетичність відтворення прамови, оскільки існує брак документальних свідоцтв [1, с. 105; 2, с. 172]. На слов'янському ґрунті П. О. Бузук виділяє праслов'янську мову, якій

передувала епоха балто-слов'янської єдності [1, с. 108–109; 2, 176–177]. А характеризуючи праслов'янську мову, П. О. Бузук вказує на складність і неоднорідність праслов'янської мови і відтворити мовні процеси праслов'янської мови можливо «тільки в період, який передував його розпаду на окремі наріччя» [1, с. 109; 2, с. 177]. Більш глибоке вивчення праслов'янської мови можливе за рахунок залучення даних індоєвропеїстики [1, с. 109].

У спільній праці з О. О. Шахматовим, А. Ю. Кримський визнає існування «спільноруської прамови» [10, с. 24].

С. Й. Смаль-Стоцький скептично ставився до прамови, характеризуючи її як «тільки зіставлення до купи того, що слов'янським наріччям чи мовам в означеній давнішій чи пізнішій добі їх розвитку було спільним і що аналіз мовний добуває із прикмет, одержаних в пізніших часах, а не втрачених» [17, с. 86]. Стосовно ж процедури реконструкції, мовознавець висловлює думку, що «зрештою праслов'янську мову не можна, і це не є ані предметом, ані завданням науки» [там же, с. 99].

І. І. Огієнко виділяє праслов'янську (спільнослов'янську) прамову [13, с. 141–147] і відкидає існування спільноруської прамови [там же, с. 149–150].

І. І. Огієнко рішуче відкидає існування «праруської» мови і вважає, що українська, білоруська і російська мови існували окремо. Мовознавець красномовно дає назву розділу «Спільної «руської» мови ніколи не було» [11, с. 26–28].

Схожої точки зору дотримується і Є. К. Тимченко, який застерігає, що, «не потребуємо вже творити мовних міфів у постаті праруської, прапівденнослов'янської і пражітчнослов'янської мови, бо з наукового погляду такі фікції не тільки не потрібні, ба навіть шкідливі, не вносячи нічого в розуміння мовних явищ, вони творять тільки фальшиві генеалогії і підпирають політичні аспірації» [18, с. 43].

В. М. Ганцов піддавав критиці шахматовську концепцію спільної праруської мови, яка є «докладна логічно, разом з тим дуже нереальна, бо зв'язана з єдністю етнічною, вимагає для спільного мовного життя обмеженості територіальної і занадто штучно прив'язує до короткої спільної праруської доби... всі аналогічні явища в східнослов'янських мовах» [5, с. 236].

Л. А. Булаховський піддавав сумніву тезу «що в X–XIII ст. східнослов'янська мова ще була мало розчленована на діалекти» [4, с. 6].

Висновки. Отже, можна зазначити, що зазначені мовознавці, при моделюванні мовної історії слов'янських мов зверталися до практики дивергентно-конвергентного і «хвильового» пояснення мовних фактів. Перспективи подальших досліджень у цій галузі є

очевидними з огляду на постійне поповнення запасу фактичного матеріалу, яке вимагає нових узагальнень і висновків у цій галузі.

Література

1. Бузук П. А. Очерки по психологии языка / П. А. Бузук. – Одесса, 1918. – 140 с.
2. Бузук П. А. Основные вопросы языкознания / П. А. Бузук. – 2-е изд. – М., 1924. – 218 с.
3. Бузук П. О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / П. О. Бузук. – К., 1927. – 98 с.
4. Булаховский Л. А. Исторический комментарий к литературному русскому языку / Л. А. Булаховский. – 2-е изд. – К., 1939. – 411 с.
5. Ганцов В. М. [Рец.:] П. О. Бузук. Коротка історія української мови. 1. Вступ і звучання. Видання етнологічно-діалектичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. – Одеса, 1924 / В. М. Ганцов // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН. – 1925. – Кн. V. – С. 252–267.
6. Глинский Б. А. Моделирование как метод научного познания : гносеологический аспект / Глинский Б. А., Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 248 с.
7. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
8. Грунський М. К. Основи та проблеми сучасної лінгвістики / Микола Грунський // Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. – 1929. – Кн. XXIII. – С. 1–18.
9. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Климов Г. А. // Общее языкознание: методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.
10. Кримський А. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася / Агатангел Кримський // О. Шахматов, А. Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI – XVIII вв. – К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. – С. 87–128.
11. Мосенкіс Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Мосенкіс Ю. Л. – К. : Видавничий дім А + С, 2006. – 224 с.
12. Німчинов К. Український язик у минулому і тепер / К. Німчинов. – 2-е вид. – К. : Державне вид-во України, 1926. – 90 с.
13. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко // Історія української мови : хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 137–160.
14. Поржезинский В. К. Важнейшие моменты в истории сравнительного языковедения. (Пробная лекция, прочитанная в Моск. ун-те в окт. 1895 г.). – Варшава, 1897. – 26 с.
15. Романович Е. М. П. А. Бузук / Романович Евгения Михайловна, Юревич Елена Казимировна. – Мінск : Выдавецтва «Навука і техника», 1969. – 104 с.
16. Серебрянников Б. А. Методы лингвогеографических исследований / Б. А. Серебрянников // Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1973. – С. 120–167.

17. Смаль-Стоцький С. Развитие поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення / С. Смаль-Стоцький // Історія української мови : хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 48–119.

18. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині / Євген Тимченко // Історія української мови : хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 38–48.

19. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: Общий курс // Фортунатов Ф. Ф. Избр. труды: В 2-х т. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – С. 21–197.

20. Шарадзенидзе Т. С. Родство языков, процессы дивергенции, конвергенции и соответствующие им классификации языков / Т. С. Шарадзенидзе // Теоретические основы классификации языков мира. Проблемы родства / ред. Б. А. Серебrenиков. – М. : Наука, 1982. – С. 63–107.

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

**ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
У СТУДІЯХ П. О. ЛАВРОВСЬКОГО**

П. О. Лавровський зробив вагомий внесок у розв'язання проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов. Як і інші компаративісти 20-х – 60-х рр. XIX ст., Лавровський використовував різноманітні джерела. Було розпочато розробку прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток і сучасних говорів. Лавровському належить пріоритет в дослідженні давньоруських діалектів.

Ключові слова: джерела вивчення історії східнослов'янських мов, давні писемні пам'ятки, сучасні говори.

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

**ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ
ЯЗЫКОВ В ТРУДАХ П. А. ЛАВРОВСКОГО**

П. А. Лавровский внес весомый вклад в решение проблемы источников изучения истории восточнославянских языков. Как и другие компаративисты 20-х – 60-х гг. XIX в., Лавровский использовал разнообразные источники. Была

начата разработка приемов исследования древних письменных памятников и современных говоров. Лавровскому принадлежит приоритет в исследовании древнерусских диалектов.

Ключевые слова: источники изучения истории восточнославянских языков, древние письменные памятники, современные говоры.

Glushchenko V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Ryabinina I.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE SOURCES OF THE STUDY OF THE HISTORY OF EAST SLAVIC LANGUAGES IN P. O. LAVROVSKYI'S WORKS

P. O. Lavrovskiy made a great contribution to the solving of the problem of the sources of the study of the history of East Slavic languages. As well as other comparatists of the 1820 – 1860s Lavrovskiy used various origins. He started the development of methods of processing of ancient manuscripts and modern dialects. Lavrovskiy has the priority in the study of Old Russian dialects.

Key words: the sources of the study of the history of East Slavic languages, ancient manuscripts, modern dialects.

Праці Петра Олексійовича Лавровського (1827 – 1886), видатного російського та українського філолога-славіста й діяча просвіти, присвячено мові й палеографічним особливостям давніх писемних пам'яток східних, південних і західних слов'ян, відношенням між слов'янськими мовами в різні епохи їхнього розвитку, лексичним, фонетичним і граматичним особливостям слов'янських мов.

У науковій спадщині Лавровського значне місце посідає східнослов'янська лінгвістична проблематика. Його цікавила проблема походження й розвитку східнослов'янських мов; учений досліджував їхні споконвічні риси, з'ясовував історичну взаємодію східнослов'янських мов з південно- та західнослов'янськими.

Лавровський – поряд з М. О. Максимовичем і Я. Ф. Головацьким – став одним з перших представників порівняльно-історичного методу в Україні. Ідеї засновників порівняльно-історичного методу в європейському й світовому мовознавстві: німців Ф. Боппа, Я. Грімма, данця Р. Раска, росіянина О. Х. Востокова – розвивали компаративісти 20-х – 60-х рр. ХІХ ст.: німецькі дослідники А. Ф. Потт, Г. Курціус, А. Шлейхер та ін., слов'янські вчені, мовознавці Росії та України. У Росії це

Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, М. І. Греч, М. Н. Катков, Г. П. Павський [5, с. 23–31], в Україні – Максимович, Лавровський і Головацький [там же].

Разом зі своїм учителем Срезневським Лавровський стояв біля джерел Харківської лінгвістичної школи; Лавровський був учителем О. О. Потебні.

Постановка проблеми. Починаючи з 50-х рр. ХІХ ст. Лавровський публікує низку праць, присвячених історії східнослов'янських мов. Ці студії зберегли своє наукове значення до нашого часу. Серед них слід назвати «О языке северных русских летописей» (1852), «Значения слов в древнем русском языке» (1853, 1854), «О русском полногласии» (1858), «Описание семи рукописей императорской Санкт-Петербургской публичной библиотеки» (1858), «Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями» (1859), «Ответ на письма г. Максимовича к г. Погдину о наречии малорусском» (1861) тощо.

Вагомим є внесок ученого в розробку проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов.

Аналіз останніх досліджень. Проте це питання в лінгвістичній історіографії залишається недостатньо вивченим. Стисло про джерела вивчення історії мови в українській і російській компаративістиці 20-х – 60-х рр. ХІХ ст. пише В. А. Глущенко [там же, с. 37–39]. Низку тез В. А. Глущенка було розвинуто у статті й монографії І. М. Рябіної [15; 16, с. 24–46]. Тут ідеться й про відповідні погляди Лавровського. Проте спеціальних праць, присвячених внеску вченого в розробку проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою нашої статті є розкриття поглядів Лавровського на джерела вивчення історії східнослов'янських мов у контексті української й російської компаративістики 20-х – 60-х рр. ХІХ ст., установлення внеску Лавровського в дослідження зазначеної проблеми.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії східнослов'янських мов попередників Лавровського в дослідженні окресленої проблеми, виявити, що найбільш цінне було успадковано Лавровським; 2) установити внесок Лавровського в дослідження проблеми кола джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у вироблення прийомів опрацювання джерел вивчення історії мови, у методику

поєднання різних джерел; 3) виявити, які твердження Лавровського зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, головним надбанням мовознавства 20-х – 60-х рр. ХІХ ст. стала теза про змінюваність мови [5, с. 23].

Підкреслимо, що розробка цієї тези спричинилася до виникнення ідеї нерівномірності розвитку мовних елементів різних рівнів [там же]. Саме ця ідея, в основі якої лежить принцип історизму, сприяла виникненню порівняльно-історичного мовознавства та його подальшому розвитку [16, с. 24].

Так, Востоков, якому, зокрема, належить заслуга реконструкції праслов'янських носових голосних, зміг реконструювати їх завдяки тому, що виділив у сучасній йому польській мові як архаїчний «шар» носові голосні звуки. Востоков з'ясував звукові відповідності між старослов'янською та сучасною дослідникові польською мовою, зазначаючи, що кириличні юси споконвічно позначали носові голосні звуки, подібні до польських, а отже, ці звуки, що з усіх слов'янських мов збереглися тільки в польській, існували в старослов'янській мові [3, с. 6]. Востоков відкрив і звукове значення літер ъ і ѣ [там же, с. 8–9].

Спостереження такого типу поступово накопичувалися в лінгвістиці. Виникла потреба теоретично узагальнити їх. У російському мовознавстві таке узагальнення зробив Срезневський. З його погляду, у будь-якій мові «не все перетворюється рівномірно, дещо скоріше, дещо повільніше, і внаслідок цього мова стає зв'язком частин, створених у різний час, давніх і нових» [18, с. 21]. Слідом за Срезневським цю тезу розробляв Буслаєв [1, с. 29].

Яке ж завдання виникає у зв'язку з цим перед лінгвістами? На думку Срезневського, це завдання «відрізнати давні форми від нових» [18, с. 34]. Для цього необхідно «не випускати з уваги загального ходу змін мови, розуміти хід змін інших споріднених мов і нарід» і, використовуючи «методу порівняльну», досліджувати в давніх пам'ятках «уривчасті залишки старовини» [там же].

Це висловлювання є дуже показовим і потребує коментаря. З одного боку, тут ідеться про таке важливе джерело вивчення історії мови, як сучасні діалектні дані (причому до уваги береться матеріал говорів не тільки тієї мови, що досліджується, а й споріднених мов). З іншого боку, Срезневський називає інше важливе джерело вивчення історії мови – матеріал давніх писемних пам'яток – і вказує на необхідність виділення в пам'ятках архаїчних елементів (як, власне, і в говорах сучасних мов). Фактично Срезневський окреслив коло джерел вивчення історії мови, виділивши три джерела: 1) дані

сучасної мови; 2) дані споріднених їй мов; 3) матеріал давніх писемних пам'яток [16, с. 25].

Срезневський відзначав цінність давніх пам'яток як джерела вивчення історії мови [18, с. 33]. Водночас учений рекомендував обережно користуватися свідченнями пам'яток [5, с. 38]. Він зазначав, що давньоруські пам'ятки «писані на змішаній із церковнослов'янської та руської мові» [17, с. 121]. Інший недолік давніх рукописів полягає в обмеженій кількості пам'яток [там же, с. 96].

Відзначимо, що одним з найважливіших завдань історика мови Срезневський вважав поєднання палеографії з діалектологією [18, с. 125]. Відмежування мови книги від мови народу почалося з того часу, коли мова народу почала змінювати свою будову. Вона змінювалася, поділяючись на говори та наріччя, а в книгах церковних мимохіть утримувалася мова давня. Початком утворення розмовної «руської» мови вчений уважав XIII – XIV ст. [там же, с. 34].

Важливо відзначити, що пріоритет в дослідженні давньоруських діалектів належить Лавровському. Саме він започаткував східнослов'янську історичну діалектологію [9]. Не вступаючи в пряму полеміку зі своїм учителем Срезневським, Лавровський, спираючись на матеріал давніх писемних пам'яток новгородського походження, сформулював висновки, дещо відмінні від схеми Срезневського: Лавровський зазначив, що особливості «новгородського говору» існували задовго до XIV ст.

Історичний розвиток російської мови вперше постав наочно в книзі Лавровського «О языке северных русских летописей»: дослідник описав втрату редукованих *ь, ѣ*, неперехідне пом'якшення задньоязикових, появу в множині іменників чоловічого роду та середнього роду закінчень *-амь, -ами, -ахъ*, утрату супіна, двоїни тощо [там же, с. 12–51].

З погляду Лавровського, потрібно «зібрати всі дані мови, використовуючи пам'ятки та живу мову, простежити видозміну мови впродовж століть, наскільки це дозволяють зробити джерела, визначити, що належало й належить мові» [там же, с. 2–3].

Лавровський підкреслив: не слід уважати, що певні риси давньоруської мови збереглися до нашого часу тільки в писемних пам'ятках, оскільки ознаки її залишаються дотепер у творах «народної словесності», які, отже, є важливим джерелом вивчення історії мови [там же, с. 117].

Подібних поглядів дотримувався й Буслаєв. До «джерел історичної граматики руської мови» вчений відніс 1) старослов'янську мову, 2) інші слов'янські мови, 3) східнослов'янські мови, 4) мову «зразкових письменників» [1,

с. 35–36]. На практиці Буслаєв залучав і свідчення фольклорних текстів [там же, с. 70–71]. Про необхідність їх урахування писав Срезневський [18, с. 122–123].

Компаративісти 20-х – 60-х рр. XIX ст. не ставили питання про пріоритетність того чи іншого джерела вивчення історії мови [16, с. 31]. Водночас у підході до джерел намітилися нові тенденції. Вони полягали в критичному ставленні до давніх писемних пам'яток (див. вище) та у твердженні про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов (діалектів).

Про це писав Срезневський. На думку вченого, порівняння сучасних східнослов'янських мов з іншими слов'янськими допомагає зрозуміти внутрішню логіку розвитку східнослов'янських мов як певних систем, починаючи від давньоруського періоду. Срезневський відзначав, що «прозирнути в давню вимову руську» можна «за допомогою порівняльного вивчення народних місцевих наріч, хоча б навіть і нашого часу, маючи при цьому на увазі й інші слов'янські наріччя» [18, с. 31]. Саме в цьому аспекті вчений писав про необхідність «опрацювання мови», яке протиставлене дослідженню «пам'яток писемності»: «опрацюванням мови» він називав вивчення сучасних діалектів [5, с. 38].

Велике значення для подальших досліджень мало твердження Буслаєва про те, що в говорах «збереглося найдавніших й істотних властивостей руської мови більше, ніж у сучасному освіченому мовленні» [там же, с. 36]. Про важливість вивчення «народної мови» Буслаєв писав: «Органічне життя, яким пройнята вона, надає їй характер предмета, що має повне право увійти в царину філології» [2, с. 282]. Якщо взяти до уваги, що «організмом мови» Буслаєв вважав цілісність мовної системи, то можна зробити висновок: «органічне життя» мови, про яке писав учений, і було в його трактуванні функціонуванням «живої» мовної системи. Наведене твердження Буслаєва свідчить про те, що він близько підійшов до усвідомлення переваг діалектного мовлення щодо виявлення системних властивостей мови [5, с. 38].

Отже, твердження Срезневського й Буслаєва про значну цінність для дослідників історії мови явищ сучасних мов (у сукупності їхніх говорів) стало виявом нової тенденції в підході до джерел вивчення історії мови. Вона знайшла подальше втілення в працях учених Харківської, Московської й Казанської шкіл [5, с. 49–51, 109–121], а також ряду інших українських, російських і білоруських лінгвістів.

Лавровський зробив значний внесок у вироблення прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток. Разом з Востоковим, Максимовичем, Буслаєвим, Срезневським, Головацьким він поклав початок розробці прийомів дослідження давніх рукописних текстів.

Лавровський став піонером виділення й дослідження в давніх пам'ятках діалектних особливостей. Він відмічав у північних пам'ятках риси «новгородського говору», зазначаючи, що в них, як і в сучасних «живих» говорах, наявні такі особливості, як перехід **в** > **ү** (**үзвышь, үѣсли, ү двѣ недѣли, үсходити** (Псковський літопис); **үторникъ, ү грядницю** (Новгородський літопис); **дѣўка, пѣўчій, күряўка; ѣ** > **і** та навпаки: **осѣлѣ, былѣ, взялѣ, творилѣ, сѣмѣренѣ, Чернѣговѣ** тощо; **г** > **ѣ**: **оспожинѣ, княини; чо, жо, шо, що** замість **че, же, ше, ще, це** тощо. Ці особливості притаманні й південноруським пам'яткам; вони характерні й для сучасних українських говорів. Учений прийшов до висновку, що лише відсутність взаємозаміни **ч** і **ц** та деякі інші ознаки відрізняють давні «малоросійські» рукописи від новгородських [9, с. 128–142].

Характерно, що в книзі Лавровського «О языке северных русских летописей», як і в працях його сучасників, звуки ототожнюються з літерами: з одного боку, **ѣ** переходить в **і**, з іншого, **і** переходить у **ѣ**. Проте це не одиничний приклад. Так, Лавровський указував на таку особливість давнього «наріччя новгородського», як «взаємозаміна **ц** і **ч**»; ця особливість, на думку вченого, виникла «раніше XII ст.» [там же, с. 136]. Ототожнення звука та літери наявне й у працях Максимовича, Буслаєва [16, с. 37–38] та інших мовознавців.

Коло діалектних явищ, що вивчалися в історичному аспекті, поступово розширювалося. У книзі Буслаєва «Историческая грамматика русского языка» [1] можна знайти значну кількість подібних фактів.

Становлення порівняльно-історичного методу стало можливим завдяки використанню широкого кола джерел вивчення історії мови. Проте при цьому для компаративістів 20-х – 60-х рр. XIX ст. був характерний недиференційований підхід до джерел без чіткої методики їхнього використання [8, с. 180].

Перспективною виявилася теза Максимовича про те, що давньоруські писемні пам'ятки різних жанрів (церковні пам'ятки, світські твори) характеризуються різною співвіднесеністю давньоруських і старослов'янських мовних особливостей: у творах духовного змісту переважає мова старослов'янська, у світських творах – розмовна давньоруська [13, с. 31–32]. Максимовича підтримали Срезневський і Буслаєв [16, с. 35].

Проте, за спостереженнями Є. Ф. Карського, до виходу праць О. І. Соболевського в українському, російському й білоруському мовознавстві ще не було здійснено територіального розподілу

давніх писемних пам'яток (багато з них залишалися нелокалізованими) [7, с. 654].

Діалекти також були досліджені недостатньо. Це значною мірою обмежувало можливості порівняння матеріалу давніх писемних пам'яток і сучасних діалектних даних [там же]. Цей недолік, за Карським, був притаманний працям О. О. Потєбні, М. О. Колосова, П. Г. Житецького, В. Ягича [там же].

Наш аналіз свідчить, що висновок Карського слід поширити й на студії попередників учених Харківської лінгвістичної школи – українських і російських мовознавців 20-х – 60-х рр. XIX ст.

З нашого погляду, недостатня обізнаність Лавровського в сучасному діалектному матеріалі відбилася в ставленні вченого до так званої гіпотези Погодіна (пізніше вона отримала назву гіпотези Погодіна – Соболевського [4, с. 169–174]). Відповідно до гіпотези М. П. Погодіна, населення Середньої Наддніпрянщини в епоху Київської Русі було великоруським, а українці прийшли на ці землі з Карпат після спустошення Середньої Наддніпрянщини (що стало наслідком монголо-татарської навали). Основним опонентом Погодіна виступив Максимович. Він довів, що «спустошення» є фікцією; в мові пам'яток давньокиївської епохи відбилися українські мовні особливості [14]. Лавровський заперечував Максимовичу, який відносив утворення української та російської мов до часів раніше впровадження християнства на Русі [12]. Проте Лавровський стверджував, що на півдні Русі в XI – XII ст. «ще домінувало не наріччя малоруське, а також великоруське, яке ми знаходимо й у пам'ятках півночі, крім, звичайно, ознак новгородського наріччя» [11, с. 73]. Це означало прийняття гіпотези Погодіна. Прагнучи знайти аргументи на її користь, Лавровський зблизив українську мову із сербською. Він вважав, що в українській мові багато явищ, спільних із сербською, і це робить «малоруське наріччя перехідним від північного, великоруського, до південних слов'янських» [10, с. 264]. До таких явищ учений відніс, зокрема, **у** (**h**) фрикативний. Ці міркування викликали опір з боку Житецького, який вважав, що Лавровський розглядає неістотні ознаки української та сербської мов, лишаючи поза увагою істотні [6, с. 11–14]. На нашу думку, однією з причин непереконливості аргументації Лавровського є те, що вчений обмежувався матеріалом лише літературних української та сербської мов, без урахування даних сучасних діалектів.

Випадки історичного порівняння матеріалу давніх писемних пам'яток і сучасних говорів у компаративістиці 20-х – 60-х рр. XIX ст. були численними; історики східнослов'янських мов залучали до розгляду й явища інших слов'янських мов.

Це повною мірою відноситься до студій Лавровського. Так, він генетично ототожнював взаємозаміну літер **ч** і **ц** у північних

давньоруських рукописах із цоканням, притаманним сучасним новгородським говорам. Спроба поєднання матеріалу двох найважливіших джерел вивчення історії мови виявилася плідною. Це стало продовженням «лінії» Востокова та Срезневського. Проте питання про пріоритетність одного з цих джерел Лавровський, так само як і його сучасники (див. вище), не ставив. Методика поєднання двох найважливіших джерел вивчення історії східнослов'янських мов зводилася до того, що вчений ішов від матеріалу давніх писемних пам'яток до сучасних діалектних даних. Отже, реконструкція архетипів і фонетичних законів здійснювалася проспективним шляхом. Це було характерно для української та російської компаративістики 20-х – 60-х рр. XIX ст. в цілому [5, с. 29–30].

Залучення матеріалу говорів сучасних східнослов'янських мов, співвіднесеного зі свідченнями пам'яток, давало змогу охарактеризувати найважливіші фонетичні й морфологічні процеси, наявні в мовній історії.

Теоретично, як відзначалося вище, Лавровський, виділяв і таке джерело вивчення історії мови, як фольклорні матеріали. У його студіях можна знайти приклади звернення до цього джерела.

Подальший розвиток компаративістики показав недостатню експланаторність свідчень фольклору. Проведений В. А. Глущенком фронтальний аналіз праць лінгвістів 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XIX ст. засвідчив, що вони до фольклорних текстів не зверталися [5, с. 49–51, 109–121].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:
1. Упродовж 20-х – 60-х рр. XIX ст. в загальних рисах було визначено коло джерел вивчення історії східнослов'янських мов (Срезневський, Буслаєв, Лавровський). **2.** Як і інші українські й російські мовознавці 20-х – 60-х рр. XIX ст., Лавровський використовував різноманітні джерела вивчення історії мови: матеріал давніх писемних пам'яток, дані сучасних східнослов'янських мов у сукупності їхніх діалектів, явища інших слов'янських мов, свідчення фольклорних текстів. Питання про пріоритетність того чи іншого джерела вивчення історії мови не було порушено. При цьому для дослідників був характерний недиференційований підхід до джерел без чіткої методики їх використання. Водночас у підході до джерел намітилися нові тенденції, які полягали в критичному ставленні до давніх писемних пам'яток та у твердженні про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов у сукупності їхніх діалектів (Срезневський, Буслаєв). **3.** Важливим джерелом вивчення історії східнослов'янських мов став матеріал давніх писемних пам'яток. Зусиллями вчених 20-х – 60-х рр. XIX ст., у тому числі Лавровського, було розпочато розробку прийомів опрацювання графіки й орфографії давніх писемних пам'яток. При цьому для дослідників стає характерним

диференційований підхід до жанрів пам'яток, що виявилось в протиставленні творів духовного та світського змісту (Максимович, Буслаєв, Срезневський, Лавровський). Пріоритет в дослідженні давньоруських діалектів (за свідченнями давніх писемних пам'яток) належить Лавровському. Саме він започаткував східнослов'янську історичну діалектологію. У працях мовознавців 20-х – 60-х рр. XIX ст., у тому числі в студіях Лавровського, спостерігається ототожнення звука та літери. 4. Іншим важливим джерелом вивчення історії мови компаративісти 20-х – 60-х рр. XIX ст., у тому числі й Лавровський, вважали сучасні діалектні дані. Коло діалектних явищ, що вивчалися в історичному аспекті, з часом розширювалося. 5. Поступово розроблялася методика, згідно з якою факти, узяті з давніх пам'яток писемності, співвідносилися з даними сучасних говорів, унаслідок чого досягалась інтерпретація цих фактів для різних історичних епох. Проте в українському й російському мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. ще не було здійснено територіального розподілу давніх пам'яток. Говори східнослов'янських мов були досліджені недостатньо (що, зокрема, відбилося в ставленні Лавровського до гіпотези Погодіна). Це значною мірою обмежувало можливості історичного порівняння матеріалу давніх писемних пам'яток і сучасних діалектних даних.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному поглибленому вивченні студій Лавровського, присвячених історії слов'янських мов.

Література

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Буслаев Ф. И. – Москва : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
2. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка / Буслаев Ф. И. // Буслаев Ф. И. Преподавание отечественного языка. – Москва : Просвещение, 1992. – С. 25–373.
3. Востоков А. Х. Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оногo письменным памятникам / Востоков А. Х. // Востоков А. Х. Филологические наблюдения. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 1–27.
4. Глущенко В. А. Гіпотеза М. П. Погодіна – О. І. Соболевського в мовознавстві XIX ст. – 20 – 30-х рр. XX ст. / Глущенко В. А., Жихарєва О. Л. // Филологические исследования. – Донецк : Юго-Восток, 2006. – Вып. 8. – С. 169–181.
5. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
6. Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / Житецкий П. И. – Киев, 1876. – IV, 376 с.
7. Карский Е. Ф. А. А. Шахматов как историк русского языка / Карский Е. Ф. // Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – Москва : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 653–662.

8. Колесов В. В. Становление идеи развития в русском языкознании первой половины XIX в. / Колесов В. В. // Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века. – Ленинград : Наука, 1984. – С. 163–199.

9. Лавровский П. А. О языке северных русских летописей / Лавровский П. А. – Санкт-Петербург, 1852. – 160 с.

10. Лавровский П. А. Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями / Лавровский П. А. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1859. – Ч. 102. – С. 225–266.

11. Лавровский П. А. Описание семи рукописей императорской Санкт-Петербургской публичной библиотеки / Лавровский П. А. // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1858. – Кн. 4.– С. 67–73.

12. Лавровский П. А. Ответ на письма г. Максимовича к г. Погодину о наречии малорусском / Лавровский П. А. // Основа. – 1861. – Август. – С. 16–37.

13. Максимович М. А. Начатки русской филологии : об отношении русской речи к западнославянской / Максимович М. А. // Максимович М. А. Собрание сочинений. – Киев, 1880. – Т. 3. – С. 25–155.

14. Максимович М. А. Новые письма к М. П. Погодину : о старобытности малороссийского наречия / Максимович М. А. // Максимович М. А. Собрание сочинений. – Киев, 1880. – Т. 3. – С. 273–311.

15. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. / Рябініна І. М. // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛДПУ, 2003. – Вип. 10 (66). – С. 22–29.

16. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / Рябініна І. М. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 174 с.

17. Срезневский И. И. История русского языка : курс 1849 – 50 года / И. И. Срезневский // Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. – Москва : Учпедгиз, 1959. – С. 93–132.

18. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – Москва : Учпедгиз, 1959. – С. 16–81.

Пампура С.

*– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету*

УДК 81'373.613:930

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ XIX ст. – ПОЧАТКУ XX ст.

Стаття присвячена лінгвоісторіографічному дослідженню проблеми системного підходу в етимологічних дослідженнях. Розкрито погляди мовознавців XIX ст. – початку XX ст. на важливість врахування системного характеру мовних змін, їх твердження щодо значущості принципу системності в процесі встановлення етимології слова.

Ключові слова: *методика етимологічних досліджень, етимологічний аналіз, принципи етимологічних досліджень, принцип системності, системний підхід.*

Пампура С.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ XIX в. – НАЧАЛА XX в.

Статья посвящена лингвистико-историографическому исследованию проблемы системного подхода в этимологических исследованиях. Раскрыты взгляды языковедов XIX в. – начала XX в. на необходимость учитывания системного характера языковых изменений, их утверждения о значимости принципа системности в процессе установления этимологии слова.

Ключевые слова: *методика этимологических исследований, этимологический анализ, принципы этимологических исследований, принцип системности, системный подход.*

Pampura S.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

FORMATION OF THE SYSTEMIC APPROACH IN ETYMOLOGY OF THE XIX ct. – THE BEGINNING OF THE XX ct.

The article deals with the linguistic-historiographical research of the problem of systematic approach in etymological studies. The principle ideas about the systemic character of language changes, asserted by the linguists of the XIX ct. – the beginning XX ct., their claims as to the importance of the principle of system for etymological studies are under consideration.

Key words: *methods of etymological research, etymological analysis, principles of etymology, principle of system, systemic approach.*

Постановка проблеми. Етимологія – одна з давніх галузей мовознавства, засновниками якої були давньогрецькі філософи, які вперше використали термін *ετυμολογία*. Пошуки первинного значення слова, бажання дізнатися, як і звідки походять слова, спричинилися до порівняння слів різних мов, що у свою чергу сприяло встановленню звукових відповідностей між індоєвропейськими мовами та реконструкції історичних фонетичних законів, які заклали фундамент компаративістики та стали важливим науковим критерієм відмежування питомої лексики від запозиченої та виявлення джерела запозичення. Ідеї Р. Раска, Я. Грімма, О. Х. Востокова, А. Потта знайшли своє подальше втілення й удосконалення у працях мовознавців 60-х рр. XIX ст. – початку XX ст., які у своїх ретельних дослідженнях фонетичних законів зосереджували увагу на історичному розвитку мови й – попри певні протиріччя в інтерпретації мовних явищ – враховували системний характер звукових змін.

Метою дослідження є аналіз поглядів мовознавців XIX ст. – початку XX ст. на проблему системного підходу в етимологічних дослідженнях,

Виклад основного матеріалу дослідження. На системний характер фонетичних змін у споріднених мовах лінгвісти звернули свою увагу ще на початку XIX ст. Р. Раск зазначав, що «мова є предмет природи, і знання її схоже на знання історії, яке до філософського вивчення пропонує два предмети: 1) відношення між окремими предметами природи, тобто систему; 2) побудову цих членів і того, що до них належить, тобто фізіологію» [9, с. 56]. Ідеї засновників порівняльно-історичного мовознавства продовжили та розвинули у своїх працях учені так званого молодогограматичного напрямку.

В. А. Глущенко зазначає, що в лінгвістичній історіографії набула певного поширення точка зору, відповідно до якої для більшості порівняльно-історичних досліджень XIX ст. був характерним брак системного підходу до мови. У першій половині XIX ст. тільки В. Гумбольдт розумів системний характер мови, що відбито в аналізі конкретного матеріалу. Сучасники В. Гумбольдта та наступні покоління мовознавців, включаючи молодогограматиків, пішли протилежним шляхом «атомістичного», ізольованого вивчення окремих елементів мови, до ідеї системності мови лінгвісти повернулися значно пізніше завдяки працям І. О. Бодуена де Куртене та Ф. де Соссюра [2, с. 33].

На «атомізм» молодогограматиків вказував С. Д. Кацнельсон, який вважав, що Г. Пауль розглядає розвиток мови не як розвиток системи, а як низку не пов'язаних між собою ліній розвитку. Учений вказував, що, за молодогограматиками, кожне явище мови має свою власну історію, незалежну від історії інших складових елементів. Неспроможність молодогограматиків пояснити причинність і закономірність мовних змін С. Д. Кацнельсон пояснював атомістичним підходом до мовних явищ, невмінням розкрити взаємозв'язок явищ, які утворюють тканину мови. Це ж стосується і Ф. де Соссюра, який обмежував поняття системи сферою синхронії й не вбачав системи в діахронічних змінах, досліджуючи системні відношення лише в синхронії, не зважаючи на історичний розвиток мови [7, с. 19].

В. А. Глущенко вказує, що твердження, відповідно до якого класична компаративістика розглядала мовні явища ізольовано, тобто поза системою, суперечить реальним фактам: відкриття в спільноіндоевропейській прамові різних рядів гутуральних приголосних, складових сонантів тощо означає відкриття саме системних, а не ізольованих мовних явищ [2, с. 34; 8, с. 100–101]. На

думку дослідників, серед зарубіжних лінгвістів 20-х – 60-х рр. XIX ст. найбільш значний внесок у теоретичну розробку тези про системний характер мови зробили В. Гумбольдт й А. Шлейхер, а в Росії – Ф. І. Буслаєв та І. І. Срезневський [3, с. 34].

Системний підхід до мови в компаративістиці XIX ст. виявився перш за все в прийомі генетичного ототожнення фактів, у виявленні фонетичних кореспонденцій. Системне розуміння фонетичних явищ у їхній історії відбилося також у реконструкції архетипів і фонетичних законів. Компаративістика XX ст. прийшла до методологічно важливого твердження про те, що будь-яка реконструкція за своєю спрямованістю завжди є системною [2, с. 35; 4, с. 195; 1, с. 37].

У науковій творчості вчених XIX ст. – початку XX ст. розробка твердження про системний характер мови посідає важливе місце. Для О. О. Потебні, М. О. Колосова, П. Г. Житецького є характерною свідома орієнтація на принцип системності при вивченні мовних явищ. О. О. Потебнею вперше в історії українського та російського мовознавства було висунуто принцип структурної об'єднаності та співвідносності всіх елементів мови [2, с. 44].

Поняття мовної системи розглядається вченими XIX ст. переважно в історичному аспекті. У своїй праці «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» В. А. Глуценко ретельно досліджує твердження науковців зазначеного періоду щодо цієї проблеми. Як відзначає О. О. Потебня, в історії тієї чи іншої мови система зазнає якісних змін. На необхідність урахування системних властивостей мови при виборі джерела лінгвістичної реконструкції вказує М. О. Колосов. На його думку, давні писемні пам'ятки, навіть якщо в них спостерігається змішання літер, не дають можливості визначити характер того чи іншого звука, бо для цього треба розкрити його відношення до інших звуків давньої епохи. Отже, як зазначає М. О. Колосов, необхідний системний підхід, за допомогою якого – шляхом «абстрагування, порівняння, узагальнення» – реконструюється давня фонетична система, яка не витримується в жодній із пам'яток. Для цього необхідно використовувати дані сучасної мови: вони, як це імпліцитно представлено в М. О. Колосова, дають можливість краще побачити системний характер мови [2, с. 45]. Розгляд мовної системності в історичному аспекті в практиці фонетичних досліджень учених XIX ст. був пов'язаний з розумінням системного характеру сучасної мови [2, с. 47]. Реконструкція фонетичних законів, що відбувалися в історії східнослов'янських мов, приводить учених XIX ст. до висновку про системний характер фонетичних законів [2, с. 48].

В. А. Глущенко зазначає, що системний підхід учених XIX ст. – початку XX ст. до мовних явищ у їх історії відбився й у прийомі хронологізації фонетичних явищ. Так, М. О. Колосов, приєднуючись до твердження О. О. Потебні про те, що на східнослов'янській півночі зредуковані *Ъ і Ъ* зберігалися довше, ніж на півдні, разом з тим не погоджується з О. О. Потебнею в тому, що зредуковані зберігаються в деяких сучасних північноросійських говорах [2, с. 55].

Притаманне вченим зазначеного періоду трактування мови як системи реалізувалося також у прийомі локалізації мовних явищ. Так, на думку О. О. Потебні, у «Повчанні Єфрема Сіріна», волинській пам'ятці кінця XVIII ст., форми типу *узя* (замість *взя*) і *вже* (замість *уже*) слід розглядати не як українські, а як північноросійські, тому що вони гармонують з іншими північноросійськими рисами, які, за О. О. Потебнею, вніс північний переписувач (зокрема з цоканням) [2, с. 56].

Системний підхід до лінгвістичних досліджень знаходить своє втілення й у працях представників соціологічного напрямку, які стверджують, що вивчення розвитку мови є можливим, лише коли факти збереження старого та введення нового є закономірними. А. Мейє стверджує, що при збереженні будь-якої артикуляції в якомусь певному слові, вона зберігається також і у всіх словах тієї мови при однакових умовах. Так, закрите *u* «народної латині» зберігається в італійських словах *nudo* «голий», *duro* «твердий», *fusto* «ствол» і у всіх схожих словах; у французьких же словах *nu*, *dur*, *fut* і подібних воно переходить у фр. *u* (*ū*). Коли нововведення з'являється, воно спочатку спостерігається тільки в деяких словах, але, оскільки це стосується способу артикуляції, а не певного слова, згодом воно поширюється на всі випадки. Таким є принцип регулярності фонетичних відповідностей. Так, якщо лат. *octo* відповідає фр. *huit*, італ. *otto* та ісп. *ocho* «вісім», у тих самих мовах старому *nocte(m)* відповідають *nuît*, *note* і *noche* «ніч». Якщо лат. *factum* відповідає фр. *fait*, італ. *fatto* та ісп. *hecho* «зроблений», таким же чином відповідне лат. *lacte*, фр. *lait*, італ. *latte* та ісп. *leche*. Хто знає, що італ. *figlia*, фр. *fille* (із лат. *filia*) відповідає ісп. *hija* «дочка», здогадується, що італ. *foglia*, фр. *feuille* (із лат. *folia*) відповідає ісп. *hoja* «лист», адже *i* тут зазнає таких само змін, що й в італ. *filo*, фр. *fil*, ісп. *hilo* від *filum* «нитка», а *o* змінюється так само, як в іт. *voglia*, фр. *veuille* із давнього **voliat* [6, с. 427].

Будь-яка значна зміна частини фонетичної системи мови відображується й на решті системи. У германських мовах відбулася зміна не одного ряду проривних приголосних, а в усіх їхніх рядах. Те, що це не було випадковим, видно з прикладу вірменської мови, яка зазнала паралельних змін: індоєвропейські глухі проривні **p*, **t*, **k*

відображені у вірменській придиховими **ph* (звідки) *th*, *kh*, які виступають як перша для германських мов ступінь зміни, а індоєвропейські дзвінки **b*, **d*, **g* відображені глухими *p*, *t*, *k* так само, як і в германських мовах. Таким же чином у деяких діалектах банту замість *p*, *t*, *k* таких діалектів, як гереро і суахілі, з'являються *ph*, *th*, *kh*, як, наприклад, у діалекті конде, у інших – *f*, *r* (позначає глухий вібрант цих діалектів), *x* (глухий гутуральний спірант), як, наприклад, у діалекті пелі. Нарешті, у діалекті дуала на місці глухих –дзвінки, наприклад, *l* відповідає звуку *t* гереро та звуку *r* пелі, подібно до того, як верхньонімецьке *d* походить із германського *b* (англійський глухий *th*); наприклад, числівник *mpu* на діалекті гереро – *tatu* , конде – *thathu*, пелі – *raro*, дуала – *lalo*. У всіх цих випадках у якийсь певний період змінилася не відособлена артикуляція, а самий спосіб артикулювання; паралелізм фонетичних відповідностей відображає зміни артикуляційної системи. Це ж стосується й морфології: морфологічна система романських мов не є тією ж, що й латинської [5, с. 66–67].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: у XIX ст. – XX ст. у мовознавстві закріплюється трактування мови як динамічної системи. Ретельно вивчений історичний фонетичний матеріал індоєвропейських мов сприяв установленню фонетичних відповідностей між ними з достатньою мірою точності. Принцип дії регулярних фонетичних відповідностей у споріднених мовах (індоєвропейських, а згодом і мов інших сімей) стає основною засадою для успішних етимологічних досліджень. Фонетичний критерій активно використовується як надійний критерій для перевірки вірогідності етимологічних тлумачень. Наукові засади у фонетиці сприяли ретельному вивченню морфології та семантики, що стало причиною створення відповідних словотвірних і семантичних рядів.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленому вивченні основних принципів етимологічних досліджень.

Література

1. Варбот Ж. Ж. Нерегулярные изменения в славянских языках и славянская этимология / Ж. Ж. Варбот // Этимология 2006–2008. – 2010. – С. 37–51.
2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с. – Бібліогр. : с. 183–216.
3. Горнунг Б. В. Место лингвистики в системе наук и использование в ней методов других наук / Б. В. Горнунг // Вопросы языкознания. – 1960. – № 4. – С. 31–37.

4. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Э. А. Макаев. – М. : Наука, 1977. – 201 с.

5. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; пер. с франц. Д. Кудрявского ; под ред. Р. Шор. – М. : 1938. – 511 с.

6. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе ; пер. с франц. П. С. Кузнецова. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 2001. – 500 с.

7. Пауль Г. Принципы истории языка : пер. с нем. / Г. Пауль ; под ред. А. А. Холодовича. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 500 с.

8. Серебренников Б. А. О технике сравнительно-генетических исследований / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – 1973. – С. 34–106.

9. Томсен В. История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) / В. Томсен. – М., 1938. – 160 с.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

УДК 81'367.6-112

СЛОВА КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ

(лингвоисториографический аспект)

В статье дана оценка научных позиций А. Х. Востокова, Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, Н. С. Поспелова, Е. М. Галкиной-Федорук, А. В. Исаченко, А. Б. Шапиро, Л. И. Барминой, В. В. Бабайцевой и др. грамматистов по проблеме статуса и состава слов категории состояния в системе частей речи. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования предикативов.

Ключевые слова: *лингвоисториография, слова категории состояния, предикативы.*

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

СЛОВА КАТЕГОРІЇ СТАНУ ЯК ЧАСТИНА МОВИ

(лінгвоісторіографічний аспект)

У статті подано оцінку наукових позицій О. Х. Востокова, Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, М. С. Поспелова, Є. М. Галкіної-Федорук, А. В. Исаченко, А. Б. Шапіро, Л. І. Барміної, В. В. Бабайцевої та ін. граматистів щодо проблеми статусу та складу слів категорії стану в системі частин мови. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження предикативів.

Ключові слова: *лінгвоісторіографія, слова категорії стану, предикативи.*

Matorina N.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics,*

Donbas State Teachers' Training University

**WORDS OF THE CATEGORY OF STATE AS A PART OF SPEECH
(linguistic historiographic perspective)**

The article interprets scientific views of O. Ch. Vostokov, L. V. Scherba, V. V. Vinogradov, M. S. Pospelov, Ye. M. Halkina-Fedoruk, A. V. Isachenko, A. B. Shapiro, L. I. Barmina, V. V. Babaitseva and other grammarians on the problem of words of the category of state and their status in the parts of speech system. New ideas introduced by these linguists and their role in Linguistics have been outlined. Potential future directions of research into predicatives have been stated.

Key words: *Linguistic Historiography, words of the category of state, predicatives.*

Постановка проблеми. Слова категории состояния (СКС) как часть речи представляют собой объект пристального внимания лингвистов вот уже на протяжении почти столетия. Тем не менее вопрос о месте СКС в системе частей речи до настоящего времени не является до конца решенным: в трудах лингвистов высказывались и высказываются различные мнения относительно статуса и состава этого лексико-грамматического разряда слов (в академических грамматиках русского языка предикативы, или слова категории состояния, в качестве самостоятельной части речи вообще не рассматриваются).

Актуальна проблема слов категории состояния и в лингвоисториографическом аспекте. Работ, посвященных этой проблеме, практически нет. Некоторые наблюдения историографического характера встречаются в работах И. А. Антоновой [1], Л. И. Барминой [3], Л. С. Бархударова [4], Т. Н. Волынец [7], Е. М. Галкиной-Федорук [9], Н. А. Каламовой [12], О. К. Кочиневой [14], Н. М. Маториной [18; 19], Н. С. Поспелова [22], Н. М. Рухленко [23], А. Н. Тихонова [24], Фр. Травничка [25], В. А. Трофимова [26], А. Б. Шапиро [28] и др.; более подробную лингвоисториографическую информацию можно найти в работах А. В. Исаченко [11], А. Д. Мельник [20] и нек. др.

Цель статьи – лингвоисториографическое исследование статуса и состава слов категории состояния в трудах отечественных и зарубежных грамматистов.

Изложение основного материала. Первый (т. н. *предварительный*) период изучения слов категории состояния в русском языке начинается с работ А. Х. Востокова, где такие слова как *душно, жарко, жаль* рассматриваются как «инородное тело» в системе принятых частей речи [8]. А. Х. Востоков рассматривает

данную группу слов как слова категории глагола, куда также относит все краткие формы имени прилагательного, которые называет «спрягаемыми словами». Однако работы А. Х. Востокова были подвержены ожесточенной критике русских грамматистов первой половины XIX века, кроме Н. П. Некрасова [21], последовавшего за концепцией А. Х. Востокова.

Началом дискуссии и всестороннего изучения слов категории состояния следует считать выход в свет работы Л. В. Щербы «О частях речи в русском языке» (1928). Формально Л. В. Щерба определил категорию состояния так: «Это слова в соединении со связкой, не являющиеся, однако, ни полными прилагательными, ни именительным падежом существительного; они выражаются или неизменяемой формой, или формой существительного с предлогом» [30, с. 76]. В качестве их формальных признаков ученый отметил неизменяемость и употребление со связкой. Гипотеза о категории состояния, выдвинутая Л. В. Щербой, вызвала неоднозначную реакцию русистов: часть лингвистов и научных школ отнеслись к ней с воодушевлением, у других она вызвала резкое неприятие.

Подробно описал категорию состояния и без колебаний выделил ее в самостоятельную часть речи В. В. Виноградов [6]. В дальнейшем категория состояния разрабатывалась в трудах Н. С. Поспелова, Е. М. Галкиной-Федорук, В. В. Бабайцевой и др.

В русистике для обозначения СКС используются следующие термины: *категория состояния*, или *слова категории состояния*, или *слова состояния* (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, И. И. Мещанинов, Н. С. Поспелов, А. Н. Тихонов, Е. В. Сирота, Т. Н. Берляева, О. В. Чижикова), *безлично-предикативные слова*, или *предикативные слова* (А. М. Пешковский, Е. М. Галкина-Федорук, С. С. Ваулина, В. И. Собинникова), *безлично-предикативные формы* (О. С. Ахманова), *предикативы* (А. В. Исаченко, В. М. Панфилов), *безличные предикативы* (С. А. Кабанова), *предикативные наречия*¹ (А. А. Шахматов, Д. Н. Овсяннико-Куликовский, О. Л. Кочеткова), *наречия состояния* (Н. П. Брешева), *бессубъектные прилагательные* (В. Н. Мигирин), *имена состояния* (О. В. Буланцева, М. А. Богомолова, А. А. Литвин, О. Л. Молачко), *присвязочные безличные сказуемые* (О. С. Ахманова), *безлично-предикативные члены* (О. С. Ахманова), даже т. н. *беспризорные слова* (по образному выражению А. Б. Шапиро) и др.

¹ Термин «предикативные наречия» был введен А. А. Шахматовым; ученый считал, что такие слова не употребляются с глаголом.

Сложность выделения СКС в отдельную независимую часть речи, по мнению ряда лингвистов, заключается в том, что мы сталкиваемся с омонимичными формами, проявляющимися только в контексте, поскольку каждое высказывание, будь оно обусловлено ситуативно той или иной филологической традицией, всегда реализуется в контексте [2].

Итак, в отношении СКС выделяются следующие подходы:

1) языковеды отрицают существование слов категории состояния как отдельной части речи (А. М. Пешковский, В. М. Жирмунский, А. В. Миртов, И. И. Мещанинов, В. Н. Мигирин, Фр. Травничек, И. Г. Милославский и др.);

2) лингвисты признают существование слов состояния как отдельной части речи, но трактуют её по-разному (Н. С. Поспелов, А. В. Исаченко, В. В. Виноградов, Е. М. Галкина-Федорук, А. Н. Тихонов, В. М. Панфилов, В. А. Плотникова и мн. др.);

3) ученые, например В. А. Трофимов, А. Б. Шапиро, признают существование категории состояния только формально, указывая, что лучше разделить её по «частям речи, чем разбивать части речи ради категории состояния» [25, с. 255; 28];

4) существуют особенные характеристики слов категории состояния, отличающиеся своей непоследовательностью, например, точка зрения А. В. Исаченко [11]. В свою классификацию слов-предикативов автор включил следующее: предикативы наличия (*есть, нет*), предикативы состояния (*хорошо, душно*), модальные слова-предикативы (*можно, намерен* и т. д.), предикативы-существительные (*пора, жаль* и т. д.), местоимённые предикативы (*некогда, нечего* и т. д.). А. В. Исаченко выделяет группу местоимённых предикативов на основании употребления в качестве безлично-предикативных слов, а группу модальных предикативов на основании аналитического способа выражения категории наклонения и времени. Но следует отметить, что ученый не принимает во внимание, что эти предикативы могут иметь и иные синтаксические функции: функции обстоятельства (*мне некуда спешить*), функции дополнения (*мне нечего делать*) и др. Остальные группы предикативов имеют различия по лексическому признаку (предикативы наличия, состояния, чувственного восприятия) или по морфологическому признаку (предикативы-существительные);

5) в толковых словарях русского языка не только отсутствует термин *категория состояния* в качестве пометы к лексическим единицам данной части речи, но и используются многочисленные варианты помет для обозначения слов одного и того же

морфологического класса: «нареч.»», «безл. в знач. сказ.»», «в сост. сказ. безл.»», «нареч. в роли сказ.» и др.;

6) в 1993 году издано справочное пособие «Русские глаголы и предикативы: словарь сочетаемости» (свыше 600 статей с глаголами и более 200 – с предикативами) [15], в 2001 г. – «Словарь сочетаемости: глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке» (около 900 единиц) [16], в 2005 г. – «Словарь сочетаемости: глаголы, предикативы, прилагательные и причастия» (около 1200 единиц) [17]. Словари являются первыми лексикографическими пособиями, в которых дается систематизированное и исчерпывающее описание сочетаемости глаголов, безличных предикативов на -о, кратких прилагательных и кратких причастий с изъяснительными придаточными предложениями и инфинитивом;

7) в зарубежной лингвистике вопрос об отнесении группы слов категории состояния в обособленную часть речи вовсе не поднимается. Например, лингвисты, которые занимаются изучением английского языка, как структурального, так и традиционного направлений, изучают группу слов данной категории в английском языке либо в составе имени прилагательного, либо в составе наречия.

Нет также систематического и последовательного объяснения слов рассматриваемой категории и в современных словарях английского языка, где их трактуют либо как прилагательные, либо как наречия, либо как предикативные имена прилагательные и даже как обстоятельственные сочетания (*adverbialclauses*).

Слова категории состояния в иностранных языках были выделены в отдельную часть речи советскими грамматистами, начавшими изучать данную категорию слов как отдельный грамматический класс под влиянием русской грамматической традиции.

Так, Л. И. Бармина относит к СКС слова типа *down, up, in, on* и др.: *your son is down with enteric* [3]. Б. А. Ильиш изучает эту категорию слов не так широко, он включает в неё слова как с морфологическим показателем (элемент *a-*), так и слова, которые выражают состояние, но относятся к различным частям речи [10]. Некоторые лингвисты (например, П. И. Шлейвис) изучают данную категорию ещё уже: они ограничивают эту группу только словами на *-a* [29].

Существующие точки зрения современных англистов на слова категории состояния выглядят следующим образом:

1) слова категории состояния необходимо отнести в обособленную часть речи; такие слова имеют свои особенности

(семантические, синтаксические и морфологические), которые отличают их от иных частей речи [10];

2) существенного отличия между словами категории состояния и именем прилагательным нет [3];

3) третья точка зрения на слова категории состояния была выдвинута В. Г. Вилюманом [5], который полагает, что данные слова не образуют независимую часть речи, а образуют лексическую категорию, т. к. состояние выражается различными частями речи (существительными, прилагательными, причастием, а также оборотом, которому свойственен идиоматический характер).

В немецком языке слова категории состояния в отдельную часть речи не вычленяются, хотя и здесь имеется целый ряд слов, которые выражают состояние, и в функции определения их употребление ограничено или совсем не употребляются и т. д. [20].

Так, Н. Г. Козинская выделяет следующие виды прилагательных:

а) те, которые различаются по своей семантике в атрибутивной и предикативной функциях (15 слов);

б) те, которые не имеют функцию препозитивного определения (56 слов);

в) с ограниченным атрибутивным употреблением (10 слов) [13].

Исследовательница считает, что в немецком языке, как и в других языках, выражение состояния во времени выступает в качестве общего лексико-грамматического значения категории состояния. Многие слова, обозначающие состояние лица, выступают в предложении в функции подлежащего. К этим словам, в соответствии с мнением автора, можно отнести следующие слова: *ansichtig, eingedenk, gram, imstande, schuld, wach, willens* и др.

Многие романисты (О. И. Богомолова, Н. М. Васильева, Л. П. Пицкова, Е. М. Вольф, В. Г. Гак, Анна А. Зализняк, М. Д. Потапова, К. Х. Рекош, Е. А. Реферовская, А. К. Васильева, Ю. С. Степанов, Н. М. Штейнберг и др.) выделяют и изучают единицы, выражающие состояние. Однако их исследования ограничиваются в основном констатацией существования некоторых единиц, выражающих состояние, или сводятся к изучению лишь одной конструкции, как, например, исследование Т. Н. Чельцовой, посвященное изучению конструкции «существительное + *etre* + прилагательное» в русле логико-синтаксической теории [27].

Выводы и рекомендации. Изучение проблемы слов категории состояния в современной лингвистической литературе даёт возможность полагать, что значение состояния является особым категориальным значением, а не частным случаем

признака. Мы исходим из того, что категория состояния существует в русском языке (как и в других языках) как отдельная знаменательная часть речи, появившаяся в результате транспозиции слов из одной части речи в другую, и разделяем мнение тех ученых, которые считают, что слова категории состояния – независимая часть речи, обладающая своими морфологическими, семантическими и синтаксическими характеристиками. Это слова, обозначающие статическое состояние и выступающие в функции сказуемого (предиката) безличного предложения: *Мне грустно... потому что весело тебе.* (М. Ю. Лермонтов).

К безлично-предикативным словам относятся слова (или реже формы слов) разных частей речи, причем не во всех своих лексических значениях, а только в тех из них, которые закреплены за употреблением этих слов в функции сказуемого: время (*Время ехать*), грех (*Грех смеяться над слабыми*), досуг, недосуг (*Недосуг мне этим заниматься*), лень (*Лень готовить уроки*), охота (*Охота поговорить*), неохота (*Неохота писать письма*), пора (*Пора уезжать*), должно, можно, надо, нельзя, нужно, совестно, стыдно, тошно, весело, грустно, ветрено, холодно, больно, плохо и т. п.

Слова категории состояния принимают активное участие в развитии языка, пополняют и обогащают словарь, что даёт почву для новых размышлений в лингвистической литературе.

Литература

1. Антонова И. А. О терминах «категория состояния» и «предикативы» / И. А. Антонова // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. – М. : МАКСПресс, 2004. – Вып. 26. – С. 128–133.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Бармина Л. И. К вопросу о словах категории состояния в современном английском языке / Л. И. Бармина // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1967. – Т. 37. – С. 18–26.
4. Бархударов Л. С. О так называемой категории состояния / Л. С. Бархударов // Иностранные языки в школе. – 1958. – № 5. – С. 110–114.
5. Вилюман В. Г. Семантика причастия II и категории состояния в английском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / В. Г. Вилюман. – М., 1984. – 18 с.
6. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Русский язык, 1972. – 614 с.
7. Волинец Т. Н. Поэтика слов категории состояния / Т. Н. Волинец // Вопросы функциональной грамматики : сб. науч. тр. – Гродно, 2005. – Вып. 5. – С. 211–226.
8. Востоков А. Х. Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная / Александр Христофорович Востоков. – СПб., 1831. – 496 с.
9. Галкина-Федорук Е. М. О категории состояния в русском языке / Е. М. Галкина-Федорук // Русский язык в школе. – 1957. – № 4. – С. 6–17.

10. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка / Б. А. Ильиш. – Л., 1971. – 351 с.
11. Исаченко А. В. О возникновении и развитии «категории состояния» в славянских языках / А. В. Исаченко // Вопросы языкознания. – 1955. – № 6. – С. 48–65.
12. Каламова Н. А. Категория состояния в русском языке : учеб. пособие / Н. А. Каламова. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 33 с.
13. Козинская Н. Г. Категория состояния в немецком языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Надежда Георгиевна Козинская; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1969. – 16 с.
14. Кочинева О. К. Что нужно знать учителю о предикативах или словах категории состояния / О. К. Кочинева // Русский язык в школе. – 1972. – № 6. – С. 43–47.
15. Красных В. И. Русские глаголы и предикативы. Словарь сочетаемости / В. И. Красных. – М. : Арсис Лингва, 1993. – 224 с.
16. Красных В. И. Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке / В. И. Красных. – М. : АСТ, Астрель, 2001. – 368 с.
17. Красных В. И. Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы, прилагательные и причастия / В. И. Красных. – М. : АСТ, Астрель, 2005. – 304 с.
18. Маторина Н. М. Категория состояния: за и против / Н. М. Маторина, Б. И. Маторин // 7th International scientific conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches», Stuttgart, Germany, December 16, 2013. – Stuttgart, 2013. – P. 112–114.
19. Маторина Н. М. Слова категории состояния в лингводидактическом аспекте (из опыта работы) / Маторина Н. М., Маторин Б. И. // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : лінгвістичні науки : зб. наук. праць. – Одеса : «Астропринт», 2013. – № 17. – С. 119–128.
20. Мельник А. Д. Проблема слов категории состояния в современной лингвистической литературе / А. Д. Мельник // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2 (часть 2).
21. Некрасов Н. П. О значении форм русского глагола / Николай Петрович Некрасов. – СПб., 1865. – [5], 313 с.
22. Поспелов Н. С. В защиту категории состояния / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 55–65.
23. Рухленко Н. М. «Беспризорные» слова, или Слова категории состояния / Н. М. Рухленко // Русский язык в школе. – 2007. – № 4. – С. 39–42.
24. Тихонов А. Н. Категория состояния в современном русском языке / А. Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самарк. ун-та, 1960. – 43 с.
25. Травничек Фр. Заметки о «категории состояния» / Фр. Травничек // Вопросы языкознания. – 1956. – № 3. – С. 46–53.
26. Трофимов В. А. Современный русский литературный язык. Морфология / В. А. Трофимов. – Л., 1957. – 282 с.
27. Чельцова Т. Н. Категория состояния в структуре современного французского языка : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Татьяна Николаевна Чельцова; Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. – М., 1980. – 23 с.
28. Шапиро А. Б. Есть ли в русском языке категория состояния как часть речи / А. Б. Шапиро // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 42–54.

29. Шлейвис П. И. Слова-предикативы в английском языке / П. И. Шлейвис. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1958. – 128 с.

30. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Лев Владимирович Щерба // Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63–84.

Бурковська О.

– аспірант кафедри слов'янської та германської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367.3-112

**ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ В РОСІЙСЬКОМУ
МОВОЗНАВСТВІ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена вивченню проблеми означено-особового речення в російській лінгвістиці у співвідношенні з синонімічним йому двоскладним. Представлено різноманітні погляди вчених-синтаксистів з питання про синтаксичну форму російського означено-особового речення.

Ключові слова: означено-особове речення, односкладне речення, двоскладне речення, підмет, присудок, синонім.

Бурковская О.

– аспірант кафедри германської і слов'янської філології
Донбасського державного педагогічного університету

**ОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ
ЯЗЫКОЗНАНИИ: ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Статья посвящена изучению проблемы определено-личного предложения в русской лингвистике в сопоставлении с синонимичным ему двусоставным. Представлены различные взгляды ученых-синтаксистов по вопросу о синтаксической форме русского определено-личного предложения.

Ключевые слова: определено-личное предложение, односоставное предложение, двусоставное предложение, подлежащее, сказуемое, синоним.

Burkovskaya O.

– Post-graduate student, Department of Germanic and Slavonic
Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

**DEFINITELY-PERSONAL SENTENCES IN RUSSIAN LINGUISTICS:
LINGUOHISTORIOGRAPHIC ASPECT**

The article is devoted to learning of the problem of definitely-personal sentence in Russian syntax in comparison with its synonymous two-member sentence. Different views of scientists according to the questions about the syntactical forms of Russian definitely-personal sentence are presented.

Key words: definitely-personal sentence, one-member sentence, two-member sentence, subject, predicate, synonym.

Постановка проблеми. Питання про односкладні речення, їх граматичний статус, граматичну природу головного члена в російській лінгвістиці розв'язувалося по-різному.

Розглянувши різні етапи розвитку вчення про односкладне речення в граматичній науці і шляхи розв'язання проблеми

односкладності / двоскладності речення в роботах багатьох учених-лінгвістів, треба визначити, що ця проблема є **актуальною** в російському синтаксисі.

В односкладних реченнях російської мови предмет мовлення (думки) окремо не вербалізований, тому виконавця дії можна подати з різним ступенем визначеності: як особу означену, неозначену та узагальнену, яка в реченні визначається особовою формою дієслова.

Розглядаючи групу особових односкладних речень у російській мові, треба відзначити, що не всі лінгвісти визнають самостійним такий тип, як означено-особові.

Мета дослідження полягає в тому, щоб показати динаміку розвитку поглядів вчених-лінгвістів на синтаксичну форму російського означено-особового речення.

У статті поставлено такі **завдання**:

- показати синонімію односкладних означено-особових та двоскладних речень у російській мові;
- розкрити теорії різних учених про двоскладність означено-особового речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як окремий вид структури означено-особові речення довгий час не відокремлювалися від інших видів речень. Уперше звернув на них увагу М. В. Ломоносов. У «Російській граматиці» відзначено: «Дієслово особове кінцевого способу має відмінок називний явний чи прихований того ж числа та особи». Ломоносов указував на «замовчання займенників особових перед дієсловами», вважаючи, що «замовчання» особових займенників «для прикрашення та важливості послуговується» [5, с. 275].

Означено-особові речення були виділені О. О. Шахматовим. «Головним членом таких речень є відмінювана дієслівна форма, що викликає уявлення про підмет, який залишився не вираженим особливим словом. Таким підметом є уявлення про особу, унаслідок чого подібні речення можуть бути доповнені особовими займенниками», – писав він [11, с. 64].

В. В. Виноградов до означено-особових відносив речення, в яких виражається дія (ознака), співвіднесена з окремим виконавцем (носієм ознаки), який словесно не відокремлений. Вказівка на конкретного виконавця міститься у формах дієслова першої та другої особи (*Не хочу бачити.*) Дієслово у формі 1-ї особи однини – найбільш типова форма означено-особових речень, тому що форма 1-ї особи однини має індивідуально-особове значення [1, с. 31]. Однак дослідники попереджають про те, що форма 1-ї особи однини може «служувати для позначення узагальненого суб'єкта, і в цьому

випадку її індивідуально-особове значення послаблюється». Особливо виразне таке узагальнене вживання в міркуваннях, у загальних сентенціях (наприклад, у приказках: *Чье кушаю, того и слушаю* і т. п.). Однак і в цих випадках пряме ставлення до суб'єкта, хто говорить, тобто до я, все ж чітко зберігається [1, с. 31], тому речення, в яких головний член представлений дієслівною формою 1-ї особи однини, В. В. Виноградов рекомендує відносити до розряду означено-особових, наприклад: *Гляжу на будущность с боязнью, Гляжу на прошлое с тоской И, как преступник перед казнью, Ищу кругом души родной...* (М. Лермонтов).

Присудок, виражений дієсловом у формі множини, вказує на те, що виконавцем дії є не тільки той, хто говорить, а й його співрозмовник, наприклад: *Скользя по утреннему снегу, Друг милый, предадимся бегу Нетерпеливого коня И навестим поля пустые, Леса, недавно столь густые, И берег, милый для меня.*(О. Пушкін).

На відміну від форми однини з її індивідуально-особовим значенням, форма множини має менш конкретний характер [1, с. 32], тому що дозволяє додавати до числа діячів не тільки особу, що говорить, і того, хто з нею, а й необмежену кількість осіб, наприклад: *Робимо все, що від нас залежить.*

Дієслова у формі множини мають ще більші можливості до переносного використання в порівнянні з формою однини. В. В. Виноградов, характеризуючи функціонування особистих дієслівних форм серед переносних смислових відтінків 1-ї особи множини називає можливість того, хто говорить (чи того, хто пише) користуватися цією формою замість форми 1-ї особи однини «в інтересах сором'язливості, ніби ховаючи свою особу за іншими, або, навпаки, виставляючи свою особу, себе як виразника думки та волі групи, цілого колективу, або ж манірно додаючи своєму мовленню експресії, величі, урочистості й авторської важливості» [4, с. 364], наприклад: *И на том благодарим вас покорно...* (М. Лесков).

Переносним буде смисловий відтінок 1-ї особи множини зі значенням співчутливої сукупності, спільності у зверненні до співрозмовника замість другої особи однини та множини, наприклад: *Как себя чувствуем?* (у зверненні лікаря до пацієнта).

Форма 1-ї особи множини може бути використана у значенні спонукання співрозмовника до сумісної дії, наприклад: *Споемте, друзья, ведь завтра в поход уйдем в предрассветный туман* (М. Чуркін).

Головний член означено-особових речень може виражатися дієсловом дійсного способу у формі 2-ї особи однини та множини, але означено-особове значення речення цього типу мають тільки в

тих випадках, коли той, що говорить, звертається до співрозмовника, наприклад: *Поэт! Не дорожи любовью народной. Восторженных похвал пройдет минутный шум; Услышишь суд глупца и смех толпы холодной: Но ты останься тверд, спокоен и угрюм* (О. Пушкін).

Дієслова у формі 2-ї особи також можуть вживатися в переносному значенні, співвідносячи вербалізовану дієсловом дію не з співрозмовником, а з говорячим, тобто говорячий виступає і як адресант, і як адресат мовлення, він неначе узагальнює дію, що неодноразово ним здійснюється за окремих умов, наприклад: *Тільки-но виконаєш справу, повідомиш про неї...* [7, с. 142].

Речення, головний член яких виражений іншими дієслівними формами, означено-особовими вважатися не можуть. Не є односкладними, перш за все, речення, присудок яких виражений формою 3-ї особи однини та множини або дієсловом минулого часу.

Однак слід пам'ятати про те, що форма 3-ї особи множини не в прямому значенні може функціонувати в значенні першої особи при нереалізованій позиції підмета в тому випадку, коли подана з дієсловом дія співвідноситься з говорячою особою, яка виявляється контекстуально. Таке використання форми 3-ї особи множини породжує мовленнєві шаблони, штампи, наприклад: *Тебе говорять* (я тебе говорю); *Просят не шуметь* (просим вас не шуметь) [7, с. 144].

У питанні щодо граматичної форми структур, що розглядаються, склалися два протилежні погляди. Так, О. М. Пешковський вважав їх неповними двоскладними з випущеним підметом, який виділяється з контексту або ситуації.

Ф. І. Буслаєв на основі теорії прихованого підмета відносив такі речення до двоскладних повних. Він вважав, що функцію підмета виконує не окреме слово, а дієслівна флексія.

В. А. Белошапкова означено-особові речення відносила до односкладних на основі того, що підмет у них інформативно-надмірний, «він нічого не додає до значення речення» [2, с. 97]. Цієї ж думки дотримувалися П. О. Лекант, О. Б. Сиротіна, Н. С. Валгіна.

Н. С. Валгіна при цьому помічає, що «відсутність другого головного члена речення зовсім не свідчить про неповноту речення (порівн. двоскладні неповні речення, для яких непоповнота є їхньою специфікою) [3, с. 143].

Так, конструкції *Бачити не хочу* та *Я не хочу бачити* відрізняються не лише граматичною формою (односкладне / двоскладне), а й інформативним навантаженням, яке вони несуть.

О. О. Шахматов стверджував, що підмет односкладного речення «викликає уявлення і про предикат і про суб'єкт, між іншим, як присудок двоскладного речення відповідає лише предикату» [11, с. 50].

Відповідно, головний член односкладного речення – присудок – має подвійне інформативне навантаження: він виражає дію і вказує на особу – виконавця цієї дії. У двоскладному реченні головні члени виконують два інформативні навантаження, наприклад: *Люблю українську ніч та Я люблю тебе*.

Головний член означено-особових речень виражається формою 1 – 2 особи дієслова умовного та наказового способів. *Любіть Україну, як сонце любіть!* (В. Сосюра).

П. О. Лекант вважав, що синтаксичне значення часу отримує конкретне вираження теперішнього, майбутнього у формах умовного та наказового способів, або проявляється як позачасовість. Специфіка означено-особових речень проявляється в неповноті парадигми форм часу, в неможливості вираження минулого часу відповідної форми [8, с. 57].

Речення типу *Люблю лагідний шепіт трав* або *Я люблю лагідний шепіт трав* можна кваліфікувати не як тотожні, а як співвідносно синонімічні одне одному.

Багато лінгвістів відзначають, що між односкладними означено-особовими та синонімічними їм двоскладними конструкціями спостерігаються відмінності семантико-стилістичного порядку.

Як зазначав О. М. Гвоздєв, у односкладних реченнях на перше місце виступає дія, а не особа [6, с. 86].

О. М. Пешковський також звернув на це увагу і відзначив, що двоскладні речення являють собою «мовлення більш повільне, розріджене, спокійне, але зовсім не є більш виразними» [9, с. 184].

У той час як інші дослідники вказують на семантичну та структурну близькість односкладних означено-особових речень і двоскладних, підмет яких виражений особовим займенником, О. С. Скоблікова вважає, що «майже завжди відповідну інформацію можна передати двоскладною конструкцією, увівши в речення підмет *я, ти, ми* або *ви*» [10, с. 129]. Односкладні означено-особові речення та двоскладні, підмет яких виражений особовими займенниками 1-ї та 2-ї особи, зазвичай можна випустити, нічого не втративши при цьому в інформативному компоненті змістовної структури речення. Однак треба пам'ятати, що вербалізація підмета особовими займенниками обов'язкова в тих випадках, коли увага того, хто говорить, акцентується на виконавці дії, наприклад: *Нет, я не льстец, когда царю Хвалу свободную слагаю: Я смело чувства выражаю, Языком сердца говорю*. (О. Пушкін) [7, с. 145].

Аналіз синонімії односкладних означено-особових та двоскладних речень російської мови дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

- Більшість означено-особових конструкцій має синонімічні двоскладні структури з підметом-займенником: я, ти, ми, ви. *Клади під косу не все, що росте. – Ти клади під косу не все, що росте. Піду до гаю слухати солов'їв. – Я піду до гаю слухати солов'їв.*

Наявність займенника другої особи при формі наказового способу надає спонуканню або пом'якшувальний, або посилювальний характер. Характер спонукання залежить від порядку слів. *Ви узвару йому налейте* (пом'якшувальний характер). *Налейте ви йому узвару* (посилювальний характер).

- Але не всі односкладні речення можуть трансформуватися у двоскладні. Так, О. М. Гвоздев зазначав, що «займенник неможливий при особливих формах першої особи множини наказового способу (ходім, ходімо, давайте заспіваємо) [6, с. 86], але в розмовному мовленні займенники все ж можливі. *Знімай одяг, давай його просушимо. Зніми ти цей одяг, давай його просушимо.*

Навпаки, означено-особові речення неможливі у складі деяких речень з наказовими відносинами типу: *Ти іди, а я затримаюсь*. Друга частина таких речень не може бути означено-особовим реченням: наявність займенника-підмета тут є обов'язковою [3, с. 152], він повинен протиставити один суб'єкт іншому.

Література

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Белошапкина В. А. Синтаксис. Современный русский язык / В. А. Белошапкина. – М., 1977. – 386 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М., 1973. – 378 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов – М. : Просвещение, 1986. – 639 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук. – М., 1958. – 568 с.
6. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. – 2-е изд. / А. Н. Гвоздев. – М. : Просвещение, 1968. – 344 с.
7. Казарина В. И. Современный русский синтаксис : структурная организация простого предложения : учебное пособие / В. И. Казарина. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
8. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 2004. – 247 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 1938. – 511 с.
10. Скобликова Е. С. Современный русский язык : синтаксис простого предложения (Теоретический курс) / Е. С. Скобликова. – Самара : СамГПУ, 1997. – 236 с.

11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л., 1941. – 624 с.

Маторін Б.

– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'365.5"18/20"

**ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ
Й АМЕРИКАНСЬКИМИ ЛІНГВІСТАМИ
(лінгвоісторіографічний аспект)**

У статті подано оцінку наукових позицій Й. Аделунга, Ш. Бато, Н. Бозе, К. Беккера, Ф. Вегенера, А. Вейля, А. Вейсмана, Г. Габеленца, О. Есперсена, Г. Пауля та ін. граматистів щодо проблеми статусу членів речення і принципів їх виділення. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження членів речення.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, члени речення, принципи виділення членів речення.

Маторин Б.

– старший преподаватель кафедры русского языка и
литературы Донбасского государственного педагогического
университета

**ВЫДЕЛЕНИЕ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ И АМЕРИКАНСКИМИ ЛИНГВИСТАМИ
(лингвисторграфический аспект)**

В статье дана оценка научных позиций И. Аделунга, Ш. Бато, Н. Бозе, К. Беккера, Ф. Вегенера, А. Вейля, А. Вейсмана, Г. Габеленца, О. Есперсена, Г. Пауля и др. грамматистов по проблеме статуса членов предложения и принципов их выделения. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования членов предложения.

Ключевые слова: лингвисторграфия, члены предложения, принципы выделения членов предложения.

Matorin B.

– Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers' Training University

**WESTERN EUROPEAN AND AMERICAN LINGUISTS'
THEORIES ON MEMBERS OF THE SENTENCE
(linguistic historiographic perspective)**

The article interprets scientific theories on members of the sentence and the principles of their classification worked out by J. Adelong, Ch. Batteux, N. Beauzee, N. Becker, F. Wegener, H. Weil, A. Weismann, H. Gabelentz, O. Jespersen, H. Paul and other grammarians. New ideas introduced by these linguists and their role in Linguistics have been outlined. Potential future directions of research into members of the sentence have been stated.

Key words: *Linguistic Historiography, members of the sentence, the principles of classification of members of the sentence.*

Постановка проблеми. На сьогодні в лінгвістиці однією з суперечливих й актуальних залишається проблема статусу членів речення і принципів їх виділення. Дослідженням цієї проблеми займалися не лише вітчизняні мовознавці. Певну увагу привертають праці європейських та американських граматистів.

Аналіз останніх досліджень. Значний вплив на зародження та розвиток теорії членів речення в європейському мовознавстві мали положення психологічного напрямку. Порушену проблему висвітлювали в контексті актуального членування речення.

Заслужують на увагу наукові позиції Ш. Бато [8], Н. Бозе [9], К. Беккера [10], А. Вейля [13], Г. Габеленца [11; 12], О. Єсперсена [3], Г. Пауля [7] та інших зарубіжних мовознавців.

Метою статті є лінгвоісторіографічне дослідження проблеми членів речення і принципів їх виділення, а також висвітлення різних поглядів на окреслену проблему в працях європейських та американських граматистів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) проаналізувати позиції європейських та американських граматистів щодо проблеми вивчення членів речення;
- 2) встановити, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства;
- 3) окреслити перспективи подальшого дослідження членів речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової концепції Г. Габеленца можна знайти в дослідженнях І. І. Ковтунової [5], К. Г. Крушельницької [6], Ю. Я. Бурмистровича [1] тощо. Прийнято вважати, що саме Г. Габеленц уперше використав терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок*: «Очевидним є те, що спочатку я називаю те, що пробуджує мою думку, про що я розмірковую, мій психологічний підмет, а потім те, що я про нього думаю, мій психологічний присудок, а потім, якщо потрібно, знову обох зроблю предметом наступної думки та мовлення» [12, с. 374]. На думку Г. Габеленца, у процесі лінійного розгортання речення в мовленні кожен попередній компонент виступає в ролі психологічного підмета щодо безпосередньо наступного компонента (психологічного предиката). Зазвичай порядок членів речення в більшості мов є сталим, бо означення чи додаток завжди стоять перед або після підмета й ін. Найбільш показовою стосовно цього є французька мова.

Варто зазначити, що Г. Габеленцем сформульовано таке правило, що «незалежно від складу членів речення, спочатку в

реченні стоїть психологічний підмет, потім – психологічний присудок» [12, с. 380]. «Психологічний підмет зазвичай знаходиться перед психологічним присудком, тому що на перше місце мовець ставить те, що породжує його думку, а на друге – те, що він про це думає» [12, с. 379]. Проте ця теза дещо суперечить дійсності, оскільки інколи ми виділяємо логічним наголосом як перший елемент речення саме психологічний присудок.

Як наголошували дослідники, члени речення є складовими компонентами цілого, і комунікативне навантаження кожного із них існує лише по відношенню до інших членів речення. Суперечливим видається співвідношення головних і другорядних членів речення, своєрідно лінгвісти тлумачать і головні члени речення. Загалом європейські мовознавці розглядають члени речення, ґрунтуючись на дослідженні членування речення.

Так, зокрема, Н. Бозе [9] пов'язував прямий порядок слів у реченні з природним плином думок. Цей порядок мовознавець називав не лише «природним», а й «аналітичним», оскільки він відображає аналітичну роботу розуму, яка здійснюється через спрямування від суб'єкта судження до його атрибута і від них – до їх доповнення (у широкому трактуванні цього терміна). Аналітичний порядок Н. Бозе вважав універсальним. Тому, на думку вченого, суб'єкт речення зазвичай передує його атрибуту (предикату), а їх поширювачі виступають у постпозиції. Фрази, у яких спостерігається відхилення від аналітичної діяльності розуму, Н. Бозе інтерпретував як «фігуративні». Подібний підхід вважають традиційним. Іншої думки щодо пояснення інверсії дотримується Ш. Бато [8].

Ш. Бато розрізняв два типи порядку слів – «граматичний» та «ораторський». «Грамматичний порядок» мовознавець пов'язував з точною, науковою мовою, тому вважав «штучним». «Ораторський порядок», навпаки, він кваліфікував як «природний», оскільки ним послуговуються, зазвичай, у розмовній чи поетичній мові. Якщо перший Ш. Бато назвав «порядком науки», то другий – «порядком серця». Коли мовець нещирий, вважав Ш. Бато, він використовує «граматичний порядок», при якому кероване слово йде за головним. Він є «метафізичним порядком», тобто таким, при якому здійснюється пізнання, – від причини до наслідку, від субстанції до якості тощо. Якщо співрозмовник керується в розташуванні слів не холодною свідомістю, а своїм «інтересом» до описуваної в реченні ситуації, він використовує «ораторську конструкцію». «Ораторський порядок» у Ш. Бато традиційно є інверсією щодо «граматичного порядку», проте наявні випадки, коли ці порядки співпадають. Це спостерігається тоді, коли на місці важливого або головного у процесі побудови речення виступає той компонент ситуації, який позначається предметом. Зазвичай ці порядки не співпадають у

випадках, коли компоненти, найбільш важливі для мовця, виражено іншими членами речення. Проте у будь-якому випадку слово з семантикою «головного об'єкта» займає в «ораторській конструкції» препозицію. Ш. Бато писав: «Головний об'єкт в ораторській конструкції не є завжди одним і тим самим. Це чи суб'єкт дії, чи об'єкт дії. В одному контексті він може бути дією, а в іншому – обставиною чи способом дії. Отже, дієслово, дієприслівник, суб'єкт, означення, керована дієсловом форма іноді займають перше місце у реченні» [цит. за: 4, с. 478]. При перекладі «ораторських конструкцій» з однієї мови іншою можливе використання різних «граматичних порядків», проте не повинно бути розходжень в «ораторському порядку». Саме тому Ш. Бато дійшов висновку, що перше місце посідає те слово, яке є визначальним для мовця. Таким словом учений вважав підмет.

У своїх граматичних дослідженнях Й. Аделунг (так само, як і Ш. Бато) домінантним членом у реченні вважав підмет. На думку Й. Аделунга, підмет – це такий член речення, який означає дещо невизначене й виражає «основне поняття». Й. Аделунг термінологічно розмежовує штучний та природний підмет і присудок. Підмет, як природний, так і штучний, виражає «найбільш важливу та найбільш невизначену ідею, а присудок роз'яснює її» [цит за: 4, с. 507]. Необхідність у такому розмежуванні виникає, коли той чи той член речення в позиції присудка виражає «основне поняття». Так, зокрема, при природному порядку слів таке поняття виражає підмет, проте позиція підмета є значущою при інверсії. На початку речення присудок починає виконувати функцію підмета. Саме в цій позиції може виступати й будь-який інший другорядний член речення, якщо він виражає «основне поняття». Виконуючи функцію підмета, він не набуває граматичних категорій підмета. Й. Аделунг витлумачував функції головних членів речення дуже своєрідно. Це засвідчує той факт, що у підметі лінгвіст вбачав, з одного боку, той член речення, який позначає щось невизначене, а з іншого, Й. Аделунг вважав, що в реченні він виражає «основне поняття». У першому випадку вчений найбільше наблизився до традиційного розуміння підмета, проте дещо по-іншому інтерпретував суб'єктивну функцію – ту, яку ми знаходимо зараз у ремі.

На відміну від Й. Аделунга, А. Вейль [13] виділяв підмет з позиції традиційного вчення про члени речення. Так, підмет – це те, про що говориться у реченні, а присудок дещо повідомляє про нього. Функцію головного компонента А. Вейль співвідносить не лише із підметом, а й з іншими членами речення, які займають позицію на початку речення. Мовознавцем також приділено певну увагу й видам логічного зв'язку між членами речення.

Потрібно відзначити внесок німецького мовознавця Г. Пауля в розробку питань про члени речення. Дослідження лінгвіста ґрунтувалися на синтаксичному та логіко-граматичному підходах: він не лише визначив складові частини речення з граматичного та психологічного поглядів, але й проаналізував взаємодію між членами граматичного речення та складниками психологічного судження. Г. Пауль зазначав, що будь-яке речення формують принаймні два елементи. Цілком природно, що їх прийнято називати *підметом* та *присудком*. Саме ці граматичні категорії перебувають у психологічному співвідношенні. «Психологічний підмет – це та сукупність уявлень, яка від самого початку займає місце у свідомості мовця і до якої потім приєднується інша сукупність – психологічний присудок» [7, с. 147]. Водночас Г. Пауль відразу порадив відмежовувати психологічний підмет (і відповідно присудок) від граматичного, тому що вони не завжди є тотожними. Г. Пауль, зокрема, вважав, що кожен член речення, у якій би граматичній формі він не виступав, може бути чи психологічним підметом, чи психологічним присудком.

Г. Пауль досліджував і засоби розрізнення підмета та присудка. Одним із таких засобів лінгвіст визначив силу наголосу. В ізольованому реченні психологічний присудок є більш вагомим елементом, який вносить дещо нове, і тому на нього падає більш сильний наголос. Іншим суттєвим засобом такої диференціації вчений вважав порядок слів. Зазвичай психологічний присудок виступає в постпозиції щодо психологічного підмета. Відповідно, граматичний присудок у препозиції є психологічним підметом.

І. І. Ковтунова зазначає, що провідним членом речення вчений вважає психологічний присудок, адже «саме психологічний присудок є більш важливим елементом, який вносить дещо нове у речення» [5, с. 39–43]. Проте, крім психологічного підмета і психологічного присудка, Г. Пауль виділяв «зв'язуючі члени речення», і зв'язку як окремий член речення.

Г. Пауль акцентував увагу також на випадках, коли один член судження утворює речення. Таке протиріччя мовознавець пояснив тим, що один із членів речення, зазвичай, психологічний підмет, є зрозумілим з попереднього контексту, а тому не отримує мовного вираження. Так, речення питальної модальності вимагають відповіді, що може складатися з одного присудка, а підмет міститься лише в питанні (попередньому контексті).

Не залишилося поза увагою мовознавця і співвідношення членів речення з частинами мови. На думку Г. Пауля, психологічний підмет чи його складова, зазвичай, морфологічно оформлюються анафоричним займенником (відносним), що виступає у препозиції. Питальний займенник зазвичай є засобом вираження присудка чи

його частиною. Функцію психологічного присудка може виконувати й той компонент речення, до складу якого входить заперечна частка, а також така, яку можна виділити за допомогою слів типу *особливо, перш за все, лише, виключно* тощо.

Щоправда, О. Єсперсен у «Філософії граматики» [3] критикує термінологічну базу Г. Пауля. Як зазначав Д. М. Шмельов, сам О. Єсперсен досліджував головні члени речення. У працях ученого йдеться про «первинний компонент» (підмет) й «аднекс» (присудок).

О. Єсперсен у зазначеній вище праці стосовно термінології, запропонованої Г. Габеленцем та Г. Паулем, писав: «Важко уявити собі більш не потрібні складності. Чому не відмовитися в такому випадку взагалі від термінів *підмет* і *присудок* і не сказати просто, що головне для слухача в конкретному повідомленні може залежно від обставин бути вираженим будь-яким членом речення?» [3, с. 167].

Науковець пропонував виділяти дві категорії «Ранг» і «Нексус». О. Єсперсен відмовився від категорії частини мови; запровадив теорію «трьох рангів»; запропонував учення про первинні (головні члени речення), вторинні (другорядні члени речення) та третинні (залежні члени речення) компоненти речення. Ця теорія дозволила провести глибинні дослідження одиниць мови. Також О. Єсперсен акцентував увагу на тому, що ідея «трьох рангів» не співпадає із поділом слів на частини мови. Так, зокрема, науковець не пов'язує ознаки первинності, вторинності та третинності з певними синтаксичними функціями. Зазначимо, що окремі наукові положення О. Єсперсена викликали суперечки серед лінгвістів того періоду.

Теорія «трьох рангів» уперше дозволила побачити ієрархію синтаксичних відношень. Так, О. Єсперсен у сполученні *terribly cold weather* виділив слова першого рангу (первинні) – *weather*, другого (вторинні) – *cold* та третього – *terribly*. На думку мовознавця, будь-яке складне визначення предмета характеризується нерівноправністю його компонентів.

Основним недоліком теорії «трьох рангів» постає відсутність критеріїв розмежування кожного з рангів.

Ф. Вегенер у мовленні виокремлював *логічний підмет* (або експозицію), який пов'язував із певною попередньою ситуацією, а також *логічний присудок*, що надає нові відомості про логічний підмет. Мовознавець звертав увагу на той факт, що логічні категорії не завжди співпадають з граматичними [див. про це докладніше : 4].

К. Беккер поверхнево характеризував член речення, який виражає «основне поняття». Лінгвіст стверджував, що за допомогою певного члена речення мовець лише вказує на якість протиставлення [10].

Аналізу категорії членів речення і принципів їх виділення присвячено наукові студії А. Вейсмана. В. В. Виноградов, дослідивши лінгвістичний доробок ученого, зосередив увагу на ґрунтовному аналізі другорядних членів речення мовознавцем, який і пропонував власні формулювання: атрибут, об'єкт, прислівниковий вираз. Проте В. В. Виноградов це нововведення вважав зайвим [2].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**.

Проблема членів речення має досить тривалу історію дослідження, проте на жодному етапі її вивчення в лінгвістичній науці не існувало єдиної точки зору щодо принципів виділення членів речення. В одних випадках домінував формальний принцип класифікації членів речення, в інших – семантичний.

Сучасний етап демонструє поєднання обох принципів лінгвістичного аналізу членів речення. Це стало поштовхом у подальшому вирізняти члени речення як формального, так і семантичного плану.

Категорія членів речення в європейському та американському мовознавстві висвітлювалася в контексті актуального членування речення (Г. Пауль, Г. Габеленц, Н. Бозе, Ш. Бато та ін.). Значну увагу було приділено з'ясуванню індивідуального аспекту категорії головних членів речення (Й. Аделунг, Г. Вейль). Західноєвропейські дослідники вважали, що члени речення є складовими компонентами цілого, і комунікативне навантаження кожного із них існує лише по відношенню до інших членів речення. О. Есперсен відмовився від категорії частини мови та впровадив теорію «трьох рангів». Отже, у висвітленні питань щодо диференціації членів речення в студіях західноєвропейських дослідників помітна певна непослідовність та суперечливість.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань проблеми членів речення і принципів їх виділення на сучасному етапі розвитку мовознавства, бо зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоча воно й приваблює своїми фундаментальними вихідними поняттями.

Література

1. Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Юрий Яковлевич Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасск. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2008. – 216 с.
2. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1958. – 400 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 408 с.

4. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис : Монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие / Ирина Ильинична Ковтунова. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 238 с.
6. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / Клавдия Григорьевна Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55–67.
7. Пауль Г. Принципы истории языка [Электронный ресурс] / Герман Пауль. – М., 1960. – Режим доступа : http://genhis.philol.msu.ru/article_28.shtml
8. Batteux Ch. De la construction oratoire / Charle Batteux. – Paris : Chez Desaint & Saillant, Libraires, rue S. Jean-de-Beauvais, 1763. – 459 p.
9. Beauzée N. Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir à l'étude de toutes les langues / Nicolas Beauzée. – Paris : De l'imprimerie de J. Barbou, rue & vis-à-vis la grille des Matharins, 1767. – Т. 2. – 668 p.
10. Becker K. Ausführliche deutsche Grammatik / Karl Ferdinand Becker. – Frankfurt am Main, 1842. – 345 s.
11. Gabelenz G. von der. Weiteres zur vergleichenden Syntax: Wort- und Satzstellung / Georg von der Gabelenz // Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. – 2010. – № 8. – S. 129–165.
12. Gabelenz G. von der. Ideen zu einer vergleichenden Syntax / Georg von der Gabelenz // Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. – 1869. – № 6. – S. 374–384.
13. Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparees aux langues modernes. Question de Grammaire générale. Troisième édition / Henry Weil. – Paris : Librairie A. Franck, 1879. – 101 p.

Ніколайчук А.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Хлиніна М.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367.335-112

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ
В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ**

Стаття присвячена аналізу основних положень паратаксису й гіпотаксису в працях лінгвістів Харківської школи. Визначено коло питань, які привернули увагу вчених. Проаналізовано гіпотези учених Харківської лінгвістичної школи про розвиток і походження сурядності й підрядності складного речення. Розглянуті положення, що зберегли своє значення до теперішнього часу.

Ключові слова: паратаксис, гіпотаксис, складне речення, Харківська лінгвістична школа.

Николайчук А.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Хлынина М.

– соискатель степени высшего образования «Бакалавр» англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ЭВОЛЮЦИЯ ПАРАТАКСИСА И ГИПОТАКСИСА В СТУДИЯХ УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Статья посвящена анализу основных положений паратаксиса и гипотаксиса в работах лингвистов Харьковской школы. Определен круг вопросов, которые привлекли внимание ученых. Рассмотрены положения, не утратившие своего значения до настоящего времени.

Ключевые слова: паратаксис, гипотаксис, сложное предложение, Харьковская лингвистическая школа.

Nikolajchuk A.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Hlynina M.

– Bachelor's Degree Programme student, Department of English and German Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

THE DEVELOPMENT OF PARATAXIS AND HYPOTAXIS IN STUDIOS OF KHARKOV LINGUISTIC SCHOOL

The article is devoted to the analysis of basic statements of hypotaxis and parataxis in the works of linguists of Kharkov school. The range of questions, that have attracted attention of the scientists, is determined. The positions that have not lost their sense till nowadays are examined.

Key words: parataxis, hypotaxis, complex sentence, Kharkov linguistic school.

Постановка проблеми. Лінгвістична наука накопичила значний матеріал щодо історичного розвитку синтаксичних явищ. Упродовж XIX – XXI ст. учені досліджували синтаксис як окремих мов і діалектів, так і цілих груп в діахронії. У сучасному мовознавстві ці питання не втратили значущості, стали ще актуальнішими.

У другій половині XIX ст. під впливом філософії мови В. фон Гумбольдта виник й отримав поширення психологічний підхід до граматики, насамперед до синтаксису, у якому місце логічних категорій посіли психологічні (такі, наприклад, як *уявлення*). Представники психологічного напряму звернулися й до аналізу паратаксису й гіпотаксису в складному реченні.

Значним внеском у порівняльно-історичне мовознавство стала розробка вченими Харківської лінгвістичної школи проблеми розвитку сурядності й підрядності в складному реченні.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми історичного розвитку синтаксису в концепціях учених Харківської лінгвістичної школи висвітлено недостатньо й потребує докладнішого дослідження. Можна назвати лише праці О. І. Білодіда, М. А. Жовтобрюха, В. І. Собінікової, А. П. Загнітка, І. Р. Буніятової та ін.

Метою пропонованої статті є розкриття концепцій лінгвістів Харківської школи, пов'язаних з паратаксистом і гіпотаксистом у складному реченні та з особливостями їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні засади прихильників психологічного підходу (О. О. Потебня, Д. М. Овсянико-Куликовський) у лінгвістиці пов'язані з вивченням ними мови у зв'язку із загальною еволюцією людського мислення.

О. О. Потебня дослідив сурядність і підрядність на широкому матеріалі у сфері простого й складного речення, залучав пам'ятки писемності, фольклорні тексти з російської мови й інших слов'янських мов, особливо української, сербохорватської, використовував матеріали й індоєвропейських неслов'янських мов.

Для О. О. Потебні в царині граматики синтаксис має центральне, вирішальне значення. Дослідник багато уваги приділив діахронічному вивченню одиниць синтаксису. Учений постулював принцип системного вивчення історії синтаксису: під час опису змін у синтаксисі має бути враховано безперервність змін мови в усіх її частинах [2, с. 551].

О. О. Потебня пішов далі Ф. І. Буслаєва й пов'язав питання про історію виникнення складного речення зі змінами в розвитку мислення. Для вченого складне речення – результат усе більш удосконаленого світогляду, продукт тривалої граматичної еволюції.

О. О. Потебня досліджував проблему утворення складного речення, установлював генетичні зв'язки між простим і складним реченням у роботі «Із записок з руської граматики» [3]. Процесу перетворення простого речення в складне вчений присвятив спеціальний розділ «Перехід прикладок у речення» [там же, с. 248–262]. На думку мовознавця, паратактичні бездієслівні речення поступово починають трактуватись як дієслівні, що становлять речення [там же, с. 249].

Стосовно порядку частин складного речення з відносними займенниками й частками О. О. Потебня зауважив: «Нам здається звичайним порядок: *Я видел человека, который приходил... і когда он приходил*, тим часом як це є перекручуванням первісного порядку, заради вираження підпорядкованості підрядного. Раніше

використовувалось: (*который, когда* и пр.) *чкъ приходилъ, (и) я (того, его) видѣлъ* [там же, с. 267].

Оригінальну гіпотезу походження гіпотаксису висунув О. О. Потебня. Учений зазначив: «Із самого початку прості речення слідуєть одне за одним так, що формальні відношення між ними зовсім не усвідомлюються й не позначаються. Ряди їхні подібні малюнку без перспективи. Зв'язок між ними встановлюється за допомогою займенників відносних, розгляд яких відноситься до вчення про складне речення» [2, с. 127].

Принцип історизму, що його послідовно застосовував О. О. Потебня у своєму вченні про граматичну будову слов'янських та інших індоєвропейських мов, вимагає визначення поняття *речення* для кожного індивідуального періоду розвитку мови. Дослідник відзначав, що «інтерес історії саме в тому, що вона не є лише нескінченна тавтологія. Так із основного погляду на мову як на рухливий орган мислення впливає, що історія мови, яка розглядається на значному відрізку часу, повинна давати низку визначень речення» [там же, с. 83].

У О. О. Потебні є теза про *згущення думки*, яка буде більш зрозумілою в контексті його вчення про виникнення та розвиток частин мови й речення. На думку мовознавця, «слово на початку розвитку думки не має ще для думки значення якості й може бути лише позначенням чуттєвого образу, у якому немає ні дії, ні якості, ні предмету, що взяті окремо, але всі в нероздільній єдності... Утворення дієслова, імені тощо є вже таке розкладання й видозмінення чуттєвого образу, що передбачає інші, більш прості явища, які слідуєть за творенням слова» [там же, с. 148].

Відповідно формулюєтья три первісні класи слів: дієслово, займенник та дієприкметник. Останній є проміжною ланкою між дієсловом, з одного боку, та іменником і прикметником, з іншого [там же, с. 83, 96].

О. О. Потебня наводив такі речення: 1) *Приникъши Ольга, и рече*; 2) *Святополкъ и Володимиръ посласта ко Давидови Святославича, веляча ему съ собою* [там же, с. 186], як приклади з двома предикативними центрами, припускаючи, що дієприкметник у таких випадках не є субститутом дієслова, а виступає як незалежна одиниця. Учений визначав їх як предикати нижчого рангу, що коливаютья між атрибутивною й опозитивною функціями. Цікавим є спостереження О. О. Потебні щодо сполучника *и*, який мовознавець кваліфікував як явище не просто випадкове, або діалектне, а як спільнослов'янське й балтійське, давнє й важливе [там же, с. 191].

На зразках паратактичних конструкцій О. О. Потебня показував послідовність розвитку підрядних речень, означальних і додаткових, з'єднаних підрядними сполучниками.

1. Зразок: *Прислалъ человекъ, Иваномъ зовутъ*» [3, с. 251]. У цьому типі зв'язку підрядне паратактичне речення не має не лише відносного, але й вказівного займенника, а підмет і додаток головного слугують підметом та додатком підрядному.

2. Зразок: *Есть пещера, изъ тоя пещеры исходитъ источникъ* [там же, с. 255]. У цьому типі іменник головного речення, до якого відноситься підрядне паратактичне, повторюється в підрядному у відмінку й забезпечується займенником (займенника може й не бути), що вказує на вищезгаданий іменник.

3. Зразок: *Есть пещера, (а) изъ нея исходитъ источникъ* [там же, с. 257]. У підрядному паратактичному реченні не повторюється іменник головного з вказівним займенником, а замінюється займенниками *и, онъ* у відмінку, якого вимагає підрядне. Зазначені три типи речень передують розвитку складнопідрядних речень з підрядними означальними.

4. Зразок: *И увидѣлъ Н, старецъ щепы гребетъ* [там же, с. 259]. У цьому реченні підрядне паратактичне відноситься не до імені (підмету, додатку) головного, а до присудка, тому в підрядному підмет повинен бути матеріально вираженим.

Отже, О. О. Потебня встановив, що процес заміни паратактичних речень відбувався рівномірно, «у міру посилення гіпотактичності й прямування до об'єднання речення, у міру розвитку відносних займенників» [там же, с. 251].

Ідеї О. О. Потебні в подальшому отримали розвиток у запропонованій О. П. Рифтіним теорії двох шляхів розвитку складного речення. Ця теорія полягає в тому, що в процесі розвитку мов, окрім створення складного гіпотактичного речення через об'єднання кількох простих («перший шлях»), можливо було виникнення його в межах простого речення за допомогою перетворення тих, що містилися в останньому звороті з дієслівними іменами в підрядні речення («другий шлях») [4].

У праці «Про два шляхи розвитку складнопідрядного речення в аккадській мові» (1937) О. П. Рифтін указав, що в деяких мовах підрядне речення не лише змінило форму дієслова, а прямо виникло з неї. Причому остання перетворилася в особливу дієслівну форму суб'юнктива, що вживається в підрядному реченні, а пов'язаний з іменною формою прийменник став уживатися в значенні гіпотактичного сполучника [там же, с. 59].

Д. М. Овсянико-Куликовський стверджував: «Чітко відрізняються моменти в генезисі й розвитку граматичної

відносності: 1) початкова точка – питальна форма, наприклад *Который час? – Куда нам идти?*; 2) зародження і перші сходи відносності в звороті, відомого під назвою «непрямого питання»: *Не знаешь ли, который теперь час? – Скажи, куда нам идти*; 3) поступове послаблення й, нарешті, усунення питального характеру в цьому звороті: *Я не помню, в котором часу ты был у меня. Мы хорошо знаем, куда идем* тощо; 4) повна відносність, без будь-якого сліду питальності: *Час, который я провел с вами, долго будет мне памятен. Местность, куда мы приехали, очень живописна* [1, с. 283].

На прикладах, які наводив Д. М. Овсянико-Куликовський, на другому й третьому етапах у розвитку граматичної відносності підрядна частина складного речення пояснює дієслово, на четвертому етапі – іменник головної частини. Проте дослідник не пояснив, як відбувалося це перетворення структури складного речення.

Представники Харківської лінгвістичної школи сформулювали тезу про два шляхи формування складного речення: як наслідок з'єднання простих речень і як результат зародження в реченні другого предикативного центру (О. О. Потебня). Ідею двох шляхів розвитку складного речення в подальшому було вдосконалено в працях О. П. Рифтіна, М. С. Поспелова, Г. С. Кнабе та ін.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Здійснений аналіз підтвердив, що наприкінці XIX ст. до проблеми сурядності й підрядності звернулися представники психологічного напрямку. Для них складнопідрядне речення – це результат досконалішого процесу світосприйняття, продукт тривалої граматичної еволюції. У зв'язку з цим О. О. Потебня також особливу увагу звернув на процес поступової зміни паратактичних зворотів гіпотактичними в давній структурі мови.

Окремі зауваження, що стосуються історичного розвитку паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні, зазначали й інші дослідники. Проте найбільш глибоко сутність цих конструкцій розкрили завдяки історичному підходу до синтаксичних явищ представники Харківської лінгвістичної школи. Зважаючи на те, що запропонована проблема є малодослідженою та актуальною, сформульована тема потребує комплексного й поглибленого вивчення.

Література

1. Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсянико-Куликовский. – 2-е изд. – СПб. : Просвещение, 1912. – 322 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1958. – Т. 1–2. – 551 с.
3. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 536 с.

4. Рифтин А. О. О двух путях развития сложного предложения в аккадском языке / А. О. Рифтин // Советское языкознание. – Л., 1937. – Т. 3. – С. 63–69.

Гаврилова В.

– аспірантка кафедри загального мовознавства та слов'янської філології факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету

УДК 811.111+811.133.1+811.161.2]’373.72

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЕМІЙ
ІЗ КОМПОНЕНТОМ «КАЛЕНДАРНИЙ ХРОНОНІМ»**

Стаття присвячена проблемам пареміології, зокрема методології та методам вивчення паремій. Здійснено огляд теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних авторів з даної тематики. Проведено аналіз та опис загальноприйнятих методів та прийомів дослідження цих стійких виразів. Встановлені та розглянуті найбільш поширені напрями вивчення паремій, а саме: семантичний, структурно-семантичний, граматичний, культурологічний, прагматичний, прагматично-функціональний та ін.

Ключові слова: методологія, метод, методика, принцип, аспект, паремія.

Гаврилова В.

– аспірантка кафедри общего языкознания и славянской филологии факультета филологии и социальных коммуникаций Бердянского государственного педагогического университета

**МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ПАРЕМИЙ С
КОМПОНЕНТОМ «КАЛЕНДАРНЫЙ ХРОНОНИМ»**

Статья посвящена проблемам паремииологии, в частности методологии и методам изучения паремий. Осуществлен обзор теоретических работ отечественных и зарубежных авторов по данной тематике. Проведен анализ и описание общепринятых методов и приемов исследования этих устойчивых выражений. Установлены и рассмотрены наиболее распространенные направления изучения паремий, а именно: семантический, структурно-семантический, грамматический, культурологический, прагматичный, прагматично-функциональный и др.

Ключевые слова: методология, метод, методика, принцип, аспект, паремия.

Havrylova V.

– Post-graduate student, Department of General Linguistics and Slavonic Philology, Faculty of Philology and Social Communications, Berdiansk State Teachers' Training University

**METHODOLOGY AND METHODS OF STUDYING THE PAREMIAS
WITH THE COMPONENT «CALENDAR CHRONONYM»**

The article deals with the problems of the paremiology, especially methodology and methods of paremias. It was analyzed the results of national and foreign scholars papers of this subject. It was described the generally accepted methods and techniques of research of these set expressions. The author

determined the most common approaches of studying the paremias: semantic, structural and semantic, grammatical, cultural, pragmatic, pragmatic and functional and others.

Key words: *methodology, method, technique, principle, aspect, paremia.*

Постановка проблеми. Дослідження пареміологічного фонду мови з точки зору антропоцентризму сучасної лінгвістики не втрачає своєї актуальності, оскільки у пареміях яскраво відображаються світогляд як окремої людини, так і всього народу, його уявлення, культурні, релігійні, господарські та інші традиції.

Паремії є об'єктом досліджень багатьох учених у різноманітних аспектах, зокрема, у семантичному (Т. Шепілова), структурно-семантичному (Є. Землянська), культурологічному (Д. Добровольський, В. Телія), прагматичному (В. Мокієнко, В. Ужченко, Т. Ніколаєва), семантико-функціональному (В. Прутчикова), прагматично-функціональному (С. Аверіна), функціональному (А. Кіпріянова, Є. Землянська), лінгвокультурологічному (Л. Мухарлямова, Т. Рацен), граматичному (Л. Кацюба, О. Наконечна), психолінгвістичному (О. Савцова) та ін.

Незважаючи на різнобічність вивчення паремій, ця галузь лінгвістичних досліджень продовжує викликати зацікавленість учених. Поза увагою дослідників поки що залишається низка проблемних питань, зокрема тих, що стосуються методології та методів дослідження цих стійких виразів.

Аналіз останніх досліджень. Пропоноване лінгвістичне дослідження орієнтоване на комплексний аналіз паремій із компонентом «календарний хрононім» в англійській, французькій та українській мовах та передбачає пошуки адекватної методики, яка дала б змогу встановити місце паремій у фразеологічному корпусі досліджуваних мов, дослідити семантику, встановити основні структурні моделі та функціональні особливості цих стійких виразів.

Аналіз особливостей паремій ґрунтується на антропоцентричному підході до розгляду мовних явищ, який було закладено в працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа та підтримано сучасними лінгвістами (І. Голубовською, В. Жайворонком, С. Єрмоленком, З. Коцюбою, О. Корінь та ін.) як один із основних підходів до висвітлення мовних одиниць.

Метою нашої розвідки є спроба проаналізувати та описати загальні та спеціальні лінгвістичні методи дослідження паремій.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) здійснити огляд теоретичних праць з даної тематики;
- 2) проаналізувати загальноприйняті методи та прийоми дослідження пареміологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з ключових проблем загального мовознавства є проблема методів дослідження мови. Мовознавці цілком обґрунтовано підкреслюють непорядкованість методологічного інструментарію сучасної лінгвістики [11, с. 48]. Як стверджує В. Немченко, «у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення про поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні про розмежування дослідницьких методів і суміжних явищ» [8, с. 280].

З огляду на сказане вище, виникає потреба в уточненні власне тлумачення терміна «метод». Так, на думку М. Кочергана, «метод виступає як система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності» [4, с. 207]. О. Селіванова інтерпретує метод, з одного боку, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності науковця з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки», з іншого – як «систему процедур вивчення об'єкта дослідження та / або перевірки отриманих результатів» [10, с. 339].

У нашій роботі ми користуємось визначенням М. Алефіренко, який визначає метод як «сукупність дослідницьких прийомів, методик і операцій, що використовуються для досягнення дослідницьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії і принципів (методології) пізнання» [1, с. 395].

Методологічною основою нашого дослідження є сукупність підходів і методів наукового пізнання, що забезпечують комплексний аналіз матеріалу та об'єктивність отриманих результатів. Мета дослідження та специфіка його об'єкта зумовили потребу використання як загальнонаукових (спостереження, порівняння, узагальнення), так і лінгвістичних методів, що, як на думку О. Селіванової, є спеціальними й мають власну специфіку, на відміну від методів інших наук [10, с. 339].

З-поміж всіх методів лінгвістики вслід за О. Селівановою розрізняємо наступні лінгвістичні методи: «парадигмальні, що уособлюють настанови та принципи відповідної лінгвістичної наукової парадигми; міжпарадигмальні, що ґрунтуються на поєднанні методологічних засад різних парадигмальних методів, однак виокремлюються за специфікою процедур чи за загальним підходом до аналізу мовних явищ; маргінальні, які залучають прийоми суміжних галузей знань, і комбіновані, що поєднують різноманітні прийоми й методи мовознавства» [12, с. 2].

Дослідження паремій здійснюється за допомогою різних методів, зокрема описового, що є різновидом міжпарадигмальних

методів. Описовий метод являє собою сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови (у синхронії) [10, с. 433]. Він має широке застосування. Його використовують не тільки для опису мовних елементів (фонем, морфем, слів, конструкцій, суперсегментних одиниць, граматичних категорій та ін.), а й для вивчення функціонування мови [3, с. 361].

Використання у нашій праці даного методу та його прийомів (дескрипції та спостереження) дозволило здійснити інвентаризацію та систематизацію, класифікацію та інтерпретацію структурних, семантичних та функціональних властивостей англійських, французьких та українських паремій, що дало змогу встановити корпус аналізованих одиниць. У межах даного методу було здійснено суцільну вибірку пареміологічних одиниць із компонентом «календарний хрононім» з метою проведення їх подальшого аналізу та отримання об'єктивних наукових результатів.

Наступний метод, що є релевантним й необхідним для здійснення нашого дослідження вважаємо зіставний метод. Він також є міжпарадигмальним, і як головний метод контрастивної лінгвістики, спрямований на дослідження й опис мови через її системне зіставлення з іншою мовою для з'ясування її специфічних особливостей [9, с. 49].

Зважаючи на той факт, що порівняння є універсальною основою пізнавальної діяльності людини (як здатності людського мислення), міжмовне зіставлення є надзвичайно ефективним для дослідження специфіки концептуалізації світу в різноструктурних мовах [4, с. 12].

Щодо процедури зіставлення, як слушно зауважує Н. Леміш, то тут найвагомим є встановлення критерію (еталона зіставлення, *tertium comparationis*), від чого безпосередньо залежить уся подальша робота дослідника, потім звертаються до зіставної інтерпретації і на завершення виокремлюють типові закономірності та відмінності [6, с. 105].

У нашому дослідженні зіставний аналіз дозволяє не тільки описати важливі фрагменти мовних картин світу, але й з'ясувати деякі характеристики, які є більш властивими для певної мовної культури, виявити універсальні та етноспецифічні тенденції в англійській, французькій та українській мовах, а також встановити ізо- та аломорфні риси у системних відношеннях паремій, що безперечно має теоретичну та практичну цінність для лінгвокультурології, порівняльної типології та інших суміжних галузей.

Найбільш дієвими й поширеними в сучасних дослідженнях є структурні методики, що належать до парадигмальних методів. Для розгляду структури паремій найбільш доцільним вважаємо метод компонентного аналізу. Сутність даного методу полягає в описі структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями [10, с. 230].

У запропонованому дослідженні використання методу компонентного аналізу дозволяє глибше проникнути в семантичну структуру паремії, виокремити її складові компоненти, зміни у семантиці, виявити синонімічні ряди та антонімічні пари, а також з'ясувати роль «календарного хрононіма» у формуванні пареміологічного значення.

Застосування у нашій роботі методики граматичного аналізу сприяло встановленню граматичних структур паремій та їх синтаксичних особливостей.

Пріоритетною серед методик дослідження паремій у сучасній науковій літературі є методика ономасіологічного аналізу, мета якої полягає в систематизації змістових структур мови і вивченні їхнього функціонування у мовленнєвій діяльності мовця [7, с. 3]. Дослідження ономасіологічного аспекту паремій дає змогу абстрагуватися від формальної структури, засобів вираження, відкриває можливість системного аналізу семантичних рядів, груп, а не окремих паремійних одиниць, що сприятиме об'єктивнішому виявленню загальних та специфічних рис окремих національних пареміологічних систем або їхніх фрагментів.

Для сучасних лінгвістичних досліджень характерна переорієнтація наукових інтересів з переважного вивчення внутрішніх закономірностей мовної системи на аналіз функціонування мови як найважливішого засобу спілкування [2, с. 51], що й зумовило застосування у нашій роботі функціонального підходу.

Звернення до функціонального аспекту пояснюється його головною роллю у змістовній структурі паремій. У ньому відображається комунікативне покликання цих стійких виразів, їх використання адресантом у якості знаряддя мовленнєвої дії, їх вплив на поведінку та діяльність адресата [5, с. 40–41].

У нашому дослідженні ми також вдаємося до контекстуального аналізу. Причиною є той факт, що для семантичної інтерпретації певних прикладів (екземплярів) необхідне знання контексту. Дослідження лише поодиноких, ізольованих паремій-словосполучень або речень, іноді є недостатнім. Тому в певних випадках для здійснення гідної інтерпретації проаналізованих

прикладів залучаємо більші масиви тексту, що містять релевантну інформацію для тлумачення та розуміння значення паремії.

Індуктивний та дедуктивний підходи застосовуються у роботі для оброблення, узагальнення фактичного матеріалу та формулювання кінцевих висновків.

Висновки. Отже, застосування названих методів і методик аналізу описаних у цій науковій розвідці, цілком відповідає сучасним лінгвістичним напрямом і спроможне забезпечити отримання достовірних результатів нашого дослідження.

Перспективою подальших розвідок вбачаємо у більш детальному вивченні функціональних методів дослідження паремій із компонентом «календарний хрононім». На матеріалі англійських, французьких та українських текстів передбачається дослідження узуального та оказіонального вживання цих стійких виразів.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2005. – 412 с.
2. Вовчанська С. І. Німецька фахова мова маркетингу: структурно-семантичний, лінгвопрагматичний та функціональний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. І. Вовчанська. – Івано-Франківськ, 2014. – 396 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
5. Кузько П. В. До питання про перспективність дослідження паремій / П. В. Кузько. – Мелітополь : Мелітопольський державний пед. університет, 2003. – 140 с.
6. Леміш Н. Є. Комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні характеристики каузального комплексу в сучасних германських, романських та слов'янських мовах: зіставно-типологічний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. Є. Леміш. – К., 2015. – 490 с.
7. Мусійчук В. А. Паремійні одиниці сучасної в'єтнамської мови: ономазіологічний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук. : спец. 10.02.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії» / В. А. Мусійчук. – К., 2010. – 18 с.
8. Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе / В. Н. Немченко // Вестник Нижнегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского [сб. науч. работ]. – Нижний Новгород : ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2007. – № 6. – С. 278–281.
9. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. Л. Пирогов – К. : Київський національний лінгвістичний ун-т, 2003. – 230 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

12. Селіванова О. О. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці [Електронний ресурс] / О. О. Селіванова. – Режим доступу : <http://www.selivanova.net/ru/publications/>

Денисова А.

– аспірантка кафедри загального мовознавства та слов'янської філології факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету
УДК 81'374:001.8:159.931/.936

**ЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ**

У статті розглянуто основні підходи до вивчення загальнонаукових та специфічних методів дослідження. Проаналізовано основні лінгвістичні методи, які використовуються для аналізу фразеологічних одиниць в українській, англійській та французькій мовах.

Ключові слова: метод, загальнонаукові, лінгвістичні методи дослідження, фразеологічні одиниці.

Денисова А.

– аспірантка кафедри общего языкознания и славянской филологии факультета филологии и социальных коммуникаций Бердянского государственного педагогического университета

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ОЩУЩЕНИЯ
ЧЕЛОВЕКА**

В статье рассмотрены основные подходы к изучению общенаучных и специфических методов исследования. Проанализированы основные лингвистические методы, которые используются для анализа фразеологических единиц в украинском, английском и французском языках.

Ключевые слова: метод, общенаучные, лингвистические методы исследования, фразеологические единицы.

Denysova A.

– Post-graduate student, Department of General Linguistics and Slavonic Philology, Faculty of Philology and Social Communications, Berdiansk State Teachers' Training University

**LINGUISTIC METHODS OF RESEARCHING OF
PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING HUMAN FEELINGS**

In the article there have been considered the main approachers to study of general, scientific and specific methods of research. The main linguistic methods used for the analysis of phraseological units in Ukrainian, English and French languages have been analysed.

Key words: method, general and scientific methods of research, phraseological units.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична наука характеризується антропоцентричною парадигмою, у межах якої безсумнівний інтерес викликає дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини, що розглядаються в межах пізнавальної діяльності суб'єкта. Фразеологічні одиниці характеризуються великою різноманітністю структури та семантики, сферою та джерелами формування. Незважаючи на всю різнобічність вивчення фразеологізмів, ця галузь лінгвістичних досліджень продовжує викликати інтерес учених. Поза увагою дослідників поки що залишається низка проблемних питань, пов'язаних з методами дослідження цих стійких виразів. Тому *актуальним* вбачаємо розгляд лінгвістичних методів, які використовуються під час дослідження фразеологічних одиниць антропоцентричної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологізми, об'єктом вивчення яких є орієнтованість на людину, є предметом дослідження багатьох учених. **Методологічний аспект** вивчення цих одиниць висвітлюється у працях таких дослідників, як Ш. Баллі (метод семантичної ідентифікації), М. Алефіренко (порівняльно-зіставний метод), Н. Амосова (контекстологічний метод), В. Архангельський (варіаційний метод), В. Жуков (метод фразеологічної аплікації), О. Кунін (метод фразеологічної ідентифікації), Ю. Прадід, В. Ужченко (метод ідеографічного аналізу) та ін.

Мета дослідження – проаналізувати лінгвістичні методи дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

а) здійснити огляд теоретичних праць, присвячених вивченню лінгвістичних методів;

б) проаналізувати методи та прийоми дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини.

Виклад основного матеріалу. Проблема наукових методів є однією з найважливіших і водночас недостатньо розробленою в сучасній лінгвістиці. Для дослідження мовних явищ використовуються як загальнонаукові, так і специфічні (лінгвістичні) методи. Розглянемо як вони класифікуються в науковій літературі.

У «Словнику української мови» знаходимо таке визначення методу – по-перше, це спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, по-друге, це прийом або система прийомів, що застосовується в будь-якій галузі діяльності [11, с. 692]. О. Селіванова під методом розуміє “спосіб організації пізнавальної й

дослідницької діяльності науковця з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки”, а також “систему процедур вивчення об'єкта дослідження та / або перевірки отриманих результатів” [10, с. 339].

Зважаючи на широке й вузьке тлумачення методу, в мовознавстві вони диференціюються на загальні, до яких належать спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, таксономія, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація й моделювання; та лінгвістичні, що є спеціальними методами й мають власну специфіку [10, с.339–340].

На думку М. Алефіренка, метод у лінгвістиці – це сукупність дослідницьких прийомів, методик і операцій, що використовуються для досягнення дослідницьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії і принципів (методології) пізнання” [1, с. 395]. О. Ахманова подає таке визначення лінгвістичних методів – це сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови [5, с. 232]. Це визначення й буде робочим у нашій розвідці.

Оскільки фразеологічна одиниця є поняттям, яке набагато складніше пояснити, ніж слово, то для цілісного дослідження матеріалу і підвищення результативності аналізу цих стійких сполук, на нашу думку, необхідно використовувати певні лінгвістичні методи. Саме на них і зупинимось.

Метод вивчення фразеологічних одиниць уперше запропонувала Н. Амосова, яка розробила **контекстологічний** метод дослідження цих стійких сполук. На її думку, фразеологізми слід вивчати синхронно, а при виборі методу необхідно виходити зі специфіки конкретної мови. Ознакою фразеологізму Н. Амосова висуває контекстуальну взаємодію слів у їх сполученнях залежно від типу контексту – змінного, де вказівний мінімум має більшу або меншу кількість варіацій у межах одного семантичного оточення, чи постійного, під яким розуміється фіксоване сполучення слів, де варіації компонентів виключені, або максимально обмежені [2, с. 28].

Я. Баран одним з найважливіших моментів у процесі вивчення фразеології вважає метод дослідження. На його думку, це засіб вичленування одиниць дослідження, виявлення тих диференційних ознак, які допомагають відмежувати фразеологічні одиниці від усього загалу нефразеологічних сполук. Метод – це знаряддя виявлення природи стійких виразів, що дозволяє визначити об'єкт дослідження і встановити межу фразеології [6, с. 33].

Найпоширенішим методом у нашому дослідженні є **описовий**. Він являє собою сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови (у синхронії) [10, с. 433]. Використовуючи його, шляхом

суцільної вибірки із лексикографічних, фразеографічних джерел, словників прислів'їв і приказок, крилатих виразів нами були відібрані фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, описані їхні семантичні та структурні особливості, виявлені спільні та відмінні риси між стійкими сполуками різносистемних мов.

Оскільки фразеологічний корпус нашого дослідження становлять одиниці трьох неспоріднених мов, то слідом за В. Аракіним одним з найголовніших методів лінгвістичного дослідження вважаємо **зіставний**. Його сутність полягає в знаходженні і визначенні явищ і фактів ряду мов, що мають тотожні функції, незалежно від того, чи є мови, які зіставляються, генетично спорідненими чи ні [3]. Зіставний метод дає можливість встановити не тільки факти і явища, які мають аналогічні функції в зіставляваних мовах, а й визначити те місце, яке вони займають у своїй мікросистемі. У нашій розвідці цей метод дослідження спрямований на зіставлення однієї мови з іншою з метою з'ясування їхніх специфічних особливостей.

Зіставно-типологічний метод використовується у нашій розвідці для виявлення ізоморфних та аломорфних характеристик в ідеографічній структурі семантичного макрополя фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини у вищезазначених мовах.

За допомогою **варіаційного методу**, запропонованого В. Архангельським, здійснено підхід до фразеології як до системи мови та виявлено реальні варіації фразеологічних одиниць; вивчено особливості їхніх компонентів, виокремлено фразеологічний рівень мовної структури [4, с. 10–12].

Одним з різновидів лінгвістичних методів є метод **фразеологічної ідентифікації**. Він уперше запропонований О. Куніним і служить для виявлення фразеологічності того чи іншого сполучення слів та приналежністю його до ідіом, встановлення тотожностей слів і синтаксичних конструкцій, які утворюють фразеологізми, з їхніми вільними аналогами. Цей метод заснований на різних типах фразеологічних значень, співвідношенні елементів до всієї структури, а також допомагає виокремлювати фразеологізми серед складних слів та словосполучень [8]. Використовуючи цей метод дослідження, з усього загалу фразеологічних одиниць української, англійської та французької мов нами виокремлені стійкі сполуки, які становлять ядро фразеологічного корпусу, тобто ідіоми, та фразеологічні сполучення, які балансують на його периферії.

На виникнення **структурного** методу значний вплив мали розробки синхронічно-структурного підходу до дослідження мови в наукових працях Ф. де Соссюра, І. Бодуєна де Куртене,

О. Есперсена, П. Фортунатова, Р. Якобсона, Є. Поливанова, А. Мартіне, Дж. Фьорса та ін. В основі цього методу лежить синхронний аналіз мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови – інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень [10, с. 588].

У запропонованому дослідженні використання **методу компонентного аналізу** дозволяє глибше проникнути в семантичну структуру фразеологічних одиниць, виокремити їхні складові компоненти, виявити синонімічні, омонімічні ряди та антонімічні пари.

В. Жуков під методом **фразеологічної аплікації** визначає процес нашарування фразеологізму на вільне словосполучення того ж лексичного складу, або співвідношення загального значення фразеологізму з системою значень слів вільного вживання, якщо не можна утворити відповідного вільного словосполучення [7, с. 17]. За допомогою цього методу нами визначено межу фразеології, виявлено варіантні властивості фразеологізмів, а також ступінь їхньої семантичної цілісності.

Метод **ідеографічного** аналізу, який лежить в основі дослідження таких науковців, як Ю. Прадід та В. Ужченко, використано в нашому дослідженні з метою виокремлення тематичних полів і груп, семантичних, варіантно-синонімічних груп [9; 12]. Перевагами цього методу є можливість узагальнення і класифікації усього фразеологічного фонду за тематикою. Використання цього методу дає змогу укладати фразеологічні словники, об'єднані за певним тематичним принципом.

Метод **лексикографічного та фразеографічного аналізу** дає змогу порівняти експлікації значень досліджуваних мовних одиниць у словниках, виданих у різні періоди, з метою верифікації їхньої семантики, а також підтвердження факту існування структурних і семантичних видозмін фразеологічних одиниць.

За допомогою **статистичного** методу нами виявлені кількісні показники фразеологічних одиниць за різними класифікаційними схемами.

Висновки. Таким чином, для отримання достовірних результатів дослідження, необхідно застосовувати комплекс методів, що дасть змогу всебічно проаналізувати та систематизувати стійкі сполуки, виявити спільні та відмінні риси між ними.

Перспективи подальших пошуків вбачаємо в детальному вивченні загальнонаукових методів дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособ. / Н. Ф. Алефиренко. – М., 2005. – 395 с.
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Ленинград : изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 204 с.
3. Аракин В. Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования / В. Д. Аракин. – М. : Высш. шк., 1989. – 259 с.
4. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский // Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1964. – 316 с.
5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1966. – С. 232.
6. Баран Я. А. Фразеологія : знакові величини : навч. посіб. для студ. фак. іноз. мов / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
7. Жуков В. Изучение фразеологии в отечественном языкознании последних лет / В. Жуков // Вопросы языкознания. – 1967. – № 5. – С. 16–21.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381с.
9. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) [Текст] / Ю. Ф. Прадід. – К. : Сімферополь, 1997. – 252 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – С. 692.
12. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

Луковенко Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811'373.613

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

(тематичний розряд власне-гомеопатичних термінів)

Стаття продовжує цикл публікацій автора присвячених дослідженню лексики української гомеопатичної галузі. У пропонованій праці на основі логічного підходу досліджено тематичну класифікацію термінів гомеопатії та проаналізовано тематичний розряд власне-гомеопатичних термінів.

Ключові слова: термін, термінологія, тематична класифікація.

Луковенко Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УКРАИНСКОЙ ГОМЕОПАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(тематический разряд собственно-гомеопатических терминов)

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных исследованию лексики украинской гомеопатической лексики. В предложенном исследовании на основании логического подхода изучено тематическую классификацию терминов гомеопатии и проанализированно тематический разряд собственно-гомеопатических терминов.

Ключевые слова: термин, терминология, тематическая классификация.

Lykovenko T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

SUBJECT CLASSIFICATION OF UKRAINIAN HOMEOPATHIC TERMINOLOGY

(thematic category of self-homeopathic terms)

This article continues the series of author's publications devoted to the study of vocabulary in Ukrainian homeopathic industry. present work based on a logical approach explored in thematic classification terms homeopathy and analyzed thematic category of self-homeopathic terms.

Key words: terminology, term, classification of thematic.

Постановка проблеми. Проблема упорядкування сучасної української термінології та її чіткої систематизації перебуває в центрі уваги лінгвістів. Зокрема, важливою передумовою ефективною розбудови сучасної термінологічної системи є тематична класифікація наукових понять, бо такий аналіз пов'язаний з широким практичним використанням.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні проблема тематичної класифікації активно дискутується в наукових лінгвістичних колах, що підтверджено студіями Н. О. Гример, О. В. Колган, І. М. Кочан, З. Й. Куньч, М. Польщикової, М. В. Сташко Н. А. Цимбал, Д. П. Шапран та ін. Проте гомеопатична термінологія як цілісна терміносистема ще не була предметом комплексного лінгвістичного дослідження.

Метою пропонованого дослідження є аналіз особливостей тематичної класифікації термінів гомеопатії.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: на основі логічного підходу досліджено тематичну класифікацію термінів гомеопатії; проаналізувати тематичний розряд власне-гомеопатичних термінів, розкриваючи системні відношення між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни – це спеціальні мовні одиниці, які використовують для номінації певних наукових понять. Місце терміна в терміносистемі визначається його залежністю від системи понять цієї науки. Відбувається взаємовплив і взаємозв'язок між терміном і системою, а саме – система термінів визначає кожний окремий термін, а кожний окремий термін виявляється у взаємодії з іншими термінами, що належать до цієї терміносистеми.

У сучасному термінознавстві наявні такі підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів, як логічний, лінгвістичний і термінознавчий [2, с. 124–126].

Систематизація термінології на основі логічного підходу передбачає створення тематичної класифікації термінів та виявлення ієрархії наукових понять будь-якої галузі знань.

Спираючись на думку З. Й. Куньч, систему гомеопатичної термінології розглядаємо як сукупність тематичних угруповань, під якими розуміємо різні за обсягом і структурою семантичні об'єднання спеціальних слів за екстралінгвальними ознаками [1, с. 57].

Проаналізовані на основі логічного підходу тематичні розряди охоплюють неоднакову кількість термінологічних одиниць і характеризуються складною внутрішньою структурою.

В українській гомеопатичній термінології доцільно виділити такі різновиди тематичних угруповань: тематичний розряд (ТР),

тематична група (ТГ), тематична підгрупа (ТП), тематичне гніздо (ТГн). Це зумовлено неоднаковим характером системних зв'язків гомеопатичних термінів на різних рівнях членування аналізованої терміносистеми.

Гомеопатія як комплексна наука поєднує в собі окремі аспекти дослідження суміжних дисциплін – анатомії, біології, психології, педагогіки, фармакології, хімії тощо. Отже, терміни гомеопатичної термінології поділяємо на такі тематичні розряди гомеопатичних термінів: ТР власне-гомеопатичних термінів, ТР термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини, ТР термінів фармакології та фармації, ТР медичних термінів, ТР психологічних термінів, ТР педагогічних термінів.

Розглянемо докладніше **тематичний розряд власне-гомеопатичних термінів**. Власне-гомеопатичні терміни стосуються системи лікування, яка характеризується особливим розумінням хвороби та способом її лікування. ТР власне-гомеопатичних термінів у своєму складі містить такі тематичні групи: ТГ *методи вивчення стану хворого*; ТГ *вибір ліків*; ТГ *індивідуалізація*; ТГ *гомеопатичне вживання*; ТГ *реакція на вживання гомеопатичного препарату*; ТГ *техніка опитування*; ТГ *симптоматологія*; ТГ *захворювання*; ТГ *гомеопатичні препарати*; ТГ *гомеопатична терапія*; ТГ *гомеопатична фармакодинаміка*; ТГ *гомеопатична фармація*.

Тематична група *методи вивчення стану хворого* об'єднує мікросистему назв понять у їхній ієрархічній взаємозалежності. До ТГ *методи вивчення стану хворого* залучаємо тематичні підгрупи: ТП *загальні обстеження хворого*, ТП *особливості хвороби*, ТП *особливості поведінки пацієнта*, ТП *причини хвороб*.

ТП *загальні обстеження хворого* охоплює номінації на позначення різних аспектів, що впливають на вияв причини хвороби. До цієї підгрупи належать терміни: *будова тіла, стать, вік, звички, їжа, одяг, спосіб життя, вид діяльності* тощо. Деякі терміни цієї тематичної підгрупи утворюють ТГн. Так, термін-гіперонім *будова тіла* об'єднує такі терміни-гіпоніми: *будова тіла повнокровна (плеторична), будова тіла сангвінічна (міцна), будова тіла слабка, будова тіла жовчна, будова тіла нервова, будова тіла суха, будова тіла жиlava* тощо.

ТП *особливості хвороби* об'єднує терміни: *дихання, пульс, сеча, випороження, нудота, блювання, апетит, спрага* та ін. Здебільшого терміни цієї ТП виступають гіперонімами щодо низки термінів-гіпонімів, назв ТГн. Так, ТГн терміна *пульс* складають терміни *пульс частий, пульс повільний, пульс швидкий, пульс в'ялий, пульс твердий, пульс м'який, пульс сильний, пульс широкий* і

под. До ТГн *нудота* належать терміни-гіпероніми *нудота за симпатією з маткою, нудота за симпатією з печінкою, нудота за симпатією з мозком, нудота за симпатією з кишками*. Термін-гіперонім *блювання* об'єднує терміни *блювання вагітних, блювання гноем (піемезис), блювання жовчю (жовчне блювання), блювання істеричне, блювання "кавовою гущею"* тощо. Показники роботи системи травлення хворого позначають такі лексеми: *вітри (ТГн вітри в шлунку, вітри в кишківнику), випороження (ТГн закрп, пронос), здуття живота (метеоризм)* тощо. Важливим методом визначення стану хворого є обстеження язика, що виявляє низку важливих показань, які пов'язані з роботою органів травлення, і на позначення яких функціують лексеми, що складають ТГн *язик*: *язик жовтий* – хвороба печінки, *язик потрісканий* – сильний розлад нервів шлунку, *язик опухлий* – хворобливий стан слизової оболонки та розлад нервів шлунку, *дратівливість, упадок духу, язик тремтячий* – ускладнена видозмінена нервова форма розладу травлення, що впливає на спинний мозок тощо. Визначальними також є *втрата свідомості, марення, непритомність, крововилив (чи апоплексія)* і под. ТГн *непритомність* охоплює терміни *непритомність гіпервентиляційна, непритомність глибока (синкопе), непритомність істерична, непритомність короткочасна, непритомність кашльова (бетолепсія), непритомність синокаротидна*.

ТП особливості поведінки пацієнта об'єднує терміни, що стосуються жестів, пози, ходи, а також міміки хворого: *жест, жестикуляція, поза (сидячи, стоячи, спершись, схилившись та ін.), хода (повільна, помірна, ритмічна, розмірена, швидка тощо), міміка, усмішка, мімічний вияв радості (люті, жаху, здивування, розгублення)* і под.

ТП причини хвороб поєднує в собі номінації: *конституціональна схильність, причина хвороби та ін.* До тематичного гнізда *причина хвороби* відносимо терміни: *ендемичні причини захворювання, епідемічні причини захворювання*.

До **тематичної групи вибір ліків** належать терміни, що стосуються систематизації лікарських симптомів, зв'язку між лікарськими засобами та симптомами. ТП реперторіум охоплює такі термінологічні одиниці: *реперторіум, реперторизація, техніка реперторизації, ієрархія симптомів, ранжування симптомів*. До ТГн *техніка реперторизації* належать терміни *простий усічений метод реперторизації, метод повноцінного симптому, метод ключового симптому, метод треножника Герігна, метод подвійної реперторизації*. Термін-гіперонім *реперторіум* включає терміни-

гіпоніми розділ реперторіуму, рубрика реперторіуму, підрубрика реперторіуму.

ТП чинники, що впливають на вибір лікарського засобу, містить поняття, які характеризують індивідуальний стан організму: *біотип, діатез, дискразія, ідеосинкразія, обтяження, обтяжливість* тощо. ТГн *діатез* охоплює такі терміни: *діатез спадковий, діатез набутий*.

Тематична група індивідуалізація об'єднує номінації понять, що характеризують вроджену та надбану душевну, психічну та соматичну організацію людини: *конституція, хронічний аналог, портрет гомеопатичних ліків, чуттєвий тип, конституціональні ліки, конституціональний тип* та ін. Низка термінів цієї ТП утворюють ТГн. Зокрема, термін *конституціональний тип* виступає гіперонімом щодо термінів *істинний конституціональний тип, патологічно придбаний конституціональний тип*; термін *конституція* об'єднує в ТГн терміни-гіпоніми *псорична конституція, сикотична конституція, сифілітична конституція, туберкулінова конституція*.

Номінації, що функціують на позначення реакції організму на вживання гомеопатичних ліків, складають **тематичну групу гомеопатичне вживання**: *первинне вживання, контрольне вживання, повторне вживання* тощо.

Тематична група реакція на вживання гомеопатичного препарату містить терміни: *первинна реакція, первинне загострення, гомеопатичне загострення* та ін.

Тематична група техніка опитування об'єднує терміни на позначення специфічних технік збору інформації, а саме: *методи опитування, коротка схема опитування, повна схема опитування, анамнез, біографічний анамнез* тощо. До ТГн *повна схема опитування* належать терміни *повна ієрархічна схема опитування (схема ліфту), повна розгорнута схема опитування (біографічна)*.

Тематична група симптоматологія поєднує термінологічні одиниці на позначення ознак хвороб та патологічних станів: *симптом, етіологія, умови виникнення, модальність, діагноз, діагноз гомеопатичний, діагноз гомеопатичний лікарський, життєва сила, гомеопатичний тип* та ін. Складниками цієї тематичної групи є кілька тематичних гнізд: ТГн *симптом* передбачає такі терміни-гіпоніми: *симптом характерний, симптом ключовий, симптом дивний (незвичайний), симптом психічний, симптом повноцінний, симптом індивідуальний, симптом супровідний (побічний), симптом патогномонічний, чистий характерний симптом, зв'язаний характерний симптом* тощо. ТГн *модальність* охоплює терміни *модальність загальна, модальність*

місцева, модальність позитивна, модальність негативна, модальність тимчасова тощо.

Тематична група довготривалі захворювання об'єднує дві тематичні підгрупи: ТП хронічне захворювання та ТП міазм. ТП хронічне захворювання вміщує такі терміни: хвороба істинно хронічна, стадії розвитку хронічних захворювань, гостре захворювання тощо. ТП міазм об'єднує терміни: псора, сикоз, сифіліс (люес) та ін.

Тематична група гомеопатичні препарати охоплює три ТП: відповідність „симптом-препарат”, види препаратів, номенклатурні назви гомеопатичних лікарських засобів. ТП відповідність "симптом-препарат" містить термінологічні одиниці: патогенез, прувінг, таблиці сумісності гомеопатичних засобів тощо. ТП види препаратів згруповує номінації: поліхрест, малий препарат, додатковий препарат (комплементарний засіб), гомеопатичний антидот, антагоніст, добрий наступний засіб, несумісний препарат, нозод, саркод, органотропний препарат та ін. Окрему ТП становлять номенклатурні назви гомеопатичних лікарських засобів: Алое-плюс, Гінекогееель, Ехінацея-плюс, Календула ДН, Кардіогалс, Мастогалс, Псориногееель, Силіцея ДН тощо.

До тематичної групи **гомеопатична терапія** відносимо терміни, що стосуються різновидів гомеопатичного лікування, а саме: терапія антимиазматична, нозодотерапія, терапія конституціональна, терапія пароксизмальна, терапія гострих станів.

Тематична група гомеопатична фармакодинаміка. У складі цієї ТГ виділяємо такі підгрупи: ТП дія ліків, ТП напрямки гомеотерапії. ТП дія ліків узагальнює в собі терміни первинна дія ліків, вторинна дія ліків, доза, плацебо, тропність тощо, а також ТГн тропність (тропність до хвороби, тропність органа, тропність тканинна). ТП напрямки гомеотерапії містить поняття: уніцизм, комплексизм, плюралізм.

Тематична група гомеопатична фармація об'єднує три підгрупи: ТП загальні поняття гомеопатичної фармації, ТП класифікація принципів підбору компонентів, ТП технологія виготовлення гомеопатичних препаратів. До ТП загальні поняття гомеопатичної фармації входять такі терміни: гомеопатичний лікарський препарат, лікознавство гомеопатичне, фармакопея гомеопатична, лікарський засіб гомеопатичний та ін. Термін-гіперонім гомеопатичний лікарський препарат об'єднує співгіпоніми: гомеопатичний комплексний препарат, гомеопатичний монопрепарат. Термін-гіпонім гомеопатичний

комплексний препарат так само виступає терміном-гіперонімом щодо інших термінів, зокрема: *гомакорди, спеціальні комплексні гомеопатичні препарати, композити*.

ТП класифікація принципів підбору компонентів містить терміни: *симптоматичний принцип, принцип поєднання компонентів за характером терапевтичної дії*.

ТП технологія виготовлення гомеопатичних препаратів охоплює номінації: *потенціювання, потенція, розведення, динамізація, тритурація, серія розведень, розведення гомеопатичне, шкала розведень* тощо. Окремі терміни цієї ТП утворюють мікросистему понять. Так, наприклад, термін *розведення* має такі гіпоніми: *низькі розведення, середні розведення, високі розведення, надвисокі розведення, розведення за Ганеманом, розведення за Корсаковим*.

Отже, термінологія гомеопатії є складним ієрархічним утворенням, побудованим зі слів і словосполук, які виконують функції термінів – елементів системи термінів. Система термінів досить чітка та логічна.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним вважаємо подальше дослідження тематичної класифікації термінів гомеопатичної галузі.

Література

1. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія / З. Куньч. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.

2. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [3-е изд.] – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.

Швидка В.

– асистент кафедри української мови та літератури

Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161. 2'373.43:81'27

ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ЯК ВІДБИТТЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу прагматичного потенціалу лексичних новотворів, що оприявлюють українсько-російську збройну конфронтацію. У науковій розвідці заналізовано неологізми, які перебувають на стадії символізації; виявлено аксіологічну систему оцінювання конотативно маркованих семантичних зон таких мовних одиниць; проілюстровано варіанти асоціативно-образних переосмислених лексем.

Ключові слова: *лексичні новотвори, українсько-російська збройна конфронтація, конотативно марковані семантичні зони, проросійський, проукраїнський.*

Швыдкая В.

– ассистент кафедры украинского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

**ЛЕКСИЧЕСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ КАК ОТОБРАЖЕНИЕ
УКРАИНСКО-РОССИЙСКОЙ ВООРУЖЕННОЙ КОНФРОНТАЦИИ**

Статья посвящена анализу прагматического потенциала лексических новообразований, отражающих украинско-российскую вооруженную конфронтацию. Проанализированы неологизмы, находящиеся на стадии символизации; определена система аксиологического оценивания коннотативно маркированных семантических зон таких языковых единиц; проиллюстрированы варианты ассоциативно-образных переосмысленных лексем.

Ключевые слова: лексические новообразования, украинско-российская вооруженная конфронтация, коннотативно маркированные семантические зоны, пророссийский, проукраинский.

Shvydka V.

– Assistant Teacher, Ukrainian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers' Training University

**LEXICAL NEOLOGISMS AS REFLECTION OF RUSSIAN-
UKRAINIAN ARMED CONFRONTATION**

The pragmatic potential of lexical neologisms that reveal Ukrainian-Russian armed confrontation is analyzed in the article. The author of the research analyzes neologisms which are in the process of symbolization; the axiological assessment system of connotative marked semantic areas of language units is demonstrated; the variants of associative and imaginative reconsidered lexemes are also exemplified.

Keywords: lexical neologisms, Ukrainian-Russian armed confrontation, connotative marked semantic areas, pro-Russian, pro-Ukrainian.

Постановка проблеми. Лексика сучасної української літературної мови перебуває у стані постійних змін, зумовлених реаліями життя соціуму XXI ст. Нагальною є потреба впорядкування значної кількості лексичних новотворів й усвідомлення таких мовних одиниць, тому одним з пріоритетних напрямів сучасної україністики є дослідження лексики як семантико-інтегрованих компонентів.

Будь-які суспільно значущі події, зокрема національні стреси й трагедії, призводять до утворення неологізмів чи переосмислення знаних раніше слів. До мовного дискурсу залучено численні відроджені, модифіковані чи зовсім нові мовні одиниці, які є символічними репрезентантами сьогодення. Ці номінації не лише маркують сучасні реалії, а й маніфестують оцінювання мовцями відповідного явища, події чи ситуації. Актуалізація таких одиниць зумовлена насамперед політико-мілітаристичними чинниками. Усі слова чи словосполучення, що набули особливого поширення в мовному узусі, сигналізують про позитивну чи негативну їхню конотацію. Такі мовні одиниці містять значний потенціал

переосмислення, модифікації понять і відіграють прагматичну роль. Оцінювання явищ суспільно-політично-ідеологічної життєдіяльності соціуму зреалізовано завдяки активізації конотативного потенціалу номінацій.

Аналіз останніх досліджень. Проблема взаємодії мовних засобів у нових аспектах постала ще наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., насамперед у наукових працях С. Єрмоленко, О. Тараненка, Л. Шевченко, Н. Сологуб, О. Стишова, Є. Карпіловської, Т. Катиш, Л. П'ясти та ін. Дослідження лексичної системи як вивчення лексико-семантичних і функціонально-семантичних полів та тематичних груп репрезентовано в лінгвістичних студіях Ф. Бацевича, В. Винника, А. Гудавічюса, Н. Клименко, Т. Линник, В. Манакіна, Л. Масенко, Ж. Соколовської та ін. Актуальність окресленої проблематики зумовлена потребою системного концептуально-семіотичного осмислення лексем-новотворів української мови зі структурно-системних, логіко-лінгвістичних і тематичних позицій.

Метою статті є аналіз прагматичного потенціалу лексичних новотворів як відбиття сучасних українських реалій. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) окреслити лексичні новотвори як відображення українсько-російської збройної конфронтації; 2) виявити аксіологічну систему оцінювання конотативно маркованих семантичних зон таких мовних одиниць; 3) проілюструвати варіанти асоціативно-образних переосмислених лексем.

Виклад основного матеріалу наукової розвідки. Залежно від позамовних чинників номінативна одиниця набуває певного соціального значення, не завжди прямо й безпосередньо пов'язана з її лексичним значенням. Семантику номенів ускладнено прагматичними конотаціями, наявність яких зумовлена особливостями денотативного змісту як наслідку складних процесів комбінування та взаємовпливу семантики окремих складників і супроводжувальної фонової інформації, без знань якої не кожен мовець зможе декодувати ці новотвори. Чимало таких номінацій є неординарними, оскільки їхня семантика не зводиться лише до єдності окремих значень складників. Вони є синтезом, комбінуванням семантики лексем, суспільної інтерпретації номінативного значення, актуалізації позамовної інформації.

Значення нових слів ще не фіксують лексикографічні джерела, тому інформацію про них можна отримати, лише послуговуючись фоновими знаннями, подекуди узагальненими в Інтернеті. Багато з таких мовних одиниць перебувають на стадії символізації, наразі вже є символами української нації такі слова: *євромайдан, кіборги,*

волонтери, укропи, «візитка Яроша», «правосеки», автомайдан тощо.

Війна і збройна конфронтація спричинили утворення значної кількості неологізмів з образливим для супротивників забарвленням. Новотвори здебільшого є біполярними, аксіологічна система оцінювання виокремлює дві протилежні конотативно марковані семантичні зони. Росіяни з їхнім словотворенням домінують, наприклад: «майданутые», «майдауны» (прихильники Євромайдану); «каратели», «жидобандеровцы» (люди, не обов'язково єврейської національності, які є прихильниками Майдану й патріотами України); «правосеки» (члени організації «Правого сектору»); «хунта», «фашистские молодчики» (за російської пропаганди – це українська влада П. Порошенка) тощо. Російська пропаганда, будучи не надто продуктивною в словотворенні, найчастіше вдається до старої, ще радянської риторики, коли національно свідомих людей називали «нацистами», «фашистами», «націонал-фашистами». Це власне та сама лексика, яку постійно «експлуатували» представники Партії регіонів, ініціюючи «антифашистські» акції. Як зазначає Л. Масенко, «...та мова ненависті, брутальних образ опонентів походить з 1930-х р., періоду розквіту сталінізму» [1, с. 10].

Українці не настільки вигадливі щодо лайливої лексики, це зокрема: «колоради» (ті, хто ходить з георгіївською стрічкою, проросійські мешканці українських міст); «сепари» (проросійські мешканці, які долучилися до терористів); «ватники» (населення з пострадянською ментальністю); «Лугандонія» (саркастична назва терористичної ЛНР); а номінації «беркутята» (представники спецпідрозділу «Беркут»), «зелені чоловічки» (російські військові без розпізнавальних знаків), «няша» (прізвисько незаконно призначеного прокурора Криму Наталії Поклонської) взагалі містять у словотворенні зменшено-пестливі суфікси, проте так само негативно забарвлені. Тут увиразнено національну ментальність, а саме м'якість, тоді як Кремль до українців завжди був агресивним. Отже, оцінно-експресивно-емотивні параметри значень багатьох нових слів є прагматично виразнішими.

Трапляються слова військового сленгу, як-от: «зеленка» (густе насадження дерев / невеликий ліс); «сушка» (пестлива назва літака СУ); «гібридна війна» (війна, яку ведуть не так зброєю, як завдяки політичній пропаганді, тероризму, дезінформації та політичному тиску); «двохсотий» (загиблий); «трьохсотий» (поранений), лексеми на позначення смертельної зброї («Нона», «Град», «Піон», «Хризантема», «Буратіно», «Смерч», «Тюльпан», «Торнадо», «Ураган» тощо). Вони не нові, лише актуалізувалися у зв'язку з

військовим конфліктом. Наразі номінації «двохсотий», «трьохсотий» українці використовують на позначення бійців власної армії, табуючи їхню семантику. А бойовиків, російських терористів, ополченців, як військових злочинців, номінують Грузом-200 чи Грузом-300.

Символи зазвичай корелюють з категоріями своє / чуже і транслюють поняття добра / зла, життя / смерті. Так, для слов'янців така військова термінологія, як: *нона*, *град*, *смерч*, *піон* – є символом руйнування, каліцтва, смерті, спустошення, знищення. Натомість лексема *піон* асоціюється не лише із запашною квіткою, а символізує жахливі наслідки від вибухів. Під час окупації Слов'янська в бойовиків на озброєнні були *нони* та *гради*, що так само стали символами смерті. «Град» – реактивна система залпового вогню (у створенні яких Росії належить пріоритет), призначена для стрільби реактивними зарядами (4 ряди по 10 одиниць) на відстані до 40 км. Зазначена лексема є складником модифікованого стійкого словосполучення *накрити градом* – потужний обстріл із системи залпового вогню «Град». «Нона» – мобільна десантна гаубиця бойовиків та ополченців («Новое Орудие Наземной Артиллерии»). Відстань стрільби – найменша 1,7 км, осколково-фугасною міною майже 8 км, під час вибуху утворюється 3500 осколків вогню, у ґрунті – вирва завглибшки 2 м та діаметром 5 м. Саме від цієї зброї загинуло чимало мешканців Слов'янська.

Якщо ж ідеться про новотвори сьогодення, то можна констатувати такі:

«*Автомайдан*» – мобільний підрозділ Євромайдану (створений 30 листопада 2013 р.) містив групу самостійних колон автомобілістів, який виконував екстериторіальні завдання мирного спротиву владі: патрулювання вулиць, блокування адміністративних будівель і помешкань членів режиму В. Януковича, супроводження та евакуація активістів, вистежування та знешкодження «тітушок», евакуація поранених майданівців з місць протистояння, а також з лікарень, де їм загрожували рейди міліцейських «ескадронів смерті». Автомайдан набув ознак цілісної субкультури як під час Революції гідності, так і під час протистояння російській агресії. Автомайданівці активно долучилися до волонтерської діяльності: допомагають вивозити біженців із зони АТО, доставляють на «передок» амуніцію, продукти харчування, запчастини, посилки, листи та дитячі малюнки, переганяють військові авто в зону бойових дій. На сьогодні відома громадська організація «Всеукраїнське об'єднання «Автомайдан», яка виконує такі функції: 1) боротьба з корупцією; 2) громадський контроль за діяльністю влади; 3) ініціація громадського суспільства в Україні [3].

Антимайдан – мітинги на підтримку зовнішньої та внутрішньої політики Партії регіонів і Комуністичної партії. Переважно відбувалися в Києві, містах східної та центральної України, часто як опозиція Євромайдану. Їх організовувала та спрямовувала влада В. Януковича для мотивації підтримки цим рухом уряду країни. До організації таких мітингів зазвичай залучали адмінресурс: наймали учасників та так званих «тітушок» за гроші [4].

Номінація *ватники (вата)* – сленговий неологізм, поширений під час військової агресії Росії проти України, є маркером людей з пострадянською ментальністю, які щиро не усвідомлюють, для чого існує Україна. Збірний образ російського «патріотичного бидла», що підносить тоталітарну владу (Сталіна, Путіна), схильний до підпорядкування, порівнювання всіх під одну гребінку, любить горілку і все російське, особливо ненавидить США, Європу, а зараз й Україну. Святе свято для ватника – 9 Травня, на яке він полюбляє напитися й заявити, що «діди воювали». Такими є проросійські громадяни України [5].

«*Візитка Яроша*». Підґрунтям для формування описового звороту стала ситуація, яка відбулася в Слов'янську 20 квітня 2014 р. (під час перших днів окупації). Ця номінація мала на меті висміяти пропагандистські російські ЗМІ та сепаратистів, які як доказ причетності добровольчого українського корпусу «Правий сектор» до першої в місті перестрілки надавали візитівку, знайдену у вщент згорілому джипі. Унаслідок цього вислів поширився з іронічним підтекстом і є маніфестантом такої семантики: незнищення та надприродна сила візитівки лідера «Правого сектору» Дмитра Яроша. На сьогодні перифраз розширив семантику і функціонує з кількома значеннями: 1) маразм російської провокації, пародія на пропаганду російських ЗМІ; 2) універсальний оберіг, надпотужна зброя; 3) причетність Яроша до найрезонансних злочинів [6].

Даунбас (Донбассе), Лугандонія (Луганда) мають такі значення: 1) саркастичні назви терористичних організацій ДНР та ЛНР, а також територій цих «народних республік», очолюваних бойовиками; 2) досягнення «руського мира», жахливе нагадування, що буде з тими, хто запросить до себе додому цей «руський мир». І відповідно номінації *ДНРівці, захисники Донбасу, ополченці* – це військові, які (згідно з російською пропагандою) воюють за Новоросію проти українських «карателів» і «фашистів», проте весь світ вважає їх терористами [14].

«*Зелені чоловічки*» – іронічна назва російських військових без відзнак на одязі та техніці, які у складі спецпідрозділів здійснювали

таємні, на першому етапі часто небойові операції із захоплення та блокування об'єктів під час вторгнення в Україну в 2014 р. [7].

Майдан став словом 2013 р. та досить популярним неологізмом у Росії. Номінація символізує ідеологію проукраїнських громадян, патріотів, які боролися проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, зокрема «Беркуту». Збройна протидія влади активістам призвела до відкритого силового протистояння, яке трансформувалося в *Революцію гідності*. Номінації *Євромайдан*, *Єврореволюція* мотивовані подіями листопада 2013 р., коли перші протестні акції були спрямовані на підтримку Європейського вектора зовнішньої політики України.

«*Майданутые*», «*майдауны*» (похідне від «Майдан») – образливі номінації на позначення прихильників Євромайдану, їх активно поширює російська пропаганда [9].

Номінація *кіборги* функціонує з переосмисленим значенням, а саме: найсміливіші й найнебезпечніші для ворога українські бійці; ті, що були «в пеклі». *Кіборги* – це узагальнена назва українських десантників, спецпризначенців і добровольців «Правого сектору», які з травня 2014 р. до січня 2015 р. утримували Донецький аеропорт, що став символом боротьби українців з бойовиками, а *кіборги* – символом надзвичайного подвигу його захисників. Українські бійці – *кіборги* зазначали, що вони не розрізняли чинів та звань; ворожий вогонь танків, «Градів», «Ураганів», «Тюльпанів» вигартовував їхнє бойове братерство. Вісім місяців вистоявали проти шалених артилерійських обстрілів, знищували ворожі танки та «елітні» підрозділи російських найманців, воювали вже не за аеропорт, а за його руїни. Уперше їх так почали називати бойовики за мужність і непереможність, а для українців *кіборги* уособлюють незламний дух та міць справжніх чоловіків-захисників, які не відчували страху, зайвих емоцій, а просто до кінця виконували те, що потрібно; там, де немає умов для існування, вони виживали та воювали [8].

Рашизм – неофіційна назва політичної ідеології та соціальної практики владного режиму путінської Росії, підґрунтям якої є ідеї «особливої цивілізаційної місії» росіян. Це різновид тоталітарної ідеології, симбіоз основних засад фашизму та сталінізму; синтез великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим і мракобісного православ'я. Він є обґрунтуванням варварської геополітики РФ, спрямованої на окупацію й анексію територій інших держав, «збирання земель руських» і спирається на місцевий колабораціонізм та підтримку російської п'ятої колони. Підвалиною рашизму є несприйняття західної цивілізації, якій опозиційовано

своєрідну російську (євразійську). Неповага до суверенітету сусідів і самоствердження через свавілля й насильство – ці ознаки притаманні будь-якій російській владі й успадковані від Золотої Орди. Путінський режим прагне завершити царський і більшовицький україноцид: знищення українства як національної спільноти. Прихильників рашизму (путінізму) називають зазвичай «ватниками», іноді «рашистами» [10].

Російська чума – надзвичайно поширений перифраз, що має політичне забарвлення, його використовують як засіб інформаційної боротьби з політичним супротивником, підґрунтям ідеології якого є агресія. Словосполучення має таку семантику: серйозна загроза для суспільно-політичного життя, деструктивна сила, яка спричиняє дестабілізацію, руйнування, смерть. «*Русская весна*» – описовий зворот, що маркує таке поняття: апогей українофобії як знаряддя для досягнення політичного впливу на суспільство. Ностальгія за СРСР, яку так плекали комуністи і так званий «регіональний» патріотизм, який тривалий час навмисно підігрівала Партія регіонів для отримання політичних дивідендів, спричинила прихід «русской весны» (розпочатий саме зі Слов'янська) для захисту «русского мира» й російськомовного населення, начебто переслідуваного «київською хунтою». «Русский мир» є символом хаосу, вакханалії криміналітету, аморальності, катастрофи, фізичного й морального знищення українців [11].

Сепаратисти (сепаратюги). Ця лексема в сучасному соціумі зазнала переосмислення, функціонує з такою семантикою: нелюдь, що тероризує український народ, країну. Необов'язково це прихильники ДНР і ЛНР чи ширше – Новоросії, це найманці пропутінсько-рашистського режиму, у них немає ні Бога в душі, немає власне й душі [12].

«Тітушки» – номінація (походить від прізвища спортсмена Вадима Тітушка) поширена від листопада 2013 р. і позначає збірну назву найманців, часто кримінальних елементів, гопників, молодиків, зокрема спортсменів, яких використовує олігархічна влада для застосування фізичної сили в масових сутичках, зокрема для перешкоджання діяльності активістів. За грошову винагороду їх залучають для протизаконних методів перешкоджання конституційним виявам громадського спротиву: проникнення в середовище протестувальників для створення паніки та / або підбурювання до протизаконних дій, імітації численних провладних мітингів, провокацій, погромів та підпалу автомобілів, залякування, побиття та розгону мітингів тощо. На сьогодні офіційно визнано, що кримінальні бандитські формування «тітушок» діяли проти майданівців у всіх українських регіонах, зокрема й у Слов'янську.

Зазначене поняття має негативну конотацію, зважаючи на платні послуги таких молодиків, їх почали номінувати «проститушками» [13].

Українська весна – описовий зворот, що виник у 2016 р. і лише набуває поширення, опозиційований вислову «русская весна» з таким значенням: спільний моніторинг ситуації та оперативне реагування на вияви українофобії; боротьба громадських організацій, представників обласних рад та СБУ із сепаратизмом (притягнення до кримінальної відповідальності).

Укропи – новітня номінація, яка набула поширення від 2014 р. Неологізм створили поборники й прихильники «руського мира» як образливе прізвисько українців, уживають разом з такими словами, як «каратели», «хунта киевская». Українцям завжди були притаманні почуття гумору й такту, тому вони розшифровують це як «український опір». Така начебто образлива назва стала позитивною характеристикою: для батальйонів територіальної оборони почали шити шеврони із зображенням суцвіття кропу. Номен *укропи* має символічне значення, мотивоване будовою цієї рослини: невеличкі суцвіття створюють величезну квітку. Це власне модель української армії, де малі загони утворюють величезну армію. Напевно, зазначена лексема досить довго функціонуватиме в українськомовному просторі [14].

Здійснена розвідка дозволяє зробити такі **висновки**: усі актуалізовані чи новостворені лексеми формують парадигми з негативною чи позитивною конотаціями. Те, що для українців є позитивним, для сепаратистів чи північно-східного сусіда є негативним і навпаки. Трапляються номінації, зумовлені поляризацією певного семантичного простору, зокрема *євромайдан / антимайдан; укропи / ватники; «русская весна» / «українська весна»; проросійський / проукраїнський* тощо.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні символічної парадигми лексем-новотворів сьогодення, вияву асоціативних маркерів символічного значення таких одиниць та їхнього функціонального навантаження в мовному дискурсі.

Література

1. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен / Лариса Масенко // Часопис «І». – 2004. – Ч. 35. – С. 9–15.
2. Шевчук-Ключева О. В. Українське мовлення на Донеччині : автореф. канд. філол. Наук : 10.02.01 / Шевчук-Ключева Ольга Василівна. – Донецьк, 2013. – 20 с.
3. Автомайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.automaidan.org.ua/>
4. Антимайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vk.com/antimaydan>

5. Ватники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_\(%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B3\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_(%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B3))

6. «Візитка Яроша» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%B0_%D0%AF%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B0

7. «Зелені чоловічки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%BA%D0%B8

8. Кіборги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=6BdE9bfmbu4>

9. Майданутые [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dramatica.org.ua/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87:Udik/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8>

10. Рашизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://censor.net.ua/tag/5129/%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

11. «Русская весна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F))

12. Сепаратисти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlit.org/slovyk/%D1%81%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82>

13. «Тітушки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%96%D1%82%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8>

14. Укропи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dramatica.org.ua/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87:Udik/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8>

Роман В.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Куренна К.

– здобувач ступеня вищої освіти «Спеціаліст» відділення іноземних мов філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161`373.45 "19/20"

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

У статті розглянуто питання адаптації лексичних запозичень у пресі початку XXI ст. Розглянуто низку особливостей впливу головних (соціальних, внутрішньомовних та зовнішніх) чинників змін словникового складу на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Проаналізовано різні

погляди вчених кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. стосовно процесу запозичення однієї мовою іншою із зосередженням уваги на практичних проблемах адаптації лексичних запозичень.

Ключові слова: процес адаптації, мовна система, лексичне запозичення, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Куренная К.

– соискатель степени высшего образования «Специалист» отделения иностранных языков филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ АДАПТАЦИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ

В статье рассмотрена проблема адаптации лексических заимствований в прессе начала ХХІ ст. Рассмотрен ряд особенностей влияния основных (социальных, языковых и внеязыковых) причин изменения словарного состава на процесс адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте. Проанализированы взгляды ученых конца ХХ ст. – начала ХХІ ст. на проблему процесса заимствования одним языком другим акцентируя внимания на практических проблемах адаптации лексических заимствований.

Ключевые слова: процесс адаптации, языковая система, лексическое заимствование, язык-реципиент, лингвоісторіографічний аспект.

Roman V.

– Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Kurenna K.

– Specialist's Degree Programme student, Department of English and German languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

TO THE QUESTION ABOUT THE ADAPTATION OF LEXICAL BORROWINGS

The article focuses on the problem of adaptation of lexical borrowings based upon the practical material of mass media at the beginning of the ХХІst century. A number of peculiarities of impact of main (social, lingual and extralingual) lexical changes upon the process of the adaptation of lexical borrowings in the language-recipient have been characterized. The views of the linguists at the end of the ХХth – the beginning of the ХХІst century are revealed concerning the problem of the process borrowings with the emphasis on practical problems of adaptation of loan words.

Key words: process of adaptation, language system, lexical borrowing, language-recipient, linguo-historiographic aspect.

Постановка проблеми. Процес збагачення будь-якої мови за рахунок раніше невідомих одиниць проходить постійно, оновлюючи мову, приводячи її у відповідність до потреб суспільства та змін, що весь час відбуваються в оточуючому світі. За останні десятиріччя виникла велика кількість нових галузей науки і техніки, нових напрямків у різних сферах людської діяльності, і це зумовило значне збільшення кількості специфічної нової лексики в різних мовах. Велике значення також має розширення культурних зв'язків між народами-носіями мов, що створює можливості для запозичення нових реалій, внаслідок чого з'являється потреба в їх номінації.

Аналіз останніх досліджень. Дискусія щодо доцільності вживання і функціонування лексичних запозичень продовжується й до сьогодні. Головні здобутки належать таким видатним вченим першої половини ХХ ст., як І. О. Бодуен де Куртене, В. О. Богородицький, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. О. Ларін, Є. Д. Поливанов, А. М. Селіщев, Л. В. Щерба, Л. П. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін. Друга хвиля інтересу до проблеми процесу лексичного запозичення припала на другу половину ХХ століття. Вони описані в дослідженнях таких зарубіжних та вітчизняних фахівців – В. Є. Акуленко, Р. О. Будагов, Л. П. Крисін, О. А. Леонтьєв, Д. С. Лотте, М. М. Маковський, А. Мартіне, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, О. О. Реформатський, С. В. Семчинський, О. М. Сендровиць, Ю. С. Сорокін, Е. Хауген, Н. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення екстралінгвальних причин і їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють багато лінгвістів, а саме: Б. М. Ажнюк, Л. М. Архипенко, О. П. Бодик, К. В. Брітікова, Г. В. Дружин, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Е. С. Літвінова, Є. В. Маринова, У. Л. Мрозицька, Т. М. Полякова, Т. О. Попова, Г. А. Сергєєва, О. А. Стишов.

Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми. **Метою запропонованої статті** є висвітлення загальних положень процесу та способів адаптації запозичень на сучасному етапі розвитку мови та визначення їх типових ознак. Матеріалом для дослідження послужили запозичені лексеми з періодичної літератури.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань:**

- проаналізувати й систематизувати наявні в сучасному мовознавстві думки щодо особливостей використання лексичних запозичень у мові засобів масової інформації;

- виявити особливості функціонування запозичень у мові засобів масової інформації.

У працях згаданих дослідників багато уваги присвячено процесу запозичення, зокрема питанню кількісного та якісного оновлення словника мови; цю проблему було порушено в монографіях та дисертаційних дослідженнях Л. П. Крисіна [10], Л. П. Кислюк [11]; питання адаптації іншомовних лексем висвітлювалося в працях Л. П. Крисіна [10], Л. М. Архипенко [2], І. В. Нечаєвої [14]; змінам у лексико-семантичній системі мови були присвячені роботи Г. В. Дружина [7], І. М. Каминіна [9], Л. П. Кислюк [11], У. Л. Мрозицької [13]; проблема опису закономірностей функціонування запозичень в умовах сучасної мовної ситуації була розпочата в роботах українських науковців Г. В. Дружина [7], І. М. Каминіна [9]. Учені зробили спробу встановити зв'язок між внутрішньосистемними закономірностями мовної еволюції, її зовнішніми факторами у співвідношенні із прагматичними, соціолінгвістичними та лексикографічними аспектами.

Разом із тим питання теорії запозичень досі залишаються суперечливими, а відтак це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. Вивчення сучасних процесів запозичення в зіставленні з процесами минулих етапів існування мови дає можливість виявити тенденції мовного розвитку, простежити співвідношення внутрішньомовних та екстралінгвістичних факторів у певні періоди розвитку мови.

Розповсюдженню іншомовної лексики з найрізноманітніших галузей, проникненню їх у загальнонаціональну мову сприяють засоби масової інформації, і передусім, науково-популярні журнали та газети: поява нового слова на їх сторінках знайомить широке коло читачів із запозиченням і тим самим створює умови для закріплення його лексичного значення. Як свідчать спостереження, найбільша кількість іншомовних слів зустрічається саме в текстах публіцистичного стилю, тому матеріалом нашого дослідження послужили найбільш поширені запозичені лексеми, що функціонують в текстах цього стилю.

У контексті нашого дослідження важливо підкреслити, що одним з найважливіших факторів, який визначає хід і напрям мовних змін, є *актуалістичний метод* мовленнєвої діяльності, сутність якого полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. У лінгвістичній історіографії термін

актуалістичний метод першим використав і науково обґрунтував В. А. Глущенко. Актуалістичний метод є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [6, с. 6]. Кожна мовна одиниця вивчається в часі, у розвитку, у становленні її в межах системи. Принцип актуалізму полягає в тому, що об'єкти, які не є предметом актуальної дійсності, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх з подібними. Реалізація зазначеного принципу передбачає використання численних пізнавальних прийомів і процедур, які у своїй сукупності й уважаються методом актуалізму (точніше, його операційним компонентом). Для актуалістичного методу характерними є елементи теоретичного пізнання: творче сприймання, логічне співставлення накопичених знань про реальність (дедукція), потенційна постановка питання, уявне допущення чи усунення явищ (абстракція).

Установлено, крім найменування нових понять та предметів, котрі починають входити до обігу у середовищі певної спільноти, лексичні запозичені слова можуть з'являтися у мові внаслідок необхідності розмежування понять, одне з яких вже існувало раніше. Наприклад, *візаж* (від фр. *visage* – «обличчя») – *візажист* – «майстер, який створює макіяж на обличчі клієнта», та раніше запозичені слова *дизайн* (від англ. *design* – «проект, задум») – *дизайнер* – «художник-конструктор». Підтвердимо зазначене положення ще й таким прикладом. Так, поряд з вже існуючим у російській та українській мовах запозиченим раніше словом *інструктаж* – «надання кому-небудь провідних вказівок» в зазначених мовах почало досить широко вживатись нове запозичення – *брифінг* (від англ. *briefing*) – «стислий інструктаж, точні інструкції, найважливіша інформація, інструктивна нарада». На відміну від *інструктажу*, який може бути тривалим, *брифінг* передбачає стисле викладення важливих інструкцій.

Не менш важливим фактором появи в мові запозичень є прагнення її носіїв до сучасного, модного слова. Справа в тому, що еквіваленти рідної мови, на думку деяких мовців, є надто звичними, буденними, і майже втратили свою експресивність, тоді як іншомовні слова мають відтінок «новизни» і є більш яскравими. Нове слово, як вважають деякі, звучить інакше, більш інтелектуально, тобто при його використанні нібито зростає роль мовного престижу самих мовців. Наприклад, «*презентація*» – це не представлення чого-небудь, а урочиста подія; «*слакси*» – це не широкі брюки, а обов'язково модні широкі брюки, «*бутік*» це не маленька крамничка, а елітний салон-магазин.

Отже, в мову засобів масової інформації ввійшла велика кількість лексичних запозичень, частина з яких настільки

пристосувалася, що виявляє співвіднесеність з граматичними класами і категоріями російської та української мов. Дослідження запозичень дозволяє ствердити, що більшість лексем зазнала на ґрунті зазначених мов адекватної адаптації. Прикладом граматичної адаптації запозичень можуть слугувати наступні ілюстрації з російськомовних та україномовних видань: «В. Маляренко, починавший карьеру в Л., обозначил свой приезд таким *брендом*: «Если будет выполняться закон, будет укрепляться держава». [Н. Козырев «Рекогносцировка», «Свобода», №1 – 2 (131–132)]. *Бренд*, (від англ. *brand*) – «назва, символ». Формальним показником орудного відмінку однини чоловічого роду в російській мові виступає флексія – *ом*.

Варто вказати на те, що вплив англійської мови не обмежується кількісним запозиченням англійських слів, але й стимулює російську або українську мови до творення нових слів, відтворюючи зміни в оточуючому світі і слугуючи потребам носіїв мови. Серед аналізованих слів чисельну групу складають слова, формування яких пов'язано з використанням словотвірних способів, що існують в російській та українській мовах. Словотвірні процеси завжди перебувають у динамічному розвитку на будь-якому етапі творення мови. Наприклад : *Інтернет-ресурс, піар-компанія, медіа-центр, медіа-профсоюз, медіа-ринок, прес-реліз*. «По словам В. Грабовського, участники конференции беседовали о приеме новых сотрудников и о перспективах развития агентства, которые сейчас уже стали достаточно влиятельными и конкурентоспособными, подпирая на *медиа-рынке* Интерфакс-Украина» [«Наша газета» №45 (186) 22 ноября 2012].

Слід зазначити, при адекватній адаптації, не менш активний спосіб словотворення, є сполучення запозиченої лексеми зі словом, яке вже частково асимільовано в мові. Наприклад: «З німецької сторони участь у робочій групі візьмуть *статс-секретар* Федерального Міністерства економіки Німеччини Аксель Герлах і глава правління» [«Газовий консорціум: переговори тривають», «Урядовий кур'єр», 25 грудня 2012]. *Статс* (від. нім. *stats*) – «державний». «Маленькие клубы объединяются в большие, проводят съезды. Время от времени члены *френд-клубов* встречаются со своими кумирами, получают плакаты, новые кассеты, календари» [«Натали», апрель, 1998]. Слово складається з двох простих: *френд* (від. англ. *friend*) – «друг» та існуючого слова, тобто клуб зустрів друзів та знайомих.

Словам, що вже укоренилися в російській та українській мовах, притаманна словотворча активність, іноді досить активна. Наприклад: *спонсор – спонсорський, спонсорство, демпінг-*

демпінговий, антидемпінговий, квота – квотування. Наведемо декілька прикладів: «Учасники «круглого столу» планують звернення з проханням прискорити розробку порядку передачі земель і аренду підприємствам та введення квоти на імпорту газетного паперу» [О. Табаченко, «Урядовий кур'єр», 8 грудня, 2012]. *Квота* (від англ. *quota*) – «доля, частина, квота». «Депутати пропонують забезпечити державне сприяння сільськогосподарським товаровиробникам шляхом затвердження через систему квотування підтримки цін» [М. Петрушенко, «На ґрунті недержавної власності», «Урядовий кур'єр», 24 грудня, 2012 р.]

Під час подальшого функціонування запозичення, відбувається його наступна адаптація лексико-семантичною системою мови-реципієнта. До цього періоду відноситься поява і закріплення сталих словосполучень. Наприклад: *паблік-релейшнз* (від англ. *public relations* – «суспільні зв'язки»), *ноу-хау* (від англ. *know-how* – «нова система»), *селф-мейд-мен* (від англ. *self-made-man* – «людина, яка добилася успіху»), *ап-ту-дейт* (від англ. *up-to-date* – «сучасний») та ін. Щоб привернути увагу читачів, іноді сталі словосполучення використовуються для назв статей, наприклад: «Паблік релейшнз у державних установах» [О. Чебан, «Урядовий кур'єр» 24 грудня, № 240, 2012]. «Ноу-хау від Міндздраву» [«Українська газета», № 3(239), 23 січня 2013].

Словотворча активність запозиченої лексеми є важливим показником глибини її лексичної адаптації в новій мовній системі. Утворення дериватів є одним з головних критеріїв закріплення іншомовної лексики у мові та доказом приналежності до активного словарного запасу носіїв мови, його адекватного засвоєння. Отже, осмислення запозиченого слова відбувається на рівні мовленнєвих контекстів. Тільки при повторних уживань, при певній частотності, при створенні серій типових уживань виділяється самостійна лексична одиниця. «Чим ширші й різноманітніші контексти вживання іншомовного слова, – а ці контексти зумовлюють зміни в семантичній структурі слова, – тим скоріше і міцніше закріплюється слово у мові» [3, с. 48].

Запозичена лексема не тільки граматично пристосовується до системи мови, але іноді в різній мірі змінює своє значення в системі слововживання. Наприклад, лексеми «*легітимність*», «*легітимний*» почали вживатися як заміники слів «законний», «законність» (від лат. «*legitimus*» – законний), але в міжнародній практиці при вживанні цього спеціального терміну підкреслюється семантичний нюанс «те, що признається законом», а не «те, що відноситься до закону»; «легітимізація» – признання або підтвердження законності чого-небудь. Входячи до складу мови-

реципієнта, нове слово настільки адаптується, що вживається, зокрема, в декількох сферах. Наприклад, спортивний термін «*аутсайдер*» – спортсмен, який не має шансів на успіх в змаганнях; біговий кінь, який не є фаворитом – розширив сферу свого вживання (від англ. *outsider* – «сторонній»). Найчастіше слово вживається в значенні «особа або група людей, які не належать до певної категорії суспільства». Наприклад: «Така, очевидно, плата за захоплення виконавчої влади під прапором затвердження коаліційного уряду і центральної банківської установи партіями – політичними аутсайдерами за результатами парламентських виборів» [О. Лубенський «Землею торгуватимуть з-під поли», «Свобода» №5 (135) 4–10 лютого 2003].

Важливу роль у запозиченні та адаптації іншомовних лексем відіграє «закон економії мовних засобів» (А. Мартінек) або ж «мовна економія» (О. Єсперсен). Принцип економії пояснюється психофізичними особливостями людини і є універсальною рисою будь-якої людської діяльності. Його можна розглядати як своєрідну реакцію на всякого роду незручності, що ускладнюють мовлення. Найбільш яскравим прикладом цього процесу є інтенсивне поповнення лексики новими складними словами, які передають це або інше поняття одним словом, що відповідає синонімічній описовій конструкції. Гарним доказом є вивіски міста. Звичайний *магазин* або *універмаг* змінив назву *шоп* (від англ. «shop») *супершоп*, *супермаркет*, *мінімаркет*, *мегамаркет* (за прикладом іноземного *продмаркет*, *суперпродмаг*). Активно представлена назва *бутік* (від фр. *boutique* – «торгова лавка») – позначення модного, елітного салону-магазину, де пропонують коштовні товари, які робляться в маленькому обсязі. Зустрічаючись з новою реалією, яка не має спеціального позначення в мові, мовець віддає перевагу іншомовному позначенню, наприклад, *бістро*, а не «маленьке празьке кафе», *спагеті*, а не «тонкі італійські макарони, що не мають порожнини». Зазначений фактор знаходить свою прояву у заміні словосполучень, як правило, стійкої номінації, однослівних понять, більш економними у своїй сфері.

Процес становлення нового слова відбувається досить довго. Ступінь адаптації запозиченої лексеми залежить від різних факторів і визначається різними етапами процесу запозичення. Входячи в нове мовне середовище, запозичення лишається повністю незасвоєним мовою-реципієнтом ні лексично, ні фонетично, ні графічно чи граматично й відноситься до неасимільованої лексики або так званих варваризмів, які відразу видають своє іншомовне походження. Подібні лексичні одиниці не перекладаються, а часто

зберігають на письмі іншомовну графічну форму і завдяки незвичному звучанню і написанню приваблюють до себе увагу. Наприклад: «К примеру в коллекции *High-Tech* (1980–1981) [стиль: высокие технологии – В. Р., К. К.] Г. щедро использовал материал для вечерних платьев [Б. Романова «Король в тельняшке», «MINI BURDA», октябрь, 2002]. Виконуючи номінативну функцію, варваризми заповнюють лакуни в сфері номінацій, позначають назви окремих предметів і понять для забезпечення міжнародного розуміння. Сюди можна віднести такі лексеми: *haute couture* (висока мода), *alta moda* (мистецтво моделювання модного одягу), *pret-a-porte* (одяг, готовий до носки) та ін. Ця група іншомовної лексики виконує емоційну функцію, що дозволяє не тільки позначити саме поняття, але й передавати його певні відтінки. Це так звана «престижна лексика», яка потрапляє в мову через моду і рекламу. Дуже важливо, щоб запозичення були зрозумілими; шлях семантичних перетворень – дуже складний та часто носії мови помилково вживають слово через не адекватне розуміння. Багато слів залишаються незрозумілими, та в результаті маємо або помилкове вживання, або нарощування нового значення – своєрідне освоєння іншомовного слова.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Отже, запозичені лексеми становлять специфічний шар у вживанні лексики в засобах масової інформації. Частина таких слів, з повним правом, можна кваліфікувати як лексеми повного засвоєння, бо вони фіксуються графічними засобами української та російської мов, співвідносяться з граматичними класами й категоріями, властивими їй, виявляють словотворчу активність. Внаслідок досить частої повторюваної фіксації подібні лексичні запозичення набули певної мовленнєвої регулярності особливо у засобах масової інформації.

Перспективи подальших розвідок. Можна передбачити, що кількість способів лексичних запозичень буде постійно зростати протягом певного часу, частина слів адаптується та стабілізується. Найбільш життєздатні запозичення стануть невід'ємною частиною мови. Перспективи подальших вивчень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми.

Література

1. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 145 – 160.
2. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:

спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Архипенко. – Харків, 2005. – 23 с.

3. Бельчиков Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю. А. Бельчиков. – М. : Просвещение, 1959. – 243 с.

4. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : пособие для студентов и учителей / А. А. Брагина – М. : Просвещение, 1973. – 224 с.

5. Вандриес Ж. Язык : лингвистическое введение в историю // Ж. Вандриес. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 408 с.

6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

7. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення : прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Геннадій Вікторович Дружин. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.

8. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вышш. шк., 1974. – 176 с.

9. Каминін І. М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові:(на матеріалі побутової лексики) : дис... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / Каминін Ігор Миколайович. – Харків, 1994. – 191 с.

10. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Лев Петрович Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.

11. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Лариса Павлівна Кислюк. – К., 2000. – 17 с.

12. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Русский перевод // А. Мейе. – М.; Л., 1938. – С. 125–139.

13. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Уляна Любомирівна Мрозіцька. – К., 2002. – 18 с.

14. Нечаева И. В. Актуальные проблемы письменной адаптации иноязычных заимствований : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ия Вениаминовна Нечаева. – М., 2008. – 30 с.

15. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

16. Chrystal D. Global understanding for global English / David Chrystal. – Вестник МГУ. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4 – С. 13–28.

Kovalenko V.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

УДК 811. 111 – 25 : 811 111 – 26

SPOKEN ENGLISH VERSUS STANDARD

The article gives a general overview on the contemporary process of the language interference of spoken English in standard one. The ground for the estimation of this process serves to the analysis of frequent occurrences of non-standard forms in the British National Corpus. The results of such a comparative analysis may be assumed as those that drive to the conclusion of the necessity to introduce conversational forms in actual communication and learning of a target language, on the condition that they are used strictly in the contexts of the conditions that govern their use.

Key words: spoken language, non-standard English, authentic (colloquial) language use, standard English (SE), appropriate use, the British National Corpus (BNC), divergency from the norms of SE, conversational grammar.

Коваленко В.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

РОЗМОВНИЙ СТИЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗІСТАВЛЕННІ З КНИЖКОВИМИ СТИЛЯМИ

Стаття дає узагальнений огляд сучасного процесу мовної інтерференції розмовного стилю англійської мови в нормативний. За основу оцінки стану цього процесу взято аналіз частковості вживання колоквіалізмів у розмовній мові порівняно з літературною нормою. Зокрема відсліджено кількість ненормативних відхилень в узагальненому співвідношенні до загального словникового запасу англійської мови. Результати порівняльного аналізу дають змогу дійти до висновку про необхідність залучення розмовних форм до вивчення та вживання як структурної альтернативи мовної норми, але в чітко специфічному контексті та в певних комунікативних ситуаціях.

Ключові слова: розмовний стиль, літературна мова, колоквіалізми, літературна норма, доречне вживання, словниковий запас мови, відхилення від норми, розмовна граматики.

Коваленко В.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

РАЗГОВОРНЫЙ СТИЛЬ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СОПОСТАВЛЕНИИ С КНИЖНЫМИ СТИЛЯМИ

Статья дает обобщающий обзор современной языковой интерференции разговорного стиля английского языка в язык нормативный. В основу оценки состояния этого процесса взят анализ частотности употребления коллоквиализмов в разговорном языке по сравнению с литературной нормой. В частности, отслеживается количество ненормативных отклонений в общем соотношении к общему словарному запасу английского языка. Результаты сравнительного анализа дают возможность сделать вывод о необходимости привлечения разговорных форм к изучению и употреблению, как структурной альтернативы языковой нормы, но в определенных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: разговорный стиль, литературный язык, коллоквиализмы, литературная норма, уместное употребление, словарный запас языка, отклонение от норм, разговорная грамматика.

Introduction

Standard English (SE) is the concept which has often caused heated disputes among linguists and educators. Its unchangeable position has been and still remains the main model for teaching both writing and speaking. But nowadays a new tendency is being outlined. It demonstrates that native speaker language use, in some peculiar contexts, diverse considerably from the norms of SE.

Review of literature:

The issue of SE implementation in class, in communication has always attracted scientific arguments among many scholars. Their views and suggestions on the problem are laid in the works of Biber D., Johanson S., Leech G., Conrad S., Carter R. A., Bex T., Watts R. J., Ruhleman C., Zimmerman L.

The aim of the paper is to review and analyze an essentially subjective topic on appropriateness and necessary of SE as well as to suggest a forward – looking approach to keep up with SE teaching.

Content

Theorists and practitioners in the study of the type of English which is used and taught have concerned themselves with the analyses of troubled relationship where authentic versus standard. Many of them see the undergoing changing process as “corpus revolution”. Large general corpora, such as the “British National Corpus” (BNC), justify a significant deviation from the norms of SE. Thus, the question raised by Zimmerman L. seems to be an important one: “... formal grammar and pronunciation and the vocabulary that is deemed appropriate and necessary, rather than the colloquial, vernacular English that never appears on any ... examination denying ... the ability to communicate effectively in English with many native speakers...” [5, p. 67].

Zimmerman believes that non-standard English “has no place in EFL class”. Yet, her claim deserves to be objected due to the argument based on data from the BNC.

Analyzing large general corpora, one can distinctively notice that divergence is actually a constitutive factor of authentic language use. This phenomenon can be accounted for the general corpora include, and contain data not only from a wide a variety of spoken contexts, most peculiar amongst them, conversation.

So far as the connection between the written language and SE in very close, conversational speech can be found to vary greatly from SE while the later is indispensable in the terms of written language [3, p. 48].

The following samples of six non-standard peculiarities distinctive of conversation may represent prove and this claim.

1. **There's** her poxy car keys.

2. ... **Steve says** to me, is he in?

I says. He says, he's not in?

I says, no. And a bit later on **I says** to him... *I think he's at Cadets.*

3. Quite hideous colours though, **innit**?

4.A: *Oh I reckon they're lovely. I really do, whippets.*

B: *He's got a lovely little face on him.*

A: **Yeah.**

5. *Velma called on Monday, erm, because I rang her up on Sunday to tell her what was happening, **cos** I mean she didn't know it...*

6. *Sh...when, er ... when Emma told me ... that, erm, Richard said that they probably weren't going to Tramps I was, I was walking around **going**...oh ...boo hoo boo hoo I'm so sad [laughing]all the time going oh boo hoo boo hoo.*

Unlike SE, which prescribes the use of a singular with informal *there* plus third person singular *is* or *'s*, in conversation speakers often use *there's* irrespective of whether the subject is singular or plural.

In the 1st example the subject is plural. A similar case of "discord" is in the phrase *I*, the 2nd example, with *says*. It is frequently used in presentations of extended conversation.

Not unlike, the tail-question *innit* often disagrees with the elliptical structure of the statement in 3rd example.

The post-positioned construction is illustrated in the 1st utterance in the 5th example (notice the postponed reference *whippets*): such a charged construction can be often observed in affectively charged contexts and serves to make clear reference retrospectively and, more emphasizing, to reach agreement and participation. And finally, conversational contractions such as *yeah* as in e.g. 4, and *cos*, as in e.g.5, are not simply phonological variants of the corresponding full forms but functionally different from their counterparts: while *yes* prevalently answers to *yes/no*_questions; *yeah* normally fulfils the function of a responsive remark without claiming the floor.

Cos,_on the contrary, being naturally used to introduce adverbial clauses of cause and reason, acts in e.g. 5 as a discourse marker, usually functioning as a signal to continue the dialogue, adding information which is either non-relevant or not obviously connected to what was said previously.

The use of *go* as a reporting verb, as in 6, which is often considered non-standard and representative of poor style, is a frequent feature particularly in the speech of young people.

All six specific traits are notably frequent in actual dialogue. Concerning *there's* + a plural noun phrase and the tag-construction, Ron Carter insists on “spoken standard” [2, p. 16–23].

In regard the contracted form *yeah*, it ranks tenth the most frequent word in the conversational sub corpus of the BNC. More over, *yeah* is also three time as frequent as the full form *yes*. Likewise, *cos* is just less than twice frequently used in dialogue as the full form *because*.

The fact that the quotative form *I says* is very commonly spread (mostly in Northern England) can be proved by a close context analysis. A sample of 150 occurrences of *I says*, not a single occurrence of the seemingly natural SE Counterpart *I say* was found.

The tag-question *innit?* occurs with normal frequency of 477 per million words in the conversational sub corpus of the BNC. At the same time the tag *isn't it?* (which remains to be the most common tag in English) reaches a normed frequency of 574 occurrences per million words. Hence, *innit?* may certainly be assumed to be the most frequent tags in conversation.

The reporting verb *go*, particularly the form *goes*, which performed a quotative in almost 400 out of 1,000 occurrences in the conversational sub corpus of the BNC, is arguably unique in its ability to speech and thought, as for instance *say* and *think* do, and emotion as particularly *be + like* does, but also nonverbal and nonvocal sound.

Considering further that above given samples are merely a very long list of non-standard features typical of conversational English, one can safely arrive at the conclusion that native speakers, particularly in conversation, preferably use non-standard English.

Conclusion

The article has taken a rather broad overview of the non-standard language inference in SE and has subjected to the analysis-selection of samples of conversational English. Nevertheless, there is no doubt that English can not be described only in standard, written, educated variety of SE, traditionally being the major model for both writing and speech. Consequently, the spoken language seems to be necessary to combine with SE. This is because conversational forms cannot be simply the structural alternatives to SE forms: they need to be taught strictly in contexts of the conditions that govern their use. Only this ensures the appropriate use of these forms. Actually such a model underlies conversation, namely conversational grammar which sometimes referred to as “spoken grammar”. The spoken language will enable to acquire a more realistic picture of a target language actually spoken and communicate effectively with native speakers. [1, p. 83–97].

Perspectives for Further Study

Obviously introducing and promoting conversational grammar and the spoken language as a whole involves further considerable steps:

- Development of corpus-informed teaching materials;
- providing with corpora acquired grammars with excerpts from real conversations;
- maintenance with sophisticated and possibly expensive facilities;
- elaboration of suitable methodologies of conversational grammar which are still in their infancy;
- involvement of more complex and non-standard forms for engaging spoken speech into practice.

So, confidently, the dispensation with SE in spoken language, many problems need be solved by materials designers, applied linguists, scholars and educators in practice.

Literature

1. Biber P. Grammar of Spoken and Written English / P. Biber, S. Johansson. – Harlow Essex, England, 2008. – 113 p.
2. Carter R. A. Standard grammars, spoken grammars: Some educational implications / R. A. Carter // In Bex T. and Watts R.J. (Eds) Standard English: The Widening Debate. – 2007. – Issue 63. – P. 16–23.
3. Ruhlemann Chr. Authentic Versus Standard / Chr. Ruhlemann // English Teaching Professional / Cambridge University Press. – July 2008. – Issue 57. – P. 48–49.
4. Ruhlemann Chr. Conversation in Context: A Corpus – driven Approach Continuum / Chr. Ruhlemann. – Munich: Ludwig-Maximilians-University, 2007. – 183 p.
5. Zimmerman L. Standard English in the EFL Classroom / L. Zimmerman // ELT Journal, 2007. – 61/2. – P. 67–73.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ковальова Г.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки Донбаської державної машинобудівної академії

УДК 81'373.7:811.161.2

ШЛЯХИ ПРОНИКНЕННЯ ОБРАЗНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПАРАДИГМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

(на матеріалі службових документів першої половини ХХ ст.)

У пропонованій праці порушено одну із актуальних лінгвістичних проблем щодо виявлення специфіки фразеологізмів, які функціонують в офіційно-ділових текстах.

На матеріалі документів першої половини ХХ ст. подано авторську класифікацію ділових фразеологізмів, а також схарактеризовано особливості фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, фразеотворення, офіційно-діловий стиль, стилістичні засоби мови, суспільно-політичний дискурс.*

Сушко О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ковалёва А.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языковой подготовки Донбасской государственной машиностроительной академии

ПУТИ ПРОНИКНОВЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПАРАДИГМУ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

(на материале служебных документов первой половины XX в.)

В данной статье затронута одна из актуальных лингвистических проблем касательно выявления специфики фразеологизмов, которые функционируют в официально-деловых текстах.

На материале документов первой половины XX века сделана авторская классификация деловых фразеологизмов, а также описаны особенности фразеологизированных образований общественно-политического дискурса.

***Ключевые слова:** фразеологическая единица, фразеобразование, официально-деловой стиль, стилистические средства языка, общественно-политический дискурс.*

Syshko O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Kovalova A.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, Language Training Department, Donbas State Engineering Academy

WAYS OF PENETRATION FIGURATIVE IDIOMS IN THE PARADIGM OF OFFICIAL-BUSINESS STYLE

(based on official documents of the first half of the twentieth century)

This article discusses one of the problems concerning the specificity of detection of phraseological units that operate in official and business texts.

On the material documents the first half of the Twentieth Century author proposed classification frazeologizmov business, and describes the use of phraseological oobennosti formations of social and political discourse.

***Key words:** phraseological units, frazeoobrazovanie officially-business style, stylistic means of language, socio-political discourse.*

Постановка проблеми. Фразеологія офіційно-ділового стилю на матеріалі службових документів I пол. XX ст.. не має свого остаточного вивчення в новітніх наукових студіях. Кожна розвинена національна мова має цілу систему лінгвістичних одиниць і категорій, які утворюють специфічні групи за певним типом відтінків.

Це можуть бути комплекси високі, нейтральні, фамільярні, знижені, грубі, офіційні, які потребують усебічного наукового вивчення, зокрема, у парадигмі офіційно-ділового стилю української мови.

Аналіз останніх досліджень. Стилістична структура мови привертала й привертає увагу як вітчизняних (Я. А. Баран, В. М. Білоноженко, О. М. Григораш, О. М. Данилевська, Л. І. Мацько, О. І. Сушко та ін.), так і зарубіжних дослідників (В. В. Виноградов, О. В. Кунін, М. О. Федосов та ін.). Помітний інтерес учених викликають способи добору, поєднання та використання мовних одиниць із метою створення окремого стилістичного колориту в проєкції на мету, завдання, ситуацію спілкування, рольові та соціальні кваліфікації його учасників.

Поняття стилю в лінгвістиці органічно пов'язується з функціональним аспектом мови, а тому, погоджуючись із думкою М. П. Брандес, говоримо, що мовні стилі є своєрідними “жанровими стилями окремих галузей діяльності людини та комунікації” [4, с. 16].

У пропонованій розвідці приділено увагу особливостям функціонування емоційно-експресивних фразеологічних одиниць у текстовій структурі службових документів першої половини ХХ ст.

Метою нашої праці є виявлення основних шляхів проникнення фразеологізмів у зміст офіційно-ділового тексту. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

– описати можливість проникнення мовної образності в текст службового документа;

– з'ясувати роль образних фразеологічних одиниць у смислового навантаженні тексту документа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка офіційно-ділового стилю полягає, зокрема, у тому, що він має власну мовно-композиційну структуру, яка передбачає використання відповідних до тих чи тих жанрів комунікації виражальних засобів, що регламентують спектр суспільної діяльності.

Фразеологічні одиниці, які є релевантними в офіційно-діловому стилі, розглядають як окремі загальноприйняті стандартизовані мовні формули, а деякі дослідники (В. М. Богуславський, А. А. Нелюба та ін.) розглядають їх поза фразеологічною системою мови. Особливість фразеологізмів офіційно-ділового стилю в першу чергу полягає в їх нейтральності з погляду емоційно-експресивного забарвлення, оскільки вони переважно належать до книжних одиниць, які вирізняються емоційною сухістю й властиві переважно писемному мовленню.

Оскільки офіційно-діловий стиль української мови тривалий час розвивався як жанр юридично-ділової літератури, а його роль як засобу комунікації в офіційній надбудовній сфері суспільних відносин

почала активно зростати лише в період УНР й досягла своєї вагомості у зв'язку з проголошенням України незалежною державою та наданням українській мові статусу державної, його фразеологічна організація продовжує перебувати в стадії розвитку.

Особливо активно розвивається система функціонування образних фразеологічних одиниць у службовій документації, що, зокрема, сприяє формуванню певних світоглядних стереотипів, які закріплюються у свідомості, відображаючи усталеність людського буття.

Проникнення емоційно-експресивних мовних формул у текст офіційного документа відбувається, за нашими спостереженнями, по-перше, шляхом залучення до його структури фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу, по-друге, – використанням фразеологізмів-евфемізмів.

Фразеотворення в парадигмі офіційно-ділового стилю української мови – багатоаспектна мовна діяльність, спрямована, зокрема, на одвічне прагнення народу до збереження власної національної ідентичності, тому цілком закономірно в текстах службових документів, у тому числі й тих, що складені в першій половині ХХ ст., нерідко функціонують фраземи, які завдяки емоційно-експресивній забарвленості вносять у змістову організацію офіційного повідомлення найрізноманітніші конотативні відтінки. У семантиці таких фразеологічних одиниць відзеркалено багатоаспектні сторони життя народу, що дозволило нам виділити кілька семантичних груп:

1. Фразеологізми, у яких відображено прагнення українського народу до незалежності й національної єдності:

- *відчувати своє національне індивідуальне "Я"* (Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне "Я" [9, с. 69]);

- *порушити моральне почуття нації* (Ми жадаємо свободи всіх віроісповідань, оскільки вони не порушують морального почуття української нації [9, с. 106]).

2. Фразеологічні одиниці, у семантиці яких кодується втрата Україною незалежності:

- *кінець української волі* (Вороги наші з цього приводу почали лякати людей, що тепер, як німці йдуть на Україну, то це кінець української волі [9, с. 85]);

- *повернути загублену державність* (...ледве чи ми знайдемо в історії хоч один приклад, де якийсь народ звільнився би від чужої влади та повернув би загублену державність тільки за допомогою власних сил [9, с. 103]).

3. Фразеологізми суспільно-політичного дискурсу на означення ставлення українців до своїх внутрішніх і зовнішніх сусідів:

- *забути національну нетерпимість* (Директорія гадає, що неукраїнське робітництво забуде національну нетерпимість і щиро прилучиться до...нараду України [9, с. 77]);

- *набути сталої приязні* (Я буду дуже радий, що відносини обох народів, польського та українського...набудуть сталої приязні [9, с. 91]).

4. Фразеологізми, у семантиці яких кодуються думки про майбутнє українського народу:

- *стан монолітного державного тіла* (Лише після відновлення державности настане доба її внутрішнього порядкування та переходу до стану монолітного державного тіла [9, с. 116]);

- *створення суверенного державного організму* (І лише створення суверенного державного організму може забезпечити як найширший культурний розвиток Українського народу [9, с. 117]).

Окрему групу утворюють фразеологізми суспільно-політичного дискурсу, які слугують образними паралелями до лексем, що окреслюють низку делікатних понять із метою прикриття чи пом'якшення непривабливих явищ навколишньої дійсності, ворожих намірів, цинічних думок тощо. У наукових студіях такі одиниці кваліфікують як евфемізми.

Особливий інтерес лінгвістичних досліджень викликають певні теми, що є об'єктом фразеологічної маніфестації. Залучення евфемізмів до тексту службового документа сприяє виявленню широкого діапазону семантико-структурних асоціацій, що є доволі актуальним у період загострення суспільно-політичної кризи. Найчастіше ці вислови функціонують у службових листах, відозвах, універсалах тощо.

Щодо документів аналізованого нами періоду евфемістичні заміники передають, як правило, усю непривабливість ворожого ставлення до України та українців:

- *джерело галабурди* (В Америці кристалізується настрій про необхідність поділу Росії як джерела постійної галабурди, що не дає покою світу [9, с. 74]);

- *злодії в українській коморі* (...український студент Роман Біда засуджений у Львові за те, що посмів наполохати злодіїв в українській коморі [9, с. 82]);

- *індивідум української крові з московською душею* (Міністерство Лизогуба зложено здебільшого з індивідумів української крові з московською душею [9, с. 84]).

У процесі дослідження ми дійшли **висновку**, що попри всю консервативність і сухість офіційно-ділового стилю, у його систему

все-таки можуть проникати емоційно-експресивні фразеологічні одиниці, у першу чергу через маніпулятивну спроможність думки, закладеної в основу тексту службового документа.

У перспективі дослідження – подальше виявлення шляхів проникнення образної фразеології в мовну тканину ділового документа.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова : Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 1997. – 175 с.
3. Білоноженко В. М. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 155 с.
4. Брандес Н. П. Стилистика текста : теоретический курс / Н. П. Брандес. – М. : Прогресс–Традиция ; ИНФРА–М, 2004. – 461 с.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Наука, 1997. – 416 с.
6. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
7. Григораш А. М. Фразеологія и стиль / А. М. Григораш. – К. : Вища школа, 1991. – 139 с.
8. Мурат В. П. Об основных проблемах стилистики / В. П. Мурат. – М. : Издательство Министерства образования СССР, 1971. – 335 с.
9. Сушко О. І. Функціонування фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ століття : посібник / О. І. Сушко. – Слов'янськ : Канцлер, 2005. – 96 с.
10. Федосов М. А. Функционально-стилистическая дифференциация русской фразеологии / М. А. Федосов. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1997. – 211 с.

СЛОВОТВІР І ГРАМАТИКА

Быкова Л.

– кандидат филологических наук, профессор
(г. Стоктон; Калифорния; США)

УДК 81'366

МОРФЕМА ↔ MORFEMNYЙ АНАЛИЗ (попытка аналитического представления)

В статье обосновывается мнение о феноменальном свойстве морфемы – о её неотделимости от морфемного анализа; об имманентности лингвистического анализа своему объекту, о слиянии их в акте познания; о том, что непосредственная данность морфемного анализа – не языка, человеческая психика; о том, что для проблемных (непроизводных немотивированных) слов морфемный анализ в синхронии является эмпирическим, релятивистским, основанным на мнемонических приемах предположения, мнения, знания. Эти положения и созвучные мнения о морфеме в единстве с морфемным анализом теоретиков зарубежного и отечественного языкознания нашли в статье подтверждение в анализе особых приемов сегментации слов в синхронии в составе трех пересекающихся классов: слов со связанными корнями, слов в составе корневых (лексических) гнезд и находящихся в сфере исторического словообразования слов, в структуре которых предполагается опрощение.

Ключевые слова: феномен морфемы, интроспекция, мнемонические приемы, эмпиризм, гомогенные / негомогенные отношения, когнитивная эвристическая операция, альтернативные знания.

Бикова Л.

МОРФЕМА ↔ MORFEMNYЙ АНАЛІЗ (спроба аналітичного подання)

– кандидат філологічних наук, професор
(м. Стоктон; Каліфорнія; США)

У статті обґрунтовується думка щодо феноменальних властивостей морфему – про її зв'язок із морфемним аналізом; про іманентність лінгвістичного аналізу своєму об'єкту, про злиття їх в акті пізнання; про те, що безпосередня даність морфемного аналізу – не мови, людська психіка; про те, що для проблемних (непохідних немотивованих) слів морфемний аналіз у синхронії є емпіричним, заснованим на мнемонічних прийомах припущення, думки, знання. Ці положення й співзвучні думки про морфему в єдності з морфемним аналізом теоретиків зарубіжного й вітчизняного мовознавства знайшли у статті підтвердження через аналіз особливих прийомів сегментації слів у синхронії у складі трьох пересічних класів: слів зі зв'язаними корнями, слів у складі корневих (лексичних) гнізд і слів, що перебувають у сфері історичного словотворення, у структурі яких передбачається спрощення.

Ключові слова: феномен морфему, інтроспекція, мнемонічні прийоми, емпіризм, гомогенні / негомогенні відносини, когнітивна евристична операція, альтернативні знання.

Вуківа L.

– *Candidate of Science (Linguistics), Professor
(Stockton, California, USA)*

**MORPHEME ↔ MORPHEMIC ANALYSIS
(essay on analytical representation)**

The article substantiates the peculiar feature of the morpheme, namely, its being indispensable from the morphemic analysis; proves the idea of linguistic analysis being inherent in its object, of their merging in the act of cognition; of morphemic analysis belonging not to the sphere of language, but to the sphere of human psyche; of morphemic analysis of words of unclear origin (of non-motivated non-derivatives) at the synchronistic plane being empirical, relativistic, grounded on mnemonic devices of assumption, opinion, knowledge. These propositions as well as consonant interpretations of morpheme in its unity with morphemic analysis expressed in Ukrainian and foreign linguists' theories have been proved by means of special segmentation techniques used at the synchronistic plane in three overlapping word classes: words with bound roots, words comprising root (lexical) families of words and words referring to the sphere of historical word-building presupposing de-etymologisation.

Key words: *morpheme phenomenon, introspection, mnemonic devices, empiricism, homogeneous/inhomogeneous relations, cognitive heuristic operation, alternative knowledge.*

*Светлой памяти
дорогого друга и единомышленника
Олега Ефимовича Ольшанского*

Постановка проблеми. Морфема предназначена для словообразования и формообразования – это главный нерв структурной парадигмы слова, на котором завязана вся проблематика морфематики. Это смысловые части произведённого в разные исторические времена – слова.

Эти части, за исключением немногочисленных незначимых сегментов, в массе своей осознаются, с большей или меньшей определённой, носителями языка, установлены исследователями и отражены в специальных словарях. Теоретически разработано и экспериментально подтверждено существование у носителя языка банка памяти морфем; чувства составности русского слова; объединения в мозгу человека смысловых частей слова в отдельном слове и в системе языка. Осознание основано на мнемонических приёмах – путём связывания объектов с уже имеющейся информацией для идентификации, т. е. детерминировано прошлым опытом. Объективность существования словопроизводства от слов с одной и той же общей частью отражается в сознании понятием родственных слов (понятие проблемное).

Осознаются как данность и типы морфем: формально – по месту, по отношению к корню. Кажется, не исследован вопрос о том, как они идентифицируют те признаки внеязыковой субстанции, которые отличают эти типовые единицы одну от другой, как это связано с формированием той или другой грамматической единицы.

Слишком общими являются определения морфемы как единицы значимой, знаковой, полужнаковой, понятийной, как знаки частичной идеи – семасиологической; бесспорными – формальные признаки непрерывности, несамостоятельности, в подавляющей массе – повторяемости. Свойства морфемы определены в большом количестве иных разнофокусных, весьма существенных дефиниций.

Феноменальные, парадоксальные особенности морфемы состоят в неотделимости от морфемного анализа (МА). В процессе своеобразного кодирования из морфем складываются слова, а она сама и её значение могут быть понятны только путём дешифровки, декодирования, изъятия из состава слова / слов, проникновения в состав структуры. Проявляется органическое единство и обратимость синтеза и анализа, интеграции и дезинтеграции. Этот сложный узел онтологического существования морфемы и её осознания базируется на целом ряде эпистемологических основ мнения и знаний о построенном слове. Это имманентность лингвистического анализа своему объекту: феноменологически человек способен действовать с позиций принципов созданных им структур – исследователь и объект сливаются в акте познания. Это мнемоническая основа понимания структуры слова: «язык рождается языком», и нет своего метаязыка для формулирования значения морфемы. Очевидно, эпистемологически существенно первородное тождество морфемного и словообразовательного анализа. Поскольку среди слов – особенно основного словарного фонда – есть изменившие свою структуру под влиянием разного рода обстоятельств (изменившие понимание современного исследователя), МА является эмпирическим, релятивистским, подверженным субъективизму.

Цель статьи – проанализировать особые приемы сегментации слов в синхронии в составе трех пересекающихся классов: слов со связанными корнями, слов в составе корневых (лексических) гнезд и находящихся в сфере исторического словообразования слов, в структуре которых предполагается опрощение.

Изложение основного материала. С точки зрения морфемного устройства (а значит и МА) слова русского языка представляют собой эклектику «лоскутного одеяла». Множество разных групп по членимости, выделяемых языковедами применительно к исконной и заимствованной лексике;

репрезентативные, но в общем схематичные типы «степеней членимости» существенно дополняют самые основные признаки морфем – необходимые, но недостаточные.

Очевидно, что свойства морфем с наибольшей наглядностью проявляются в словах со свободными в аспекте синхронии корнями. Здесь в условиях естественно логической мотивации, движение от производящего является чисто словообразовательным и подчиняется его законам: в органическом единстве морфем проявляется взаимовлияние между корнем и производящим формантом. Аффиксы влияют на значение корня и наоборот; те и другие способны расслаиваться на значения (ср. *золотистый* и *землистый*, *долить* и *доехать*). Здесь особенно наглядны парадигматические (*вода – водица...*) и синтагматические (*водный – горный...*) отношения в системе словопроизводства. Проявляется комбинаторика, оборачиваемость корней и аффиксов; варьируемость в сериях слов; индуцирование одного другим; потенции смыслового и формального соединения одной морфемы с другой; неаддитивность их соединения – гармонизм между формой и содержанием. Эти связи между структурами слов называют пропорциональными, гомогенными, гармоничными, симметричными, системными: единица зависит от системы – гомогенно организованными единицами создается система. Морфемный и словообразовательный анализ совпадают, если корень, действительно, является свободным.

Ученые, работавшие в русле **общей теории языка**, сделали ряд ценных умозаключений о морфеме и особенностях МА. Эти характеристики в целом имеют обобщающий характер (морфема вообще), но кажется, что фоном для них являются пропорциональные, симметричные отношения.

Так, представитель Казанской лингвистической школы Н. В. Крушевский выстраивает лингвистические оси применительно к словам, перенося их на морфемы. В своих пропорциях и формулах он показывает универсальные ассоциативные связи по сходству (гнезда) и смежности (ряды), т. е. парадигматические и синтагматические отношения [7, с. 81]. А. М. Пешковский в получившей теперь новое звучание основной работе, в своём учении о словах, имеющих форму и бесформенных, захватывает и морфему. В его условном квадрате по вертикали выступают родственные по основе / корню, по вещественной части слова (*стекло – стеклянный...*), а по горизонтали – другие слова с той же формальной частью (*стекло, весло*) [11, с. 14]. Интересны мысли о морфеме и МА Ф. де Соссюра. На фоне своего учения о двусторонности языкового знака, о дихотомических различиях

парадигматических и синтагматических отношений в лексике (об ассоциативных рядах по корню и суффиксам) звучит главная идея о том, что всё в языке покоится на **отношениях знаков**, особенно в пределах одного яруса: знаковые единицы могут получать значение в зависимости от того, что следует за ними и находится после них. Морфема даже вне процесса речи ассоциируется с группой единиц, локализованных в мозгу и хранящихся в памяти [14, с. 121]. «Корень является тем элементом, где общий всем родственным словам смысл достигает наивысшей степени абстракции и обобщения» [14, с. 185]. Ф. де Соссюр подчеркивал спонтанность и субъективизм МА. «Квадрат Дж. Гринберга» – так он назвал свои значимые последовательности (АС, БС, АД, БД) – и рассуждения о правильных и неправильных квадратах вошли в практику изучения морфематики [4, с. 82]. Для Дж. Лайонза морфема – дистрибуционный множитель, существующий в пропорциях $Ax: Vx: Cx = Ay: Vy: Cy$ [8, с. 108]. Глобализируя связи языковых единиц, Дж. Лайонз пишет о слове и морфеме: «...с какой бы из этих единиц мы ни начали, мы должны предположить, что уже знаем что-то о другой» [8, с. 107]. Философ А. Ф. Лосев писал, что морфемы обогащают жизнь корня; во внутреннем ядре слова содержатся его судьбы. «В этимоне (корне) мы имеем первоначальный зародыш слова. Жизнь слова только тогда и совершается, когда этот корень начинает варьировать в своих значениях» [9, с. 47]. В блестящей аналитической работе В. А. Звегинцева нашла место и морфема, – правда, опосредованно. Фактически не признавая знаковый, дискретный её характер (может быть выделена только в процессе абстракции и подчинена «узнаванию» смысла слова), учёный называет замечательными мысли Ч. Пирса о знаке: знак переводит себя в другой знак, в котором он получает более полное развитие; назначение знака – быть интерпретированным в другом знаке; это нечто, зная которое мы узнаём нечто большее [6, с. 232]. Известный современный теоретик языкознания В. З. Демьянков сформулировал свою мысль о значимости морфемы прямолинейно: это отрезки, соотносимые с единицами словаря [5, с. 90].

В соответствии со своими концепциями языка учёные рассматривали морфему, её свойства и жизнь с разных сторон; в пропорциях и формулах, рядах и квадратах отражены наиболее общие законы их комбинаторики; доминирует мысль об особенностях интерпретации и взаимоинтерпретации; определение корня тяготеет к метафоричности.

Для огромного массива слов, явно, в соответствии с виртуальной памятью или интроспективно, по приобретенному в процессе практического пользования языком признаку

«составности» **непроизводных** слов, организацию их смысла из предполагаемых частей определить можно только в аспекте историческом, шаг за шагом перебирая весь «послужной список» слова. Для «составных» непроизводных слов МА лишается естественно логической опоры и приобретает самостоятельную значимость.

Представляется возможным охарактеризовать здесь несколько «проблемных» в отношении МА в синхронии групп непроизводных слов, имеющих явную или предполагаемую «составность» (у исследователя уже есть определенные установки), в отношении их связей и различий. Очень важно иметь в виду «пространственные и временные оси» поля исследования: литературный или национальный язык, включая говоры; современный литературный язык или литературный в доступном историческом диапазоне. Ясно, что расширение поля использования может изменить результаты анализа в сторону членимости, увеличения выделяемых морфем. Следствием имманентности МА своему объекту, когда исследователь и объект сливаются в акте познания, могут быть разные мнения в отношении структуры того или иного слова, и зависит это от концепции исследователя и от важной для интроспекции лингвистической компетенции исследующего (попросту – от знания слов родного языка).

Г. О. Винокур [3, с. 22–24] активизировал понятие «слова со связанным корнем» (СК) как особый тип морфемного устройства (а значит, и особого подхода к МА в синхронии), нелегко поддающийся идентификации и систематизации. Создание полного научного словаря слов со СК было бы очень трудным делом.

Для исконных имён со СК залогом возможного членения может быть наличие не вызывающих сомнения родственных слов. По закону субституции или структурно значимого отсутствия **правофлангового** компонента (*пуговица – пуговка; песок – супесь; тусклый – тускнеть; скудный – скудость*) – по направлению от производящего, выделяется корень – главная «материальная» морфема. Членение в общем является формальным. Чтобы понять истинную, исконную структуру слова, нужно идентифицировать / реконструировать свободный корень / слово; или / и идентифицировать все структурные компоненты слова (*солнце, жадный*); или – случается – усмотреть в лексеме другое явление – опрощение слова со свободным корнем (*курица – кур; говядина – старорусское говядо; vareжка – возможно, диалектное варега*).

В другой категории проблемных «правофланговых», преимущественно иноязычных, по этому же принципу выделяют

зримые, полноценные суффиксы (*транслировать – трансляция*); если же вычленяющего элемента нет, действует закон аналогии со словами со свободным корнем (*фашист – таксист*) и знание суффиксов, выступающих как словообразовательные. Возможна и двоякая проверка: *жрец – жрица – мудрец*. Членение осуществляется «окольно», дистанционно, через структурное (системное) родство, путем аналогии, через парадигматический фон, когда приходит в движение вся система единства и тождества.

Особо выделяется очень большая группа общеславянских глаголов, корень которых связан с **современными приставками**: *обуть – разуть; принять – отнять*... Их формальное членение выводится из противопоставления значимых приставок. Их корень – «нечто», представленное в разнофокусных проявлениях. Может быть, и мерцает мысль использовать аналогию со свободным корнем: *отнять – отобрать*? Но иностранец запоминает слово *привыкнуть* – целиком, условно. В своей фундаментальной докторской диссертации Е. М. Шептухина [18] поставила цель проследить эволюцию глаголов с приставочными связанными основами – на материале этимологии; памятников литературного языка на всем протяжении истории; говоров – до современного состояния в **общенародном** русском языке. После обнаружения / реконструирования исходных бесприставочных глаголов / корней были прослежены длительные и сложные способы образования приставочных глаголов при сохранении общего концептуального ядра (стереотипа). Объект своего анализа автор сформулировал так: особый тип словообразования двух или нескольких взаимомотивированных приставочных глаголов, сохраняющих **исходную сему** производящего бесприставочного глагола. Автор не вспоминает А. А. Потебню, но, может быть, сема далекого в исходе бесприставочного глагола и есть внутренняя форма слова? Как известно, А. А. Потебня подчеркивал, что внутренняя форма слова – это намек, наше предощущение, возбуждение, направление мысли; след того процесса, которым было создано слово; «отношение содержания мысли к сознанию» [12, с. 38]. В результате анализа слова со связанными основами и корни были распределены на те, которые не были обнаружены (*-уть, -деть, -хитить*); обнаружены в памятниках и литературном языке (*-вык-, -луч-...*); в литературном языке и диалектах (*отразить – поразить; вынудить – принудить*...). Работа Е. М. Шептухиной – это исследование по историческому словообразованию. Она обосновала вынужденный характер МА в синхронии.

МА слов со СК разного устройства подтверждает идею языковедов о детерминированности одного знака в другом, о

возможности знака влиять на значение даже несоседних языков, о генерализации значения относительно позиции в разных словах. При этом МА может быть как бы перевёрнутым: смысловой опорой могут являться служебные морфемы. Можно вспомнить слова А. Ф. Лосева о корне как зародыше слова, В. А. Звегинцева, цитировавшего Ч. Пирса, о том, что знание того, что он назвал «нечто», прогнозирует наши знания о другом – «где огонь, там и дым» (см. ссылку на приведенные выше высказывания).

Кажется очевидным, что основную массу слов, проблемных в отношении МА, составляют слова «составного устройства», которые тоже являются непроизводными, тоже соотносительными по центральной части (корню): их аффиксы не противоречат современному инвентарю морфем, – но сравнить эти слова с действующими словообразовательными моделями по аналогии не представляется возможным или затруднено.

В современной парадигме лингвистических исследований непрерывного пространства в лексической системе языка выявляется связь между словами со СК и корневыми гнёздами / корневыми словами (КГ). Более того, материал СК поглощается КГ и включается в сферу их исследования.

Понятие КГ связывается с именем А. Н. Тихонова, создавшего теорию словообразовательного словаря и реализовавшего её на практике в качестве очень ценного научного Большого словаря в нескольких вариантах. У А. Н. Тихонова есть множество работ (в том числе и монография), в которых известный дериватолог-лексикограф сравнивает словообразовательные и корневые гнёзда, а также непосредственно посвященных КГ [15]. Концепция КГ А. Н. Тихонова – новаторская для своего времени и, может быть, поэтому вызывающая вопросы. Так, автор называет гнездом однокоренных слов множество, состоящее из 2-х или более словообразовательных гнёзд, вершиной которых являются слова со связанными корнями, сохранившие в глубине структурную близость, но утратившие словообразовательную; сюда входят производные и непроизводные слова; подгнёзда гнезда располагаются по принципу словообразовательных гнёзд; разграничиваются словообразовательная и лексическая мотивация (лексическая, очевидно, – по отношению к частям парадигмы словообразовательного гнезда); обширная мотивационная база охватывает все виды внутригнездовых лексических связей однокоренных слов, распространяется на все его участки. Утрата словообразовательных отношений ведет к деэтимологизации. Или: в центре могут находиться не слова, а корни, вернее – лексическое значение, которое мотивируется корнями того же гнезда.

Экземплярно построить такие гнёзда, конечно, возможно. А. Н. Тихонов называет их лексическими (КГ = ЛГ), хотя виноградовская концепция исторического движения лексики значительно сложнее по своим задачам и выполнению. Отношения между СГ и КГ определяются движением от более крупного объединения (СК) к менее численному (СГ). Не удивительно, что в истории лингвистики сначала появились словообразовательные словари... Самое важное, что в разных работах А. Н. Тихонова и его последователей приводятся разные примеры КГ: *внять – принять, стать – отстать* (традиционно связанные, допускающие членение по аналогии – см. выше); *дать – продать – издать; лежать – надлежать; ходить – находить – подходить; питать – воспитать – пропитать* (труднее с аналогией; скорее всего это КГ); а также «деэтимологизированные пары», связь между которыми воспринимается по-разному: *грусть – груда; лопасть – лопата; свеча – свет; роща – расти; гореть – горе* – слова этой категории традиционно рассматриваются в рамках опрощения.

Независимо от способов построения КГ (ЛГ), языковеды, работающие с этим материалом, пытаются определить их связи на синхронном и даже диахроническом уровне ничего не говорящими словами: латентные связи; имплицитные; семантический инвариант с разной степенью прозрачности; ассоциативные отношения; центральные семы; логико-индуктивные связи и просто: общность корня – это и есть мотивация.

На вопрос о том, как сложилась на самом деле судьба производных, немотивированных слов, может ответить историческая деривация и этимология – «восстановление законов языка; всё трудное и невозможное, глубокое и загадочное», – как сказал Н. Крушевский [7, с. 48]. Историки языка отмечают, что еще не выработаны приемы реконструкции лексического состава и словообразовательной структуры исторических корневых гнезд, и идут к этой цели разными путями. Исторический словообразовательный словарь, который представил бы всю историю корневых гнезд, – это абсолют. Организацию и превращения КГ, непрерывную цепь причин и следствий изучают, ориентируясь на единичные корни – или сопоставительно.

Причиной утраты былых связей могли быть сложные семантические и структурные изменения, деформировавшие структуру словообразовательных гнезд и цепей; могла проявиться непредсказуемость и идиоматичность словообразования как процесса; нелинейность, несимметричность исторического словообразования; утрата составляющих; действия особых

способов словообразования (непрямые, метафорические, промежуточные, ассоциативные, ядерные, периферийные...).

Для наших обобщений (наблюдений) важна **синхрония**. Слов, которые членятся по правилу условно корневых (или имеющих СК), в русском языке очень много (они составляют значительную часть вершинных в гнездах словообразовательных словарей). Когда исследователь «видит» условный корень, он «перебирает» в памяти возможные родственные, составляя, по крайней мере, пары (*относиться – нести; представлять – стоять – ставить; сообщать – общий; притвориться – творить...*). Сказывается знание слов и чувство лексической общности; появляются догадки, варианты; возможны неточности и радикальные мнения, ошибки... Во всех случаях МА имеет формальный, «прикладной» характер. Истинно: МА имманентен своему объекту; исследователь и объект сливаются в одном акте; МА является релятивистским, субъективным. При затруднении поисков исследователь склоняется к опрощению (*неукоснительный; искусство...*).

Слова Ф. де Соссюра о том, что факты языковой действительности противоречивы, а для говорящих единственной реальностью является язык в его современном состоянии, стали афоризмом. Стратегия изучения **опрощения** (деэтимологизации, дезинтеграции, деноминации) как проблема выделения / невыделения в слове аффиксов основана на трудностях разграничения синхронии и диахронии при МА. Слова, в которых с точки зрения принципов МА с позиций синхронии, языковеды усматривают «приращение» аффиксов к корню, являются / представляются непроизводимыми; обнаруживают свою «составность»; утратили мотивацию (во всяком случае, она не очевидна); не могут быть включены в сопоставление по аналогии; сами организуют словопроизводство, становясь вершиной словообразовательного гнезда, повторяя в производных свою структуру. Слово перестает напоминать другие слова, с которыми оно было связано, не осмысливается вместе с ними в одном гнезде, создает свою микросистему.

Для языковедов такие слова (как правило, экземплярные) – объект поисковой работы по историческому словообразованию в установлении исконной структуры слова. Начало изучения исторических изменений в составе слова связано с именами ученых Казанской лингвистической школы – особенно В. А. Богородицкого [1]. Направлению исследований в этом русле и установлению терминологии способствовала программная работа Л. А. Булаховского «Деэтимологизация в русском языке» [2]. Большое наследие в области изучения опрощения оставил

известный историк языка и этимолог О. Е. Ольшанский. В своей диссертации, монографиях и большом количестве статей ученый представил результаты изучения огромного материала по историческому словообразованию (в этом несомненная ценность его многолетней работы); анализировал структурные, семантические и словообразовательные особенности слов, переживших опрощение; выявил типологию таких слов; определил фазы опрощения [10].

Не ставя перед собой цели специально выявить факты исторических изменений в структуре слова, и в частности, опрощения, любой исследователь истории русской лексики «поставляет» материал для обсуждения (много интересного содержится в этюдах академика В. В. Виноградова). Трудно даже назвать все обстоятельства (не причины!), которые способствовали приращению корня. В фонде национального языка это могут быть непонятные, неживые для современности исторические чередования звуков (*дуть – домна – надменный; грести – сугроб*); нерегулярные звуковые изменения (*усы – гусеница; долбить – долото*); индивидуальные структурные деформации слов в высокофузийном русском языке (*обваранка – баранка; творожка – ватрушка*); исторический вид некоторых служебных морфем (*еда – снедь; ухо – внушать*); выход в пассивный фонд, архаизация производящего (*вития – витиеватый; коварь – коварный*); утрата обстоятельств называния (*мех – мешок; яск – ящик*)... Короче: язык живет в исторических, социальных, культурных условиях, и в нем отражена вся совокупность человеческих знаний, верований и т. д. (*рубль, копейка, корыто, сохатый, погост...*). Истоки жизни слов могут обнаруживать себя в говорах (*аляповатый – оляп; сякнуть – иссякнуть*).

В целях практических или просто познавательных носители языка тоже производят когнитивную эвристическую операцию по реконструкции производящего, обнаруживают ментальную установку на сравнение с возможным исходным словом, предполагают сближение «по смыслу» (*око – окно – окунь*). Дж. Лайонз остроумно назвал подобную ситуацию «игрой в жмурки» [8, с. 78]. Как быть с членением слова в синхронии, если производящее «не очень устарело», а особенно в случаях номинации по неясной, «мерцающей» смысловой связи, как отразить это в специальных словарях? В случаях забвения или неясности производящего, когда форма как бы намекает на характеристику обозначаемого, когда носитель языка в своем внутреннем словаре, в подсознании, содержит потенциальную интерпретацию языкового знака, чувствует «направление мысли», –

вопрос остается открытым. Теоретики рекомендуют отказаться от фундаментализма, от жестких нормативных требований. Здесь ярко проявляется субъективно-эмпирический характер МА, опыт и наблюдения, основанные на интуитивных, альтернативных знаниях. С позиций теоретического языкознания опрощение – это не процесс в языке, а только взгляд, мнение исследователя. О. Н. Трубачев с его постулатом единой и непрерывной истории языка и слова писал о том, что отделить синхронию от диахронии, описание от реконструкции, – «запрограммированный проигрыш, напрасный труд», и вывел этот принцип в заглавие своей статьи «Синхрония и диахрония und kein Ende (маргиналии по русскому историческому словообразованию)» – [16, с. 19].

А морфема в связи с казусом опрощения проявляет еще одно важное свойство – «быть действительной только в определенное время»; может быть скрытой, потускневшей, выступать со стертым значением – А. И. Смирницкий [13, с. 21].

Несмотря на то, что в большой науке о языке существует самостоятельный раздел «Морфемика», что в словарях зафиксированы инвентари морфем, что существует «Словообразование», оперирующее морфемами, в работах самих серьезных специалистов феномен морфемы вызывает вопросы, сомнения и скептические размышления. Интроспективность, виртуальность, неосвязаемость, даже прозрачность – могут ли они быть свойством языковой субстанции? МА отличается высокой степенью изоэтрности. Ни один из признаков морфемы не является абсолютным – морфема не поддается точному определению понятия. Известный специалист по словообразованию и когнитивистике Е. С. Кубрякова сомневается в том, что все морфемы хранятся в памяти носителей языка в «несобранном» виде; ее смущает, что наблюдатель не отделен от наблюдаемого.

Выводы и рекомендации. Р. М. Фрумкина, работавшая на пересечении теории языка, философии и психологии, рассматривала вопрос «об устройстве гуманитарного знания»; об источниках знаний в лингвистике. МА как лингвистический эксперимент не подчиняется правилам проведения эксперимента в других науках: здесь не различается наблюдение и самонаблюдение. «Наблюдать мы можем содержание собственной психики, но никак не язык. Непосредственная данность – это наша собственная психика – интроспекция» [17, с. 48]. Интроспекция имеет особый статус: недоступна воспроизведению и непроверяемая. В науке существует определенный стандарт метода исследования: гипотеза – эксперимент – результат; у лингвистики в этом смысле метода нет. Ученые одной сферы работают по-

разному; результаты их работы не всегда могут быть подтверждены. Уже выяснено, что формализация МА не приводит и не может привести к «точным» результатам – это человеческое знание. Называние явления формируется в психике человека, может быть, очень далеких поколений, а понимание проходит через психику людей, может быть, поздних, современных поколений. В этом парадокс феномена слова и **МОРФЕМЫ**.

Литература

1. Богородицкий В. А. Очерки по языковедению и русскому языку / В. А. Богородицкий. – 5-е изд., стереотипное. – М. : Эдитория УРСС, 2004. – 232 с.
2. Булаховский Л. А. Дезтимологизация в русском языке / Л. А. Булаховский // Труды Института русского языка. – Т. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1949.
3. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1959. – 420 с.
4. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – Изд-во Иностранная литература, 1963. – Вып. III. – С. 60–94.
5. Демьянков В. З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ. Когнитивные аспекты лексикографии / В. З. Демьянков. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 172 с.
6. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с.
7. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – М. : Изд-во «Книга по требованию», 2011. – 173 с.
8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Издательский Дом Прогресс, 1978. – 248 с.
9. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 110 с.
10. Ольшанский О. Е. Фазы опрощения в русском языке / О. Е. Ольшанский // Филологические науки, 1990. – № 3.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Изд-во «Языки славянской культуры», 2001. – 510 с.
12. Потеня А. А. Слово и миф / А. А. Потеня. – М. : Изд-во «Правда», 1989. – 98 с.
13. Смирницкий А. И. Некоторые замечания о принципах морфемного анализа основ / А. И. Смирницкий // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. – 1948. – Вып. 5. – С. 21–26.
14. Соссюр Ф де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1999. – 416 с.
15. Тихонов А. Н. Лексическое гнездо в современном русском языке / А. Н. Тихонов. – М. : Наука, 2005. – 386 с.
16. Трубачев О. Н. Синхрония и диахрония und kein Ende (маргиналии по русскому историческому словообразованию) / О. Н. Трубачев // Исследования по историческому словообразованию. – М., 1994. – С. 16–28.
17. Фрумкина Р. М. Самосознание лингвистики – вчера и сегодня / Р. М. Фрумкина // Известия Академии наук СССР. – Серия литературы и языка. – 1999. – Том 58. – № 4. – С. 48–68.

18. Шептухина Е. М. Эволюция глаголов со связанными основами в общенародном русском / Е. М. Шептухина. – Волгоград, 2006. – 397 с.

Шепель Ю.

– доктор филологических наук, академик АНВО Украины, профессор кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара

УДК 81'373.611:811.161.1

**МЕСТО СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
В МОДЕЛИРОВАНИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ**

В статье описывается словообразовательный ряд, который рассматривается как один из способов упорядочивания / организации производных слов. Автор обращается к анализу содержания словообразовательных рядов имён прилагательных русского языка и к механизму продуцирования словообразовательного ряда как единицы словообразовательного уровня. Показаны принципы описания формально-семантической стороны моделирования словообразовательного ряда как комплексной единицы словообразовательного уровня.

Ключевые слова: семантика, деривация, словообразовательный ряд, формант, словообразовательное значение, моделирование, производность.

Шепель Ю.

– доктор філологічних наук, академік АНВО України, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара

**МІСЦЕ СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
У МОДЕЛЮВАННІ СЛОВОТВІРНИХ РЯДІВ**

У статті описано словотвірний ряд, який розглядається як один із способів упорядкування / організації похідних слів. Автор звертається до аналізу змісту словотвірних рядів прикметників російської мови й механізму продукування словотвірного ряду як одиниці словотвірного рівня. Показано принципи опису формально-семантичного боку моделювання словотвірного ряду як комплексної одиниці словотвірного рівня.

Ключові слова: семантика, деривація, словотвірний ряд, формант, словотвірне значення, моделювання, продуктивність.

Shepel Yu.

– Doctor of Science (Linguistics), Academician of Higher Education Academy of Sciences of Ukraine, Professor, Department of Translation and Linguistic Training of Foreigners, Dnipro National Oles Honchar University

**PLACE OF SEMANTIC PROCESSES
IN DESIGN OF WORD-FORMATION ROWS**

The article describes a series of word-formation, which is considered as one of the ways to organize / organization derivative words. The author refers to the analysis of the contents of derivational series adjectives of the Russian language and the mechanism of the production of a family of words as the number of word-formation-

level units. The article describes the principles of formal description of the semantic modeling of word-formation side of a number of word-formation as an integrated unit level.

Keywords: *semantics, derivation, word-formation row, formant, word-formation value, design, derivatives.*

Постановка проблемы и актуальность исследования. Словообразовательный ряд как единица системы словообразования относится к наименее исследованным объектам. До сих пор не выявлены основные связи её с другими комплексными единицами языка. Прежде всего, не определено отношение ряда к словообразовательному типу, цепочке, гнезду, парадигме. Не описаны структурно-семантические особенности рядов, не разработана методика их анализа, а также проблематика исследования. Однако некоторые шаги в этом направлении сделаны. Исследования, поднимающие практические вопросы построения словообразовательных рядов, представлены легко обозримым количеством (работы П. А. Соболевой, А. Н. Тихонова, Е. С. Кубряковой, Е. Л. Гинзбурга, М. Д. Барченковой, Н. В. Емельяновой, Н. Е. Виленской, О. В. Глебовой, В. П. Кочеткова, З. В. Семериковой, Ю. А. Шепеля, Л. А. Араевой).

При анализе словообразовательных рядов принципиально важным представляется использование форманто-основоцентрического подхода¹. Как основоцентрический, так и формантоцентрический подходы предусматривают определение адекватной для них единицы классификации и описания деривационной системы. Ею, несомненно, будет единица, отражающая словообразовательную системную организацию. Системность в словообразовании базируется на многих

¹ Следует согласиться с В. В. Грещуком, утверждающим, что ряд традиционных для дериватологии проблем всё ещё не нашёл более или менее удовлетворительного разрешения в рамках существующих концепций [2, с. 4]. Речь в данном случае идёт об учёте противопоставления, с одной стороны, форманто- и основоцентрических подходов к анализу производной лексики, а с другой — о противопоставлении осей синтагматики и парадигматики, об их соотношении и взаимодействии. Основная задача основоцентрического словообразования — изучение словообразовательных возможностей производящих слов, их словообразовательного поведения и причин, что его обуславливают. Это направление исследований оказалось весьма продуктивным в украинской дериватологии последних десятилетий. В русле основоцентрической дериватологии были выполнены диссертации Р. Бачкурою, У. Джечкою, А. Микитиным, Н. Пославской; представлено в монографиях В. В. Грещука «Український відприкметниковий словотвір», З. Волох «Словотвірна парадигма іменника в українській мові».

разнонаправленных оппозициях. Одним из таких направлений являются словообразовательные ряды дериватов.

Объектом исследования в настоящей статье является словообразовательный ряд, который рассматривается как один из способов упорядочивания / организации производных слов. Актуальность такого способа отражения структурных словообразовательных связей основывается на том, что современная дериватология сознательно ориентируется на «максимальные» единицы словообразовательной системы, которые демонстрируют, с одной стороны, тождество используемого словообразовательного средства и регулярную соотносительность с исходными единицами, а с другой, — общность корня и регулярную равноудаленность на то или иное количество формальных операций.

Предметом исследования является содержание словообразовательных рядов имён прилагательных русского языка и механизм продуцирования ряда как единицы словообразовательного уровня.

Цель исследования заключается в определении принципов описания формально-семантической стороны моделирования словообразовательного ряда

Изложение основного материала. Словообразовательный ряд включает все значения, выражаемые словообразовательными формантами, так как аффиксы с одним и тем же инвариантным значением довольно часто могут различаться набором типичных контекстных значений (ср. значения суффиксов =н=, =ов=, =ск=, =ительн=).

Аффиксальные словообразовательные ряды имён прилагательных отмечаются определённой семантической организацией. Так, среди суффиксов имён прилагательных почти нет внутрикатегориально-межкатегориальных. Отадъективные словообразовательные ряды образуют прилагательные, суффиксы которых на последнем деривационном шаге не сочетаются с другими частями речи, кроме как с прилагательными. Это суффиксы =еньк= // =оньк=, енек= // =онек=, =ущ₁= // =ющ₁=, =енн=, =охоньк= // =ошеньк=, =охоньк= // =ёхоньк=, ошеньк= // =ёшеньк=. Все составляющие словообразовательных рядов, организованные этими суффиксами, указывают на определённую степень проявления признака, названного мотивирующим прилагательным и имеют модификационное словообразовательное значение.

Суффиксы межкатегориальной словообразовательной сферы в системе производных слов одного словообразовательного ряда немногочисленны.

Семантическая структура словообразовательных рядов прилагательных показывает, что производные относительные прилагательные обозначают такой признак, который появляется не в любом типе отношений, а на отношении постоянном, типичном, ср. *хлебный квас, хлебные дрожжи, железная дорога* и невозможность сочетания *хлебная покупка, хлебная прогулка* и т. д. Такая избирательность по отношению к типу связей, на которых строится обозначение производными относительными прилагательными признака, согласуется с требованием при характеристике предметов / явлений указывать на их постоянные свойства и связи и общей направленностью категории прилагательных на обозначение постоянных, вневременных свойств. Производные относительные прилагательные потенциально неоднозначны, диффузны, полисемантически. Объясняется это тем, что их признак основан на комплексе связей, а не на одном каком-либо типе отношения. Это определяет их контекстуальную обусловленность, в отличие от качественных прилагательных. Ср. *лесной дым* – дым при пожаре в лесу; *лесной дом* – дом, находящийся в лесу; *лесной пожар* – пожар, при котором горит лес; *лесные сказки* – сказки о лесе или об обитателях леса. Возможность обозначения признаков на основе самых разнообразных связей и отношений, по мнению Е. А. Земской, велико и в принципе не поддаётся точному учёту [6, с. 188; 4; 5]. В это вовлекаются и притяжательные прилагательные, которые тоже демонстрируют целую гамму отношений, лежащих в их основе, ср. *гусиное перо* (объектное значение), *гусиный крик* (субъектное значение), *гусиная шея* (носитель значения), *гусиное яйцо* (производитель предмета).

Относительность прилагательных иногда рассматривают как их обобщённую притяжательность [10, с. 164]. Обычно формальное подтверждение тому находят в адекватной трансформируемости словосочетаний с притяжательным и относительным прилагательными в качестве определения, когда и то и другое словосочетание трансформируется в словосочетание с родительным приименным, ср.: *лимоновый вкус* – *вкус лимона*, *лимонный цвет* – *цвет лимона*, *спринтерский бег* – *бег спринтеров*, *мамин платок* – *платок мамы*, *рыбачья лодка* – *лодка рыбака* и др.

Оценочные прилагательные, в отличие от относительных, выделяются также путём трансформации, хотя и с использованием форм род. п., но уже другого типа – род. п. качественной оценки с модификатором, ср.: (1) *мужская слабость* – *слабость мужчины*, *женское милосердие* – *милосердие женщины* и (2) *обаятельный человек* – *человек большого обаяния*, *узкий специалист* –

специалист узкого профиля, глубокие мысли – мысли большой глубины. В случае (1) мы имеем дело с относительными прилагательными; в остальном (2) – это различные виды оценочных прилагательных, которые трансформационно соотносятся с формами Род. п. качественной оценки с модификатором. Замечу, что в русском языке собственно качественные прилагательные (в отличие от оценочных) трансформационно не соотносятся с формами Род. п., ср. *волевой человек – человек большой воли и высокий человек – *человек (?) высоты; глухой человек – *человек (?) глухости, кислые щи – *щи (?) кислоты.* Однако если мы модифицируем качественное прилагательное, то получим трансформационную соотносительность с формами Род. п. Другими словами, модифицированное качественное прилагательное переходит в разряд оценочных. Ср.: *белые покрывала – *покрывала (?) белизны и ослепительно белые покрывала – покрывала ослепительной белизны.*

Мои наблюдения показывают, что между качественными и оценочными прилагательными нет абсолютной границы, как нет её между семантическими видами (относительными и оценочными). Различия сохраняются на синтаксическом уровне, так как они имеют разные синтаксические характеристики.

Суффиксы относительных прилагательных, образуемых от существительных, чаще всего имеют инвариантное значение отношения к лицу, предмету, явлению (суф. =н=, =ов=, =ск=). Семантическая конкретизация производных отдельных словообразовательных подрядов может осуществляться по линии указания на вид отношений, образующих признак. Такая конкретизация для производных отдельных словообразовательных типов прилагательных в разной степени связана с их собственно словообразовательными характеристиками и далеко не всегда определяется значением суффикса. Например, производные прилагательные словообразовательного ряда на =uj= (*рыбачий, вдовый, казачий, лисий, заячий, собачий* и др.) общую идею отношения конкретизируют в значении «свойственный лицу/животному». Так как других семантических групп в этом словообразовательном ряде не наблюдается и круг мотивирующих единиц по своей тематике однообразен (названия лиц и животных), семантический элемент «свойственный», по мнению М. Н. Янценецкой, может быть приписан суффиксу =uj=, а все прилагательные отнесены к одному словообразовательному типу [13, с. 176]. Отсюда словообразовательный ряд на =uj= составляют слова одного словообразовательного типа.

Многие прилагательные словообразовательных рядов на =*uj*=, =*ov*=/=*ev*=, =*un*=/=*yn* отличаются дейктическим характером и вступают в противоречие с сущностью категории прилагательных как носителей постоянного признака. Этим объясняется то, что притяжательные прилагательные этих рядов имеют тенденцию к преобразованию в относительные (*лисий хвост* и *лисья шуба*, *собачий лай* и *собачья будка*). Так, в словообразовательном ряде на =*uj*= притяжательное значение прилагательных является размытым и может трактоваться как значение относительности. Чаще всего это характерно для прилагательных от названий животных. В отличие от них прилагательные от названий лиц более ограничены в употреблении (ср. *сыновий*, *мужний*, *братний*, *человечий* и др.).

Прилагательные словообразовательных рядов на =*ov*(*ый*) // =*ev*(*ый*) и =*un*(*ый*) в современном русском языке квалифицируются как относительные. Их формантный состав свидетельствует об исходной притяжательности. Например, производные ряда на =*un*(*ый*) сохраняют свою близость к притяжательным, т.к. образуются от названий животных, а производные ряда на =*ov*(*ый*) // (*ый*) – от названий предметов.

Конкретизация значения производных слов словообразовательного ряда на =*un*(*ый*), в отличие от словообразовательного ряда на =*uj*=, происходит в двух направлениях: «принадлежащий кому» (отношение принадлежности) и «свойственный кому». Такую семантическую дифференциацию можно связать с двумя функциональными значениями суффикса =*un*= . Об этом свидетельствует наличие в словообразовательном ряду подрядов производных, относящихся к разным словообразовательным подтипам, — притяжательные и относительные. Притяжательные прилагательные образуются, главным образом, от существительных со значением лица [13, с. 178] (*мамин*, *соседкин*, *бабушкин*, *Ванин*). Относительные прилагательные со значением «свойственный кому» мотивируются названиями животных и птиц (*голубиный*, *лошадиный*, *звериный* и др.). Валентные связи суффикса говорят о его функционально-семантической дифференциации («принадлежащий» / «свойственный»). Оба суффиксальных значения представляют собой результат количественного обобщения «остаточной семантики» лексических единиц. Выделению двух подтипов и, соответственно, двух подрядов в значительной степени способствуют их собственно грамматические особенности (именной или местоименный тип склонения).

Большая часть производных прилагательных словообразовательного ряда на =*ov*(*ый*) // =*ev*(*ый*) обозначает

«признак, выраженный через отношение к чему-либо». Значение суффикса – «признак по отношению». Но применительно к отдельным группам производных слов эта общая суффиксальная семантика может конкретизироваться. Прилагательные от существительных со значением лица и реже животных выражают значение принадлежности (*дедов, государев*) – «принадлежащий лицу, животному». Вычленению и сохранению этого значения способствует ограничение группы производных прилагательных определёнными грамматическими рамками (смешанный тип склонения). Подряд прилагательных, мотивированных названиями пород животных, имеет общее значение «принадлежащий, свойственный определенной породе, виду животных» (*тигровый, бобровый, китовый*). Функционально приписываемые суффиксу значения являются конкретизацией его инвариантной семантики («признак по отношению»), которая у большинства прилагательных ряда на =ов(ый) такой конкретизации не подвергается. Значения «принадлежащий лицу / животному» и «свойственный породе / виду» легко обобщаются до значения признака по отношению. Прилагательные от неодушевленных существительных имеют значение «признак по отношению» (*рисовый, сосновый, ситцевый*). Таким образом, словообразовательный ряд на =ов(ый)// =ев(ый) составляют три подряда. Значения суффиксов находятся в отношениях «инвариантное – конкретизирующее значение». Поэтому исчерпывающую дифференциацию относительных прилагательных ряда на =ов(ый) // =ев(ый) провести затруднительно (ср. словообразовательный ряд на =ин(ый)). В этом словообразовательном ряду три суффиксальных значения вступают в отношения разноуровневой полисемии.

Прилагательные словообразовательного ряда на =н(ый) имеют значение «признак по отношению к предмету, действию, свойству» (*тепличный, редкостный, уличный, глубинный, лесной, массажный, протирочный* и др.) Семантические различия производных прилагательных этого ряда связаны со значением мотивирующих слов, называющих предмет, действие или свойства. Они не зависят от семантических особенностей суффикса, который во всех случаях имеет инвариантное значение относительного признака («имеющий отношение»). Дифференциация прилагательных по указанному признаку может быть продолжена вплоть до выделения единичных лексем и даже лекс¹.

¹ В связи со сказанным характеристика суффикса =н= как зависимого от внешнего контекста рядом лингвистов представляется неправомерной: в отношении с другими словами вступает слово (или лекса), а не морфема [см.: 136

По своему внутреннему содержанию и поясняемым прилагательными существительным можно отметить, что в основе лексического значения относительных прилагательных лежит ограниченное количество первичных статистических свойств, в которых обобщается своеобразие мира: (1) функция (назначение), использование предметов / веществ (*служебный вход, учебный корпус, товарный поезд, оперный театр, успокоительная микстура, глазные капли*); (2) структура, состав материала, предмета, вещества (*коленчатый вал, волокнистая древесина, кожаный портфель, пуховая подушка, виноградный сок*); (3) место обитания, расположения, пространственное расположение предмета (*лесной родник, степные жители, подводное растение, пограничный пункт*); (4) происхождение, способ образования, получения, образ действия (*лучевая болезнь, ножевое ранение, потомственный рабочий, письменное сообщение*); (5) физическое, социальное состояние (*безветренная погода, экономическая стабильность, политическое положение, имущественное состояние*); (6) время существования (*реформенный, пореформенный период, утренний ас, ежемесячный сбор, обеденный перерыв*); (7) цель действия / деятельности, причина / следствие явления (*просветительская деятельность, смертельный укус, страстный порыв*); (8) цвет, вес, запах, вкус (*табачный запах, литровая кастрюля, килограммовая гиря, клубничный чай*).

Чёткой словообразовательной границы между относительными и качественными производными прилагательными нет, как вообще нет определённого предела между относительными и качественными лексическими значениями. Можно привести примеры тесного сотрудничества качественных и относительных значений внутри одного словообразовательного типа и одного словообразовательного ряда, ср.: прилагательные на =абельн(ый) – относительные (*транспортабельный, операбельный, диссертабельный*) и качественные (*рентабельный, комфортабельный*). Это различие не связано со значением суффикса, которое можно определить как «делающий возможным, обуславливающий реализацию». Способность к количественному изменению (показатель качества) прилагательные развивают на основе мотивирующих существительных (*рента, комфорт*). Ср. также прилагательные на =ированн(ый): качественные и относительные (*квалифицированный, эрудированный,*

экзальтированный и электрифицированный). И в этом случае различия поддерживаются только спецификой мотивирующих единиц (качественные прилагательные мотивируются существительными со значением свойства, качественного явления; относительные – существительными конкретного предмета или действия).

Собственно качественные значения прилагательных представлены в словообразовательном ряде на =к(ий), хотя и непоследовательно (ср.: *варкий, гладкий, гадкий, едкий, жидкий, зыбкий, козкий, клейкий, липкий, маркий, плавкий, тонкий, хрупкий*).

Меньшую последовательность в этом проявляют производные прилагательные ряда на =н(ый) для качественных прилагательных (*голодный, горный, гневный, грузный, забавный, мятежный, отважный, славный, спорный*).

Обычно для таких производных определённые сложности возникают при их словообразовательной характеристике. Суффиксация менее чётко выделяет качественные прилагательные, в отличие от относительных.

Таким образом, деление производных прилагательных межкатегориального образования по значению на качественные и относительные далеко не всегда вызвано различиями их словообразовательных структур и специализацией аффиксов, формирующих суффиксальные словообразовательные ряды.

Подобно существительным, прилагательные принято делить на два словообразовательных типа: синтаксический и несинтаксический. Деривационная история прилагательных первого типа представляется в виде парадигматической трансформации, в ходе которой формы прилагательных образуются от форм других частей речи (существительных, глаголов, наречий). Несинтаксический тип словообразования прилагательных не может быть порождён трансформационно. Такие производные образуются от прилагательных (поэтому их положение в цепочке не меняется), ср.:

<u>синтаксический тип</u>	<u>несинтаксический тип</u>
(а) книга дяди – книга дядина – дядина книга;	(а) одежда в грязи – одежда грязна – грязная одежда;
(б) человек бережёт (копейку) – человек бережлив – человек живёт бережливо (бережливее других) – бережливый человек;	(б) одежда чуть-чуть (слегка, немного) грязна – одежда грязновата – грязноватая одежда

В первом типе при образовании прилагательного существительное в косвенном падеже всегда трансформируется в прилагательное. Во втором типе модифицированное

прилагательное (двухкомпонентная структура) переходит путём свёртывания в пользу модифицируемого (однокомпонентная структура). При этом суффикс порождённого в результате второго преобразования прилагательного будет отражать семантику свернувшегося в него модификатора.

Прилагательные несинтаксического типа характеризуются двумя оппозиционными парами: неуменьшительное / уменьшительное и сильные (интенсивные) / слабые (релаксивные). И те и другие соответствуют словообразовательным характеристикам глаголов по способу действия. Такие прилагательные с этой точки зрения будут занимать промежуточное положение между существительными и глаголами, приближаясь по признаку увеличительности / уменьшительности к существительным, а по признаку интенсивности / релаксивности совпадают с глаголами. Интенсивные прилагательные составляют словообразовательные ряды на =*ат(ый)*, =*аст(ый)*, =*ист(ый)*, =*ущ(ий)*₁/=*ющ(ий)*₁.

При анализе структурно-семантической характеристики производных прилагательных ряда на =*ат(ый)* возникает проблема определения их исходных форм. Традиционно их мотивирующими считают имена существительные. Но такая их классификация противоречит определению несинтаксических прилагательных как производных от прилагательных. Ср.: *нос* – **носый* – *носатый*; *борода* – **бородый* – *бородатый*, *усы* – **усый* – *усатый*. Противоречие в данном случае возникает в силу того, что исходный признак определяется как неотчуждаемый, т. е. обязательно присущий определяемому. Но обязательный признак не может служить определением. Поэтому промежуточный деривационный шаг упускается, а модель образования производных прилагательных работает по аналогии словообразовательного ряда.

Аналогична деривационная история у производных ряда на =*аст(ый)*. Многие прилагательные на =*аст(ый)* обнаруживают полный параллелизм с прилагательными ряда на =*ат(ый)*. В случаях, когда деталь-носитель признака не является обязательной, производные рядов на =*ат(ый)* и =*аст(ый)* могут означать наличие признака. Ср.: *бородатый* – значит «с бородой» (не обязательно большой или длинной), *хвостатый* – «с хвостом» (не обязательно длинным). Прилагательные ряда на =*ущ(ий)*₁ // =*ющ(ий)*₁ выражают семантику интенсификации (*толстущий*, *большущий*, *худящий*, *холоднущий*, *злющий*).

Прилагательные ряда на =*оват(ый)* // =*еват(ый)* отличаются релаксивным признаком (*рыжеватый*, *грубоватый*, *твердоватый*, *горьковатый*, *суховатый*, *кисловатый*, *рябоватый*). Производные

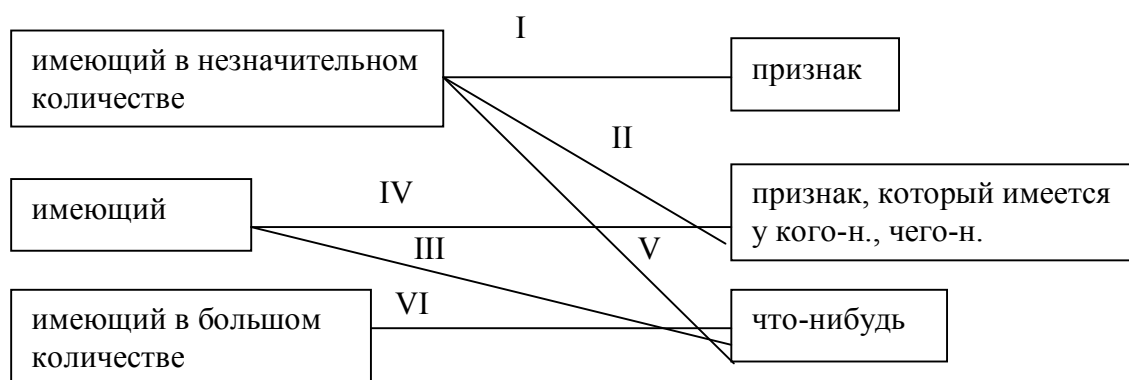
ряда на *=еньк(ий) // =оньк(ий)* по отношению к релаксивным прилагательным обозначают уменьшительный (ласкательный) признак (*слабенький, дешёвенький, худенький, маленький, новенький, тоненький, лёгонький, сухонький*). Уменьшительное (ласкательное) значение по отношению к сильным выражено в ряде на *=ехоньк(ий) // =охоньк(ий)*, ср.: *низёхонький, легохонький, полнёхонький, прямохонький; ровнёшенький, умнёшенький, полнёшенький, новёшенький*).

Таким образом, семантическая классификация производной лексики совпадает со словообразовательной. Однако для каждого класса предполагается дальнейшее её иерархическое членение.

Суффиксы *=ист=, =оват=, =ав=* организуют как отадъективные словообразовательные ряды, так и ряды от других частей речи [11]. Суффикс *=ист=* имеет значение «характеризующийся отношением к тому (предмету, действию), что названо мотивирующим словом» и организует отыменные и отглагольные словообразовательные ряды. Производные, в которых суффикс *=ист=* выступает в сочетании с основой прилагательного, семантически мотивируются существительными, которые являются мотивирующими и для прилагательных данного словообразовательного ряда (случаи типа *сера – серный – сернистый* «содержащий серу»). Появление среднего звена (*серный*) в мотивации производных на *=ист=* (т. е. случаи несовпадения семантически мотивирующего и формально наиболее близкого слов) И. С. Улуханов, например, объясняет тем, что в случае использования основы существительного *сер-а* (**серистый*) возникает омонимия с корнем прилагательного *серый* [12, с. 116]. Производные словообразовательного ряда на *=ист=* в отличие от отадъективных рядов имеют не модификационное, а мутационное значение.

Словообразовательный ряд прилагательных на *=оват(ый)* составляют отадъективные и отыменные производные. Между прилагательными, мотивированными прилагательными, и прилагательными, мотивированными существительными, прослеживаются так называемые «семантические мосты» (ср. подобные случаи описаны в монографии И. С. Улуханова между глаголами с одним и тем же суффиксом, мотивированными существительными и прилагательными [12, с. 117]). В целом, параллельная мотивация существительными и прилагательными мало характерна для прилагательных. Она имеет место только у производных ряда на *=оват(ый)*, ср.: *кудреватый* – «немного кудрявый» и «имеющий немного кудрей», *прыщеватый* – «слегка прыщавый» и «имеющий немного прыщей», т. е. *кудри* >

кудреватый; прыщи > прыщеватый и кудри > кудрявый > кудреватый и прыщи > прыщавый > прыщеватый. Однако следует заметить, что не все производные словообразовательного ряда на =оват(ый) имеют такую двойственную мотивацию, ср. мужиковатый, дубоватый,okkaз. медведеватый, щеголеватый, молодцеватый, вороватый, фатоватый (только мужи > мужиковатый, дуб > дубоватый и т. д.). Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый), показаны на Рис. 1. Такие явления свидетельствуют о полисемии словообразовательного форманта. Инвариантное значение ряда на =оват(ый) включает общий компонент «имеющий», частные значения – «незначительное количество», «большое количество».

Примеры: I – белый – беловатый; II – дуб – дубоватый; III – кудри – кудреватый; IV – щеголь – щеголеватый; V – прыщ – прыщеватый; VI – сук – суковатый

Рис. 1. Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый)

Словообразовательный ряд на =ав(ый) составляют отыменные (прыщавый, кровавый, писклявый, костлявый), отадъективные (чернявый, смуглявый, моложавый) и отглагольные (вертлявый, гнусавый, вихлявый) производные прилагательные с общим инвариантным значением «обладающий в качестве отличительного признака тем, что названо мотивирующей основой». Таким образом, словообразовательный ряд организует многозначный формант. Отыменные и отадъективные подряды ряда на =ав(ый) составляют прилагательные, характеризующиеся тем явлением, предметом, качеством или свойством, что назван мотивирующим словом. Отглагольный подряд будут составлять производные со значением признака по действию, названному производящим словом.

В русском языке изменение лексического значения и связанное с этим изменение основного грамматического значения отглагольных производных признаков слов возрастает. Так, в причастии

лексическое значение и основное грамматическое значение находятся в тесном взаимодействии, что связано с появлением лексической и грамматической омонимии [1, с. 182–184].

Предлагаемое ГРЯ–80 инвариантное словообразовательное значение «относящийся к такому-то предмету, лицу» в общем виде указывает на специфику лексического значения относительных и притяжательных прилагательных, так как не имеет, не содержит в себе какой-либо конкретной качественной характеристики. Для относительных и притяжательных предметных прилагательных это инвариантное словообразовательное значение может быть конкретизировано: (1) значение носителя признака – «свойственный кому-, чему-либо», «характерный для кого-, чего-нибудь» (*гегемонистские замашки, борцовский характер, лисьи хватки, вороний нор, человеческий характер, винный запах, яблочный вкус, детские шалости*); (2) значение создателя, производителя предмета, автора труда – «созданный / произведённый кем-либо» (*змеиный яд, пушкинский стиль, Далев словарь, пчелиный мёд, папино письмо, Третьяковская галерея*); (3) значение субъектных прилагательных – «такое-то действующее лицо, предмет, носитель признака» (*экстремистские выступления, помещичья усадьба, материн дом, хозяйский хлеб, рыбацьи сети, охотничья лодка*); (4) объект действия, наблюдений (*траекторные измерения, семейные хлопоты, моржовый промысел, военная литература, приключенческий роман, любовные интриги*); (5) агент как признак операции или действия (*птичье щебетанье, мышьяная возня, сусличий свист, редакторская правка, партийное руководство*).

Следует признать, что до сих пор в дериватологии нет исчерпывающих семантических классификаций, дающих более-менее полное описание словообразовательных потенциалов лексических единиц различной семантики, сочетаемостных возможностей аффиксов¹. Отечественная лингвистика объясняет это следующими причинами.

¹ Решению проблемы о зависимости семантики производного слова от реализации производящим словом какой-либо его валентности уделяется много внимания отечественными и зарубежными учеными (Ю. Д. Апресян, Т. М. Беляева, Е. Л. Гинзбург, Е. С. Кубрякова, Н. Ф. Клименко, Е. Курилович, Р. С. Манучарян, В. С. Перебейнос, С. С. Панько, К. Бузашшиова и др.).

Согласно наблюдениям многих ученых (Е. С. Кубрякова, Ю. Д. Апресян, И. Г. Милославский, О. П. Ермакова, Н. Ф. Клименко, З. А. Харитончик, Е. А. Карпиловская, И. В. Коропенко, Л. О. Белей, В. А. Горпыныч, Н. Д. Арутюнова, И. С. Улуханов, С. О. Соколова, Е. Г. Лукашанец, В. С. Ли, А. А. Лукашанец и др.), значение дериватов формируется по-разному. Это аргументировали О. П. Ермакова и Н. Ф. Клименко [3; 7].

1) Современной дериватологией не установлены до сих пор принципы, которые определяют выбор словообразующих единиц внутри семантических классов (лицо, деятель, профессия и т. д.).

2) Остается неясным, какой степени обобщённости или детализации должна быть семантическая классификация производящих баз, чтобы охватить сочетаемость их с аффиксами.

3) Вопросы семантического моделирования словообразовательных явлений требуют дальнейшего изучения роли потенциальных сем, актуализируемых в определённых ситуациях и определяющих порой словообразовательную активность слова.

4) В процессе деривации одни и те же единицы могут вступать во взаимодействие с несколькими аффиксами, что приводит к созданию определённых словообразовательных парадигм производных, довольно часто с единым словообразовательным значением¹. В таких парадигматических объединениях более чётко выявляется причина существования многих словообразовательных средств для выражения одного словообразовательного значения. Именно в них можно, на наш взгляд, найти разгадку морфологической асимметрии в сфере деривации, так как производные в таких парадигмах демонстрируют наиболее чётко и однозначно более или менее строгую закреплённость тех или иных модификаций определённых словообразовательных значений за конкретным аффиксальным типом производных².

пришли к выводу, что существуют две формы мотивации, когда одно слово мотивирует другое и когда производное мотивируется определенной синтаксической конструкцией, в которую непосредственно входит мотивирующее слово и где оно выступает в обычном для него единстве с другими словами.

¹ Интересное решение о необходимости двух уровней описания словообразования – семантического и аффиксального - предложено Р. Биардом [14]. На семантическом уровне, согласно Р. Биарду, формулировке подлежат правила и закономерности возможных семантических преобразований исходных единиц, то есть тех ономазиологических заданий, которые выполняет словообразовательная система. Так, на семантическом уровне выявляется семантическая парадигма происходящих в языке словообразовательных операций. Парадигматические объединения выявляют причины существования многих словообразовательных средств для выражения одного словообразовательного значения, дают разгадку морфологической асимметрии в сфере деривации.

² На уровне смысловых модификаций общих словообразовательных значений асимметрия не принимает тех широких масштабов, в которых она присуща более высокому уровню. Модификации словообразовательного значения в том или ином типе производных, маркированных определенным аффиксом, не совпадают, как правило, с модификациями этого же словообразовательного значения в другом

В системе словообразовательных рядов имён прилагательных это находит отражение в том, что определённые точки шкалы квалификации закрепляются за определёнными типами аффиксальных производных, ср., например, негация и противопоставление, чрезмерная и / или большая степень наличия признака и недостаточность (*высокий – невысокий – высоконький – высочайший – выше; безразличный – небезразличный, хороший – прехороший – нехороший* и др.). Вместе с тем, следует заметить, что границы между точками на этой шкале могут быть размыты. Например, в системе словообразовательных рядов отсубстантивных относительных прилагательных. Это детерминирует количественные различия между производными (*лимоновый – лимонный, каменный – каменистый, ракушковый – ракушечный*) и приводит к возникновению семантического параллелизма и паронимии.

Частные словообразовательные значения для семантики словообразовательных рядов в большей мере характеризуются неординарностью: они могут отсутствовать (ряды со значение негации и/или противоположности) или быть представлены в большом количестве (ряды на =н(ый), =ск(ий), =енн(ый) и др.). Объяснить это можно тем, что для частного словообразовательного значения определяющим компонентом является семантика производящего слова. Частное словообразовательное значение не может быть инвариантным для всего ряда. Это значение является инвариантным для отдельной группы слов (подряда) внутри словообразовательного ряда. Общее же словообразовательное значение определяется семантикой словообразовательного форманта. При этом чем универсальнее то или иное значение в системе словообразовательного значения, тем больше представлено формальных средств его выражения. Так, например, значение негации широко представлено набором таких префиксов, как *а=, не=, ни=, ир=, дез=, квази=, анти=*; значение увеличения – набором таких префиксов, как *архи=, супер=, гипер=, все=, нау=, ультра=*. Именно на уровне частных словообразовательных значений наблюдается явление расхождения формальной и смысловой производности.

Выводы. Производное слово является не только выразителем индивидуальной семантики, что, конечно, обязательно и не только заимствующим определённую часть своего значения у какого-то другого (мотивирующего) слова, но и представителем серии слов с аналогичной смысловой структурой – представителем такого класса, как словообразовательный ряд.

структурном типе деривации. То есть, с разной языковой оболочкой связан и разный смысл [8; 9].

Словообразовательное значение имеет двойственный характер, так как создается соотношением составных частей словообразовательной структуры производного, а именно его формантной и мотиваторной части, которые в слове выполняют разные функции. Формант включает производное в тот или иной класс слов, мотиватор соотносит конкретный предмет, действие или признак с фрагментом действительности. Формант фиксирует семантическое подобие слов-членов ряда, выражает их смысловую общность, обуславливает семантический инвариант ряда. Семантический инвариант ряда – это то общее, стабильное, объективно существующее и существенное, что характеризует множество однородных единиц.

Содержательная сторона моделирования словообразовательных рядов, как и план выражения, может быть интерпретирована путем анализа поверхностной и глубинной структур. Если планом выражения рядов есть словообразовательная модель дериватов, то планом содержания есть совокупность значений всех членов, составляющих данный ряд.

Перспективы дальнейшего исследования просматриваются в изучении словообразовательных рядов как словообразовательных полей (по П. А. Соболевой – лингвистических полей), инвариантом для каждого из которых является множество словообразовательных структур и деривационный шаг.

Литература

1. Бахаров А. И. Влияние семантических факторов на адъективацию причастий / А. И. Бахаров // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы IV респ. научно-практической конференции. – Самарканд, 1991. – Ч. II. – С. 182–184.
2. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
3. Ермакова О. П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. П. Ермакова. – М., 1977. – 39 с.
4. Земская Е. А. О семантике и синтаксических свойствах отсубстантивных прилагательных в современном русском языке / Е. А. Земская // Историко-филологические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 92–103.
5. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование : учеб. пособие / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
6. Земская Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык : учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 237–379.
7. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 252 с. – Бібліогр. : с. 245–250.

8. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков) : автореф. дисс на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.677 «Теория языкознания» / Е. С. Кубрякова. – М., 1971. – 48 с.

9. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 199 с.

10. Мартынов В. В. Категории языка. Семантический аспект / В. В. Мартынов. – М. : Наука, 1982. – 192 с. – Библиогр. : с. 185–190.

11. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 783 с.

12. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 251 с.

13. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования / М. Н. Янценецкая. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. – 242 с.

14. Beard R. The Indo-European Lexicon. A Full Synchronic Theory / R. Beard. – Amsterdam. – N. Y. – Oxford : North-Holland Publishing Co., 1981. – 389 p.

Куц Н.

– кандидат філологічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри українознавства Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 811.161.2'367.633

**ПРОБЛЕМА АНАЛІТИЗМУ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ**

Публікація орієнтована на вивчення аналітичних прийменникових конструкцій сучасної української мови. Зокрема висвітлено основні напрямки дослідження пропонованої теми, виявлено закономірності, шляхи поповнення, якісну типологію прийменникових еквівалентів на сучасному етапі розвитку мовної системи.

Ключові слова: *аналітична конструкція, аналітичний прийменниковий комплекс, прийменниковий еквівалент.*

Куц Н.

– кандидат филологических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой украиноведения Межрегиональной академии управления персоналом

**ПРОБЛЕМА АНАЛИТИЗМА ПРЕДЛОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В
СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ**

Публикация ориентирована на изучение аналитических предложных конструкций в современном украинском языке. В частности освещены основные направления исследования предлагаемой темы, выявлены закономерности, пути пополнения, качественную типологию предложных эквивалентов на современном этапе развития языковой системы.

Ключевые слова: *аналитическая конструкция, аналитический предложный комплекс, предложный эквивалент.*

Kushch N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Deputy Head of the Department of Ukrainian Studies, Interregional Academy of Personnel Management

THE PROBLEM OF ANALYTICS OF PREPOSITIONAL STRUCTURES IN MODERN LINGUISTICS

The article focuses on the study of analytical prepositional constructions of the modern Ukrainian language. Specifically, it highlights the main directions of research of the suggested topic, identifies patterns, ways of enriching, qualitative typology of preposition equivalents in the current development of language system.

Key words: analytical construction, analytical prepositional complex, prepositional equivalent.

Постановка проблеми. Чи не найскладнішим у процесі вивчення новітніх прийменникових одиниць сучасної української мови постає проблема потрактування самого прийменника та критеріїв його виділення, особливо щодо так званих аналітичних прийменникових конструкцій.

Аналіз останніх досліджень. Термін «аналітична конструкція» і розуміння «аналітичної будови мови» були висунуті лінгвістами щодо нових індоєвропейських мов такого типу як англійська, французька та ін.

У вітчизняній лінгвістичній науці існували два погляди на явище аналітизму. Один з них трактує це явище широко, інший, навпаки, звужує його сферу і проводить чітку межу між граматиною і лексикою, морфологією і синтаксисом. Перший погляд існував до 1950 року, інший був обґрунтований П. П. Фортунатовим і опрацьований представниками його школи. Згодом таке розуміння аналітизму стало провідним, особливо після дискусії 1950 року, в період панування так званого «сталінського вчення про мову» [3, с. 7].

«Морфологізму» фортунатівської школи В. М. Жирмунський вважає доречним і своєчасним протиставити історичний розвиток мови, що дозволяє говорити про певний ступінь граматизації тих чи тих аналітичних конструкцій, про різний ступінь їхньої трансформації із словосполучень (а точніше – сполучень слів) в аналітичну форму слова.

Відповідно, мова вважається аналітичною в тому випадку, коли відношення між словами в мовленнєвому потоці виражаються не засобами самих слів (формами слів), а іншими засобами (порядком слів, використанням службових слів). Як результат, аналітична форма слова є сферою дослідження морфології, аналітичні ж мови –

явище синтаксичне (спосіб вираження відношень між словами у мовленнєвому потоці).

Отож **мета** нашої роботи спрямована на потрактування проблеми аналітизму прийменникових конструкцій у сучасному українському мовознавстві.

Поставлена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) схарактеризувати аналітизм як лінгвістичне явище; 2) визначити ознаки аналітичної конструкції; 3) подати первинний аналіз аналітичних прийменникових комплексів, зокрема прийменникових еквівалентів, з'ясувати їхні типи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналітичними конструкціями найчастіше називають сполучення слів – службового і повнозначного, де службове слово, самотійно або разом з афіксом повнозначного, виражає граматичне значення повнозначного слова і тим самим усієї конструкції загалом.

Будь-яка частина мови мотивована, за Е. Бенвеністом, сполученням двох ознак – формальної і смислової. З погляду форми, мовна одиниця визначується членованістю на одиниці нижчого рівня, смислова ознака виражається у здатності виступати смисловим елементом – одиниці вищого порядку. У результаті можна виділити «класичні» одиниці й еквіваленти слів (аналітичні слова, аналоги слів) [1].

Аналітичні еквіваленти слів найширше виражені серед дієслів, прислівників, ступенів порівняння прикметників, збільшення їх спостерігаємо з-поміж прийменників, меншою мірою – сполучників.

Існує низка розбіжностей між аналітичними формами слова й аналітичними лексичними одиницями (еквівалентами слів): 1) аналітичні еквіваленти слів є стійкими сполученнями слів, у мовленні вони відтворюються у готовому вигляді; 2) аналітична форма в мовленні є лише певним виявом слова – лексеми, це граматичний варіант слова, напр., *буду писати* є аналітичною формою, співвідносною з синтетичною, це, врешті, лише форма дієслова *писати*. Аналітична лексична одиниця, у свою чергу, є еквівалентом слова у всій системі його граматичних форм.

Усе це дає підстави виділити низку спільних ознак між аналітичною конструкцією та фразеологічним зворотом, проте спостерігаємо ще більшу кількість розбіжностей. Так, фразеологічний зворот є образним виразом, аналітична лексична одиниця – безобразним, але стилістично маркованим. Різновидом фразеологізмів є приказки і прислів'я, зокрема, приказки можуть виникнути на основі прислів'їв і навпаки (відбувається так званий процес розщеплення, усічення, заміни компонентів, скорочення або ж розширення), аналітизми ж не допускають подібної трансформації.

Фразеологізми можуть виступати лише в ролі функційних еквівалентів повнозначних частин мови, аналізми можуть бути функційними еквівалентами службових слів. За частотою вживання фразеологізми менш уживані порівняно з аналітичними одиницями.

Отже, безсумнівними випадками аналізму можна вважати видові і часові складені форми дієслів, складені форми ступенів порівняння прикметників і прислівників. Спірними випадками аналізму вважаються прийменникові комплекси типу *на відстані, з огляду на, з температурою не більш(е)* тощо.

Тривалий час була поширена думка, що прийменникові конструкції слід виключати з числа аналітичних. На користь цього свідчило те, що: 1) за своєю синтаксичною функцією, як і за значенням, вони є еквівалентами відмінків; 2) у процесі історичного розвитку тих чи тих мов прийменники протиставляються відмінкам і частково або повністю їх заміняють; 3) прийменники втрачають своє предметне значення (якщо враховувати походження прийменників від самостійних частин мови), перетворюючись на формальне вираження абстрактного синтаксичного зв'язку.

Аналітична форма має такі ознаки: а) узагальнене значення головного слова; б) зміна семантики цього слова, аж до повної його десемантизації; в) більша валентність допоміжного слова; г) поступове злиття допоміжного слова з основним, проте повне злиття досягається все ж рідко.

У сучасній українській мові відбувається процес інтенсивного зростання аналітичних прийменникових еквівалентів (далі – ПЕ). Сутність такого переходу повнозначних частин мови в розряд прийменників полягає в тому, що вони втрачають граматичні ознаки відповідної частини мови і набувають граматичних ознак, притаманних словам, що належать до прийменників. Найбільшу кількість складають відіменні, а точніше – відіменникові прийменники. У формуванні відіменникових аналітичних ПЕ беруть участь лише іменники з опосередковано віддаленим значенням, здатні виражати різні відношення. Такі іменники, втративши своє предметне і граматичне значення, застигають у певній прийменниково-відмінковій формі і функціонують у ролі службових слів.

Аналіз аналітичних прийменникових комплексів реалізовано в якісному і структурному вимірах. Синтаксичний принцип класифікації аналітичних ПЕ об'єднує обидва і полягає у поділі прийменників на окремі групи відповідно до сполучуваності первинного прийменника з тими або тими формами залежних компонентів у прийменниковій конструкції. За М. В. Всеволодовою, багатокomпонентні прийменники можна поділити на декілька видів: 1) з препозицією первинного

прийменника: *за рахунок, під впливом, з дозволу, на випадок, для випадку* та ін., напр.: За рахунок сприятливого інвестиційного клімату економіка поступово просувається вперед (з розмовного мовлення); 2) з постпозицією первинного прийменника (одного або двох) щодо безприйменникової форми: *слідом за, разом з (із, зі), дивлячись на, вагою від, місткістю від...* до тощо: Для плавлення сплавів металів застосовують полуменеві й електричні печі місткістю від 50 кг до 5-10 Т (1); 3) з постпозицією первинного прийменника щодо однокомпонентної складної словоформи: *порізно від, заввишки до, завтовшки понад* та ін.: Повітронагрівник – це башта діаметром 6-9 м і заввишки до 40 м (1); 4) в інтерпозиції щодо двох первинних прийменників: *з огляду на, на відміну від, в інтервалі між*, напр., Цей поділ, зроблений швидше з огляду на літературні пам'ятки... (з розмовного мовлення) [3].

Цей перелік можна доповнити такими видами прийменникових комплексів: 5) з постпозицією первинного прийменника щодо двох-, трьохкомпонентної словоформи: *не далі як на, більш(е) як у та ін.* (Зразу не могла нічого виразно добачити, але швидко побачила такий вид: не далі, як на п'ять кроків перед нею лежала величезна ведмедиця і гнівними очима гляділа на несподіваного гостя (2)); 6) до складу прийменникової конструкції не входять первинні прийменники, уся прийменникова конструкція – ПЕ – є аналітичним засобом поєднання слів у словосполученні, реченні, стилістичним заміном (синонімом) первинного прийменника: *більш(е) ніж, відповідно не більш(е) як, обсягом не менш(е) ніж, завтовшки не більш(е), не нижче як* тощо (Досвід роботи в школі складає більше ніж 20 років).

Оскільки аналітичні ПЕ – це складні словоформи, у яких лексичне значення зосереджене в одному слові (кількох словах) – самостійній частині мови, а граматичне (первинний прийменник) – в іншому, то подібний розподіл є лише поверховим. Так, слід розмежувати аналітичні прийменникові комплекси за частиномовною належністю головного (значеннєвого) компонента ПЕ. Первинні прийменники здатні поєднуватися з різними частинами мови (іменниками, прислівниками, дієприслівниками) у прийменникові конструкції – аналітичні ПЕ. Вхідження тієї або тієї частини мови в аналітичний прийменниковий комплекс залежить від різних чинників, лексичних, морфосинтаксичних, функційних. У нашому випадку йдеться про ПЕ, які точніше реалізують граматичне значення між самостійними словами, переважно є стилістичними синонімами первинних простих та складних прийменників. Водночас повнозначні компоненти прийменникової конструкції не випадають із ряду самостійних частин мови, де вони зберігають усі властиві їм

граматичні категорії. Так, первинний прийменник в уживаний на позначення просторових відношень. Разом із місцевим відмінком іменника *об'єм* (кількісний вимір чого-небудь) творить прийменниковий комплекс *в об'ємі* на позначення розташування предмета всередині іншого предмета, куди спрямована дія, і використовується в науковому стилі для точнішого вираження смислових відношень між компонентами синтаксеми (*Багаторазове повторювання її (комірки) відображає розташування атомів в об'ємі всієї речовини, тобто її кристалічну решітку* (1)), водночас іменник *об'єм* функціонує у межах своєї частини мови. Оскільки аналітичні ПЕ можуть мати до 8-ми компонентів, для визначення їхньої структури та семантичних особливостей необхідно як мінімальний контекст речення.

Викладені міркування дозволяють зробити наступні висновки: поповнення аналітичних ПЕ відбувається переважно двома шляхами. У першому випадку повнозначні частини мови переходять у розряд прийменників безпосередньо: *в (у) межах, в (у) момент, у хвилини* тощо. Це стосується іменників у непрямих відмінках однини, рідше множини. Другу групу складають відприслівникові прийменники. Подібні прийменникові сполуки на шляху до службової функції пройшли стадію прислівника – прислівники, дієслівні форми, у тому числі іменники в орудному відмінку однини: *слідом за, вагою до, швидкістю понад, претендуючи на, відповідно до* та ін. І все таки вагома частина аналітичних ПЕ є відіменниковими (власне-відіменниковими чи відіменниково-відприслівниковими) утвореннями. У зв'язку з цим за частиномовною віднесеністю головного (значеннєвого) компонента складеної прийменникової конструкції розмежовано такі типи аналітичних ПЕ: відіменні, відприслівникові, віддієслівні.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у вивченні прийменникової системи споріднених мов, зокрема української і російської, виявленні закономірностей і розбіжностей у процесі творення новітніх аналітичних прийменникових конструкцій в обох мовах з метою глибшого розуміння рідної мовної системи, усебічного її аналізу.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447с.
2. Всеволодова М. В. Предлог : поле и категория (аспект функционально-коммуникативной грамматики) / М. В. Всеволодова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А.Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 11. – 2003. – С. 33–38.
3. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Ф. Ф. Фортунатов. – М.: Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – 1956. – 450 с.

Джерела

1. Прейс Г. О. Технологія металів та інших конструкційних матеріалів / Г. О. Прейс. – К. : Вища шк., 1973. – 510 с.

2. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс] : бібліотека української літератури для школярів. – Студія «Негоціант», 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-100 ; Mb 16 RAM ; CD-ROM Windows 95/98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.

Габідулліна А.

– доктор філологічних наук, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ

«Донбаський державний педагогічний університет»

УДК 811.161.1'42

ПАРЕНТЕЗА В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті показано дискурсивний потенціал вставних конструкцій. Дослідження проведено на матеріалі науково-популярних лінгвістичних текстів. Названі функції парентези. Досліджені її інтертекстуальні можливості.

Ключові слова: вставні конструкції, парентеза, науково-популярний текст, дискурс, субтекст.

Габидулліна А.

– доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и русского языка Горловского института иностранных языков ГВУЗ

«Донбасский государственный педагогический университет»

ПАРЕНТЕЗА В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье показан дискурсивный потенциал вставных конструкций. Исследование проведено на материале научно-популярных лингвистических текстов. Названы функции парентезы. Исследованы ее интертекстуальные возможности.

Ключевые слова: вставные конструкции, парентеза, научно-популярный текст, дискурс, субтекст.

Gabidullina A.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Linguistics and Russian Language Department, Horlivka Institute of Foreign Languages, Donbas State Teachers' training University

PARENTHESIS IN SCIENTIFIC AND POPULAR TEXT

The article shows the discursive potential of parenthetical structures. The study was conducted on the material of the popular scientific and linguistic texts. The functions of parenthesis are named. Its intertextual possibilities are shown.

Key words: parenthetical structures, parenthesis, scientific and popular texts, discourse, subtext.

Постановка и состояние изучения проблемы. Парентеза начала изучаться еще в 18 веке. Вплоть до 20 в. она не выделялась из числа вводных предложений и не пользовалась специальным термином (М. В. Ломоносов, Н. И. Греч, А. Х. Востоков и др.). Лишь в

середине прошлого века ряд отечественных исследователей стал включать вставные конструкции (вставные компоненты, вставные единицы, вставные элементы) в самостоятельную категорию (М. А. Авласевич, А. И. Аникин, В. В. Бабайцева, И. А. Бабакова, А. Н. Гвоздев, Л. Н. Зубрилина, В. Ф. Мейеров, А. М. Пешковский, А. И. Студнева, А. Э. Стунгене, А. Б. Шапиро, И. И. Щеболева и др.). В зарубежной синтаксической традиции четкие критерии разграничения вводных и вставных элементов отсутствуют. Вместе с тем вводные элементы трактуются лингвистами как дополняющие, комментирующие, а вставные - как более самостоятельные, менее зависимые от основной части текста (G. Brown, H. E. Palmer, N. A. Leiper, S. E. Harman, J. A. Sledd).

Термин "парентеза" используется как номинация двух различных явлений: в узком смысле - это любая часть текста, заключённая в скобки; в широком смысле - это изолированный в грамматическом плане фрагмент текста, интонационно автономный в рамках высказывания, в письменной речи выделенный скобками или тире (А. Ф. Прияткина).

С грамматической точки зрения парентеза есть вставная синтаксическая конструкция, которая в виде слова, словосочетания или другого предложения грамматически не связана с предложением, в которое она введена. Как экспрессивная языковая единица (по причине разрушения принятой нормой структуры предложения) она поставляет дополнительную информацию (замечание, уточнение, разъяснение, поправку) и/или используется для передачи эмоциональных состояний [2, с. 60–61]. Как структурно-грамматическая единица парентетическое внесение указывает на «конденсацию» двух простых предложений, которые репрезентируют две исходящие когнитивно-семантические структуры. В терминологии Н. А. Голубевой они служат языковым прецедентом, пресуппозицией существования производного, структурно и предикативно осложненного предложения с парентезой.

Использование парентезы обусловлено стремлением автора имплицировать, акцентировать речематически значимый сегмент высказывания. Вставка выполняет функцию выделения важности информации с точки зрения автора [4, с. 16–17].

Вставные конструкции описываются в современной лингвистической литературе с разных точек зрения: с позиций формального подхода (структура, средства связи с контекстом, особенности этой связи, место парентезы по отношению к контексту), семантического подхода (изучение тех смыслов, которые вставка вносит во включающий контекст), коммуникативно-

прагматического (вставка как реализация определенного аспекта коммуникативной ситуации, отраженной в тексте).

В последние десятилетия вставные конструкции стали изучаться в точки зрения их функционирования в разных типах дискурса: юридическом (Ю. В. Андреева, Р. Гнатив), газетно-публицистическом (Н. В. Бычкова, М. А. Запрягаева, М. К. Неджат, О. И. Таюпова, Л. В. Фадеева), в рекламном (С. Н. Должикова), религиозном (Н. А. Голубева), художественном (Л. Н. Корнилова, М. Н. Кулаковский, Н. Ю. Ключева, М. В. Сомова и мн. др.), разговорном (Г. А. Басырова), экономическом (А. Ю. Широких), автомобильном (О. С. Рогалева) дискурсе и др.

Актуальность. О функционально-семантических особенностях вставок в научном тексте (К. В. Прохорова, П. В. Аполлонова) практически ничего не сказано, хотя они играют в нем значительную роль.

Цель статьи – показать роль парентезы в организации семантической структуры научно-популярного лингвистического дискурса (НПЛД).

Основное содержание статьи. Смысловую структуру НПЛД мы будем описывать как «особую организацию смыслов, обусловленных экстралингвистическими факторами, имеющих выраженность в поверхностной стороне текста во взаимосвязях текстовых единиц и типовых текстовых структур, специфических для научной речи» [2, с. 17]. Функциональная и семантическая общность рассредоточенных по пространству произведения языковых номинаций позволяет объединить их в некоторые субструктуры – субтексты (СТ), выражающие разноаспектное содержание научного знания, задающие координаты информационного пространства текста, определяющие его смысловую многомерность и композиционную членимость. Субтексты формируют особое качество смысловой структуры текста – его политекстуальность [2, с. 65].

Вслед за Е. А. Баженовой, М. П. Котюровой мы выделяем в НПЛД восемь типов субтекстов: 1) СТ нового знания (представление нового научного знания); 2) методологический субтекст (представление способов получения, обоснования и развития нового знания); 3) СТ старого знания (представление старого знания, связанного с новым знанием); 4) прецедентный субтекст (представление старого знания как культурного знака); 5) СТ оценки (выражение оценочного отношения автора); 6) субтекст авторизации (выражение психологического отношения автора к старому знанию, новому знанию и способам его получения); 7) СТ адресации (управление вниманием адресата, членение научной информации);

8) периферийный субтекст (обобщенное представление содержания основного текста в целях удовлетворения информационных запросов адресата). В каждом из них вставка выполняет свои функции.

Автор научно-популярного текста намеренно расчленяет содержание всего предложения, «выделив в нем как бы два плана, две плоскости: основную мысль, которая будет развиваться в других предложениях, и мысль, сопутствующую основной, связанную с ней, тоже очень важную, хотя автор по различным соображениям не оформляет ее в самостоятельное предложение» [1, с. 21]. Явление двуплановости состоит в том, что в высказывании с парентезой содержание частей (включающей и вставной) не умещаются в одну плоскость, и вставная часть, содержащая более или менее важную информацию (что зависит от контекста), выносится во вторую плоскость. Двуплановость повествования делает высказывание «выпуклым», «рельефным».

В СТ нового (для адресата) знания содержится установка на воспроизводство точно определенной автором, не подлежащей критическому осмыслению со стороны читателя научной информации. Знание об основных признаках изучаемого явления, его строения, сущности, системных связях преподносится как универсальное и неизменное, всестороннее и определенное. Оно воплощается в речевых жанрах, цель которых – введение в модель мира адресата новых для него знаний. Например, при описании лингвистического явления вставные конструкции используются для:

1) введения термина: *Третье переходное смягчение заднеязычных согласных (**третья палатализация**) дало те же результаты в праславянских диалектах, что и старое* [12, с. 271];

2) пояснения:

а) при представлении объекта для максимального понимания прочитанного: *Но есть один гласный звук, само название которого указывает на его способность быть слоговым: это [□] («И» неслоговое)* [12, с. 89];

б) при разъяснении непонятных слов, чтобы читатель как можно полнее смог осмыслить передаваемую информацию: *однако мутации языка (термин был взят Е. Д. Поливановым из генетики для обозначения структурных изменений в языке) происходят и без какого-либо влияния внешних причин* [12, с. 644];

3) конкретизации: *Если даже один из параметров ситуации (партнеры, цель, форма общения – письменная или устная, время, место общения) изменится, речевые средства будут использоваться по-другому* [12, с. 404];

4) передачи читателю дополнительных фоновых знаний: *В основе старославянского языка лежит солунский диалект (Кирилл и Мефодий были родом из греческого города Фессалоники, или Солуни)* [12, с. 243]; *Научившись читать по слогам и освоив первую книгу «Букварь», ученик выучивал наизусть «Часослов» (книгу, содержащую «Часы» - богослужебные тексты, читающиеся в разное время суток)* [12, с. 245]; *Формы повелительного наклонения глагола в русском языке могут иметь довольно разнообразный вид: брось (на повелительное наклонение указывает на письме **Ь**), ляг (никаких формальных показателей повелительного наклонения нет), бросьте, лягте, несите (помимо отмеченных показателей повелительного наклонения, здесь имеется –ТЕ, указывающее на то, что желаемое действие распространяется на нескольких возможных исполнителей)* [10, с. 88]; *В 1945 году ученые Джорджтаунского университета (США) провели интересный эксперимент* [12, с. 56];

5) уточнения (под уточнением мы будем понимать сужение объема понятий, его ограничение): *Но грамматическое значение у них одно и то же: все они принадлежат одной части речи (являются существительными), к одному грамматическому роду (женскому), имеют форму одного и того же числа (единственного)* [12, с. 59];

6) приведения примеров: *Бывают и нулевые суффиксы, например у существительных со значением отвлеченного действия (отлёт, пробег, разрез) или отвлеченного признака (муть, синь, гладь)* [12, с. 15];

7) дефинирования: *Интонация – сложное явление. Она состоит из нескольких более простых элементов: мелодики (повышения и понижения тона голоса), силы (громкости) и звучания разных частей высказывания, темпа речи, тембра («окраски» голоса, которая зависит от индивидуальных особенностей работы голосовых связок), пауз (перерывов в звучании)* [12, с. 95];

8) этимологизации термина: Оно происходит от английского слова *smog* (это сложносокращенное слово, составленное из двух: *smoke* – «дым» и *fog* – «туман») [12, с. 92]; *такие знаки называются омонимами (от греч. «homos» - «одинаковый» и «опута» - «имя»)* [12, с. 19];

9) исторической справки: *В середине XVIII века поэт Василий Кириллович Тредиаковский (1703-1768), один из первых исследователей русского слога, писал в «Разговоре об орфографии старинной и новой»: «Всяк с первого взгляду скажет,*

что разделение складов само собой тотчас познавается, но в самой вещи хитровато оно!» (В это время слог называли **складом**) [12, с. 88];

10) сравнения с другими объектами: Слово «вежливый» происходит от слова вежа ‘человек, знающий, ведающий, как вести себя в обществе’. Прилагательное «вежливый» означало ‘качество вежи’ (**сравните со словом трусливый**) [12, с. 49];

11) частичного лингвистического анализа (фонетического, морфемного, морфологического, синтаксического разбора языковой единицы): Первоначально слово возразить (корень **-раз-**, приставка **воз-**) было однокоренным со словами разить, сразить, поразить, отразить (врагов) и значило ‘ответить ударом на удар’ [12, с. 49];

12) комментария: Слова нести-тащить, нападение-агрессия соотносятся именно таким образом: тащить – это нести, но с трудом (**мешок можно и нести, и тащить, но тащить, например, чашечку кофе нельзя**); всякая агрессия является нападением, но не всякое нападение можно считать агрессией (**в сочетании нападение грабителей на прохожего слово нападение нельзя заменить словом агрессия**) [12, с. 70];

13) перевода [12, с. 267].

Субтекст старого знания – это предоставление уже известной информации, которая непосредственно связана с новым знанием. СТ старого знания необходим для актуализации опорных знаний и для повторения уже известного материала, который подводит адресата к изучению новой информации, систематизирует полученную информацию. Вставные конструкции здесь содержат отсылки к сведениям, известным из школьного курса русского языка: **Кроме букв (их, как мы знаем, тридцать три) есть еще небуквенные знаки** [12, с. 106]. Маркерами субтекста являются слова вспомним, напоминаем, как мы знаем, помните и т. п.: **Таким образом, -СЯ в предложении «Погода определяется циклоном» выступает в качестве окончания, т. е. такой части слова, которая не изменяет значения самого слова (вспомним окончания прилагательных!), но и предопределяет форму подчиненных слов (вспомним, что таким свойством по отношению к прилагательным обладают окончания существительных!)** [10, с. 117]. Парентеза – средство реализации диалога автора с юным читателем, в ходе которого происходит «восстановление» фоновых знаний адресата: **Первые [окончания – А. Г.] начинаются с гласной, вторые – с согласной (Надеюсь, вы помните, почему можно рассматривать -л, -ла, -**

ло, -ли как окончания: они образуют форму прошедшего времени) [10, с. 148].

Разновидностью субтекста старого знания является, на наш взгляд, прецедентный субтекст – «представление старого знания как эпистемического или культурного знака». Чаще всего он используется в НПЛД как иллюстративный материал: *Басня Ивана Андреевича Крылова «Ларчик» заканчивается фразой «А ларчик просто открывался»*. Лингвисты заметили, что ее можно понять двояко в зависимости от того, на каком слове находится интонационный центр в предложении *«А ларчик просто открывался»* (**замок у ларчика был простым; слово ПРОСТО здесь – наречие**). *«А ларчик просто открывался»* (**ларчик вообще не имел замка; слово ПРОСТО здесь – частица**) [12, с. 102]. Прецедентный субтекст – это редуцированные «хрестоматийные» тексты (имена, высказывания) мировой литературы, исторические / библиографические сведения о выдающихся деятелях культуры и пр.: *Но стоит тени появиться самостоятельно, «оторваться» от предмета, стать позиционно независимой – она сразу становится значимой (как, например, Тень отца Гамлета в трагедии У. Шекспира – человека нет в живых, а тень есть)* [12, с. 95]. Их знание общественно осознается как необходимый признак образованного человека, поскольку прецедентные феномены составляют костяк фоновых знаний человека как члена социума. Приведем пример вставной конструкции, реализующей прецедентный субтекст: *Мы привыкли стесняться такого ответа [«Неизвестно» - А. Г.], поскольку он зачастую говорит о скудости наших знаний. (Нельзя отвечать: «Неизвестно» - на вопросы о том, сколько будет дважды два или когда родился А.С. Пушкин. Такой реакцией мы только покажем собственное дремучее и непростительное невежество)* [10, с. 41]. Кроме того, в прецедентный субтекст включаются фрагменты правил, дефиниций, изучаемых в средней школе и известных каждому ученику: *Об их былой мягкости напоминают правила русской графики (ЖИ, ШИ пиши с буквой И)* [12, с. 275]. Таким образом, в прецедентном СТ парентеза выступает в роли лингвокультуры.

Субтекст оценки – это выражение оценочного отношения автора к изложенной информации. Он тесно связан с субтекстом авторизации. В НПЛД представлены разные типы рациональной или аксиологической оценки, которые могут быть сосредоточены в парентезе. Вставки нередко выступают в роли маркеров, которые

дают понять читателю, какую информацию автор считает более важной, и выразить свое отношение к ней: *Через сказуемое (в первую очередь благодаря категориям времени и наклонения) предложение оказывается привязанным к ситуации* [12, с. 223]; *А вот оладьей можно назвать только жаренную в масле лепешку, а пончиком – только жаренный в масле шарик (неважно, с начинкой или без)* [9]; *Примерно в таком (если не в худшем) положении находились (и находятся) ученые [дешифровщики – А. Г.], пытающиеся понять тексты рукописей, написанных на неизвестных языках* [10, с. 105].

Парентеза может участвовать в языковой игре: *Однако на такие художества (в самом хорошем смысле слова) способно, к примеру, слово «двоеточие»* [11, с. 27]. Под словом «художества» понимается эстетическая функция языкового знака, и вставка сигнализирует о данном смысле каламбура.

В СТ авторизации (рефлексивном субтексте) вставка может быть средством (само)корректировки: *Один пользователь интернетом во всеуслышание (в не точнее ли во «всеуслышание»?) заявил, что точку он воспринимает как «прямой удар», запятую – как «соскальзывающий»...* [11, с. 20]. Автор комментирует свою работу в тексте, свое поведение как творца данного произведения, выражает отношение к излагаемой информации: *Надо сказать, черточка – родственница с характером. Она вроде бы и признает сходство с тире (никуда не денешься, черточка – это хоть и коротенька, но черта), однако всячески настаивает на своей самостоятельности* [11, с. 111]; *Начертания многих букв тоже имеют в основе крест, треугольник (вероятно, Троицы), и круг (возможно, символизирующей вечность, бесконечность, полноту Бога!)* [12, с. 279]; *Никому не придет в голову сказать: «Он пришел со своей тенью» (как же иначе!)* [12, с. 95]; *Ведь когда мы читаем СОКИ, то полагаем (совершенно обоснованно!), что под этой вывеской не один томатный сок или один яблочный (тогда надо было писать СОК), а по крайней мере два-три разных сока продают* [10, с. 29].

В методологическом субтексте и субтексте адресации научная информация членится на кванты смысла и тем самым обеспечивает ориентацию адресата в содержании научно-популярного текста; синхронизируется процесс познания и его изложение в тексте; программируется композиционное развертывание текста, которое отображает основные этапы познавательной деятельности

адресата; создаются необходимые условия для взаимопонимания в сфере научной коммуникации. Вставные конструкции в методологическом субтексте – это своеобразные «навигационные средства», с помощью которых автор направляет читательскую мысль: *Как выглядит знак вопроса? «Крючочек», а под ним точка (на последнюю деталь обратим особое внимание)* [11, с. 70]. Вставки могут содержать разнообразные директивные РА: *Существительному «отточие» помогает глагол «отт□чить» (не смешивать с «отточить»)* [11, с. 116].

Парентеза – одно из самых эффективных средств диалогизации повествования: *Жил-был Гарпагон (Мы понимаем, что нельзя не удивиться: какое отношение имеет скрга из комедии Мольера «Скупой» к строгому пунктуационному знаку? Но не торопитесь недоумевать, чуть повремените)* [11, с. 102].

Периферийный субтекст – это обобщенное представление содержания основного текста в целях удовлетворения основных информационных запросов адресата. Вставки могут включать в себя отсылки к претексту или другим источникам: *Бывает, что на ударном слоге происходит особое движение тона – вверх или вниз (подробнее об ударе в разных языках см. в статье «Мир звуков»)* [12, с. 94].

Выводы. Таким образом, в научно-популярном дискурсе парентеза может выполнять самые разнообразные функции: вносится дополнительная, но крайне важная информация; вводятся термины, даются пояснения, конкретизируются и уточняются лингвистические понятия, приводятся примеры, вводятся дефиниции, этимологизируются термины, даются исторические справки, сравниваются объекты наблюдения, осуществляется частичный лингвистический анализ; происходит выравнивание фоновых знаний, пресуппозиций участников научной коммуникации; вставка играет роль метатекстовых операторов. С помощью парентезы автор корректирует собственную речевую деятельность и устанавливает контакт с адресатом. Создаются интертекстуальные связи.

Перспективы исследования. Вставные конструкции – неотъемлемая часть многих дискурсов. В каждом из них она имеет свои функционально-семантические и прагматические особенности. Их изучение – одна из актуальных задач современной лингвистики.

Литература

1. Аникин А. И. Вводные слова и их соотношения структурно-семантическими категориями слов / А. И. Аникин // Учен. записки МГПИ. – 1958. – П. 132. – С. 5–33.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. - М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 576 с.

3. Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 272 с.

4. Борисова Д. А. Парентеза как экспрессивный способ формирования прецедентных смыслов / Д. А. Борисова // Вестник НГЛУ. – Нижний Новгород : НГЛУ, 2012. – Вып. 20. – С. 11–22.

5. Глушакова С. О. Эволюция функционирования вводных и вставных конструкций в русских научных текстах XVIII–XX вв. : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / С. О. Глушакова. – Свердловск, 1988. – 16 с.

6. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. - Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. - 562 с.

7. Новоселецкая Э. П. Эволюция функционирования вставных конструкций в английских научных текстах, XVIII–XX вв. : учеб. пособие по спецкурсу / Э. П. Новоселецкая. – Пермь : ПГУ, 1993. – 112 с.

8. Перфильева Н. П. Семантико-прагматический потенциал вставок / Н. П. Перфильева // Языковая личность: проблема выбора и интерпретации знака в тексте. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 1994. – С. 38–46.

Источники иллюстративного материала

9. Логинов С. Пышка, пончик и «аладья» (пристрастное кулинарно-филологическое исследование) / С. Логинов // Наука и жизнь. – 2007. - № 9. – Режим доступа к журналу : <http://www.rusf.ru/loginov/books/story10.htm>

10. Милославский И. Г. Зачем нужна грамматика? : кн. для внеклас. чтения уч-ся 8–10 кл. / И. Г. Милославский. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.

11. Пастухова Л. С. Пора привлечь внимание к знакам препинания, или кое-что о пунктуации / Л. С. Пастухова. – Симферополь : Н. Орианда, 2014. – 160 с.

12. Энциклопедия для детей / глав. ред. М. Д. Аксёнова. – М. : Аванта+, 1998. – Т. 10. Языкознание. Русский язык. – 704 с.

Ледняк Г.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

Ледняк Ю.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811. 112. 2 '367.

ЗВЕРТАННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено розгляду форм звертання в сучасній німецькій мові. Аналіз здійснено з урахуванням комунікативної ситуації. Представлено форми звертання, що представляють узуальну, okazіональну та перехідну зони. Також розглянуто різні лексичні реалізації звертання в залежності від виконуваних ним функцій.

Ключові слова: звертання, форми звертання, лексичні реалізації звертання.

Ледняк А.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета

Ледняк Ю.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка
и литературы Донбасского государственного педагогического
университета

ОБРАЩЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена рассмотрению форм обращения в современном немецком языке. Анализ осуществлён с учётом коммуникативной ситуации. Представлены формы обращения, представляющие узуальную, окказиональную и переходную зоны. Также рассмотрены различные лексические реализации обращения в зависимости от выполняемых им функций.

Ключевые слова: обращение, формы обращения, лексические реализации обращения.

Lednyak H.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State
Teachers' Training University

Lednyak Y.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor,
Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers'
Training University

THE ADDRESS IN MODERN GERMAN

The article deals with the problem of the forms of the address in modern German. The communicative situation is considered in the analysis given. The forms of the address that present usual, occasional and transitional zones are studied. Various lexical realizations of the address in connection with the functions fulfilled are also under research.

Key words: the address, forms of the address, lexical realizations of the address.

Постановка проблеми. Зверненість (адресованість, адресатність) у загальному розумінні, як відзначає І. В. Корнійко, «є іманентною характеристикою мовлення, оскільки означає спрямованість, орієнтованість мовлення, будь-якого його вияву в комунікативній ситуації на реального чи уявного реципієнта» [2, с. 3]. Основним способом експлікації зверненості виступає звертання, форма якого (конкретна мовна маніфестація) може виражатися як іменниками-антропонімами, так і іншими частинами мови, «які зазнали семантичної транспозиції: це може бути як слово, так і словосполучення» [2, с. 3].

Л. Беженару підкреслює, що «в мовознавстві під терміном «звертання» мається на увазі одиниця мовленнєвої діяльності, що знаходиться з точки зору вираження семантико-функціональних

категорій дискурсу на перетині двох базових категорій – особистості / інтенціональності (оскільки основними функціями апелятивних форм вважаються функція конативна, тобто функція спрямованості апелятивних форм на адресата, оскільки спрямованість мовлення на адресата є необхідною складовою комунікації, і функція спонукання) та модальності / оцінності (оскільки саме в мовленні здійснюється безпосередній зв'язок світогляду, ставлення до оточуючого світу й емоційного стану суб'єкта, з вибором лексико-синтаксичних форм вираження цього світогляду, ставлення до оточуючого світу й емоційного стану; не останню роль у цьому зв'язку відіграє також соціально-культурний контекст комунікації) [1, с. 49].

Н. І. Формановська зауважує: «В системно-структурному уявленні мови звертання належить до синтаксису, посідаючи в ньому суцільно периферійне місце», проте є однією «з найбільш частотних комунікативних одиниць» [3, с. 84]. Отже, звертання слід розглядати як важливий об'єкт лінгвістичного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Явище звертання, різні його аспекти на матеріалі різних мов вивчали такі дослідники, як Ф. Браун, Т. А. Лещинська, В. П. Пронічев, Н. І. Формановська, К. Шуберт та ін. Звертання в німецькій мові розглядали Н. І. Адамушко, Г. Амендт, І. В. Корнійко А. Коц, Х. Л. Кретценбахер та ін. Але ж постійні зміни, що відбуваються в мові, торкаються також звертання, що й робить актуальним наше дослідження.

Метою пропонованої статті є аналіз форм звертання в сучасній німецькій мові. Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) розглянути форми звертання в сучасній німецькій мові з урахуванням комунікативної ситуації; 2) представити різні лексичні реалізації звертання в залежності від виконуваних ним функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасних лінгвістів важливою є двоїстість природи феномена звертання – соціальної та мовної. Як доводять дослідники, вибір форми звертання залежить від комунікативної ситуації, яка й «визначає лексичну реалізацію звертання в конкретному акті звертання» [2, с. 6]. І. В. Корнійко відзначає, що за особливостями лексичної реалізації звертання утворюють узуальну, перехідну та оказіональну зони [див. 2, с. 6–8].

До узуальної зони входять форми звертання, виражені апелятивами, які в зазначеній функції кодифіковано у лексикографічних джерелах, або іншими антропонімами-додатками апелятива. Наприклад:

«*Beruhigen Sie sich, **Doktor Lutz***», *antwortete Bärlach*, «*unsere Dorfpolizei ist ihrer Aufgabe sicher ebensosehr gewachsen wie die*

Polizei von Chicago, und wir werden schon noch herausfinden, wer den Schmied getötet hat». «Haben Sie irgendwen im Verdacht, **Kommissär Bärlach?**» [6, с. 16];

«*Schmied mußte diese Nacht dienstlich verreisen!*», sagte Bärlach, «und er hat mich gebeten, ihm etwas nachzuschicken. Ich bitte Sie, mich in sein Zimmer zu führen, **Frau Schönler**» [6, с. 11].

«**Lieber Doktor**», sagte er, «Sie werden auch nicht behaupten, in einem bestimmten Lande gebe es keinen Krebs» [6, с. 250].

Оказіональні звертання – це звертання, що виражаються або іменниками-оказіоналізмами, або іншими субстантивованими частинами мови, не зафіксованим в лексикографічних джерелах. Наприклад:

Hallo, mein Schatz! Ich liebe dich [8].

Перехідна зона включає звертання, виражені словами та словосполоченнями, що є узуальними лексичними одиницями, але у функції звертання вживаються оказіонально. Наприклад:

«*Was sagen Sie dazu, junger Krieger!*» ruft er und patscht mir auf die Schulter [7, php 20];

Sie, ja, Sie, Orangenmütze, kommen Sie rein (за повідомленням емігрантки з Донецька, саме так до неї звернулися в одному з німецьких офіційних закладів, а на її слова: «Ich bin Frau P.» відповіли: «Nein, Sie sind Frau in Orangenmütze»; грудень 2015 р.)

Ця зона активно поповнюється завдяки процесам вторинної номінації та субстантивізації.

На думку Н. І. Формановської, звертання, зокрема, доцільно розглядати «залежно від місця, позиції, тобто від того, є воно вільним або невільним відносно тексту (... пре-, інтер-, постпозиція)» [3, с. 90]. Дослідниця вказує, що вільне звертання, реалізуючи контактовстановлювальну функцію, актуалізує функцію апеллятивно-вокативну. Звертання, що стоїть у пост- та інтерпозиції, актуалізує функцію орієнтації на адресата (конативну). Повторне звертання у великому за обсягом тексті (висловленні) активізує та підтримує інтерес співрозмовника до партнера та самої розмови.

Н. І. Формановська наголошує на необхідності аналізу звертання з точки зору соціолінгвістики, тобто на розгляді парадигматики (правил вибору) та синтагматики (правил сполучуваності) звертань. Вона відзначає:

«Соціолінгвістичні правила парадигматики зводяться до:

- 1) знання соціальних конотацій кожної номінації-звертання,
- 2) знання соціальних дозволів / заборон до вживання.
- 3) урахування: а) соціальних параметрів адресата відносно адресанта, зокрема симетрії / асиметрії рольових позицій, б) ступіня їхнього знайомства й характеру взаємин, в) офіційності /

неофіційності умов спілкування» [3, с. 91]. Синтагматику звертань дослідниця визначає як «правила породження тексту залежно від обраної з парадигматичного ряду форми незалежного звертання, відповідно до правил соціостилістичної сполучуваності» [3, с. 93].

І. В. Корнійко вважає, що доцільно виділяти такі функції звертання, як номінативна, управління комунікативним процесом та емотивна.

Звертання називає адресата мовлення, при цьому номінація, як зазначає дослідниця, «може бути *адекватною* або *неадекватною*», що визначається відповідністю / невідповідністю «вживаної форми звертання характеристиці адресата та комунікативній ситуації» [2, с. 8].

Наведемо приклад неадекватної номінації:

*Männer sind Schweine, traue ihnen nicht, **mein Kind**,*

Sie wollen alle das Eine, weil Männer nun mal so sind [8] (чоловік звертається не до своєї дитини, а до коханої дівчини).

Німецький розмовник, уміщений на сайті <http://startdeutsch.ru/nemetskij>, пропонує цілу низку форм звертання з указівкою особливостей вживання для адекватної номінації. Наведемо кілька прикладів:

- найбільш розповсюджена форма звертання до знайомих.

Herr Müller, ... – Пане Мюллер, ...

Frau Kunze, ... – Пані Кунце, ...

- звертання до присутніх (на зборах, лекції, концерті).

Вживається в офіційному спілкуванні.

Meine Damen und Herren! – Пані та панове!

- розповсюджене звертання до незнайомих людей; звучить ввічливо. Вживається без обмежень.

Mein Herr! – Пане!

Meine Dame! – Пані!

- звертання до чоловічої аудиторії; підкреслено по-діловому.

Meine Herren! – Панове!

- дещо застаріла форма звертання, вживається часто-густо з іронією.

(Meine) Herrschaften! – Пані та панове!

- форма ввічливого звертання. Вживається в офіційному спілкуванні; підкреслює соціальний статус співрозмовника.

Herr (Frau) Direkto r/ Doktor / Professor(in)! – Пане (пані) директор / доктор / професоре (-ко)!

- урочиста форма звертання, звучить ввічливо та доброзичливо. Вживається в офіційному спілкуванні.

Sehr geehrter Herr N! Wir dürfen Sie herzlich begrüßen ... –

Глибокоповажний пане Н.! Дозвольте сердечно вітати Вас...

• звертання до близько знайомої людини. Вживається в неофіційному спілкуванні.

(Mein) lieber Kurt! — (Мій) любий Курте!

• звертання до аудиторії, професійно близької м овцеві. Вживається в офіційному спілкуванні, напр. на виробничій нараді.

Liebe Kolleginnen und Kollegen! – Любі колеги!

• звертання із соціально обмеженою сферою вживання – до медичної сестри, черниці. Вживається в офіційному та неофіційному спілкуванні.

Schwester! – Сестро!

Schwester Regine! – Сестро Регіно!

• дружньо-фамільярне звертання. Вживається в неофіційному спілкуванні, переважно серед молоді. Прийшло в повсякденне мовлення з шахтарського середовища.

Kumpel! – Приятелю / друже! [9]

Якщо говорити про функцію управління комунікативним процесом, то роль форм звертання, на думку, І. В. Корнійко, слід розглядати в аспектах поетапного розгортання комунікативного акту та роботи комунікантів над іміджем у процесі мовленнєвого спілкування. У першому випадку форми звертання виконують такі часткові функції, як встановлення / розмикання комунікативного контакту та продовження комунікації (що відзначає й Н. І. Формановська).

Щодо другого аспекту, І. В. Корнійко справедливо наголошує: «Однією з умов успішного спілкування є визнання мовцем і адресатом соціальних характеристик один одного, які актуалізуються в певній комунікативній ситуації, тобто збереження іміджу адресата й мовця. Імідж комунікантів створюється в певній комунікативній ситуації, існує й підтримується ними в її межах. Форми звертання як один із засобів роботи комунікантів над іміджем маркують зміну іміджу одного з комунікантів, що розглядається у двох аспектах:

– корекція порушеного іміджу,

– зміна іміджу як сигнал переходу до іншої моделі інтерперсональних стосунків» [2, с. 10].

Корекція іміджу відбувається у випадку порушення іміджевого балансу.

Цікавий приклад бесіди з намаганням корекції іміджу знаходимо в романі Ф. Дюрренматта «Суддя та його кат». Національний радник Оскар фон Швенді намагається тиснути на

шефа поліції Люциуса Лютца, який є його товаришем по партії. При цьому фон Швенді за своїм соціальним статусом значно вищий за Лютца, що й демонструє в бесіді. Лютц намагається скорегувати свій імідж, але фон Швенді не дає йому це зробити. Наведемо невеличкі уривки з цієї бесіди для ілюстрації відзначеного моменту:

(фон Швенді) «*Es ist ja wirklich allerhand*», *fing er an, kaum daß seine dicke Gestalt in der Türöffnung erschienen war, «wie es da deine Leute von der Berner Polizei treiben, verehrter Lutz»* [6, с. 56];

(фон Швенді – Лютц) «*Lieber Lutz*», *antwortete der Oberst, «machen wir uns keine Flausen vor. Das wißt ihr von der Polizei alles genau; ich kenne doch die Brüder». «Wie meinen Sie das, Herr Nationalrat?» fragte Lutz verwirrt, unwillkürlich wieder in das Sie zurückfallend; denn beim Du war es ihm nie recht wohl gewesen* [6, с. 57];

(фон Швенді) «*Dökterli*», *sagte er, «ich möchte nun wirklicheinmal ganz genau wissen, warum ihr meinem braven Gastmann den Schmied auf den Hals gehetzt habt»* [6, с. 57];

(Лютц) «*Davon ist uns nichts bekannt, lieber Oskar*», *sagte Lutz, erleichtert, daß er in diesem Augenblick den lang gesuchten Vornamen des Nationalrates gefunden hatte* [6, с. 58];

(фон Швенді) «*Du hast eben auch nie etwas von Politik verstanden, lieber Lucius*», *entgegnete von Schwendi* [6, с. 63];

(фон Швенді) «*Du wirst Gastmann in Ruhe lassen, Lützchen, ich nehme dich beim Wort*» [6, с. 69];

(фон Швенді) «*Millionen stehen auf dem Spiel, Dokterchen, Millionen!*» [6, с. 70].

Зміна іміджу, пов'язана з переходом до іншої моделі інтерперсональних стосунків, є можливою, «якщо вона пропонується комунікантом з «вищим» соціальним статусом або соціальною роллю» [2, с. 10]. Таку пропозицію може також висунути комунікант, що є старшим за віком (наприклад, пропозицію звертатися до нього на ім'я).

Виконання формами звертання емотивної функції полягає в тому, що завдяки цим формам мовець може «висловити своє емоційно-оцінне ставлення до адресата мовлення» [2, с. 11].

Серед мовних засобів, які зумовлюють емоційну конотацію форм звертання, виділяються лексичні (форми, виражені субстантивованими частинами мови; форми, виражені композитами, що включають елемент з емоційно-оцінним забарвленням; форми, виражені антропонімами з емоційно-оцінними конотаціями; емоційно забарвлені прикметники та дієприкметники, що є дескрипторами власне форм звертання) та морфологічні (суфікси суб'єктивної оцінки) [див. 2, с. 12–13].

Часто зазначені засоби виступають у комплексі. Наприклад:

«*Da bist du ja, mein Äffchen, mein Tierchen, mein kleines Höllenmonstrum*», *herzte der Jude den Zwerg mit singender Stimme, «Mein armer Minotaurus, mein geschändetes Heinzelmännchen, der du so oft in den blutroten Nächten von Stutthof weinend und winselnd in meinen Armen eingeschlafen bist, du einziger Gefährte meiner armen Judenseele!»* [6, с. 328];

«*Leb wohl, mein Ritter ohne Furcht und Tadel, mein Bärlach*», *sagte er, «Gulliver zieht weiter zu den Riesen und zu den Zwergen, in andere Länder, in andere Welten, immerfort, immerzu. ...»* [6, с. 332].

Не можна не погодитися з І. В. Корнійко, яка підкреслює: «Динамізм і постійна змінюваність є іманентною характеристикою звертання, а зміна парадигми його форм стає свого роду життєво необхідною умовою збереження здатності звертання виступати засобом реалізації зверненості мовлення» [2, с. 12].

Зазначені зміни викликані, з одного боку, змінами в соціальній структурі суспільства, з іншого – намаганням змінити соціальну свідомість.

Так, Н. І. Формановська та Х. Р. Соколова в 2-му виданні довідника «Речевой этикет. Русско-немецкие соответствия» (1992) відзначають, що, «на відміну від російського «Товарищ!», звертання *Genosse / Genossin!* вживається в німецькій мові обмежено: при зверненні один до одного членів комуністичних і робітничих партій [4, с. 7], тоді як у 1-му виданні цього ж довідника (1989), яке вийшло друком до возз'єднання Німеччини (1990) читаємо: «На відміну від російського «Товарищ!», звертання *Genosse / Genossin!* вживається в німецькій мові обмежено: при зверненні один до одного членів Соціалістичної єдиної партії Німеччини, а також службовців Народної національної армії та Народної поліції НДР» [5, с. 7]. Отже, перед нами випадок обмеження вживання певної форми звертання внаслідок суспільних змін.

І. В. Корнійко відзначає також спрощення парадигми форм звертання через зміну поняття «ввічливість» і його виразників. «Ця тенденція, – зауважує дослідниця, – стосується як лексичної реалізації звертання (відмова від вживання титулів), так і лексичного оточення форм звертання: кількісне зменшення й якісне спрощення дескрипторів форм звертання» [2, с. 12]. Відбуваються й зміни у використанні апелятивних займенників *du / ihr* та *Sie*.

Наслідком взаємодії мови та суспільства, як відзначає І. В. Корнійко, «стала фемінізація мови, зокрема, уникнення вживання засобів реалізації зверненості мовлення, які дискримінують жінку, тобто, позначення жінки антропонімом чоловічого роду» [2, с. 13]. (До речі, аналогічний процес

спостерігаємо й у сучасній українській мові.)

Висновки. Отже, звертання є цікавим мовним явищем, тісно пов'язаним із позалінгвістичною дійсністю. Цей зв'язок у сучасній німецькій мові, зокрема, обумовив спрощення парадигми форм звертання й обмеження вживання певних форм.

Перспективи подальших розвідок. Оскільки звертання є феноменом динамічним, на нашу думку, перспективним є подальше дослідження цієї динаміки, а також вивчення специфіки вживання звертання в різних типах дискурсу.

Література

1. Беженару Л. Обращения во французском языке / Л. Беженару // *Semne, limbaj, comunicare*. – 2014. – С. 49 – 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2014/941-1404301184.pdf>.

2. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Корнійко; Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 16 с.

3. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.

4. Формановская Н. И. Речевой этикет. Русско-немецкие соответствия : справочник / Н. И. Формановская, Х. Р. Соколова. – М. : Высш. шк., 1989. – 96 с.

5. Формановская Н. И. Речевой этикет. Русско-немецкие соответствия : справочник / Н. И. Формановская, Х. Р. Соколова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1992. – 95 с.

6. Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker. Der Verdacht / F. Dürrenmatt. – Wien : Wiener Verlag, 1953. – 333 S.

7. Remarque E. M. Der Weg zurück / E. M. Remarque [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mreadz.com/new/index.php?id=8971>.

8. http://bananan.org/d/die_arzte/manner_sind_schweine.

9. <http://startdeutsch.ru/poleznoe/razgovornik/249-obrashchenie-v-nemetskom-yazyke>.

Ледняк Ю.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ледняк Г.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.111.2Каш.08

СВОЄРІДНІСТЬ ТЕМПОРАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПОВІДАННЯ

М. Л. КАШНІЦ «ОДНОГО РАЗУ ОПІВДНІ, В СЕРЕДИНІ ЧЕРВНЯ»

Статтю присвячено аналізу засобів вираження часових відношень в оповіданні «Одного разу опівдні, в середині червня» відомої німецької письменниці М. Л. Кашніц. Розглянуто всі граматичні, лексичні та лексико-граматичні засоби вираження темпоральності, представлені в даному творі.

Показано, як обрані засоби пов'язані з особливостями сприйняття часу розповідачем та автором.

Ключові слова: час, категорія темпоральності, засоби вираження темпоральності, темпоральна організація оповідання.

Ледняк Ю.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ледняк А.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

**СВОЕОБРАЗИЕ ТЕМПОРАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РАССКАЗА
М. Л. КАШНИЦ «ОДНАЖДЫ В ПОЛДЕНЬ, В СЕРЕДИНЕ ИЮНЯ»**

Статья посвящена анализу средств выражения временных отношений в рассказе «Однажды в полдень, в середине июня» известной немецкой писательницы М. Л. Кашниц. Рассмотрены все грамматические, лексические и лексико-грамматические средства выражения темпоральности, представленные в данном произведении. Показано, как выбранные средства связаны с особенностями восприятия времени рассказчиком и автором.

Ключевые слова: время, категория темпоральности, средства выражения темпоральности, темпоральная организация рассказа.

Lednyak Y.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Lednyak H.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

**THE UNIQUENESS OF THE TEMPORAL ORGANIZATION OF SHORT
STORY BY M. L. KASCHNITZ "ONCE IN THE AFTERNOON,
IN MID-JUNE"**

This article is devoted to the means of expression of temporal relations in the story "Once in the afternoon, in mid-June" by famous german writer M. L. Kaschnitz. All grammatical, lexical and lexico-grammatical means of expression of temporality in this story are presented. It is shown how chosen means are connected with features of the temporal perception of the teller and author.

Key words: time, the category of temporality, the means of expression of temporality, temporal organization of the story.

Постановка проблеми. Темпоральність – це функціонально-семантична категорія, яка відбиває специфіку сприйняття часу людиною за допомогою різноманітних засобів, притаманних мові.

Як доводить С. С. Чапліна, темпоральність для зв'язного тексту «є текстоутворюючою категорією, тобто вона безпосередньо бере участь у формуванні базисних властивостей текстуальності

(цілісності, зв'язності, інформативності, прийнятності і т. ін.) [2, с. 6], що й визначає важливість вивчення темпоральної організації текстів різних видів, зокрема художніх творів.

Аналіз останніх досліджень. Темпоральну структуру художніх текстів досліджували Є. С. Агапова, Т. М. Голосова, Ю. А. Обелець, Н. І. Панасенко, Л. В. Татару та ін. Проте своєрідність темпоральної організації оповідань М. Л. Кашніц, зокрема твору «Одного разу опівдні, в середині червня» («Eines Mittags, Mitte Juni»), досліджено не було, що й обумовлює актуальність даної статті.

Метою пропонованої статті є аналіз темпоральної організації оповідання «Одного разу опівдні, в середині червня». Ця мета конкретизується в наступних завданнях: 1) дослідити мовні засоби вираження темпоральності в даному творі; 2) визначити зв'язок цих засобів з комунікативною метою та характером організації нарації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оповідання «Одного разу опівдні, в середині червня» побудоване як жива розповідь про таємничий випадок із життя однієї жінки – фрау Кашніц. Вона повертається додому з тривалої подорожі, й сусідка говорить їй, що одного дня приходила незнайомка, яка повідомила про смерть фрау Кашніц і, стверджуючи, що та була самотньою, вимагала ключі від її квартири. Після сперечань із сусідами незнайомка пішла. Коли фрау Кашніц довідалася, коли це було, вона пригадала, що саме тоді вона під час купання відчула себе самотньою й ледь не пішла з життя, але подумала про близьких, що її і врятувало.

У структурі твору можна виділити розповідь про реальні події, поєднану з коментарем розповідача, розповіддю про те, як вона уявляє собі певні події, її спогадами, і діалоги, зокрема уявні.

Основна часова форма розповіді – претерит, наприклад:

*«So weit **war** ich nun mit meiner Wiederherstellung der Szene, die Geschichte **war** noch nicht ganz zu Ende, aber bei dem letzten Satz **blieb** ich hängen, er **ging** mir im Kopf herum, und um ihn loszuwerden, **lief** ich durch die Wohnung und **steckte** bald im Westzimmer, bald im Ostzimmer den Kopf zum Fenster heraus»* [3, с. 11].

Передування дії іншій дії в розповідній частині зазвичай передається за допомогою плюсквамперфекта, наприклад:

*«Ich **fuhr** von der Bahn direkt nach Hause und klingelte bei der Dame, bei der ich meine Schlüssel **gelassen hatte**»* [3, с. 7].

Вживання презентних форм у даній частині оповідання пов'язане із вказівкою на дію, актуальну для розповідача на певний момент часу, типову поведінку та загальновідомі факти, а також для позначення дії, що почалася досить давно та триває на момент мовлення. Наприклад:

«Ich **muß** die Frau suchen, dachte ich, wer Zeitschriften **verkauft**, **ist** auf der Straße oder in den Hauseingängen, und warum **soll** sie nicht wieder in unserer Gegend sein?» [3, с. 11];

«Es **gibt** den Sturm und den Sog und die Haifische, es **gibt** Unfälle und Herzschräge, und wie viele Leute **gehen** freiwillig aus der Welt» [3, с. 10];

«Da wir schon lange in diesem großen Mietshause **leben**, **kennen** mich alle Einwohner recht gut» [3, с. 9].

Крім того, тут вжито й епічний презенс, за допомогою якого передаються події, що оживають у пам'яті наратора. До власне розповіді приєднуються й міркування героїні, при цьому епічний презенс поєднується із загальним. Наприклад:

«Ich **lege mich** auf den Rücken, das dicke Salzwasser **trägt** mich, ich **brauche** kein Glied zu rühren, **verschränke** die Arme unter dem Kopf. Die Häuser **sind** ganz klein, darüber **steigt** der Wald auf, noch darüber die Felsen, das Haupt der Circe, im Schmerz zurückgebogen und versteint. Armselige Zauberin, **denke** ich, Nichtskönnnerin, du **hast** den Odysseus nicht halten **können** mit all deinen Künsten, wer fort **will**, **geht** fort, auch wenn man ihm ewige Liebe **verspricht**, wer wandern **muß**, **wandert**, und wer sterben **muß**, **stirbt**» [3, с. 15] (вживання підкресленої нами в наведеному уривку перфектної форми дієслова обумовлено не просто тісним зв'язком названої даною формою дії із роздумами героїні, але й наголошенням на завершеності даної дії).

Включення коментаря героїні до власне розповіді призводить до вживання поряд із претеритальними презенсних і перфектних форм, наприклад:

«Es sind sogar einige darunter, mit denen wir schon ganze Nächte im Keller **gesessen** und uns auf den Boden **geworfen haben**, wenn in der Nähe die Bomben **fielen**» [3, с. 9] (*sind* – презенс, *gesessen und uns geworfen haben* – перфект, *fielen* – претерит; при цьому за допомогою претерита передані дії, що залишилися в минулому, відділеному від теперішнього).

Представлено також і плюсквамперфект в абсолютному значенні минулого часу, наприклад:

«Frau Hoesslin **hatte** mir die Post **nachgeschickt**, und ich **hatte mich** dafür von Zeit zu Zeit mit Ansichten der römischen Brunnen oder der Küste am Cap der Circe **bedankt**» [3, с. 9].

Дуже своєрідною в плані темпоральної організації є розповідь про те, як розповідач уявляла собі зустріч сусідів із незнайомкою. Розглянемо найбільш цікавий епізод:

«Mittag und Mitte Juni und heiß, die Frauen alle auf der Treppe, herausgerufen von der lauten, fremdländischen Stimme und Herr Frohwein, der Vertreter ist, gerade im Begriff wegzufahren und irgendwo

auf einem Treppenabsatz die Betrügerin, die sehr sicher auftritt und sich beinahe herausfordernd benimmt. Sie können es mir glauben, sagte sie, diese Frau Kaschnitz lebt nicht mehr, sie ist gestorben, so wahr ich hier stehe. Die Frauen schüttelten die Köpfe, und Herr Frohwein nimmt unwillkürlich den Hut ab. Alle sind betroffen, aber nicht ganz überzeugt» [3, с. 9].

Спочатку час передається за допомогою іменників, прислівника та дієприкметника II, тобто він ніби застигає. Потім з'являється дієслово *ist* (презенс), за допомогою якого передається факт, що є загальновідомим для персонажів, тобто про розвиток дії ще не йдеться. Далі героїня уявляє собі незнайомку, яка вже діє – *auftritt* та *sich benimmt* (епічний презенс).

Пряма мова (уявні слова незнайомки) включає презенсні та перфектні форми, взагалі характерні для прямої мови та діалогів, причому перфект у даному випадку передає завершену дію (у словах автора *sagte* – типовий для наратива претерит).

У наступному реченні претерит (*schüttelten*) змінюється презенсом (*nimmt ab, sind*): події, які розповідач віддалила від себе, знов у її уяві перетворюються на сучасність.

В оповіданні є й кон'юнктивні форми, які вживаються при передачі чужої мови та виступають додатковими засобами вираження темпоральних відношень, наприклад:

*«Sie meinte, die Fremde **habe** eine Zeitschrift in der Hand **gehabt**, vielleicht **habe** sie in anderen Häusern diese Zeitschrift zum Abonnieren **abgeboden**, aber an den Titel der Zeitschrift **erinnere** sie **sich** nicht» [3, с. 7 – 8].*

Використовуються також іменні форми дієслова – Partizip I і II та інфінітив I, наприклад:

*«Aber es ist doch diese geheimnisvolle Flötenstimme, dieser Ruf des Lebens, der mich übers Wasser reißt und über dem Wasser hält, **keuchend, hustend, spuckend**, auf dem Rücken **liegend** und **ausruhend** und nun schon die ersten Armbewegungen dem Ufer zu» [3, с. 17];*

*«Ich tat das nicht etwa im Stehen über meine halb **ausgepackten** Koffer gebeugt» [3, с. 14];*

*«**Trinken, ertrinken**, und das Wasser schäumt schon und braust schon, grauweiß, grünweiße Wirbel und drückt auf die Brust» [3, с. 16].*

В аналізованому оповіданні використано такі темпоральні сурядні сполучники та релятиви, як *und* (одночасність і послідовність подій), *dann* (послідовність) та *daraufhin* (послідовність). Наприклад:

«Weil, sagt die Fremde, und wirft das Haar zurück, die Frau Kaschnitz ganz allein gestanden ist, weil sie niemanden gehabt hat auf der Welt» [3, с. 10];

«Ich ging also nicht aufs Revier, sondern nach Hause, **und zu Hause kam mir dann** ein Gedanke, **und** ich nahm mein Notizbuch vor, das eigentlich ein Kalender, aber einer mit viel Platz zum Schreiben neben jedem Datum ist» [3, с. 13];

«Nein, es ist nicht geschehen, der Herr Teichmann hat nur zu seiner Frau ganz leise etwas von der Polizei geredet, **und daraufhin**, oder gar nicht **daraufhin**, hat die Fremde ihre Zeitschrift in eine Mappe gesteckt **und** hat sich, aber keineswegs fluchtartig, entfernt» [3, с. 11].

Und може поєднуватися і з *dann*, і з *daraufhin*.

Із підрядних темпоральних сполучників в оповіданні вжиті *als*, *wenn*, *ehe*, *während*, *nachdem* та *bis* (по 1 разу кожен), наприклад:

«**Ehe** ich heimging, machte ich mich noch auf den Weg zum Polizeirevier, aber das war inzwischen verlegt worden, und ich war plötzlich sehr müde und hatte keine Lust mehr, weiterzugehen» [3, с. 12];

«Ich setzte mich vielmehr an meinen Schreibtisch, **nachdem** ich die Vorhänge zugezogen hatte, und zündete die Stehlampe an, alles ganz feierlich, als sollte ich weiß Gott was für eine Entdeckung machen» [3, с. 14].

Що стосується прислівників із часовим значенням, в аналізованому творі відзначаємо:

а) прислівники, що уточнюють час дії: *jetzt*, *gleich*, *nun*, *damals*, *gestern*, *bald*. Наприклад:

«Es war **jetzt** fünf Uhr, und eigentlich hätte ich mir gern einen Tee gemacht» [3, с. 8 – 9] (в даному прикладі вжито з претеритом, в аналізованому творі вживається також із презенсом);

«Es kommen so viele, sagte sie, auch junge Männer, **gestern** hat einer vor der Tür gestanden und nichts gesagt als: Christus ist da» [3, с. 8];

б) прислівники, які уточнюють співвідношення між діями: *sofort*, *früher*. Наприклад:

«Die Dinge begrüßen einen anders als die Menschen; was sie von einem fordern, ist bestenfalls Abstauben, dafür aber überschütten sie einen **sofort** mit Erinnerungen aller Art» [3, с. 8];

«Aber niemand hatte sie gesehen, auch **früher** nicht <...>» [3, с. 12];

в) прислівники виміру часу: *lange*, *langsam*, *fluchtartig*. Наприклад:

«Ganz **langsam**, wie eine beleidigte Königin, ist sie die Treppe hinuntergegangen und hat niemanden mehr begrüßt» [3, с. 11];

г) прислівники кратності дії: *einmal*, *immer*, *wieder*, *oft*, *nie*. Наприклад:

«Besuch ist gekommen, fast jeden Tag, Freunde und Verwandte,

und wie oft hat das Telefon geklingelt, und der Briefkasten war immer voll bis oben hin» [3, с. 10];

«Und warum gerade Sie, fängt Frau Teichmann wieder an» [3, с. 10].

В оповіданні «Одного разу опівдні, в середині червня» вжито значну кількість іменних показників часу. Одне з таких сполучень навіть стало заголовком твору – «*Eines Mittags, Mitte Juni*».

Із іменників з темпоральним значенням (уживаються як без прийменників, так і з прийменниками) слід відзначити наступні: *der Augenblick, das Datum, das Ende, der Freitag, der Juni, der Kalender, der Mittag, die Mitte, der Monat, der Montag, der Tag, der Samstag, der Sonnabend, der Sonntag, die Sekunde, die Uhr, die Zeit, die Zukunft*. Наприклад:

«Das Datum des Tages, an dem die Fremde ins Haus gekommen war, stand nicht fest. <...> Eines Mittags, Mitte Juni, das hatten sie alle gesagt, und da fiel der Freitag weg, weil die Frau Hoesslin da im Taunus war, und der Samstag, weil am Samstag der Herr Frohwein nicht wegfuhr, und am Sonntag werden keine Zeitschriften verkauft» [3, с. 13].

У тексті дані іменники нерідко поєднуються з числівниками, позначаючи точний час, наприклад:

«Freitag, der dreizehnte, Sonnabend, der vierzehnte, Sonntag, der fünfzehnte Juni» [3, с. 13];

«Das war um zwölf Uhr zwanzig, da hatte daheim die fremde Frau unser Haus schon verlassen, warum eigentlich, doch nicht aus Furcht vor der Polizei?» [3, с. 17];

«Frau Hoesslin fror und gähnte, es war jetzt beinahe elf Uhr» [3, с. 18].

В оповіданні представлені й деякі прикметники з часовим значенням: *kurz, lang, letzt*. Наприклад:

«Es wurde nun auch bald dunkel, die Tage waren schon kürzer, die Nächte länger, worüber auch die heißeste Sonne nicht hinwegtäuschen kann» [3, с. 12];

«<...> bei dem letzten Satz blieb ich hängen <...>» [3, с. 11].

В аналізованому творі є також непрямі показники темпоральності. Так, наприклад, згадування про час, «*wenn in der Nähe die Bomben fielen*» [3, с. 9] / «коли поблизу падали бомби», дозволяє зрозуміти, що разом зі своїми сусідами розповідач пережила Другу світову війну.

Слід відзначити, що значна кількість лексичних показників темпоральності є календарними засобами вираження часу: для розповідача важливо розділити час на певні відрізки та виділити переламний момент – «*eines Mittags, Mitte Juni*».

Висновки. Отже, як бачимо, в оповіданні М. Л. Кашніц «Одного разу опівдні, в середині червні» використано значну кількість різноманітних засобів вираження темпоральності – і граматичних, і лексичних, і лексико-граматичних, що дозволяє передати найдрібніші нюанси сприйняття часу розповідачем та автором, виділити найголовніше.

Перспективи подальших розвідок. Перспективу дослідження ми бачимо в аналізі темпоральної організації як інших наративних творів М. Л. Кашніц, так і творів інших авторів, що пишуть німецькою мовою, адже це дасть можливість отримати більш глибоке та повне уявлення про систему мовних засобів вираження часових відношень у німецькомовній художній нарації.

Література

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беяева, Л. А. Бирюлин и др.; отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.

2. Чаплина С. С. Текстобразующая функция категории темпоральности в немецком языке (на материале кратких газетных сообщений) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. С. Чаплина; Белгородский государственный университет. – Белгород, 2010. – 26 с.

3. Kaschnitz M. L. Eines Mittags, Mitte Juni / M. L. Kaschnitz // Kaschnitz M. L. Eines Mittags, Mitte Juni. Erzählungen. – Düsseldorf: Claassen Verlag GmbH, 1983. – S. 7–18.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Колесов В.

– доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка Санкт-Петербургского государственного университета (Россия)

УДК 811.161.1'373.4

КОНЦЕПТ *МЫШЛЕНИЕ* В ПОЛЕ РУССКОГО СОЗНАНИЯ

В статье представлено описание концептов «мышление», «ощущение», «представление». При этом строго определяются основание (отвечает на вопрос ЧТО?), условие (отвечает на вопрос КАК?), причина (отвечает на вопрос ПОЧЕМУ?) и цель (отвечает на вопрос ЗАЧЕМ?). Руководствуясь этими вопросами, из контекстных предикатов выделяются составы Причинности как совокупности основания, условия, причины и цели, которые, в конечном счете, позволяют строить семантические константы, вскрывающие неявный концептуальный смысл привлеченных к анализу текстов.

Ключевые слова: концептология, концепт, контекстный предикат, денотат, семантическая константа.

Колесов В.

– доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Санкт-Петербурзького державного університету (Росія)

КОНЦЕПТ *МИСЛЕННЯ* В ПОЛІ РОСІЙСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

У статті схарактеризовано концепти «мислення», «відчуття», «уявлення». Усталеними є поняття підвалина (відповідає на питання ЩО?), умова (відповідає на питання ЯК?), причина (відповідає на питання ЧОМУ?) і мета (відповідає на питання НАВІЩО?). З огляду на це, з контекстних предикатів виокремлюємо зміст Причинності як сукупності підвалини, умови, причини й мети, який урешті-решт уможливорює моделювання семантичних констант, що розкривають неявний концептуальний сенс залучених до аналізу текстів.

Ключові слова: концептологія, концепт, контекстний предикат, денотат, семантична константа.

Koliesov V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Russian Language Department, St.-Petersburg State University (Russia)

THE CONCEPT *THINKING* IN THE FIELD OF RUSSIAN CONSCIOUSNESS

The article focuses on the description of the concepts *thinking*, *sensation*, *recept*. The author distinguishes between the basis (which gives an answer to the question WHAT?), condition (which gives an answer to the question HOW?), the cause (which answers the question WHY?) and the objective (which answers the question WHAT FOR?). On the basis of these questions, contextual predicates help to understand the essence of Causation which leads to the formation of semantic constants, making the implied conceptual sense of the texts under analysis explicit.

Key words: *concept studies, concept, contextual predicate, denotatum, semantic constants.*

*Причинная связь есть откровение в бытии –
другого бытия (глубинного).*

П. А. Флоренский

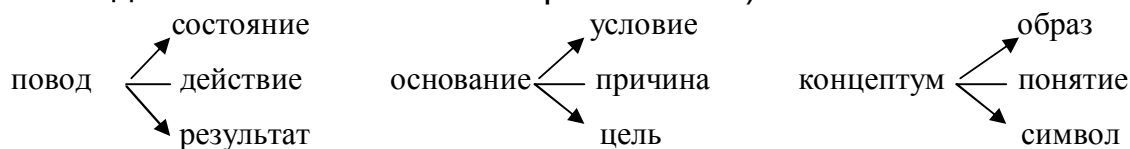
Постановка проблемы. Начнем с некоторых общих понятий концептологии – учения о концептах.

Лингвистический концепт и логическое понятие представляют собой одну и ту же содержательную единицу *сознания* (conceptus), но разной интенсивности. Это вызывается синкретизмом проявлений когнитивистики, но по той же причине переводчики часто смешивают термины *концепт* и *понятие*, работая с иностранным текстом. Аналитизм научного метода требует разложения целого на составные части, и тогда *понятие* предстает только одной частью *концепта*. В процессе *познания* концепт расширяется за счет прибавления новых форм – реально он всего лишь *понимание*.

Определяя понятие как *идею* через её противоположности к *вещи* и к *знаку*, выходим на синергичную связь трех (в составах семантического треугольника), представляющую собой замкнутую *неизменную* систему, которая изучается на синхронном уровне. Чтобы придать этой системе движение, необходимо добавить еще один компонент, и тогда на плоскости образуется концептуальный квадрат, согласно постулату С. Н. Булгакова: «Четверица та же троица, только в движении». Это структура с четырьмя составами – конструктивными *образом, понятием, символом* и ментальным «зерном первосмысла» – *концептумом* (conceptum 'зерно'). Теперь понятие окончательно сузило свое содержание до своего современного реального состава. Это зона действий диахронической лингвистики, включившей в изучение константу времени (ср. *хронотол*). По суждениям некоторых философов, такая константа отражает цельность и законченность объекта.

Перед нами не игра словами, а реальная картина взаимных отношений в *относительной* связи концепта и понятия. Всё зависит от точки зрения, от перспективы исследования, от его конкретной цели. В частности, большое значение имеет категория *причинности*, восходящая к теории «четырёх причин» Аристотеля. Это зависимость *условия, причины и цели* от своего *основания* («Во всем есть своё основание», – гласит Закон достаточного основания Г. Лейбница). Причинность направляет действие понятий и «частных» причин. Как и всякая помысленная категория, Причинность может представлять метонимически в различных

формах, выраженных разными словами, ср. развертку «четырех причин» в виде *семантической константы* (смысловой постоянной последовательности членов Причинности):

Сведём разноименность признаков Причинности в сводную таблицу:

1	2	3
<i>Повод</i>	<i>основание</i>	<i>концептум</i>
<i>Состояние</i>	- <i>условие</i>	- <i>образ</i>
<i>Действие</i>	- <i>причина</i>	- <i>понятие</i>
<i>Результат</i>	- <i>цель</i>	- <i>символ</i>

Все три, горизонтально связанные, имени обозначают ментально *одно и то же* – с позиции синтезирующего «зерна» концептума как *основания*, но взятое в разной проекции тернарного состава причинности. Здесь Причинность **1** отражает *реальные* отношения в их *онтологии* (это *события*) – как таковые совместно это единство Следствия; Причинность **2** выражает *логические* связи в их *гносеологии* (это *факты*), т. е. собственно Причинность; **3** – указывает *лингвистические* отношения в их *герменевтическом* статусе (это *язык*) – в проявлении содержательных форм концепта. Аналитически представленные соотношения определяются установками различных познавательных подходов, а именно «состояние – условие – образ» находятся в центре внимания реалистов с их установкой на *сознание*, «действие – причина – понятие» интересуют прежде всего номиналистов, нацеленных на *познание*, а «результат – цель – символ» являются предметом преимущественно концептуалистов, которые захвачены идеей *знания*.

Цель статьи. Основываясь на этих положениях, представим описание концептов, заявленных в заглавии статьи. При этом будем строго выделять *основание* (отвечает на вопрос ЧТО?), *условие* (отвечает на вопрос КАК?), *причину* (отвечает на вопрос ПОЧЕМУ?) и *цель* (отвечает на вопрос ЗАЧЕМ?). Руководствуясь этими вопросами, мы и будем выделять из контекстных предикатов составы Причинности как совокупности основания, условия, причины и цели. В конечном счете, составы Причинности позволят нам строить *семантические константы*, вскрывающие неявный концептуальный смысл привлеченных к анализу текстов.

Изложение основного материала.

Мышление

Мышление происходит из воспоминаний чрез слова.

Владимир Соловьев

Мышление – общеславянское отпричастное образование от *мыслити* из *мысль*; древнерусские значения ‘желание, стремление к чему-л.’ (XI в.), ‘помышление, мысль’ (XVII в.).

Признаки десигнатов малочисленны и почти все относятся к ряду интенсивных, т. е. вторичных по происхождению: бессознательное, европейское, истинное, логическое, общественное, продолжительное, русское, собственное, средневековое, упорное, человеческое; к числу глубинных можно отнести только великое, чистое.

Предикатные признаки в цельном виде представлены в цитатах:

Мышление и воление какого бы то ни было существа суть не иное что, как это самое существо в деятельном состоянии (Хомяков). – Мышление не исчерпывает всей полноты духовной человеческой жизни, так точно, как совершенство мышления еще не обозначает всех совершенств человеческого духа (Юркевич). – Вне общественного мышления не может быть никакого мышления... Наша многовековая историческая жизнь была жизнью только факта и бессознательного мышления (Шелгунов). – Масса людей, не имея ни времени, ни склонности, ни способности к продолжительному упорному мышлению, одарена, так сказать, отражательной силою по отношению к действию самых логических, самых красноречивых убеждений. Хоть кол на голове теши, она все-таки будет держаться своего, извека ей переданного привычного и действием общественной среды ей усвоенного (Данилевский). – Русское мышление всегда было слишком монистично. Слишком поглощено единым и враждебно множественности, закрыто для конкретного многообразия (Бердяев). – Привычка к логическому мышлению убивает фантазию (Шестов). – Мышление оперирует суждениями и понятиями, представляющими собою как бы сгустки мысли, оседающие ее кристаллы, которые потом подставляются на месте целостной, сверхлогической жизни (С. Булгаков). – Мышление консервативно и упорствует всеми силами на уже принятом им: настойчивость в своих ошибках – основной двигатель развития научных воззрений (Флоренский). –

«Чистое» (голое) мышление – духовно индифферентно и мертво в делах созерцания и сердца. Оказалось, что оно представляет из себя величайшую опасность для человеческого рода, – орган лжи и мнимых доказательств. ... В науке власть и

контроль принадлежат теоретическому мышлению. Это несомненно приводит к познавательным успехам. Однако такой «научный прогресс» остается духовно-безразличным и мертвенным (И. Ильин). – Есть общий закон, настоящая основа всякого истинного мышления – это открытие общего закона, (что) по преимуществу требует ума сильного в нахождении сходств в равнообразии. Нужна известная сила для извлечения выводов из общего закона, но для открытия самого закона требуется, безусловно, великое природное дарование (Ламанский).

Наше мышление орудует не «чистыми» понятиями и представлениями, а понятиями-словами и представлениями-словами... Я и раньше держался того взгляда, что сама логика человеческого мышления создавалась и совершенствовалась в процессе эволюции и что первоначальное мышление – алогично (Овсяннико-Куликовский). – Этот концепт есть попросту то, что мы называем единством противоположностей. Ведь у философа утверждается мыслительный акт, предмет этого акта и их тождество. Вот этот концепт, вероятно, и введен для того, чтобы конкретно обозначить единство мышления с его предметом (Лосев). – Мышление есть как раз та способность, которая позволяет видеть наши вещи непосредственно через призму всеобщности (Ильенков). – Категориально организованное мышление, образно говоря, лежит на «подушке» подсознательного, структурированного архетипически, и связано с трансцендентным символически (Бурлака). – Русское мышление свободно в самих исходных постулатах. Точнее, их просто не существует, и русский выбирает оные по собственному произволу. Зато, раз выбрав, удивительно неспособен к какому-нибудь соотносению с реальностью и с головой увязает в болоте тягуче-абстрактных размышлений. Русское мышление сильно в чисто интуитивной сфере (Галковский). – Мыслящий человек есть мера всему. Он есть огромное планетное явление (В. Вернадский). – Это особая форма мышления. Русские проскальзывают мимо обычного разделяющего мышления и углубляются в собственно русское мышление, т. е. погружаются в очарованность всеобщего, глобального, грозного, напряженного, поражающего молнией пространства (Дугин). – Мышление – процесс, замкнутый в себе самом, он может и не перейти вовне, в мир, оставаясь бесплодным и неведомым для людей (Горький – слова С. Морозова). Так что мышление – как наркоз при операции Жизни (Гачев). – Русский тип мышления, соединяющий крестьянский здравый смысл с космическим чувством. Как сказал поэт о русском уме, «он трезво судит о земле, в мистической купаясь мгле» (Кара-Мурза).

МНЕНИЕ КОГНИТИВИСТА: Мышление – невидимое, неосязаемое явление, принадлежащее внутреннему миру человека, и поэтому всё, что с ним связано, представляется в языке с известной долей вымысла, гипотетичности, фантазии. Можно говорить о том, что обыденная понятийная система, отражающая интеллектуальный мир человека, образна. Явления внутреннего, интеллектуального мира человека осмысливаются в образах иного мира – внешнего, видимого, который за счет своей конкретности, определенности поддается непосредственному наблюдению и прямому описанию (Л. Никитина).

Ср. в западных источниках: Понятие мышления, то есть сосредоточенного в себе бытия (Мерло-Понти). – Каждое представление есть обобщение, а оно принадлежит мышлению. Обобщить нечто – значит мыслить его (Гегель). – Мышление придерживается всегда само себя, является единственным, что существует само для себя и состоит в этой встрече с самим собой... Мышление – отнюдь не дар, а необычайно трудное завоевание. Непрочное и недолговечное (Ортега-и-Гассет). – Мышление есть представление, устанавливающее отношение к представляемому (*idea* как *perceptio*) (Хайдеггер). – Мышление человека есть *ощущающее* мышление ... Человеческое мышление, погруженное в телесную чувственность, получает доступ к реальности только в чувствах и через них (Вальверде). – *Отвлеченное от ощущения понимание называется мышлением*. Мышление навсегда внесло в человеческое бодрствование раскол. Оно изначально дало оценку рассудку как высшим душевным силам, а чувственности – как низшим ... Что бы там ни было, мышление господствует лишь в «царстве мысли» (Шпенглер).

Сужение контекстов дает возможность представить схему денотатов – объемов понятия (предметных значений) в составе концепта:

1) ЧТО? Сосредоточенность в себе, придерживается себя самого, процесс, замкнутый в себе самом, невидимое, неосязаемое явление внутренней жизни человека, сосредоточенное в себе бытие.

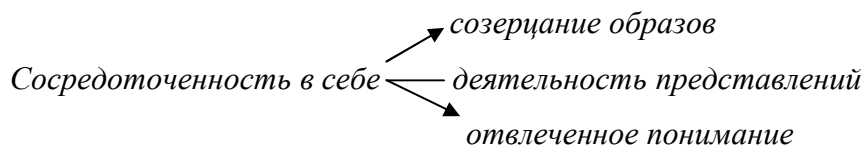
2) КАК? Созерцание образов, *ощущающее* мышление – через чувства, монистично, закрыто для многообразия, враждебно множественности, духовно индифферентно и мертво в делах созерцания и сердца.

3) ПОЧЕМУ? Деятельность представлений, умственная деятельность человека, осмысление умственных образов в понятия, воспоминания через слово, оперирует суждениями и понятиями – сгустки мысли, настойчивость в своих ошибках, открытия общего

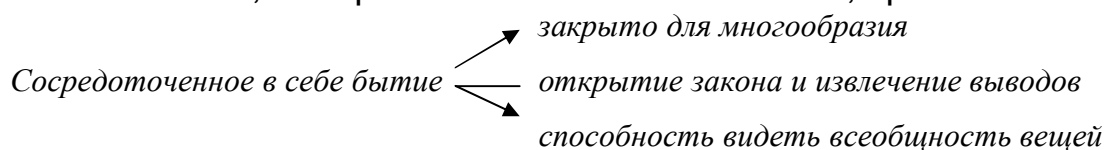
закона и извлечение выводов, орудует понятиями-словами и представлениями-словами, обобщение представлений, представление, относящееся к представляемому.

4) ЗАЧЕМ? Отвлеченное от ощущений понимание, способность видеть вещи сквозь призму всеобщности, единство противоположностей: единство предмета с мышлением в мыслительном акте, «наркоз при операции Жизни».

Все выявленные метафоры можно представить в обобщающей семантической константе:

Читается: Мышление – это *сосредоточенность в себе, которая дает созерцание образов с образованием (общих) представлений ради отвлеченного от ощущений понимания*. Это определение представляет субъективное действие личности с последовательной сменой психологических и логических операций сознания. В сущности, любое определение, построенное на выявленных основаниях, будет опираться на психологические действия сознания, но в различных оттенках смысла, ср.:

Читается: Мышление – это *сосредоточенное в себе бытие, закрытое для многообразия, служит для открытия общего закона и извлечения выводов ради способности видеть вещи сквозь призму всеобщности*. Включение в основание «бытия» переводит высказывание в план объективности, но также окутанной в облако субъективного.

Дальнейшие действия обычны для конструирования понятий, причем самыми распространенными оказываются конструктивные понятия, связанные с причиной и с интенсивными признаками: *бессознательная* деятельность представлений, *продолжительная* умственная деятельность, *логическое* представление и т. д. в любом наборе признаков.

В мышлении первостепенное значение имеют ощущение и представление. Рассмотрим эти концепты.

Ощущение – допонятийно общее чувство восприятия мира, сродни наитию и интуиции; воспринимается всей совокупностью органов чувств, подразумевая психологические переживания от такого восприятия.

Церковнославянское по происхождению слово в значении 'осознание' (XIII в.) калька с греч. *συναίσθησις* 'взаимное чувство, ощущение' от *чути* (рус. форма *очутиться*).

Десигнатные признаки редки и трудно определяются по типам, что вообще характерно для церковнославянской лексики, ср.:

болезненное, неизъяснимое, новое, приятное, радостное, сильнейшее, сильное, смутное, счастливое, томительно-грустное.

Предикаты также редки из-за редкости текстов:

Из ощущений физической боли и физического удовольствия выводятся все человеческие страсти, чувства и поступки (Писарев). – Животные и примитивные люди... сносились с окружающим миром только при помощи тех впечатлений, которые они получали от каждого отдельного раздражения в виде всевозможных ощущений зрительных, звуковых, температурных (И. Павлов). – Как ощущение, так и понятие суть ничто в самих себе: то и другое выражает собою лишь известное отношение между субъектом ощущающим, познающим и тем, что он познает и ощущает. Вне этого и ощущение, и понятие теряют всякое значение. ... Истинным содержанием мысли не могут быть ощущения, которые сами суть только отношения... С одной стороны, ощущения и понятия наши слишком общи, а потому не выражают индивидуальности предмета... С другой стороны, ощущения наши не выражают познаваемого, потому что они слишком индивидуальны. По своему частному и случайному характеру мои ощущения выражают не сущность предмета вообще, а только его отношение ко мне в данный момент (Е. Трубецкой). – Раздражение – знание себя только как иного. Ощущение – знание себя как себя (Лосев). – Ощущением называется тот простейший психический процесс, который возникает в результате воздействия на органы чувств предметов или явлений материального мира и заключается в отражении отдельных свойств этих предметов или явлений (Теплов). – Русский человек любит не смыслы, но ощущения (Известия 2008.37).

Ср.: В́дение – это *мысль, подчиненная определенному полю*, и именно это и называют *ощущением*. ... Чистое ощущение – это переживание неразличимого, мгновенного и точечного «удара» (Мерло-Понти). – В качестве родового термина, который охватывал бы и акт идеального видения, и акт воображения, я использую слово *ощущение* (Коллингвуд). – Кто опирается на ощущение – тот подразумевает интуицию... В ощущениях нет ничего реального, это концептуальный прием (Кроче). – Осознание космического такта мы называем *чувствованием*, осознание микрокосмических напряжений – *ощущением* (Шпенглер).

Выделенные на основе предикатов денотатные признаки можно представить следующим образом:

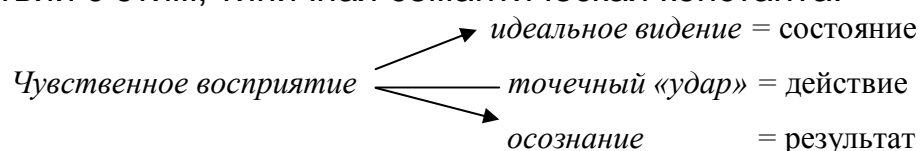
1) ЧТО? Общее чувство восприятия, сродни наитию, интуиции или чутью, чувствование вне разума.

2) КАК? Идеальное видение в акте напряжений, не выражает познаваемого, внешние впечатления (зрительные, звуковые и т. п.).

3) ПОЧЕМУ? Точечный «удар», соотношение между субъектом и объектом, простейшее психическое воздействие объекта, отношение предмета ко мне, мысль, подчиненная определенному полю, концептуальный приём.

4) ЗАЧЕМ? Осознание микрокосмических напряжений, нечто в себе самом, знание себя как себя.

В соответствии с этим, типичная семантическая константа:

Читается: Ощущение – это чувственное восприятие, которое в идеальном видении точечным ударом дает осознание микрокосмических напряжений.

Представление – способность целостного обобщения знаний об окружающем мире, является свойством человеческого сознания и связана с мыслительными (воображение) и зрительными (*видеть*, *изобразить*) процессами.

Старославянская калька с греч. *παράθεσις* ‘сопоставление. сравнение’; старорусское значение ‘выявление, обнаружение’ (XVI в.).

Десигнатные признаки представлены слабо: *драматическое, зрительное, пустое, слуховое, чужое*.

Предикаты: Если бы мир определялся исключительно формами нашего познания, если бы он был только нашим представлением, то в нем все было бы ясно и понятно (Вл. Соловьев). – Для ясности мы можем различить резко выдающиеся формы нашего познания: представление, понятие и идею... в представлении мы признаем существенным то, что значительно для воззрения... Словом, разум полагается действительным и действительность разумною. В представлении мы еще не выступаем из психических ограничений в область опыта; в понятии мы движемся строго и определенно в области опыта; в идее мы выступаем за пределы опыта... В представлении мышление и бытие встречаются как бы случайно; представление обозначает самое крайнее несовпадение мысли и предмет (Юркевич). – В организации мира впечатлений деятельность мысли

определяется законом сходства, в организации мира представлений она осуществляется по закону тождества (Несмелов). – Под представлением я буду понимать способ бытия реальности, главным условием осуществимости которой является разделение единой реальности на представляемое (объект) и представляющего (субъект) (Павленко). – Абстракции рассудка или же их совокупность, обозначенная определенным образом, и есть представление. Среда представлений, которые разом ограничивают и объединяют рассудок с чувственностью, это уже обобщение. Представление лежит в сфере абстракций, оно достаточно далеко от ощущений и довольно близко к познанию существенного, которое есть не что иное, как невидимый глазу смысловой образ вещи, ее внутренняя форма, образующая энергия (Бурлака).

Ср.: Наше представление о вещах – дерзновенная и безмерная сила... Людей... мучают не самые вещи, а представления, которые они создали себе о них (Монтень). – Представление и память обозначают одну и ту же вещь, которая лишь в зависимости от различного ее рассмотрения имеет разные названия (Гоббс). – У человека обширнее всего сфера смутных представлений (Кант). – Каждое представление есть обобщение, а оно принадлежит мышлению (Гегель). – Правильным мы называем представление, которое направлено на свой предмет ... Представление есть *coagitatio* (собираение вместе) (Хайдеггер).

Общие денотатные признаки (предметное значение):

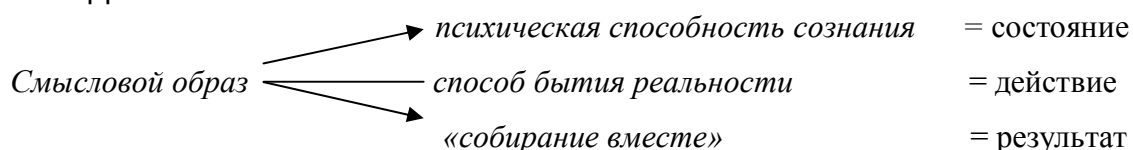
1) ЧТО? Целостный образ как результат обобщения знания есть обобщение, смысловой образ вещи, её внутренняя форма, образующая энергия, безмерная сила.

2) КАК? Способность сознания, психический ограничитель опыта, эквивалент памяти, среда, ограничивающая рассудок и чувство.

3) ПОЧЕМУ? Способ бытия реальности с разделением ее на субъект и объект, делящая сила, существенно значительное, близко к познанию существенного, абстракции рассудка.

4) ЗАЧЕМ? Собираение вместе, самое крайнее несовпадение мысли и предмета, мысль, осуществленная по законам тождества.

Собирательно общая семантическая доминанта предстает в таком виде:

Читается: Представление – это *смысловой образ психической способности сознания с разграничением субъекта и объекта в целях их «собираения вместе».*

Выводы. Сводя воедино все семантические константы, получаем в выводе результат: Мышление как род объединяет в себе обе формы восприятия, Ощущение как условие и Представление как причину, добавляя к ним в качестве конечной цели – Понимание. Соотношение между Ощущением и Представлением ожидаемо: это чувственное восприятие, с одной стороны, и смысловой образ – с другой. Некоторое совпадение с интуитивно ожидаемым результатом – гарантия того, что метафорические описания наших авторов отражают действительное положение дел. Особо следует заметить, что подавляющее большинство десигнатных признаков (словесных значений) сосредоточено вокруг зоны причинности, то есть действия – именно там они и возникают, постепенно распространяясь «по окрестностям». Например, интенсивные признаки *бессознательное* или *собственное* могут уже относиться и к условию=состоянию *созерцание*.

Перспективы дальнейших исследований. Очерк, посвященный концепту *Мышление*, представляет собой главу из большого исследования, описывающего более 60 русских концептов.

В послесловии к Словарю русской ментальности (СПб, «Златоуст», 2014) я предложил каждому образованному и думающему читателю углубить своё понимание русских концептов и дал приблизительный алгоритм для такого рода интеллектуальной работы. Насколько мне известно, даже дипломированные коллеги уклонились от подобных упражнений ума, посчитав их пустым препровождением времени. Возникло желание в большом исследовании показать эвристическую силу предложенной методики и представить образцы анализа, который был собран мною в большой по объему подборке авторитетных (и не очень) текстов. В своей совокупности они весьма точно, в *образных* и *символических* контекстах, представляют реальную картину русской ментальности – с точки зрения, преимущественно русского, сознания, *изнутри*, в *бессознательном использовании коренных русских концептумов* – первосмыслов. Удивительно, как на этом фоне звучат замечания западных авторов – в отличие от русских, все они носят чисто *понятийный* характер, обдуманно рациональны и прагматичны. Аналогичная работа с текстами, написанными на родственных языках, например, на украинском, покажет общие и отличительные особенности национальной ментальности.

Основная цель описания – свести воедино уже готовые высказывания о тех представлениях и понятиях об основных концептах русского сознания, какие были присущи русским (преимущественно) людям в XX (в основном) веке. Здесь представлен опыт когнитивного анализа текста, своего рода «опрос свидетелей» – носителей русской ментальности. Предполагаемая работа – своеобразное практическое приложение к моим книгам «Язык и ментальность» (СПб, 2000), «Философия русского слова» (СПб, 2002), «Русская ментальность в языке и тексте» (СПб, 2007) и серии «Древняя Русь» (СПб, 2000–2011), собранной в книге «Древнерусская цивилизация» (М., 2014). Это своеобразная проверка тех результатов, которые я получил в указанных книгах – но с максимально *объективной* позиции со стороны личных свидетельств многочисленных авторитетных авторов.

Несколько слов о названии книги «Концептуальное поле русского сознания». Образно представление о «поле» выразил Гегель, который сказал: «Поле есть поле лишь постольку, поскольку оно дает урожай». Но можно сказать и проще: в моем представлении, *поле* отличается от двумерной *системы* – оно объемно и практически безгранично. *Поле там, где произрастают злаки*, т. е. где вызревают новые «зёрна» первосмыслов, которые я называю их собственным именем – *концептумы*. Это образование динамично и постоянно развивается, исторически оставаясь тем же самым. Это «то, в чем всё» – всеобщее *основание* коллективной мысли народа, его ментальность, характер и судьба.

В предложенных описаниях нет ничего субъективного, ибо они основаны на классических или образцовых текстах, с которых сняты десигнатные (S) и денотатные (D) признаки, последовательными редукциями доведенные до опустошенных абстрактных понятий; подобно буйкам на стремнине, они указывают семантические мели, на которых крепится национальная ментальность и возможна связь с концептами других типов ментальности – до последнего уровня в выражении концепта в построении актуального понятия (т. е. образного понятия) путем наложения десигната на денотат – это типично «славянское понятие», т. е. символ – аналитически образное понятие, *das Sinnbild* (например, *белый дом, желтый дом, торговый дом, казённый дом* и прочие *дома* отличаются друг от друга как понятия, будучи символами).

Таким образом, исследование фундировано текстами и авторским своеволием многочисленных авторов, которые, как это доказывает результат исследования, никогда и нигде не выходили за границы национальной ментальности в своем слове, хотя они и рассматривали концепты в различной проекции, в разной

идеологической схеме и с несводимых точек зрения; у каждого автора представлена какая-то часть Истины во внешней форме личной Правды. Сведение воедино выявленных точек зрения и представляет собой описание концептуального поля русского сознания. Из-за обилия текстов иногда я опускал некоторые длинные цитаты, включая, однако содержащиеся в них *предикатные* признаки; убедиться в этом можно, взглянув в тексты Словаря русской ментальности, откуда они в основном и заимствованы. Условные сокращения, принятые в Словаре, сохраняются и в данном исследовании, и нет необходимости указывать те издания, из которых тексты заимствуются. Это увеличило бы объем изложения неимоверно.

Текст изучается с самых разных сторон; разносторонний анализ свидетельствует о принципиальной важности Текста как предмета лингвистического изучения. Помимо всего прочего, аналитическая процедура последовательного дробления текста на составные элементы отражает национальный подход к изучению предмета: *от целого к частям*.

Выбор текстов в последовательности типов *семантической константы*, выражающей единство «четырех причин» Аристотеля («основание – условие – причина – цель») определяется содержанием текстов и логикой их развертывания – ничего субъективного в этом также нет. Совокупность причин и их следование определяются Основанием, которое прямым образом связано с первосмыслом концептума. Эта работа представляет *когнитивный анализ* ряда русских *концептов*. Когнитивная лингвистика от традиционной отличается тем, что лингвистическое (от лат. *lingua* 'язык') и логическое (от греч. *λόγος* 'слово, язык') сплетены воедино, подтверждая и объясняя друг друга. Например, *словесное* значение слова и *содержание* понятия совмещены в общем термине *десигнат*, *предметное* значение слова и *объем* понятия – в общем термине *денотат*. *Концепт* – это мыслимое содержание в единстве лингвистического и логического на психологической основе, в явном виде представленное своими содержательными формами: образом, понятием и символом совместно. Совместно они и создают русский культурный концепт как национальное представление, выраженное в одном слове. Русский язык богат такими единицами мышления, их объединяют в общую *концептосферу*, которая и есть реальное воплощение концептуального поля русского сознания.

Пименова М.

– доктор филологических наук, профессор кафедры
иностранных языков
Ленинградского государственного университета имени
А. С. Пушкина (Россия)

УДК 81'27

СЛОВАРЬ ОБРАЗОВ

В статье предлагается новый взгляд на методику исследования культурных значений и смыслов в словах современного русского языка. Алгоритм пошагового анализа продемонстрирован на разборе нескольких слов и учитывает следующие факторы: 1) формирование «микросмыслов» в частях слова; 2) визуализация образа, заложенного в частях слова на основе культурно-специфических значений; 3) логика смыслообразования и стереотипизация образов, содержащих сложные культурные смыслы.

Ключевые слова: культурные значения и смыслы; ментальность; образ; интерпретация; логика смыслообразования.

Пименова М.

– доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов
Ленінградського державного університету імені О. С. Пушкіна
(Росія)

СЛОВНИК ОБРАЗІВ

У статті представлено новий погляд на методику дослідження культурних значень і понять у словах сучасної російської мови. Алгоритм покрокового аналізу продемонстровано на розборі декількох слів, зокрема враховано такі фактори: 1) формування «мікрозначень» у частинах слова; 2) візуалізація образу, закладеного в частинах слова на основі культурно-специфічних значень; 3) логіка змістоутворення і стереотипізація образів, що містять складні культурні поняття.

Ключові слова: культурні значення й поняття, ментальність, образ, інтерпретація, логіка змістоутворення.

Pimenova M.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of Foreign
Languages Department, Pushkin Leningrad State University (Russia)

DISTIONARY OF IMAGES

The article introduces a new methodology of analysis of culturally specific meanings in different words of Russian language. The algorithm of analysis is demonstrated on the example of some words and is based on the following dimensions: 1) the formation of “micromeanings” in the parts of word; 2) image visualization, embedded in the parts of the words on the culturally specific meaning basis; 3) their combination into complex meanings; 3) logic of meaning formation and stereotyping of images containing complex cultural meanings.

Key words: culturally specific meanings, mentality, image, interpretation, logic of meaning formation.

Постановка проблемы. Обращение к теории ментальности позволяет внимательнее отнестись к вопросам внутренней формы

слов, которыми традиционно занимается этимология [6]. Обращение к первообразам с позиций их визуального восприятия даёт возможность понять концептуальный фундамент современной общественно-политической, педагогической, бытовой, эмотивной и ментальной лексики.

Многие слова, которыми мы пользуемся повседневно, показывают удивительное «лицо», когда мы начинаем раскрывать внутреннюю его суть: мы, отыскивая корень и первопризнак, положенный в основу именованного, видим совершенно неожиданный путь его развития в истории языка.

В русском языке давно замечена основная его черта – образность. Образы – это картины, скрытые в словах. А ментальность народа – это и есть совокупность всех образов, которые скрываются в категориях и формах родного языка.

Наслаивание на корень аффиксов приводит к отступанию в тень первичных смыслов. И когда, разбирая слово, «отшелушиваем» с него приставки и суффиксы, как с лука, мы вдруг лицезреем древние образы, связанные с исконной картиной мира русского народа.

Цель статьи: на примере слов современного русского языка (*независимость, самостоятельность, поддержка, опора, помощь, содействие*) продемонстрировать алгоритм их пошагового анализа с учетом следующих факторов: 1) формирование «микросмыслов» в частях слова; 2) визуализация образа, заложенного в частях слова на основе культурно-специфических значений; 3) логика словообразования и стереотипизация образов, содержащих сложные культурные смыслы.

Изложение основного материала.

Независимость: долгая дорога в дюнах.

Слово *независимость* чрезвычайно актуально в политических текстах современных СМИ. Независимость (independence) – это свобода. А *свобода* – ключевой концепт современной демократии.

Приставка *не-* указывает на отрицание базового смысла – *зависимость* «несвобода». Как понимается несвобода (т. е. зависимость, несамостоятельность) в русской ментальности сквозь призму забытого смысла, скрываемого в слове? Попытаемся открыть образ, заложенный в этом слове. Почему несвобода ассоциировалась с зависшим состоянием?

Появление слова *зависимость* относят к XVIII веку, ранее этого времени оно не отмечено в памятниках, дошедших до нас. Зависимость означает «состояние зависящего, нахождение под чьей-либо властью, в чьей-нибудь воле».

Одно из объяснений происхождения этого слова – калька из немецкого или французского языков: «Слово *зависеть* по своему морфологическому строю и по своим значениям представляется соотносительным с нем. *abhängen* и франц. *dépendre*. В глаголе *abhängen*, наряду с прямым конкретным значением «свисать, висеть в некотором расстоянии от чего-нибудь», также с XVIII в. развилось переносное отвлеченное «быть подчиненным чьей-нибудь воле, находиться в чьей-нибудь воле, власти, зависеть». На почве этого переносного значения в немецком языке выросла цепь производных слов: *abhängig* «зависящий, зависимый, подвластный», *unabhängig* «независимый», *die Abhängigkeit* «зависимость», *Unabhängigkeit* «независимость» [см.: 1, т. I, с. 13; т. II, с. 722–723]. Все эти слова находят себе соответствие в русских словах *зависимый, зависимость, независимый, независимость*» [3].

Нахождение в чьей-то зависимости, подвластность в русском языковом сознании виделась как нахождение позади кого-то (слово *зависимость* включает приставку *за-*) и состояние подвешенности (оставшаяся часть слова без приставки – *висимость*); ср. немецкое слово *die Abhängigkeit* «зависимость» (оно переводилось в русско-немецких словарях XVIII в. «зависительность»). Примечательно, что в «Немецко-латинском и русском лексиконе» 1731 г. слово *зависеть* используется в переводе примера на употребление глагола *stehen*: «*es steht ihm das Leben, Haab und Gut darauf, agitur de ejus capite, salute, fortunis omnibus, в том живом и имение его зависит, чрез то может живота и имения своего лишен быть*» [2, с. 602].

Зависимость – буквально «висеть за (кем-либо)», т. е. зависимость – это несвобода в своих передвижениях, своих действиях, неспособность идти своим путем – это образ ребенка, висящего за спиной у матери. Для женщин это удобный способ передвижения с ребёнком за спиной, когда свободны руки и ребёнок всегда рядом с матерью. Ментальность прочитывается в категориях языка. Первичный глагол *зависать* указывает на состояние подвешенности.

Позже он трансформировался в образ ребенка, несомого своими родителями на плечах. На плечах ребёнка носит обычно отец.

От глагола *зависать* произошел глагол *зависеть*, который имеет управление: *зависеть от*. Категория управления также указывает на несамостоятельность.

Другими слова, зависимость – это несамостоятельность, неспособность двигаться самому, подвешенность за спиной идущего. Вот такой образ в языке рисует ментальный образ слова *зависимость*.

Самостоятельность: когда мы можем управлять своей жизнью?

Второе слово, которое мы возьмём для анализа, – *самостоятельность*, к нему мы пришли через анализ существительного *независимость*. *Самостоятельность* и *независимость* – это синонимы.

Самостоятельность – это способность к независимым действиям, суждениям, обладание инициативой, решительность, а также независимость, свобода от внешних влияний, принуждений, от посторонней поддержки, помощи. Самостоятельный человек в посторонней помощи не нуждается.

С анализом этого слова справится любой учащийся средней школы. Слово включает в себя 2 корня: *сам* и *стоит*. Когда человек начинает стоять сам на своих ногах? К одному году. Вот именно тогда он и приобретает способность двигаться туда, куда ему хочется, идти без посторонней поддержки.

Образ слова *самостоятельность* – ребенок, вставший сам на свои ноги, делающий первые шаги в своей жизни.

Поддержка: опора, помощь и содействие.

Слово *поддержка* произошло от глагола *поддержать*, имеющего много значений: 1) а) Придерживать, не давая упасть. б) Служить чему-л. опорой, удерживать что-л. на весу. 2) а) Оказывать помощь, содействие в чем-л. б) Оказывать моральную поддержку, вселять уверенность, ободрять. 3) Выразить одобрение кому-л., чему-л., согласие с кем-л., чем-л., присоединиться к кому-л., чему-л. 4) а) Не давать прекратиться, нарушиться чему-л. б) Сохранять чью-л. жизнеспособность; подкреплять, усиливать. в) Содержать, сохранять в надлежащем виде, состоянии.

Поддержка: *держать* + приставка *под-*. Вот образ, скрытый в слове *поддержка*:

Поддержка – это когда маленького ребёнка держат под мышки, чтобы он мог вставать на ножки. При этом ребёнок обычно еще сам не ходит.

Опора.

Слово довольно древнее. Наблюдается многовариантное чередование корня: *-пор-*, *переть*, *пру*. В этом слове воплощен принцип синкретизма – слитности, нерасчленённости понятий, что было свойственно первоначальному восприятию первообраза.

Сейчас это слово имеет много значений: I. 1. Место, на которое можно встать, твердо опереться. 2. То, что поддерживает или удерживает что-л. В постоянном положении, на что опирается кто-л. Или что-л. II. 1. Часть сооружения, несущая на себе тяжесть

других частей и служащая основанием для них. 2. перен. Сила, на которую можно положиться. 3. Тот, кто оказывает поддержку или помощь [5].

Помощь: поддержка и опора.

Помощь образована приставочным способом от слова *мочь* (во многих диалектах это так и произносят – *помочь*). *Мочь* – это объединение силы и действия (*мощь* «сила» + *мочь* «возможность делать, умение»). Здесь мы тоже видим принцип синкретизма: с одной стороны, *помощь* – это то, что по силе человеку (по *мощи* его), с другой, *помощь* – это содействие, вкладывание своих сил в действие другого.

Содействие: объединенные усилия.

Содействие = приставка *со-*, имеющая значение объединения (совместности) + *действие*. Та же *помощь* или общие усилия.

Выводы. Удивительное свойство русского языка – хранить первообразы слов. Они прочитываются даже без особых сложностей. Это свойство сохранили не все языки мира. В этом и состоит уникальность русской ментальности – внятность форм и категорий родного языка.

Перспективой дальнейшего исследования может быть создание словаря образов русского (и не только) языка [4]. Этимологические исследования показывают внутреннюю форму слова. Однако словаря, в котором визуализируются образы всего слова, пока еще нет. В этом и состоит новизна данной работы.

Литература

1. Аделунг И. К. Полный немецко-русский лексикон: в 2 т. / И. К. Аделунг. – СПб. : Императорская типография Иван Вайтбрехта, 1798.

Т. 1. – 1048 с.; Т. 2. – 1064 с.

2. Вейсман Э. Немецко-латинский и русский лексикон купно с первыми началами русского языка к общей пользе при Императорской Академии наук печатню / Э. Вейсман. – St. Petersburg: Gedr. in der Kayserl. Acad. Der Wissenschaften Buchdruckerey, 1731. – 788 с.

3. Виноградов В. В. История слов [Электронный ресурс] / В. В. Виноградов. – Режим доступа : <http://wordhist.narod.ru/zaviset.html>

4. Пименова М. В. Ментальность народа сквозь призму слов: словарь образов / М. В. Пименова // Лингвокультура и концептуальное пространство языка. – СПб. : СПбГЭУ, 2016. – Вып. 10. Серия «Концептуальный и лингвальный миры». – С. 48–58.

5. Толковый словарь Ефремовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.efremova.info/word/opora.html#.VwjCS8Zf0cA>

6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс] / М. Фасмер. – Режим доступа : <http://vasmer.info/%D0%BA%D0%BA/%D0%BA%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C/>

СОЦІОЛІНГВІСТИКА І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Александрова О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Корольова Т.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

УДК 811.161.1+81'276

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОЇ ТА УКРАЇНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МОЛОДІ

Робота присвячена вивченню типологічно спільних та конкретно-мовних характеристик молодіжного мовлення на матеріалі аналізу квазіспонтанних текстів діалогічного характеру, відібраних з українських та американських художніх фільмів. Результати проведеного аналізу свідчать, що лінгвістичні ознаки комунікації у молодіжному дискурсі української та англійської мов мають релевантні спільні та конкретно-мовні засоби актуалізації змісту на рівні лексичних, граматичних та просодичних характеристик.

Ключові слова: лінгвістичні ознаки, конкретно-мовні характеристики, релевантні риси, спільні засоби актуалізації змісту, молодіжний дискурс.

Александрова О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Королева Т.

– доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ И УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Работа посвящена изучению типологически схожих и конкретно-языковых характеристик молодежной речи на материале анализа квазиспонтанных текстов диалогического характера, выбранных из украинских и американских художественных фильмов. Результаты проведенного анализа свидетельствуют о том, что лингвистические особенности коммуникации в молодежном дискурсе украинского и английского языков имеют релевантные схожие и конкретно-языковые способы актуализации содержания на уровне лексических, грамматических и просодических характеристик.

Ключевые слова: лингвистические особенности, конкретно-языковые характеристики, релевантные черты, совместные способы актуализации содержания, молодежный дискурс.

Aleksandrova O.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Foreign Languages for the Faculties of Arts, Odessa I. I. Mechnikov National University*

Korolyova T.

– *Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, South Ukrainian National K. D. Ushynskyi Teachers' Training University*

LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN AND ENGLISH YOUTH COMMUNICATION

The article is devoted to the research of typologically common and specific features of the Ukrainian and English youth speech. The study conducted on the material of quasi-spontaneous dialogues selected from Ukrainian and American feature films. The systematic analysis demonstrated that the linguistic peculiarities of the communication in Ukrainian and English youth discourse possess relevant common and specific ways of actualization of its lexical, grammatical and prosodic characteristics.

Key words: *linguistic peculiarities, common and specific features, relevant features, youth discourse*

Постановка проблеми. Однією з відмінних рис сучасної мовознавчої науки є послідовне переміщення уваги лінгвістів з вивчення мови як системи на вивчення її реального функціонування в різних комунікативних сферах і ситуаціях спілкування, звернення до аспектів озвученого мовлення.

Соціальна варіативність мовлення, виявлення закономірностей розвитку соціолінгвістичних підсистем мови, комунікативно-прагматична зумовленість мовлення, що детермінує мовленнєву поведінку членів певного лінгвосоціуму, перебувають у ракурсі постійних лінгвістичних пошуків.

Метою пропонованої статті є вивчення типологічно спільних та конкретно-мовних характеристик молодіжного мовлення на матеріалі аналізу квазіспонтанних текстів діалогічного характеру, відібраних з українських та американських художніх фільмів.

Актуальність статті визначається загальною орієнтованістю сучасної лінгвістики на вивчення мови в тісному зв'язку з індивідом, його мисленням і світоглядом. У цьому контексті саме молодіжне спілкування визнається благодатним ґрунтом для лінгвістичних досліджень. Крім того актуальність дослідження визначається необхідністю проведення комплексного дослідження молодіжного спілкування як системи взаємодіючих елементів усіх мовних рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодіжне спілкування є складним утворенням, що сформувалася на базі побутового дискурсу як різновиду персонального (особисто-орієнтованого) дискурсу, в якому мовець виступає як особистість в усьому різноманітті свого внутрішнього світу [3]. Внаслідок цього молодіжної комунікації притаманні характерні риси того типу дискурсу на базі якого він був сформован, а саме: активна роль адресата, сильна ситуативна залежність спілкування, спонтанний характер вираження; стереотипність мовленнєвих актів; переважаюча побутова тематика; діалогічна форма спілкування, особлива емоційність [5; 2].

Відзначимо, що незважаючи на наявність у молодіжному мовленні спільних рис з базовою формою побутового дискурсу, було виявлено певні специфічні ознаки, які дозволяють стверджувати, що молодіжне мовлення є окремим різновидом побутового дискурсу з мовленнєвими особливостями, які визначаються як умовами перебігу спілкування (усний характер мовленнєвого продукування), так і соціальними параметрами його носіїв:

– наявність власної «картини світу» – тобто сукупності уявлень і всієї суми знань представників молодіжної субкультури та молодіжного соціуму про навколишню дійсність, на основі яких формується цілісний образ соціального світу та власного місця в життєвому просторі [1;6];

– неформальний характер інтеракції, що передбачає велику свободу спілкування, засновану на солідарних відносинах рівних і своїх, і не скуту межами офіційності;

– наявність емоційно-психологічного запиту, який обумовлений не стільки приналежністю до певної соціальної групи, скільки емоційної надмірністю, максималізмом, особливим уявленням про життєві цінності, особливим стилем і манерою поведінки, властивою молоді;

– жартівливий тон спілкування, високий ступінь емоційності, прагнення до нестандартного самовираження, притаманного цій віковій групі;

– прагнення мовними або невербальними засобами інтенсифікувати оцінку, внести до вислову семантичне значення підвищення / пониження ступеня емоційного забарвлення;

– швидка зміна тематики спілкування та комунікативних тактик, яка зумовлена високою мобільністю мовлення;

– відсутність обов'язкового дотримання норм мовленнєвого етикету, що повною мірою реалізують потреба протиставити свій колектив усім іншим колективам;

– обмеженість контингенту носіїв, яка базується на відповідності двом критеріям – віковому і світоглядному.

У сучасних умовах молодіжна субкультура часто перетворюється в середу соціалізації молоді. Належність до молодіжної субкультури виробляє у значній частині молоді певну життєву позицію, систему цінностей і взаємин з людьми та світом, тобто форму і менталітет молодих людей. Ціннісні орієнтації субкультури впливають на ставлення її носіїв до світу і на стосунки зі світом, на їх самосвідомість і самовизначення.

У зв'язку з цим, стверджуючи, що молодіжна субкультура відображає своєрідну опозиційну «філософію» життя, Г. Еман, виділяє наступні чинники, які зумовлюють появу молодіжного дискурсу [7]:

1) протест – «своя» мова як інструмент протесту проти дорослих;

2) відмежування – обмежений доступ дорослих у світ молоді;

3) правдоподібність / істинність – вираження індивідуальності в мовній поведінці;

4) ігровий та інноваційний аспект – мовні ігри за допомогою мови;

5) афективно-емоційний аспект – вираз негативних емоцій;

6) комунікативно-економічний аспект – мова молоді конкретніше, економічніше і зручніше, ніж стандартна мова, краще висловлює суб'єктивні почуття і настрої.

Доцільно також відзначити, що проведений функціонально-семантичний аналіз молодіжного мовлення підтвердив, що, незважаючи на орієнтованість репліки-реакції на репліку-акцію у межах діалогічної взаємодії, діапазон реакційних реплік є варіативним: репліки комунікантів не обмежені кількістю та комунікативним типом речень і обумовлені прагматикою висловлювання. У межах репліки-реакції можуть бути виділені окремі мовленнєві дії: реакційна дія, зумовлена попередньою акцією, та дія, що ініціює подальшу реакцію комуніканта, тобто постає акцією в діалогічному спілкуванні; можлива цілісність мовленнєвих дій у межах репліки-реакції комуніканта та її функціонування у якості акції у межах подальшої інтеракції у незмінній формі. Така варіативність пояснюється тим, що зв'язок між реплікою-акцією та реплікою-реакцією у межах молодіжного дискурсу не обмежується лише структурно-семантичним рівнем, а напрямок розгортання комунікації визначається як власне лінгвальними, так і позалінгвальними чинниками.

Аналіз фактичного матеріалу дослідження дозволив виділити такі типи суб'єктивно-модальних значень: власне оцінні

(засуджуючи, критично, з похвалою) та емоційно-оцінні (обурено, зацікавлено, вражено, агресивно, презирливо, захоплено) [4]. Найчастотнішими типами суб'єктивно-модальних значень у модіжному мовленні виявились такі: власне оцінне – «засуджуючи» та емоційно-оцінні: «зацікавлено», «вражено», «обурено», «агресивно». Доцільним вважаємо зазначити, що емоційно-модальна забарвленість висловлювань молоді представлена як позитивними, серед яких превалюють «зацікавлено», «вражено», так і негативними значеннями, найчастотнішими з яких виявляються «обурено», «агресивно», «засуджуючи». При цьому кількість реалізацій негативних суб'єктивно-модальних значень у молодіжному дискурсі досліджуваних мов, значно перевищують кількість реалізацій позитивних (65 % та 35 % відповідно від загальної кількості найпоширеніших суб'єктивно-модальних значень). Зазначимо, що виявлена залежність між класом мовленнєвого впливу, формою мовленнєвого впливу та актуалізованим у ньому суб'єктивно-модальним значенням.

Аналіз лексичного просторіччя у межах молодіжного дискурсу дозволяє констатувати той факт, що найменшу поширеність в обох досліджуваних мовах демонструють вульгаризми, які складають 10 % в українській мові та 13 % в англійській: укр. мова: *мудак, сука, ідіот, ублюдок, хрен, падло, урод, срака, дурило, хамло, гадюка, гімнюк, гімнючка, дриштун, трахати*; англ. мова: *motherfucker, shit, fucking, prick, asshole, leak, hot shit, cunt, gigger, fruit, shit fucker, stupid ass, idiot, bastard*.

Друге місце за ступенем розповсюдженості в молодіжному дискурсі посідають загальні колоквіалізми, складаючи 18 % в українській мові та 12 % в англійській: укр. мова: *дрихнути, зриватися, молоти, кіпішити, манатки, розкрамсати, влупити, хавати, кумарити, діставати, валити, заливати, балачки*. англ. мова: *wetback, to piss, gyp, stash, stuck up, dumps, calling card, champ, to party, tech, at each other's throat(s), half-baked, wad, lambaste, rain check*.

Найбільш репрезентативною виявляється група молодіжних сленгізмів, які складають 72 % в українській та 75 % в англійській мовах. Аналіз тематичного розподілу лексики молодіжного дискурсу української та англійської мов дозволив виділити найбільш репрезентативні тематичні групи соціолектних одиниць відповідно до об'єктів і цілей номінацій: 1) номінації осіб, 2) номінації предметів або явищ дійсності, 3) номінації дій і станів (у тому числі відносини між людьми), 4) номінації грошей, 5) номінації, пов'язані з алкоголем та наркотиками.

Предметно-тематична співвіднесеність лексичних одиниць у межах молодіжного мовлення дозволяє зробити висновок про його антропоцентричну спрямованість. Виділені тематичні області відображають ті сфери, які є найбільш релевантними для молоді, що дає чітке уявлення про ієрархію цінностей молодого покоління: сфери, що мають відношення до людини та її чуттєво-емоційного та раціонального сприйняття навколишньої дійсності, релевантних аспектів її діяльності та взаємодії з іншими людьми.

Структурування та систематизація лексики молодіжного дискурсу на основі тематичних критеріїв проявляється в малочисельності тематичних груп. При цьому обмежена кількість груп компенсується їх відносною кількісною насиченістю за рахунок синонімічних рядів.

Аналіз граматичних характеристик молодіжного мовлення на матеріалі двох досліджуваних мов дозволяє зробити висновок про варіативність використовуваних граматичних конструкцій, обумовлених соціальними параметрами комунікації та носіїв молодіжного дискурсу. Спільним для двох досліджуваних мов є реалізація різних типів експресивного синтаксису: інверсією, повторами, еліптичними конструкціями, парцеляцією, риторичними питаннями. У якості конкретно-мовних особливостей американського молодіжного мовлення виступають подвійне заперечення (*I'm sayin' it does.*), скорочені дієслівні форми, стверджувальні речення у значенні питальних (*You don't think he overreacted?*), неузгодженість суб'єкта та предиката в числі (*He don't let her get lonely*).

На морфологічному рівні до спільних засобів словотворення у межах аналізованої вибірки віднесено афіксацію (*депресняк, вєрняк, хавчик, звєздець, качок, greener, coffeholic, jellyhead*), яка відбувається за загальними словотворчими моделями, що мають конкретно-мовну зумовленість.

Усікання, семантичний перенос, що є також спільними засобами словотворення в обох досліджуваних мовах, сприяють емоційній забарвленості молодіжного дискурсу, свідчать про прагнення молоді до інтенсифікації свого мовлення (*чєл, шиза, попса, інфа, музон, комп, мон, биз, fess, info*).

Лексичні соціолектизми, створені внаслідок семантичного переносу (метонімічного та метафоричного), мають високу експресивність та емоційність (*.диня, будка, гризло, гадюшник, kicks, hoops, bank, hogwash, jugs, tight*).

У якості конкретно-мовних словотворчих способів англійського молодіжного мовлення можна зазначити інфіксацію та конверсію.

На сегментному рівні відзначено суттєве подовження голосних головних наголошених складів, розташованих в інтонаційних групах, у межах яких маніфестуються емоційно-модальні значення «зацікавлено» та «вражено» (здебільшого в 1,5 – 2 рази, в окремих випадках максимальної експлікації емоційного стану – до 3 разів), подовження ініціальних або медіальних приголосних звуків розташованих в інтонаційних групах, у межах яких актуалізуються емоційно-модальні значення «обурено» й «агресивно»: (у більшості випадків в 1,3 – 1,6 рази, в окремих випадках максимальної експлікації емоційного стану в обох мовах – до 2 разів), поскладову вимову слова. Отримані дані на матеріалі українського мовлення підтверджують наявність пауз між складами лексем у межах інтонаційних груп, в яких реалізується емоційно-модальне значення «вражено». У більшості випадків констатовано подовження тривалості пауз до 70 мс. Констатовані при вираженні емоційно-модальних значень «зацікавлено», «вражено», «обурено» відхилення формантних характеристик ядерних голосних не є статистично значущими та здебільшого зумовлені тембральними характеристиками мовця, проте при експлікації негативного емоційно-модального значення «агресивно» відхилення формантних параметрів ядерних голосних від нейтральних реалізацій демонструють таку закономірність: збільшення показників F1 (до 10 %) та F2 (до 15 %) з одночасним зменшенням показника F3 (до 8 %).

Констатовано, що просодичні ознаки молодіжної комунікації у молодіжному дискурсі української та англійської мов мають релевантні спільні та конкретно-мовні засоби актуалізації дистинктивних інтонаційних характеристик на рівні мелодичних, динамічних і темпоральних характеристик. Спільними рисами просодії при передачі певних емоційно-модальних значень у досліджених мовах були; форма мелодії у передшкالی, тональний регістр фрази, діапазон актуалізації висловлювання, темп та гучність продукування фрази, фразовий наголос.

Такими чином, проведений аналіз мовлення молоді (англійська та українська мови) виявив лінгвістичні особливості комунікації у молодіжному дискурсі української та англійської мов, а також надав можливість проаналізувати релевантні спільні та конкретно-мовні засоби актуалізації змісту на рівні лексичних, граматичних та просодичних характеристик.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні функціонування системи СМ з урахуванням

рольових відносин між учасниками комунікативного акту, які визначаються соціальною ситуацією, варіюються разом з нею.

Література

1. Бахтина М. Б. Эмотивно-оценочная картина мира современной молодёжи : автореф. дис... канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. Б. Бахтина. – Новосибирск, 2011. – 20 с.

2. Беляева Т. М. Нестандартная лексика английского языка / Т. М. Беляева, В. А. Хомяков. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1985. – 316 с.

3. Карасик В. И. О типах дискурса [Электронный ресурс] / Карасик В. И. – Режим доступа : <http://rulang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/material2/>

4. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королева. – К. : Одесса : Вища шк. Головное изд-во, 1989. – 147 с.

5. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику / Ю. М. Скребнев. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1985. – 209 с.

6. Слюсаревский Н. Н. Субкультура как объект исследования [Электронный ресурс] / Н. Н. Слюсаревский. – Режим доступа : <http://www.countries.ru/library/typology/subkultura.htm>

7. Ehmman H. Ein paar Facts voraus / H. Ehmman // Das neuste Lexikon der Jugendsprache. – München : Verlag C. H. Beck, 2001. – S. 195.

Решетняк О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Швидка Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Баришева М.

– здобувач ступеня вищої освіти «Магістр» українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.23:26-23

**ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМНИХ СИМВОЛЕМ
У БІБЛІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Наукову студію присвячено символізації онімів біблійного походження в українській лінгвокультурі, що становить часткову проблему таких глобальних проблем, як символотворення, символна образність Біблії, осмислення універсальних біблійних символів як важливих сегментів українськомовної картини світу. У статті заналізовано поширені в сучасній культурології концепції символу; проілюстровано варіанти мовного вияву біблійних символів як особливого різновиду номінації духовно-культурних реалій.

Ключові слова: Біблія, символ, сакральна картина світу, символема з онімним компонентом, вербалізатор.

Решетняк Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Швыдка Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Барышева М.

– соискатель степени высшего образования «Магистр» украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОНИМНЫХ СИМВОЛЕМ В БИБЛЕЙСКОЙ КАРТИНЕ МИРА

Научная статья посвящена символизации онимов библейского происхождения в украинской лингвокультуре, что составляет частичную проблему таких глобальных проблем, как симвоолообразование, символическая образность Библии, осмысление универсальных библейских символов как важных сегментов украиноязычной картины мира. В статье проанализированы распространенные в современной культурологии концепции символа; проиллюстрированы варианты языкового проявления библейских символов как особой разновидности номинации духовно-культурных реалий.

Ключевые слова: Библия, символ, сакральная картина мира, символема с онимным компонентом, вербализатор.

Reshetniak O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Shvydka N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Barysheva M.

– Master's Degree Programme student, Ukrainian Language and Literature Department,

Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

REVISITING THE QUESTION OF FUNCTIONING OF ONIM SYMBOLEMES IN THE BIBLICAL WORLDVIEW

The article is dedicated to the symbolization of onims with biblical origin in Ukrainian linguoculture, which is partially the issue of such global issues as symbol-making, symbolic imagery of the Bible, understanding of universal biblical symbols as important segments of the Ukrainian worldview. The common concepts of symbol in

contemporary cultural studies are analyzed in the article; the variants of verbal expression of biblical symbolemes as a special kind of nomination of spiritual and cultural realia are also revealed.

Key words: *Bible, symbol, sacral worldview, symboleme with onim component, verbalizator.*

Постановка проблеми. Домінування в сучасному гуманітарному дискурсі когнітивної парадигми посприяло тісному взаємозв'язку таких дисциплін, як: семіотика, лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія тощо. Актуальність ідей О. Потєбні про мову як духовну сутність, як неповторний витвір етносу зумовлює вибір таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового пізнання, які дозволяють з'ясувати взаємозв'язок філологічних й енциклопедичних знань, виявити закономірності експлікації в мові, насамперед, у її лексико-фразеологічній системі, культурній концептосфері. Ізоморфізм мовних і духовно-культурних понять зумовлює необхідність комплексного дослідження, об'єктом якого є аналіз метамови як форми народної культури, прагматичних параметрів як підвалин формування мовної чи концептуальної картини світу.

Українські переклади текстів Біблії маркують особливу картину світу, притаманну лише певній мові, оскільки об'єктом когнітивної лінгвістики є саме вона і як наявна система, і як світ індивіда відповідно до соціуму. Переклад Біблії національною мовою – це, насамперед, показник висококультурного розвитку будь-якого етносу, що маніфестує всі національні й мовні процеси та явища. Святе Писання, як об'єкт пізнання реалій релігійного та буттєвого світу, є джерелом поповнення вербалізованих національних концептів на лексичному рівні, що свідчить про тісний взаємозв'язок біблійної та мовної картин світу.

Аналіз останніх досліджень. Сфера сакрального дедалі частіше привертає увагу дослідників. Для мовознавців, українських передусім, актуальними залишаються проблеми функціонування української мови серед інших сакральних мов, комунікативні особливості застосування сакрального в стильових різновидах національної мови (співвідношення сакрального з профанним) тощо. Визначальна ознака сучасної лінгвістики – дослідження сакрального, зокрема й онімних символів, у системі лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної та порівняльно-історичної парадигм. На сьогодні окреслену проблему студіюють й українські мовознавці. Вони аналізують її у функціонально-структурному (І. Бочарова, Ю. Браїлко, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Сологуб та ін.) і лінгвокогнітивному (лінгвокультурологічному) аспектах

(Т. Вільчинська, Н. Мех, П. Мацьків, М. Скаб та ін.); теорію семантичного поля студіюють С. Бібла, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, Ю. Осінчук та ін.

Метою статті є аналіз символом з онімним компонентом як вербалізаторів біблійної картини світу.

Сформульована мета зумовлює розв'язання таких **завдань**:

1)заналізувати поширені в сучасній культурології концепції символу;

2)окреслити біблійні символами з онімним компонентом, які було піддано переосмисленню;

3)проілюструвати варіанти мовного вияву біблійних символом як особливого різновиду номінації духовно-культурних реалій.

Виклад основного матеріалу наукової розвідки. На думку В. Маслової, людина як мікрокосм живе не просто у фізичному середовищі, а в символічному світі, створюючи образ, картину, символ макрокосму-світу [3, с. 95], а Р. Мних зауважує, що історично сформувалися чотири концепції символу та символізму:

– перша була сформована в межах міфологічного світогляду й набула логічного пояснення в релігії, коли будь-яке буття обов'язково „розколюється” на дві половини (життя земне й посмертне, свідомість людська й премудрість Господня тощо), символічний зв'язок між якими має теологічний вияв;

– друга концепція – семіотична – окреслює саме знакову сутність символу, наукові підвалини цієї концепції започаткував Августин, акцентуючи на двох питаннях: по-перше, чи можливий взагалі та який саме шлях пізнання, і по-друге, у який спосіб можлива трансляція знань;

– третя концепція символу – психологічна й психоаналітична – їй було присвячено праці З. Фрейда та К. Юнга, у яких науковці стверджують, що розколотість та відмежованість буття зумовлена як внутрішнім світом індивіда, так і його екзистенційним середовищем. Проблема індивідуальної психічної символіки (З. Фрейд), як і символіки загальнолюдської, архетипної, (К. Юнг) зумовлена, насамперед, поведінкою індивіда та його внутрішнім, душевним станом;

– четверта, універсальна концепція символізму є культурологічною й репрезентована теорією символічних форм Е. Кассіра, вона частково узагальнює всі попередні, створивши на їх підставі певну історичну систему [4, с. 8–9].

Усім феноменам християнської культури притаманний беззаперечний вплив Святого Письма, чого не демонструє жоден інший прецедентний текст. Українськомовні переклади текстів Біблії

посприяли не лише становленню конфесійного стилю української літературної мови, а й збагаченню її лексико-фразеологічної та символічної систем. Священне Писання як об'єкт пізнання сакрального та профанного світу є джерелом поповнення вербалізованих національних концептів, що свідчить про тісний взаємозв'язок біблійної та мовної картин світу, які зумовили виникнення двох моделей семіотичної системи. Історичний компонент зберігає семантичне ядро, змістовий рівень вияскравлює найповніше його основне значення, асоціативний збагачує концептуальний зміст, непередбачуваний компонентами, взаємозв'язок яких з концептом виявляється при докладнішому аналізові біблійного тексту.

Сакрум як категорія функціонує в багатьох парадигмах, зокрема, в архетипній (сакральний простір, час, числа тощо) та в релігійній (біблійна символіка), залучення якої є власне інтеграцією у вимір „наскрізного” часу замість профанного щоденного буття. У періоди соціально-політичної нестабільності, руйнування основних критеріїв суспільної свідомості біблійні символи завдяки своїй універсальності набувають ознак етичних орієнтирів для значної частини соціуму.

Прецедентні імена є домінантами накопичення та трансляції духовних цінностей, бо інформацію про символічне значення слова не завжди фіксують лексикографічні джерела, тому часто її можна вияскравити, лише послуговуючись фоновими знаннями носіїв культури. Бібліоніми маркують контекст та імплікують емоційно-оцінні аспекти буття. Оперування такими прецедентами вможливорює декодування, об'єктивування, матеріалізацію того чи того старозаповітного або новозаповітного феномену. Наприклад, у символемі *Валамова ослиця* не можна за відсутності фонових знань виявити зв'язок компонентів із загальним значенням: «покірنا, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест» [5, с. 771]. Якщо зважати на друге значення – «вперта, нерозумна жінка», то констатуємо наявність натяку на мотивованість, що не вимагає знань біблійного тексту, семантика номена *ослиця* – про нерозумну або вперту жінку – трансформована відповідно до власне символіки лексеми *ослиця*, переносне значення якої констатують лексикографічні джерела. Проте в прецедентному вислові *Валамова ослиця* затемненим є відантропонімне значення номена *Валамова*. Аби відзначити наявність сюжетної мотивованості зазначеної символемі й виявити семантичні відношення складників,

зокрема й загальне значення, потрібно, щоб із цим біблійним сюжетом було обізнано чимало носіїв мови.

Одиниці з бібліонімами можуть мати різний мовний вияв: слова-символи як маркери внутрішніх та зовнішніх рис людини чи подій (*Авель* – символ невинної жертви; *Адам* – прабатько роду людського, який втратив рай; *Єзавель* – символ жорстокої несправедливості та розпусти; *Іов* – символ багатостраждальної, покірної Господній волі людини, що шукає істину та сенс дій творця; *Маккавей* – символізує мужність і відвагу; *Філолог* – поціновувач словесності, ерудованості, чистоти; праведник тощо); біблійні фразеологічні одиниці з поглибленою символікою (*вавилонська блудниця* – світове зло й безбожність, морально-духовна деструкція; *Вавилон Великий* – смертний вирок за духовну розпусту, ідолопоклоніння; *Содом і Гоморра* – смертний вирок Бога за гріхи). Фразеологізовані зазначені символами репрезентують інтенсивність неочікуваної страшної кари за гріхи й палкого гніву Господа, що здатен спопелити (у прямому значенні) грішних.

На переконання О. Левченко, «оцінити обсяг значення символу, як і потенціал метафори, дозволяє передусім фразеологічний матеріал» [2, с. 57]. Саме біблійними витокami можна пояснити тотожність низки символом на лексичному та фразеологічному рівнях як трансляторів духовно-культурних реалій. Порівняймо: *Вавилон, вавилонський полон; Віфлеєм, віфлеємська зірка; Голгофа, шлях на Голгофу; Еден, сади Едену; Ірод, іродове кодро; Мамон, служити мамоні; Молох, приносити жертву Молоху; Ной, Ноїв ковчег; Христос, як у Христа за пазухою* тощо.

Бібліоніми, набуваючи властивостей символу, декларують символічну систему певних понять, маркуючи не одиничне явище, а комплекс образів. Такі символи вважають одностаттними іменами, підґрунтям формування їхнього конотативного значення є фонова інформація про денотат (антропонім чи топонім). Сфера конотації біблійних власних назв значно розширена, окрім оцінно-експресивно-емотивно-стилістичних параметрів, вона залучає культурологічні, історичні і, насамперед, морально-етичні поняття.

Здійснена розвідка дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**: під час з'ясування символічного значення бібліоніма, зумовленого екстралінгвістичною функцією денотата, особливої значущості набуває аналіз переходу слів і словосполучень до символічної категорії. Дослідники абсолютизують, що символу не властива наявність власного механізму символізації значення лінгвістичних одиниць, тому він залучає семантичні механізми інших рівнів: метафори, метонімії тощо. Наявність такого посередника дозволяє

усвідомлювати символічну інформацію за асоціаціями завдяки метафоричним чи метонімічним переносам. Отже, біблійний символ як вербальний знак є результатом метафоризації чи метонімізації, йому притаманний зв'язок з абстрактним позначуванням.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні процесів символізації біблійних онімів та їхньої інтенсифікованої вербалізації в сакральній картині світу та функційного навантаження в мовному дискурсі.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 ; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна. – Львів, 2007. – 443 с.
3. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
4. Мних Р. Категорія символу та проблеми художньої комунікації / Р. Мних // Категорія символу та проблеми художньої комунікації : зб. наук. праць / за ред. Р. Мниха та Н. Лисенко. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 5–19.
5. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. V. – 840 с.

Слабоуз В.

– кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри іноземних мов Донбасського
державного педагогічного університета*

УДК 81'373.231'374.3

ПРОБЛЕМА РАЗРАБОТКИ МЕТАЯЗЫКА ДЛЯ ОПИСАНИЯ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА СЕМАНТИКИ ИМЁН СОБСТВЕННЫХ

Статья посвящена проблеме разработки метаязыка для описания культурологического компонента семантики онимов и принципов лингвокультурологической онимографии. В статье проанализировано различие между подходами к отбору и описанию онимного материала в лингвокультурологии и лингвострановедении, представлено принципиальное отличие между понятиями «лингвокультурологический» и «лингвокультурный». Автор предлагает определить лингвокультурную сему как «значимость» и отнести ее в разряд аксиологических феноменов, а также акцентирует внимание на том, что лингвокультурологически значимые проявления имени собственного могут выявляться в специфических текстах некоторых жанров, в которых может быть отражена онимная игра, имеющая ярко выраженный лингвокультурный характер.

Ключевые слова: культурологический компонент, лингвокультурология, лингвострановедение, метаязык, оним, семантическая аура онима, онимография.

Слабоуз В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

**ПРОБЛЕМА РОЗРОБКИ МЕТАМОВИ ДЛЯ ОПИСУ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТУ СЕМАНТИКИ
ІМЕН ВЛАСНИХ**

Статтю присвячено проблемі розробки метамови для опису культурологічного компонента семантики онімів і принципів лінгвокультурологічної онімографії. У статті проаналізовано відмінність між підходами щодо відбору й опису онімного матеріалу в лінгвокультурології та лінгвокраїнознавстві, представлена принципова відмінність між поняттями «лінгвокультурологічний» і «лінгвокультурний». Автор пропонує визначити лінгвокультурну сему як «значимість» і віднести її в розряд аксіологічних феноменів, а також акцентує увагу на тому, що лінгвокультурологічно значущі прояви власної назви можуть виявлятися в специфічних текстах деяких жанрів, в яких може бути відображена онімної гра, що має яскраво виражений лінгвокультурний характер.

Ключові слова: культурологічний компонент, лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство, метамова, онім, семантична аура оніма, онімографія.

Slabouz V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

**PROBLEM OF THE DEVELOPMENT OF METALANGUAGE FOR
DESCRIBING THE CULTUROLOGICAL COMPONENT OF
SEMANTICS OF PROPER NAMES**

The article is devoted to the problem of the development of metalanguage for describing culturalogical component of semantics of an onym and the principles of linguoculturological onymography. In the article it is analyzed the difference between the approaches to the selection and description of the onym material in linguistic culturology and culture-oriented linguistics, it is presented the principal difference between the notions of "linguistic-culturological" and "linguistic-cultural". The author offers to define linguistic-cultural seme as "meaningfulness" and to attribute it to the category of the axiological phenomenon and also focuses attention on the fact that linguistic-culturologically meaningful manifestations can reveal themselves in the specific texts of some genres where may be reflected the so-called onym play which is of bright linguistic-cultural character.

Key words: culturalogical component, linguistic culturology, culture-oriented linguistics, metalanguage, onym, semantic aura of onym, onymography.

Постановка проблеми. Работа посвящена установлению нескольких вех, ориентация на которые позволяет вплотную подойти к разработке принципов лингвокультурологической онимографии в части, касающейся метаязыка для представления семантической ауры собственных имён, в границах которой обнаруживаются оттенки, коннотации и ассоциации, отражающие сознание носителей языка.

Анализ последних исследований. В связи с тем, что данная работа посвящена размышлениям о проблеме разработки метаязыка для описания культурологического компонента семантики онимов и принципов лингвокультурологической онимографии, на наш взгляд целесообразно указать тот факт, что в области лингвокультурологии наибольшую известность получили труды Н. Д. Арутюновой, В. В. Воробьева, Ю. С. Степанова, В. М. Телия; в области общих вопросов ономастики (проблемы происхождения имён собственных (ИС), их семантики, проблема соотношения апеллятивной и проприальной лексики, проблемы типологии имен, законы ономастики, системность ономастики) – труды Н. Д. Беленькой, А. А. Белецкого, В. И. Болотова, И. А. Воробьёвой, В. М. Калинин, Ю. А. Карпенко, А. К. Матвеевой, Э. М. Мурзаева, В. А. Никонова, Е. С. Отина, Н. В. Подольской, Л. П. Ступина, А. В. Суперанской и др.; в области литературной ономастики и онимографии (своеобразие значения имени в тексте; «говорящие» фамилии, словари имен собственных литературных произведений) – труды М. С. Альтмана, Л. И. Андреевой, В. Г. Дмитриева, С. И. Зинина, В. М. Калинин, М. В. Карпенко, Э. Б. Магазаника, Д. С. Мгеладзе, В. Н. Михайлова, Е. С. Отина, О. И. Фонякова и др.); в области лингвострановедения – труды Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова, Томашина Г. Д.

Целью данной работы является характеристика некоторых черт терминологической составляющей описаний онимии, на которые направлен метаязык ономастической лингвокультурологии.

Изложение основного материала исследования. Онимное пространство любого языка, будучи важнейшей составляющей культурно-специфического семиотического кода, отображает специфический аспект членения действительности представителями определенной лингвокультурной общности. В нём поименованные объекты действительности соотносятся с понятиями культуры, сохраняется историческая память. Этими свойствами онимосферы любого языка объясняется постоянный интерес лингвистов к сущностным свойствам имени собственного, к его роли в лингвокультуре. В последние десятилетия развития ономастических наук особое внимание привлекает лингвокультурный потенциал собственных имён, реализующийся в процессе функционирования онимов и открывающий мыслящему и чувствующему сознанию носителей языка сокровища духовной культуры народа.

Огромный, едва ли не на порядок превосходящий лексический запас любого языка, объём онимного материала, к сожалению, всё ещё не стал объектом постоянного внимания исследователей-

лексикографов. Не используется в полной мере культурно-исторический, этнографический и эстетический потенциал собственных имён в ономографических проектах. Это положение, сложившееся в современной отечественной ономографии, делает целесообразной нашу попытку представить краткий обзор развития лингвокультурологии и ономографии с целью выявления интересующих нас сторон и фактов развития науки, а также ответственного формулирования задач, поставленных жизнью и развитием науки и требующих решения при определении направлений развития лингвокультурной ономографии.

Не вдаваясь в споры, касающиеся лингвокультурологии в целом как научной дисциплины, отметим, что в самом термине, определяющем её, содержится три компонента, указывающие соответственно на язык (лат. *lingua*) культуру (лат. *cultura*) и науку (греч. *λογος* «слово», «наука»). Этот термин безо всяких изменений используется для обозначения научной дисциплины, а прилагательное «лингвокультурологический» для определения свойств, явлений и т. д., относящихся к их научному осмыслению. Кроме этого, используется прилагательное «лингвокультурный», определяющее культурные феномены, явления и свойства языка. Отличие между этими определениями, подчёркиваем, принципиальное.

Мы полагаем, что лингвокультурология и лингвострановедение – научные дисциплины, исследующие фактически один и тот же объект. Существует, однако, различие в подходе к отбору и описанию материала. Лингвострановедение (как оно сформировалось в трудах Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова [1; 2], а также их последователей) предназначено для описания так называемого культурного фона в семантике языковых единиц, который выявляется при сопоставлении двух языков. Сопоставляются же, как правило, языки родной и изучаемый в процессе овладения иностранным. Эта ориентация на лингводидактическую прагматику, а также серьёзное влияние идеологических установок, имевших место в преподавании русского языка как иностранного в советское время, и является характерной чертой лингвострановедения. Что касается лингвокультурологии, то она направлена на анализ как общелингвистических аспектов языковых единиц, так и на национально-детерминированные компоненты их содержательной структуры. А пафос исследований в этой области составляет интерес к национальным формам бытия общества, основанным на культурных ценностях и составляющих сердцевину языковой картины мира. Поэтому наш подход, хотя и

предполагает использование всех достижений лингвострановедения, сосредоточен, по преимуществу, на лингвокультурологии.

Следующий важный шаг в разработке метаязыка для описания культурологического компонента семантики собственных имён в связи с его ориентацией на лингвокультурологическую ономографию – признание того факта, что ограничение задач ономографии в данном случае только описанием культурного компонента без общелингвистического, точнее, собственно ономастического компонента содержательной структуры онимов невысказуемо. Только на фоне общелингвистических значений национальная детерминированность некоторых сем становится очевидной, иными словами, эксплицируется. Поэтому важной представляется задача отыскания в практике ономографии тех способов представления содержательной структуры, которые оптимально соответствовали бы основной, лингвокультурологической составляющей.

В содержательной структуре имени собственного, в его семеме среди компонентов могут обнаружиться не одна, а несколько сем, являющихся лингвокультурологически значимыми. Поэтому (окончательное решение по этому вопросу пока не принято) имеет смысл, не выделять лингвокультурную сему, а, определив её как «значимость», отнести в разряд аксиологических феноменов, возникающих, в том числе, и на уровне синергетических отношений между лексическими единицами высказывания. Широкое толкование лингвокультурного компонента в семантике слова и в содержательной структуре имени открывает перспективы для разработки целой системы лингвокультурологических помет при представлении онима в словаре. Например, в словаре могут быть отмечены орфоэпические особенности функционирования онима в той или иной культуре, этносистеме и даже в рамках языков малых групп (имеются в виду самые разные жаргоны, диалекты и т. д.). Может быть зафиксирована и отражена «культура звучащего слова» в речевой практике, разного рода сценические и ритуальные «произнесения». Лингвокультурологически значимые проявления слова, в том числе, имени собственного могут выявляться в специфических текстах некоторых жанров (одические, эпиграмматические, эпиграмматические и т. д. стили), может быть отражена имеющая ярко выраженный лингвокультурный характер онимная игра (включая карнавализацию, иронию, пародирование) и т. д.

Выводы. К настоящему времени словари вообще и словари онимов в частности еще не достигли уровня универсального средства отражения языка и культуры, однако они обладают существенным потенциалом для развития лингвокультурной онимографии.

Основной задачей на данном этапе развития онимографии можно считать разработку технологии отражения в словарной статье интеркультурного и интерлингвального типа обусловленных особенностями национальных мировоззрений различий в понимании одного и того же собственного имени разными народами. Доказывать важность словарей собственных имён, опирающихся на культуроведческие традиции не требуется. Это аксиома, осознанная носителями языка, и нашедшая практическое применение в огромном количестве словарных предприятий.

Перспективы дальнейших исследований мы видим в необходимости нового, оригинального не необычностью, а комплексностью, учитывающего уже накопленные достижения и сформировавшиеся традиции подхода к описанию бесценных сокровищ мировой культуры, аккумулированных в собственных именах.

Литература

1. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. / [под редакцией и с послесловием академика Степанова Ю. С.]. – М. : «Индрик», 2005. – 1040 с.

Soroka T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, English Language and Translation Department, Izmail State University of Humanities

УДК 81'272

UNDERSTANDING CULTURE AS A SOCIAL VALUE: THEORETICAL CONSIDERATIONS

The article is dedicated to the investigation of the characteristics of culture as a social value: culture is coherent; culture is learned; culture is the view of a group of people; culture ranks what is important; culture furnishes attitudes. Distinction is proved between values as cultural priorities and attitudes or beliefs. Edward Hall's approach to high-context cultures and low-context cultures study is under analysis. The article presents the results of examining four stages of culture shock happened in the process of immersion in a new and unfamiliar culture (euphoria; disillusionment and frustration; adjustment; integration) as well as reverse culture shock.

Key words: *culture, communication, high-context culture, low-context culture, culture shock*

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету

РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню характеристик культури як соціальної цінності з точки зору її когерентності, можливості бути засвоєною, здатності виступати в якості узагальненої уяви групи людей, встановлювати значущість складників та формувати відношення. Доведено розбіжності між цінностями як культурними пріоритетами і людськими відношеннями або переконаннями. Детально розглядається підхід Едварда Холла до вивчення висококонтекстних та низькоконтекстних культур. Наводяться результати аналізу як чотирьох етапів розвитку культурного шоку, що мають місце в процесі занурення в нову незнайому культуру (ейфорія, розчарування, пристосовування, інтеграція), так і реверсного культурного шоку.

Ключові слова: культура, комунікація, висококонтекстна культура, низькоконтекстна культура, культурний шок.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

ПОНИМАНИЕ КУЛЬТУРЫ КАК СОЦИАЛЬНОЙ ЦЕННОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ СООБРАЖЕНИЯ

Статья посвящена исследованию характеристик культуры как социальной ценности с точки зрения ее когерентности, возможности быть изученной, способности выступать в качестве обобщенного представления группы людей, устанавливать значимость составляющих ее элементов и формировать отношения. Доказаны расхождения между ценностями как культурными приоритетами и отношениями людей или их убеждениями. Предлагаются результаты анализа как четырех этапов развития культурного шока, которые имеют место в процессе погружения в новую незнакомую культуру (эйфория, разочарование, приспособление, интеграция), так и реверсного культурного шока.

Ключевые слова: культура, коммуникация, высококонтекстная культура, низкоконтекстная культура, культурный шок.

1. Problem statement

There are hundreds of definitions of culture. It is difficult to define because it is a large and inclusive axiomen qualified as determined linguistic unit denoting spiritual value. It encompasses what humans create to express values, attitudes, and norms. A culture is not usually discussed by the members who share it. Edward Hall, a key researcher into cultures, wrote "Culture is those deep, common, unstated experiences which members of a given culture share, which they

communicate without knowing, and which form the backdrop against which all other events are judged” [2, p. 19].

2. Critical overview

Culture is the property of a community of people, not simply a characteristic of individuals. Societies are programmed by culture and that programming comes from similar life experiences and similar interpretations of what those experiences mean. If culture is mental programming, it is also a mental map of reality [6]. It tells us from early age what matters, what to prefer, what to avoid, what to do and also what ought to be. It gives us assumptions about the ideal beyond what individuals may experience. It helps us in setting priorities. It establishes codes for behaviour and provides justification and legitimization for this behaviour. From among the many definitions, here is the definition this article will use: “Culture is the coherent, learned, shared view of a group of people about life’s concerns that ranks what is important, furnishes attitudes about what things are appropriate, and dictates behaviour” [1, p. 31].

3. Purpose of investigation

The purpose of the article is to clarify all the valuable characteristics of culture mentioned in the definition: culture is coherent; culture is learned; culture is the view of a group of people; culture ranks what is important; culture furnishes attitudes

4. Research course

4.1. Culture is coherent

Each culture, past or present, is coherent and complete within itself – an entire view of the universe. The pioneer researcher into the study of cultures, Edward Tylor, said in 1871 that culture is “the outward expression of a unifying and consistent vision brought by a particular community to its confrontation with such core issues as the origins of the cosmos, the harsh unpredictability of the natural environment, the nature of society and humankind’s place in the order of things [7, p. 31].

That different groups of human beings at different times in history could develop different visions is both a cause for wonder, and as we’ll see, a cause of misunderstanding. The incredible richness of the variety of cultures fascinates historians, anthropologists, travelers, and nearly everybody. It makes all our lives to glimpse and even claim a bit of this treasure of human achievement. The completeness of cultures also means members looking out from their own seamless view of the universe probably do not see anything lacking in their “unifying and consistent vision”. Why do we need to know another culture? How can we see the possibility of something existing where we have always seen nothing? The response to these questions first recognizes that culture determines practices which are not neutral or value-free. Neither are

communication practices. We need to understand the cultural values we transmit while interacting someone from another culture, as well as the other person's cultural values. We also need to recognize the likelihood that there will be gaps in comprehension – holes instead of connections – in one's interaction.

Understanding another culture is a legitimate concern of interlingual communication. More than that, it is essential. Those who make the effort to understand another culture gain knowledge about how to behave in that culture. Or put it another way: if we know what people value and understand their attitudes, we won't unintentionally do something that offends and diminishes our chances for career success. According to Hendrick Serrie "relatively few people understand that mastering appropriate behaviour takes precedence over mastering the language" [5, p. 55].

Another key factor in communication is related to the way people process information. In other words, communication is affected by the way people think, their processes of cognition. Culture – the operating environment of the mind – determines how people think.

One of the keys to understanding cognition is the mind's ability to recognize patterns and its dependency upon patterns to organize information into schemata. The rules for sentence structure of each language form a complex pattern that orders spoken or written thought. Other patterns that structure cognition include relationships of mutual interdependence, relationships of cause and effect ("if ... then"), relationships of division and addition (parts that add up to the whole), patterns of antithesis (opposites), patterns of deduction and induction, and patterns of saying something in terms of what it is not. These are just a few patterns of cognition, not an exhaustive list.

4.2. Culture is learned

Culture is not something we are born with, but rather it is learned. This is not to say people can talk objectively about their own culture. Much of what is learned about one's own culture is stored in mental categories that are recalled only when they are challenged by something different. We all have to be taught our culture. If culture is learned, then it is also learnable. That means nobody has to remain for a lifetime locked inside only one culture. If we want to understand other cultures, we can learn them – not just learn about them, but actually get inside them and act according to what is expected in them. Many people have learned more than one culture and move comfortably within them.

4.3. Culture is the view of a group of people

Culture is shared by a society. Members of the society agree about the meanings of things and about the *why*. Along with everyone from whom they have learned their culture – older family members, teachers,

spiritual leaders, peers, and representatives of legal, political, and educational institutions – they have interpreted life experiences in ways that validate their own culture's views. Therefore, since they have little doubt about that validity, they all share the view that their interpretations are correct. They agree about what the important things are that truly merit respect. Members of a society probably agree without having to say so that something is necessary and important. Groups are motivated by common views, and these views are a dynamic force in enabling groups to achieve societal goals – protecting economic resources from unscrupulous outsiders, for example.

People in a given culture share symbols of that culture. The most obvious set of symbols is language. Culture and language are intertwined and are shaping each other. It is impossible to separate the two ones. Language is not neutral codes and grammatical rules. Each time a person selects words, forms, sentences, and sends a message, either oral or written; he or she also makes cultural choices. It goes without sayings that language helps in communicating with people from different backgrounds. However, someone may be less aware that cultural literacy is necessary in order to understand the language being used. If the people select language without being aware of the cultural implications, they may at best not communicate well and at worst send the wrong message.

Communication systems such as language and nonverbal communication are products of culture. They are also tools intricately bound up in the processes of culture itself: Language is related to thought processes and to mental learning processes. Linguists like Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf have connected how we know something and how we think about something with language. So interconnected are communication and culture that some scholars have been led to use them interchangeably. Yet language is the tool we most often use to describe culture, which suggests they are indeed separate phenomena. Language is clearly inadequate to help us understand culture, especially our own. Language puts limits on expressing certain qualities or concepts with a single word. Language can also limit the order in which we present thoughts. When language is turned back upon itself and communication is the object of its inquiry as well as the means, then at least understanding communication can help us to understand culture.

One tool for examining the culture windows is the approach to cultures described by Edward Hall, distinguishing among cultures on the basis of the role of context in communication [3, p. 85–128]. High-context cultures rely on the context, either the actual physical environment of communication or an internalized social context or both, to convey a

large part or even all of the message's meaning. In cultures in which context is implicitly referred to in communication, the messages themselves can be elliptical, indirect, and allusive. In cultures in which context is not assumed to be understood, messages are explicit, direct, and completely encoded in words. This describes low-context cultures, in which meaning is trusted almost entirely to words.

Hall drew a continuum reaching from the extreme of low-context cultures to the opposite extreme of high-context cultures, and plotted national cultures along the continuum. He identified German as a very low-context culture, in which messages are spelled out fully, clearly, and precisely. He identified Japan as a high-context culture, where messages are multilevel and implicit. He put the United States on the low-context side of middle. High-context cultures, in which the context of the message is well understood by both sender and receiver, use the context to communicate the message.

Members of low-context cultures put their thoughts into words. They tend to think if thoughts are not in words, then the thoughts will not be understood correctly or completely. When messages are in explicit words, the other side can act upon them. But high-context cultures have less tendency to trust words to communicate. They rely on context to help clarify and complete the message.

4.4. Culture ranks what is important

In other words, cultures teach values or priorities. In distinguishing between attitudes and values, George A. Borden explains that values "provide us with standards of competence and of morality, guiding or determining attitudes, behaviour, judgments, comparisons of self and others, rationalizations and justifications, exhortative attempts to influence others, impression management and self-presentations. Thus defined, values are moreover fewer in number than attitudes, are conceptions that transcend specific attitude objects and situations, are determinants of attitudes as well as behaviour, are dynamically closer to needs, and are more central to that core of the person that we identify as the self" [4, p. 98].

Values underlie attitudes. They also shape beliefs. They enable us to evaluate what matters to us or to apply standards to our attitudes and beliefs. In order to communicate about things in another culture, it is necessary to understand the values that operate in that culture. Because values tell us how to weigh the worth of something, they indicate a relative hierarchy. We can talk about values as cultural priorities. Within a culture, values may be of greater or lesser importance. For example, a culture may put a high priority on honesty a low priority on making a minimal effort. Priorities vary from culture to culture.

4.5. Culture furnishes attitudes

An attitude is learned, and it is a tendency to respond the same way to the same object or situation or idea. Attitudes are feelings about things, based on values. Attitudes can change, although change can be difficult. Attitudes are based on beliefs as well as values. Beliefs are convictions or certainties based on subjective and often personal ideas rather than on proof or fact. Belief systems or religions are powerful sources of values and attitudes in cultures.

One of the inevitable experiences of immersion in a new and unfamiliar culture is culture shock [1, p. 12–13]. It happens to everybody. The term *culture shock* is not quite accurate because it refers to a range of responses that take place over time. It isn't a single jolt. Culture shock is the sense of dislocation along with the problems, psychological and even physical, that result from the stress of trying to make the hundreds of adjustments necessary for living in a foreign culture.

The first stage of experiencing a new culture is usually **euphoria**. Everything about the exciting new adventure is wonderful. This stage generally lasts no longer than two weeks, and some people skip it altogether. Travelers sometimes go home before they have progressed to the next stage.

The second stage is usually a downturn as **disillusionment** and **frustration** arise. This is usually the stage people refer to when they use the term *culture shock*. It is a sense of dislocation that results from finding out those inadequacies exist in our understanding, our mental road map, for navigating in this new culture. We don't know what we don't know. Finding out what we don't know is exhausting, even when it is also exciting. Inevitably there are disappointments; inevitably we make mistakes. When the adjustment to a new culture means an upward change in status, people feel good about the new culture longer. When the adjustment means a downward change in status, people feel unhappy more quickly. Most sojourners experience psychological symptoms of culture shock. Some people find themselves becoming depressed. They may experience long periods of home-sickness. Some are very lonely, and they may be involved in relationships that they wouldn't form if they were in their own culture. Nearly all sojourners and temporary residents in a new culture experience dissatisfaction with the way things are. Things that formerly seemed acceptable become irritations. Sojourners can become aggressive and exhibit unpleasant behavior that they would not use at home. They may get angry easily and express hostility and suspicion towards members of their host culture. Frequently culture shock shows itself when sojourners believe native members of the culture are trying to take advantage of them – to overcharge them, for example – because they are foreign. Physical

symptoms of distress also can result from this stage of culture shock. They include aches and pains in limbs, headaches, chronic fatigue and lack of energy, loss of appetite, inability to get a good night's sleep, stomach upsets, and frequent colds or flu. This stage can last longer than the first euphoric stage – perhaps months.

The third stage is **adjustment**. As the expatriate sees both sides and learns more about how the other culture works, he or she is able to cooperate more effectively with members of the host culture. Some successes may occur, and solutions may be found for the problems that seemed so unreasonable and intractable in stage two. At this stage business can probably be conducted successfully.

The fourth stage, **integration**, occurs when the expatriate becomes fluent enough in the other culture to move easily within it and not be thrown by the different attitudes, beliefs, and values and by the behaviours they generate. Often linguistic fluency accompanies this stage. At this stage the expatriate is able to identify with the host culture. Most people who work in another culture, regardless of the length of the stay, experience all four stages of culture shock. Furthermore, the longer one stays, the more cycles one goes through; the fourth stage, in which one feels comfortable in the new culture, leads to another euphoric stage, followed by frustration and disappointment, followed by adjustment, and so on.

A similar adjustment period and its accompanying symptoms usually occur when a sojourner returns home. This is often called *reverse culture shock*. It takes people by surprise who don't realize it is normal. After all, it's somewhat ironic – the sojourner has been longing to return to the old, familiar culture of home. But once home, the sojourner finds many things to criticize and often asks why the old culture can't be more like the one so recently encountered. Friends and family typically find the traveler impatient with things that never used to cause complaint. Sojourners' most frequent complaint is that nobody wants to hear about the wonderful new experiences they've had.

5. Concluding remarks

All the presented issues stress that culture as a large and inclusive concept involves learned and shared behaviours, norms, values, and material objects. Among different scientific characteristics of culture it is defined as coherent, learned, representing the view of a group of people and what is important. Culture teaches values or social priorities. It can furnish attitudes which are based on beliefs as well as values. Edward Hall described the approach to examine high-context cultures and low-context cultures distinguishing them on the basis of the role of context in communication. Cross-cultural immersion is accompanied by a culture shock symptoms of which (euphoria; disillusionment and frustration;

adjustment; integration) are normal and to be expected in such experiences as well as reverse culture shock.

6. Further research

The prospect of research is to use the results of theoretical considerations concerning culture as a social value for fundamental studies of lexico-semantic groupings of philosophical, world outlook, scientific, social, political, moral, religious, legal and aesthetic axionomens on the material of the Ukrainian, English and French languages.

Literature

1. Beamer L. Intercultural Communication in the Global Workplace / L. Beamer, I. Varner. – New York : McGraw-Hill/Irwin, 1995. – 360 p.
2. Edward T. Hall The Hidden Dimension / T. Edward Hall. – New York : Anchor Press / Doubleday, 1966. – 217 p.
3. Edward T. Hall Beyond Culture / T. Edward Hall. – New York : Anchor Press / Doubleday, 1976. – 295 p.
4. George A. Borden Cultural Orientation: An Approach to Understanding Intercultural Communication / Borden, George A. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice–Hall, 1991. – 348 p.
5. Hendrick Serrie Cross-Cultural Interaction: Some General Considerations for Innocents Abroad / Serrie Hendrick. – Williamsburg, VA : Department of Anthropology, College of William and Mary, 1986. – 312 p.
6. Norma Carr-Ruffino Managing Diversity / Carr-Ruffino Norma. – Needham Heights, MA : Simon & Schuster, 1998. – 700 p.
7. Raymond Cohen Negotiating Across Cultures / Cohen Raymond. – Washington, DC : United States Institute of Peace, 1991. – 320 p.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Спичка А.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.147:811.112.2'42

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ ЛЕКСИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ІНШОМОВНИХ ТЕКСТІВ

У статті надано деякі особливості художнього іншомовного, зокрема німецькомовного тексту. Особливу увагу звернено на лексичний склад тексту. Розглянуто особливості внутрішньої форми лексичних одиниць, зокрема фразеологізмів на основі німецькомовного художнього твору „Buddenbrooks“ видатного німецького письменника Thomas Mann. Обґрунтовано важливість оволодіння дослідницькими вміннями аналізу лексичного складу студентами під час читання даного твору. У наведених прикладах фразеологічних словосполучень визначено семантичні зрушення компонентів фразеологізмів. Досліджено й проаналізовано три основних типів фразеологізмів, а саме прості фразеологічні словосполучення, фразеологічні єдності та ідіоми. Визначено й проаналізовано групу парних фразеологізмів (парні слова), до яких відносяться також модельні утворення.

Ключові слова: художній іншомовний текст, лексичний склад, фразеологізм, стійки словосполучення, семантичне зрушення, парні слова, модельні утворення, експресивність, образність, ідіома.

Спичка А.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ ЛЕКСИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИНОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ

В статье представлены некоторые особенности художественного иноязычного, в том числе немецкоязычного текста. Особое внимание уделено лексическому составу текста. Рассмотрено особенности внутренней формы лексических единиц, в том числе фразеологизмов на основе немецкоязычного художественного произведения „Buddenbrooks“ выдающегося немецкого писателя Thomas Mann. Обоснована важность овладения студентами исследовательскими умениями анализа лексического состава во время чтения данного романа. В приведённых примерах фразеологических словосочетаний выявлены семантические изменения в компонентах фразеологизмов. Исследовано и проанализировано три типа фразеологизмов: простые фразеологические словосочетания, фразеологические единства и идиомы. Определены и проанализированы парные слова и модельные образования.

Ключевые слова: художественный иноязычный текст, лексический состав, фразеологизм, устойчивые словосочетания, семантические изменения, парные слова, модельные образования, идиома, экспрессивность, образность.

Spichka A.

– *Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University*

FORMATION OF RESEARCH SKILLS IN STUDENTS DURING THE LEXICAL ANALYSIS OF FOREIGN LANGUAGE FICTION

Some particularities of foreign language fiction among it German language fiction are introduced in the article. Special attention is devoted to the lexical structure of the fiction text. The particularities of the phraseological units are considered on the basis of the German language fiction „Buddenbrooks“ by Thomas Mann. The importance of mastering the research skills in the analysis of lexical structure during reading the German language fiction by the students is substantiated. The examples of phraseological word combinations in the fiction „Buddenbrooks“ are given. The semantic changes in the components of the phraseological word combinations are revealed.

Key words: *fiction, lexical structure, phraseological word combination, semantic changes, research skills.*

Постановка проблеми. Будь який текст, зокрема художній іншомовний текст розглядається як головна дискурсивна одиниця для здійснення мовленнєвої комунікації. «Тільки у формі текстів і позатекстової функції мова є засобом спілкування між людьми» [7, S. 17]. Адекватно зрозумілий текстовий матеріал є основою для розгорнутого обговорення прочитаного. Послідовний аналітичний підхід щодо мови художнього іншомовного твору та його змісту дозволяє студентам висловлювати свою власну думку, використовуючи відповідні мовні засоби, лексичні одиниці та граматичні структури. Внутрішня форма лексичних одиниць, зокрема фразеологізмів іншомовного художнього тексту притягує понад усе велику увагу в наукових дослідженнях. Внутрішня форма може бути охарактеризована за різними параметрами, а саме: за структурно-семантичним; номінативним, де форма визначається як ознака номінації; когнітивним параметром, де внутрішня форма лексичної одиниці співвідноситься з ознакою того поняття, на основі якого формується нове поняття; за метафоричним параметром, коли внутрішня форма розглядається як *tertium Comparationis*, тобто коли третє залучене до порівняння (у латинській мові *tertium* означає «третій» + порівняння); за експресивним параметром, коли сутність інтерпретується як асоціативно-образна підстава для оцінки [4, с. 80]. Тому **актуальним** виявляється оволодіння студентами

дослідницькими вміннями аналізу лексичного складу художнього іншомовного тексту під час його читання.

Аналіз останніх досліджень. Мова художнього іншомовного тексту насичена цілою низкою шарів лексики, до яких відносяться полісемні слова, фразеологізми, тропи, омоніми, синоніми, антоніми та інші. В цьому полягає специфіка іншомовного художнього тексту. Видатні українські вчені мовознавці Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй констатують у своїх дослідженнях, що у художньому тексті, зокрема й в іншомовному тексті слід «...розрізняти дві форми і два зміста, а саме слово як явище лінгвістики, де змістом є лексична семантика, а формою виступають граматичні структури, категорії і образність як явище лінгвопоетики, де змістом є художній образ, форму надають лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби його створення» [2, с. 471].

У наукових дослідженнях вище названих українських вчених та зарубіжних, зокрема німецьких таких як W. Fleischer, W. Friedrich, T. Schirraп велика увага приділяється вивченню структурно-функціональних особливостей стійких словосполучень, фразеологізмів, які за своїми різноманітними структурами широко використовуються в іншомовних художніх текстах. Фразеологізми, як правило, з'являються в художній літературі для вираження соціальних та національних рис персонажів відповідного художнього твору. Оволодіння студентами стійкими словосполученнями фразеологічного типу має велике значення у накопичуванні студентами знань і умінь для самостійного опрацювання лексичного складу художнього іншомовного тексту. Тому **метою** і **завданнями** даної статті є розглянути деякі види (групи) фразеологізмів у німецькомовному художньому творі „Buddenbrooks“ видатного німецького письменника Thomas Mann, визначити семантичні зрушення їхніх складових (компонентів) та утворення повністю або частково переосмислених значень словосполучень у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування дослідницьких умінь лексичного аналізу, а саме фразеологізмів у студентів, майбутніх учителів іноземної мови, зокрема німецької мови як другої іноземної мови під час читання німецькомовної художньої літератури є невід'ємною частиною навчання й вивчення мови.

З метою здійснення дослідницької роботи над німецькомовним художнім текстом з роману „Buddenbrooks“ Т. Манна студентам пропонується виконання вправ розпізнавального характеру. Розуміння напряду думок автора художнього твору та персонажів неможливо здійснювати без урахування мовної форми, структури думки. Саме фразеологічні одиниці утворені за граматичними

моделями змінних сполучень і речень. Сполученість значення компонентів означає взаємозв'язок і взаємодію значень компонентів словосполучення. Тому спочатку пропонується студентам виконання вправ, зміст яких спрямовано на визначення типів (видів, груп) фразеологізмів, які вони розпізнають під час читання твору та переосмислення семантичних зрушень у складових компонентах фразеологізмів.

У побудові плану змісту художнього твору ключову позицію посідають фразеологізми різних типів. Вони дають можливість описати не тільки реально існуючий мир (атмосферу), а також і внутрішній стан персонажів, тобто їхні думки, почуття, спонукання, оцінки.

За своїми структурами або формами фразеологізми в німецькій мові є різноманітними. Вище названі німецькі та українські вчені мовознавці розрізняють три основні групи фразеологізмів, а саме прості фразеологічні сполучення (*einfache phraseologische Verbindungen*), фразеологічні єдності (*phraseologische Einheiten*), ідіоми (*starre, feste phraseologische Verbindungen*). Що стосується простих фразеологічних сполучень характерним для цієї групи є зрушення або часткове переосмислення значення одного із компонентів. Звертаючи увагу на особливості даного виду фразеологізмів студенти розпізнають та виокремлюють наступні приклади з тексту твору під час його читання та адекватного розуміння: *Platz nehmen* – сідати, сісти [8, S. 196]. Дієслово *nehmen* зрушує своє головне пряме значення «брати»; *sich zu Ende neigen* – наближуватися до кінця [8, S. 369], дієслово *sich neigen* зрушує пряме значення «схилятися»; *auf den Gedanken kommen* – думати, уявляти [8, S. 373] замість прямого значення «приходити», «прибувати» дієслова „kommen“; *j-m zu Mute sein* – додавати кому-небудь сміливості, дієслово „sein“ зрушує своє пряме значення «бути» [8, S. 584]; *bei der Sache sein* [8, S. 75] – бути занятим, займатися ділом (справою). Компоненти даного фразеологізму, тобто дієслово „sein“ та іменник „Sache“ мають часткове переосмислення своїх прямих значень. Досліджуючи таким чином семантику вище наведених прикладів простих фразеологізмів у творі „Buddenbrooks“ студентами досягається паралельне сприймання та адекватне розуміння як переносного значення фразеологізмів, так і прямого значення його компонентів.

За результатами дослідницького аналізу словникового складу твору „Buddenbrooks“ студентами виявлено другу групу фразеологізмів. Цю групу складають фразеологічні єдності (*phraseologische Einheiten*), тобто звороти, які мають узагальнені або переосмислені значення, характеризуються семантичною

трансформацією всіх компонентів. Унаслідок цього в мовленні персонажів твору реалізується їх сукупний узагальнено-цілісний смисл. Використовуючи метод наукового дослідницького пошуку фразеологічних одиниць під час читання художнього твору студенти розпізнають такий тип фразеологізмів та аналізують їх. Надамо деякі приклади фразеологічних єдностей художнього твору: *in bittere Tränen ausbrechen* [8, S. 250] – ридати гіркими сльозами; *bei Bewußtsein sein* [8, S. 566] – бути у повній свідомості, бути притомним; *j-m die Zeit zum Besinnen lassen* [8, S. 289] – надати кому-небудь часу для обдуманості, міркуваності. Наведені номінативні фразеологічні сполучення мають один переосмислений компонент, яким виступають дієслова *ausbrechen* з прямим значенням «виламувати», іменник *Besinnen* як субстантивне дієслово *sich besinnen* з прямим значенням «опомнитися». За своєю формою такі фразеологізми складають словосполучення синтаксичного рівня, мають цілісне значення із лексичного рівня.

До лексичного складу німецькомовного твору „Buddenbrooks“ студенти виокремлюють третю групу фразеологізмів під час дослідницького аналізу. Цю групу складають ідіоми (*starre, feste phraseologische Verbindungen*). Сполученість значень компонентів утворює повне їхнє переосмислення в цілому. Ідіома як стійка, образно переосмислена словосполучка не перекладається дослівно. Значення ідіом не можна вивести зі значень їхніх компонентів. Такий тип фразеологізмів відноситься до категорії невмотивованих зворотів фразеологічних зрощень. Наведемо декілька прикладів невмотивованих фразеологічних словосполучень у творі „Buddenbrooks“ : *j-n an die Luft setzen* [8, S. 341] – кого-небудь виставити, вивести за двері; *zum Vorschein kommen* [8, S. 625] – з'явитися, появитися; *j-m durch die Lappen gehen* [8, S. 323] – ушитися від кого-небудь; *j-n in Erstaunen setzen* [8, S. 235] – кого-небудь здивувати, вразити. Спираючись на невмотивоване значення наведених прикладів фразеологічних зрощень студенти визначають яскраву образність і високий ступень експресивності, що є притаманним для даної групи фразеологізмів. У переосмислених значеннях зберігається зміст та емоційний відтінок розмовної мови персонажів художнього твору „Buddenbrooks“ Т. Манна.

Під час дослідницького аналізу фразеологізмів у тексті твору студенти визначають групу парних фразеологізмів (*Wortpaare, Zwillingsformeln*). До цієї групи відносяться словосполучки, які виражають єдине поняття, складаються з двох слів тієї ж частини мови та поєднуються сполучником або прийменником. Парні слова або словесні пари мають одне повне значення і, як свідчать результати дослідницької роботи, використовуються персонажами

твору в діалогічному мовленні. Лексичний склад діалогу насичено парними словами. Надамо деякі приклади використання парних слів автором твору: *hin und her* [8, S. 55] – туди сюди; *dann und wann* [8, S. 51] – іноді, інколи, часом; *ganz und gar* [8, S. 566] – абсолютно, повністю, цілком; *kurz und gut* [8, S. 204] – коротше кажучи, словом; *halb und halb* [8, S. 170] – пополам, наполовину. Елементом у наведених прикладах виступає сполучник „und“.

Українські вчені, мовознавці О. Д. Огуй, Т. Р. Кияк, А. М. Науменко розглядають модельні утворення (Modellbildungen) у своїх наукових дослідженнях як один із видів парних слів [2, S. 186]. Ця група словосполучень складається з двох однакових слів, частин мови. У творі „Buddenbrooks“ найчастіше автор використовує модельні утворення, компонентами яких є іменники. Вони поєднуються прийменниками. Під час проведення дослідницької роботи студенти виокремлюють шляхом пошуку наступні модельні утворення: *von Stunde zu Stunde* [8, S. 371] – з години на годину; *in Taten und Worten* [8, S. 341] – ділами й словами; *über Kurz oder Lang* [8, S. 575] – рано чи пізно.

З метою адекватного розуміння парних слів, модельних утворень студентам рекомендується користуватися лексикографічними засобами, словниками. Вони допомагають студентам оптимально підібрати функціональні відповідники за контекстом.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. На основі вище розглянутих підходів щодо формування у студентів, майбутніх учителів німецької мови дослідницьких умінь аналізу фразеологічних словосполучень під час читання німецькомовної художньої літератури слід звертати їхню увагу на визначення структурних й семантичних особливостей фразеологізмів. Оволодіння студентами уміннями та навичками дослідницької роботи над фразеологічними одиницями різних типів надає їм можливість самостійно виявляти та виокремлювати в художньому німецькомовному тексті фразеологізми, розкривати їхнє значення та переповідати їхні експресивно-стилістичні функції. Оскільки, як свідчить практика, студенти мають інколи труднощі що стосуються адекватного розуміння семантики певних фразеологічних єдностей, то у перспективі подальших досліджень передбачається розглянути деякі засоби та особливості перекладу фразеологізмів у художньому іншомовному тексті.

Література

1. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини : [навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов] / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.

2. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.

3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : [навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови] / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 261 с.

4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 142 с.

5. Korunets I. V. Theory and practice of translation / I. V. Korunets. – Vinnyza : Nova Knyha, 2001. – 446 p.

6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig, 1982. – 250 S.

7. Hartmann P. Texte als linguistisches Objekt / P. Hartmann. – München, 1981. – 80 S.

8. Mann Thomas. Buddenbrooks / Thomas Mann. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1989. – 758 S.

9. Schippan Thea Einführung in die Semasiologie / Thea Schippan. – Leipzig, 1975. – 269 S.

Коротяєва І.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.147.032

**ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

У статті висвітлюється питання формування рефлексивних умінь як невід'ємної складової професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Розглядаються механізми та компоненти рефлексивної діяльності. Виокремлюються шляхи формування рефлексивних умінь майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки у сучасному педагогічному вищому навчальному закладі. Наводяться приклади рефлексивних навчальних прийомів на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов і під час педагогічної практики.

Ключові слова: рефлексивні вміння, педагогічна рефлексія, механізми рефлексії, професійна підготовка, вчитель іноземної мови.

Коротяєва І.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНЫХ УМЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

В статье освещается вопрос формирования рефлексивных умений как неотъемлемой составляющей профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка. Рассматриваются механизмы и компоненты

рефлексивной деятельности. Обозначаются пути формирования рефлексивных умений будущих учителей иностранного языка в процессе профессиональной подготовки в современном педагогическом вузе. Приводятся примеры рефлексивных учебных приемов на семинарских занятиях по методике преподавания иностранных языков и во время педагогической практики.

Ключевые слова: рефлексивные умения, педагогическая рефлексия, механизмы рефлексии, профессиональная подготовка, учитель иностранного языка.

Korotiaieva I.

*Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor,
Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State
Teachers' Training University*

DEVELOPMENT OF REFLECTIVE SKILLS IN PROSPECTIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article highlights the problem of reflective skills development as an integral part of prospective foreign language teachers' professional competence. Mechanisms and components of reflective activity are considered. Possible ways of reflective skills development in prospective foreign language teachers in the process of their professional training in present-day pedagogical higher educational establishment are singled out. Some examples of reflective techniques are provided which can be efficiently used in practical classes of language teaching methods, as well as during university students' teaching practice in general secondary schools.

Key words: reflective skills, pedagogical reflection, reflection mechanisms, professional training, foreign language teacher.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема якісної професійної підготовки вчителя іноземної мови в останні роки стала пріоритетною у реформуванні освітньої галузі. Сучасні реалії життя висувають вимоги постійного самовдосконалення вчителя іноземної мови і відповідності його професійної підготовки Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти [2]. Процес професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови вимагає формування у нього рефлексивних умінь як невід'ємної складової професійно-методичної компетенції [1; 5]. Специфіка педагогічної діяльності вчителя іноземної мови передбачає необхідність аналітичного підходу до розв'язання методичних завдань, критичного осмислення педагогічної діяльності; здатність ефективно застосовувати загальні лінгвістичні, психологічні і педагогічні знання в конкретній навчальній ситуації. Тільки той вчитель, який володіє необхідними рефлексивними вміннями, буде здатний творчо та впевнено реалізовувати себе в професійній діяльності [3].

У психології рефлексія визначається як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. У педагогіці рефлексія

тракується як процес усвідомлення чогось за допомогою вивчення і порівняння. У широкому практичному смислі рефлексія розглядається як здатність людини до самоаналізу, осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних ставлень до навколишнього світу. У комунікативних процесах рефлексія розуміється як процес відображення однією людиною внутрішнього світу іншої [1; 5].

Фундаментальним у розумінні сутності механізмів рефлексії є твердження про необхідність рефлексивного виходу і зайняття зовнішньої позиції відносно свого життя, діяльності тощо та звернення до них як до певного змісту, який потрібно зрозуміти [3, с. 41]. У процесі будь-якої діяльності, зокрема професійно-педагогічної, можуть виникати проблеми різного характеру, наприклад, вчитель не може здійснити необхідні методичні дії чи знайти потрібний сучасний автентичний матеріал, або отримує не той продукт, на який очікував попередньо тощо. Часто перед студентом-практикантом або молодим недосвідченим вчителем постає необхідність власноруч проектувати, аналізувати і корегувати свою педагогічну діяльність. Для вирішення цього завдання потрібно мати сформовані рефлексивні уміння. Отже, виникає проблема формування рефлексивних умінь як складової професійної компетентності у майбутнього вчителя іноземної мови.

Актуальність дослідження зазначеної проблеми визначається тим, що в процесі професійної підготовки сучасного фахівця існує суперечність між традиційною системою підготовки та вимогами до підготовки фахівців європейського рівня; необхідністю підвищення ефективності автономної самостійної рефлексивної діяльності здобувачів вищої освіти та рівнем сформованості рефлексивних умінь, необхідних для цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблематиці роботи. Аналіз теоретичних досліджень [1; 3; 8; 9] свідчить, що рефлексія, як один із основних психологічних механізмів, забезпечує функціонування внутрішнього плану предметної діяльності, включає в себе такі моменти діяльності, як зіставлення її умов і цілей, виявлення наявних у ситуації та досвіді суб'єкта засобів перетворення об'єкта праці, визначення їхньої достатності для досягнення мети, вироблення поетапної стратегії і тактики, врахування та обробку зворотної інформації, що свідчить про міру адекватності цілям кожного етапу розв'язання професійного завдання [1; 3].

У контексті професійної освіти педагогів рефлексія розглядається дослідниками: а) як професійно та особистісно значима якість учителя (М. Лук'янова, А. Вєтохов, В. Єлісєєв, 232

М. Єрмолаєва, Н. Побірченко); б) як єдність проектної та дослідницької діяльності педагога, які дають можливість прогнозувати, обдумувати та адекватно оцінювати можливі і реальні результати дій у відношенні різних аспектів власної діяльності (О. Соловова); в) як складова структури педагогічної діяльності, рефлексивного управління процесом навчання учнів (О. Трубіцина); г) як психолого-педагогічний механізм самоідентифікації особистості у навчанні (Л. Пермінова); д) як невід'ємний елемент змісту освіти (А. Коржуєв, В. Попков, О. Рязанова); е) як універсальний механізм перебігу саморегуляції, саморозвитку та професійного становлення особистості вчителя (Я. Бугерко, С. Кашлев, В. Орлов, Н. Пеньковська, Н. Пов'якель, О. Рудницька, М. Савчин, Дж. Гор, Фр. Кортхаген, Н. Хаттон, А. Полард, Р. Таннер, М. Уоліс, К. Цайхнер) [3; 5].

Сучасні українські методисти, зокрема А. Лісниченко, Т. Фоменко, О. Гончарук, С. Смоліна та ін. пропонують розвивати рефлексивні уміння майбутнього вчителя іноземної мови не лише на заняттях з конкретної іноземної мови, але й на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов за допомогою використання первинного стереотипу та ситуаційної моделі [3; 6].

Теоретичні дослідження свідчать, що провідна функція рефлексії визначається як сприяння розвитку та саморозвитку особистості рефлексуючого і полягає в тому, що він виконує діяльність, пов'язану з постійною почерговою реалізацією рефлексивного виходу, рефлексивного контролю і корекції та занурення в нову діяльність, більш досконалу з першою. Переходячи в рефлексивну позицію суб'єкт має можливість споглядати способи власної діяльності як відокремлений предмет. У результаті цього фахівець може знаходити помилки, невідповідності у своїй педагогічній роботі, здійснювати пошук нових способів здійснення діяльності і ставити нові професійні цілі [3, с. 41].

Найбільш суттєвими елементами рефлексії сучасний методист О. Соловова називає встановлення зв'язків між:

- 1) ситуацією (діями людини у цій ситуації) та цілями, що лежать в її основі;
- 2) позиціями об'єкта і суб'єкта рефлексії;
- 3) розумінням ситуації та умінням вербально зафіксувати проблему;
- 4) діями учасників ситуації та аргументацією виправданості вибору саме цих дій;
- 5) діями учасників ситуації та морально-етичними принципами і нормами поведінки;

6) наявними знаннями та потребою у нових знаннях для вирішення нового завдання;

7) технологіями передачі та набуття знань [7, с. 104].

Саме уміння встановлювати ці зв'язки є основою для формування рефлексивних умінь.

Для здійснення рефлексії необхідні уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, абстрагувати, конкретизувати, систематизувати, виділяти головне, синтезувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, ставити завдання, виробляти гіпотези, обирати методи вирішення завдань тощо [3; 5].

У сучасній методичній літературі визначаються такі компоненти рефлексивної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови:

1) дія;

2) погляд назад на минулу дію (аналіз минулої дії з позиції вчителя та учнів: що хотів учитель – що хотіли учні; що учитель робив – що робили учні; про що думав учитель – про що думали учні; що відчував учитель – що відчували учні);

3) усвідомлення суттєвих аспектів (встановлення причинно-наслідкових зв'язків всередині дії);

4) створення альтернативних методів дій (пошук та відбір інших шляхів досягнення мети); апробація нової дії;

5) індивідуальний чи колективний аналіз нової дії (співвіднесення ідеальної моделі та реальної дії, визначення причин успіхів і невдач) [7, с. 105].

Сучасні дослідники засвідчують, що, в цілому, студентам мовних спеціальностей педагогічних ВНЗ властивий низький рівень професійної свідомості та самосвідомості. Більшість труднощів, які студенти-практиканти зазнають під час педагогічної практики пояснюється ними виключно зовнішніми умовами (дисципліна, невідповідність учнів, складність теми уроку). Г. Дегтяр розцінює таку форму рефлексії професійної діяльності як неусвідомлений психологічний захист, для якого характерно заперечення реальності; проектування власних недоліків на інших, перенесення внутрішнього конфлікту на зовнішній; посилена увага до вчинків інших, їх аналіз із відходом від оцінки себе [1, с. 7]. Майбутні учителі, для яких характерна така рефлексія, розглядають рівень розвитку учнів як умову успішності своєї діяльності. Натомість, у центрі їхньої рефлексії повинна знаходитись професійна діяльність, спрямована на створення умов для розвитку учнів.

Такий стан речей є характерним для традиційного підходу до навчання, при якому рефлексивні навички майбутніх учителів формуються стихійно, неорганізовано, а предметом рефлексії стає

переважно навчальний матеріал, його систематизація, узагальнення, а не навчальна чи професійна діяльність.

Необхідність формування та вдосконалення рефлексивних умінь у майбутніх вчителів англійської мови з метою підвищення якісного рівня професійної підготовки в умовах реформування системи вищої освіти України складає **актуальність** теми дослідження.

Мета даної статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності поетапного розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів іноземної мови; аналізі можливих шляхів формування зазначених умінь, необхідних для творчої самореалізації майбутніх учителів у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розвиток в навчальному процесі педагогічного університету здатності майбутніх учителів іноземної мови до педагогічної рефлексії є досить складним завданням з огляду на те, що за традиційного підходу способи навчальної чи професійної діяльності не підлягають рефлексії і як результат – студенти не відчують потреби в усвідомленні свого професійного розвитку, не можуть визначити, що саме відбувається в їхній діяльності.

Розрізняють два види навчальної рефлексії: поточну рефлексію, що здійснюється в ході навчального процесу, і підсумкову рефлексію, що логічно і тематично завершує певний період діяльності [7].

Поточна рефлексія спрямована на активізацію процесу усвідомлення й осмислення предметної діяльності: її напрям, мету, основні етапи, проблеми, протиріччя, способи діяльності, результати. Дослідники вирізняють три види поточної рефлексії:

- 1) рефлексію діяльності;
- 2) рефлексію змісту навчального матеріалу;
- 3) рефлексію настрою і емоційного стану [5, с. 7].

Аналіз сучасної методичної літератури дозволяє виокремити наступні шляхи формування рефлексивних умінь майбутніх учителів іноземної мови:

– забезпечення в навчальному процесі смислотворчості майбутніх фахівців, центральним елементом якої виступає рефлексія;

– організація рефлексії під час підготовки та здійснення педагогічної практики;

– розв'язання професійних проблемних ситуацій в процесі навчання [3, с.42–43].

Рефлексія є складним інтелектуальним процесом і саме тому формування стійких навичок до неї передбачає не лише

ознайомлення студентів із алгоритмом рефлексії, а і цілеспрямоване керування викладачем цим процесом. Дослідники пропонують такий алгоритм педагогічної рефлексії:

- 1) зупинка до рефлексивної діяльності;
- 2) фіксація стану розвитку;
- 3) виявлення причин цього стану;
- 4) оцінка продуктивності розвитку, як результату педагогічної взаємодії, що відбулася [3, с. 43].

Організація наступного етапу рефлексивної діяльності передбачає перехід від аналізу майбутніми вчителями педагогічної діяльності інших до саморефлексії як в навчальній, так і в професійній діяльності. Рефлексія власної навчальної діяльності може виражатися у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між зафіксованим станом розвитку студента та педагогічною взаємодією, що відбулася. Причини позитивного чи негативного стану розвитку студентів можуть бути пов'язаними з атмосферою на занятті, педагогічними технологіями, змістом питань і проблем, наявністю пізнавальної, професійної мотивації студентів тощо [3; 5].

Протягом останніх років у Донбаському державному педагогічному університеті на філологічному факультеті (відділення іноземних мов) широко використовується практика організації викладачем рефлексивної діяльності студентів на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов і під час проходження педагогічної практики у загальноосвітніх школах, ліцейх та гімназіях.

Практикуються так звані рефлексивні заняття з мікровикладанням, що дають можливість майбутньому вчителю випробувати та осмислити себе у професійній ролі в університетському навчальному процесі. Викладач пропонує конкретні методичні ситуації, пов'язані із складанням фрагментів шкільних уроків з навчання різних видів іншомовної мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння та письмо). Вибір студентами способів, методів та прийомів викладання обов'язково повинен супроводжуватися їх обґрунтуванням та демонстрацією. Після виступу кожного із студентів академічній групі надається можливість в результаті колективної рефлексії оцінити продемонстровані способи діяльності відповідно до певних критеріїв, а саме:

- 1) вікова доступність;
- 2) опора на мовні та мовленнєві знання учнів;
- 3) неординарність та емоційність;
- 4) урахування інтересів учнів;
- 5) мовленнєва поведінка вчителя;

б) активність учнів на уроці тощо.

На відміну від педагогічної практики, на такому занятті з мікровикладанням студент освоює професійну роль у психологічно безпечній для себе, але разом із цим, професійно реальній ситуації. Майбутній вчитель має можливість отримати зворотній зв'язок про свою педагогічну діяльність безпосередньо на семінарському занятті. Виконання ролі «учня» також дає важливий досвід студенту. Сприйняття навчальної ситуації одночасно з точки зору учня та вчителя дозволяє отримати більш рельєфне та адекватне уявлення про професійну діяльність: від розробки конкретного уроку до її результатів як прогнозованих, так і реально досягнутих. Таким чином, мікровикладання допомагає майбутньому фахівцеві розкрити свої творчі можливості, оцінити свою професійну готовність, усвідомити свої сильні та слабкі сторони та скласти план професійного розвитку.

Актуальним для формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови є також розв'язання професійних проблемних ситуацій у процесі навчання. Проблемна ситуація виникає тоді, коли є декілька, іноді протилежних, точок зору на оцінку як проблеми, так і способів її оцінки та розв'язання; коли студент відчуває відсутність готового стандарту (правила, способу, алгоритму) розв'язання методичної ситуації і намагається їх віднайти [7, с. 113]. Будь-які дії в межах проблемної ситуації передбачають аналіз ситуації, що в свою чергу, виступає вихідною позицією для механізму рефлексії. В межах навчальної діяльності проблемна ситуація є одночасно необхідною умовою і матеріалом для формування рефлексивного ставлення майбутніх учителів до педагогічної діяльності [3, с. 45]. Практично на кожному семінарському занятті з методики викладання іноземних мов студентам пропонуються навчально-професійні завдання та проблемні ситуації, наприклад:

Task 1

There are some teachers who lack confidence in their ability to deal with disruption. They resort to frequent criticism and rare praise in the classroom.

How do you think teachers can improve classroom management and encourage better learning? Areas you might consider are:

- the teacher's responses to students' inappropriate behaviour;*
- the effect of penalties to the fixed rules;*
- how to make the English lesson as attractive and stimulating as possible.*

Now talk with the colleague about the problems of misbehaviour in the classroom and about how to deal with them.

Task 2

Discussing professional issues:

a) *You are a teacher of English. You strongly advocate the teacher-centred approach in English language teaching. Discuss with a colleague the factors that help to make a good lesson and contribute to its success.*

b) *You are a teacher of English. You are an ardent supporter of the learner-centred approach in English language teaching. Discuss with a colleague of yours the factors that help to make a good lesson and contribute to its success [4, с. 239].*

Описані вище шляхи формування у студентів рефлексивних умінь використовуються також під час педагогічної практики студентів-філологів. Під час практики, як правило, здійснюється відеозапис окремих фрагментів уроків англійської мови студентів-практикантів. За допомогою цих фрагментів методисти з педагогічної практики розвивають та удосконалюють рефлексійні вміння студентів. Перед переглядом кожного фрагменту уроку студентам повідомляється клас, мета і тип уроку. Далі студентам пропонується ціла низка методичних завдань: подивитися фрагмент уроку і визначити, які іншомовні навички та вміння формувались; за допомогою яких прийомів; обґрунтувати доцільність/недоцільність прийомів; визначити розвиваючу, виховну, освітню цінність мовленнєвого матеріалу уроку і вправ, їх відповідність віковим інтересам учнів; дати характеристику комунікативної спрямованості вправ; визначити основні форми взаємодії вчителя та учнів на уроці; визначити адаптованість мовлення вчителя до рівня мовної підготовки учнів і вимог шкільної програми; запропонувати власний фрагмент уроку.

Таким чином, студенти-практиканти мають можливість подивитися на свої професійно-педагогічні дії збоку, колективно проаналізувати свої дії, визначити причини і шляхи усунення невдач, сформулювати власні методичні рекомендації для вчителя англійської мови.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз теоретичних джерел із зазначеної проблеми, а також дослідження сучасної практики навчального процесу у ВНЗ дозволяють зробити висновок, що рефлексивна складова підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до професійної діяльності є невід'ємною та досить перспективною з точки зору реформування вищої освіти у відповідності до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

Правильно організована викладачем та методично забезпечена рефлексивна діяльність сприяє осмисленню студентами власного емоційного стану, навчальної (професійної)

діяльності, особистісних зусиль в навчальному процесі, причин продуктивності педагогічної взаємодії. Педагогічна рефлексія базується на результатах рефлексії кожного учасника педагогічного процесу, вміння вчителя аналізувати педагогічну діяльність як єдність діяльностей педагога та учнів для досягнення спільних цілей навчання. Професійна рефлексія вчителя – це його спроможність відобразити внутрішню картину світу учня. Педагог, здатний до рефлексії – це професіонал, який думає, аналізує і досліджує свій досвід; це уважний слухач, розумний спостерігач, проникливий співрозмовник.

Подальші напрями дослідження можуть бути пов'язані з виокремленням конкретних етапів формування та удосконалення рефлексивних умінь у майбутніх учителів іноземної мови, обґрунтуванням прийомів роботи, визначенням засобів такого навчання та формулюванням методичних рекомендацій щодо організації рефлексії на практичних заняттях з іноземної мови та методики викладання іноземних мов.

Література

1. Дегтяр Г. О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Г. О. Дегтяр. – Х., 2006. – 19 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання // Науковий редактор українського видання доктор пед. наук С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Лісниченко А. П. Рефлексивна складова підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до професійної діяльності / А. П. Лісниченко, В. Г. Дерун // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 4 (82). Педагогічні науки. – 2015. – С. 41–45.
4. Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання) : Проект / [С. Ю. Ніколаєва, М. І. Соловей, Ю. В. Головач та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 245 с.
5. Рудницька О. П. Творча діяльність учителя і рефлексія / О. П. Рудницька // [Творча особистість вчителя : проблеми теорії і практики : збірник наукових праць] / ред. кол. : Н. В. Гузій та ін. – К., 1997. – С. 14–17.
6. Смоліна С. В. Етапи розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів англійської мови / С. В. Смоліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка : серія «Педагогічні науки». – 2015. – № 131. – С. 141–143.
7. Соловова Е. Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход / Е. Н. Соловова. – М. : ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.
8. Farrell T. Reflective Teaching: The Principles and Practices / T. Farrell // English Teaching Forum. – 1998. – № 4. – P. 10–17.
9. Richards, Jack C. Reflective teaching in second language classrooms / Jack C. Richards and Charles Lockhart. – Cambridge University Press, 2007. – 218 p.

Нікітіна Н.

– кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

Маляр О.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'256.2 : [008 +316.454.52] - 057.875

**ДО ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті досліджено поняття „білінгвальна культура особистості” та з’ясовано сутність білінгвальної культури спілкування студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Основою для вивчення змістовних характеристик білінгвальної культури спілкування слугувала концепція діалогу культур і низка підходів: культурологічного, соціокультурного, аксіологічного, особистісного, діяльнісного та акмеологічного. Визначена конкретно-прагматична мета виховання білінгвальної культури спілкування у студентів педагогічних вишів як об’єднання знань та умінь білінгвального спілкування з бікультурною сприйнятливістю.

Ключові слова: білінгвальне спілкування, білінгвальна культура спілкування, студенти вищих педагогічних навчальних закладів.

Никитина Н.

– кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

Маляр Е.

– соискатель степени высшего образования «Бакалавр» англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**К ПРОБЛЕМЕ БИЛИНГВАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ
СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЙ**

В статье исследовано понятие „билингвальная культура личности” и выяснена сущность билингвальной культуры общения студентов высших педагогических учебных заведений. Основой для изучения содержательных характеристик билингвальной культуры общения служила концепция диалога культур и ряд подходов: культурологического, социокультурного, аксиологического, личностного, деятельного и акмеологического. Определенна конкретно-прагматическая цель воспитания билингвальной культуры общения у студентов педагогических вузов как объединение знаний и умений билингвального общения с бикультурной восприимчивостью.

Ключевые слова: билингвальное общение, билингвальная культура, культура общения, студенты высших педагогических учебных заведений.

Nikitina N.

– *Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Head of Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University*

Malyar O.

– *Bachelor's Degree Programme student, Department of English and German Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University*

ON THE PROBLEM OF BILINGUAL CULTURE OF COMMUNICATION OF STUDENTS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The author of the article investigates the notion "bilingual culture of an individual" and defines the essence of bilingual culture of communication of students of higher pedagogical institutions. The base to study the essential characteristics of bilingual culture of communication is the conception of dialogue of cultures and the approaches: culturological, sociocultural, axiological, personality, activity and acmeological. It is defined the concrete and pragmatical aim of upbringing of bilingual culture of communication of students of pedagogical higher educational institutions as joining knowledge and skills of bilingual communication with bilingual perceptiveness.

Key words: *bilingual communication, bilingual culture of communication, students of higher pedagogical educational institutions.*

Постановка проблеми. Умови глобалізації потребують підвищення здатності молодих людей здійснювати продуктивне білінгвальне спілкування і конструктивну взаємодію з представниками інших націй і культур. Особливої актуальності набуває вирішення питань, пов'язаних з формуванням білінгвальної культури спілкування у студентів у вищих педагогічних навчальних закладах. Відомо, що у студентські роки загострюється питання соціокультурної зрілості, супутніми ознаками якої є актуальні проблеми міжнаціональної взаємодії та білінгвального спілкування. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних завдань педагогіки є виховання молоді, здатної здійснювати ефективну взаємодію у міжнаціональному просторі засобами рідної та іноземної мов. Тож проблема білінгвальної культури спілкування набуває особливої значущості саме у студентському віці, основними векторами якої є вибір системи цінностей та настанов. Особливої актуальності набуває вирішення питань, пов'язаних із вихованням білінгвальної культури спілкування у студентів педагогічних вишів. Саме під час професійної підготовки відбувається процес формування і виховання особистості майбутнього педагога, характерною ознакою якого має бути вихованість білінгвальної культури спілкування і здатність виховувати її в майбутніх учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше проблем. Незважаючи на те, що в науці поняття „білінгвальне спілкування” заявлене (Л. І. Антошкіна [1], Є. В. Савелло [2], З. З. Хабібুলіна [4] та інші), воно досі не відмежовано від поняття „білінгвальна комунікація”. Слід також зазначити, що хоч терміни „культура спілкування”, „культура міжнаціонального спілкування” і є в словниках з філософії, педагогіки, соціології, дефініція „білінгвальна культура спілкування” в них відсутня, що свідчить про недостатню розробленість цього поняття у вітчизняних та іноземних дослідженнях. Цей факт обумовив необхідність розкриття змісту понять „білінгвальна культура спілкування” і, зокрема, „білінгвальна культура спілкування студентів вищих навчальних педагогічних закладів”.

Мета дослідження: дослідити поняття „білінгвальна культура спілкування” та з’ясувати сутність білінгвального спілкування студентів педагогічного вишу.

Виклад основного матеріалу. Основою для вивчення змістовних характеристик білінгвальної культури спілкування слугувала концепція діалогу культур і низка підходів, зокрема: культурологічного, соціокультурного, аксіологічного, особистісного, діяльнісного та акмеологічного.

Відповідно до культурологічного підходу білінгвальна культура спілкування розуміється як феномен культури, чия природа виражається в обміні такими результатами матеріальних і духовних цінностей засобами рідної та іноземної мов, котрі відображають специфіку життя, поведінки та світосприйняття двох різних націй. Соціокультурний підхід розглядається як взаємозв'язок навчання мови та культури її носіїв. У навчанні іноземної мови цей підхід охоплює широкий спектр соціальних явищ: від білінгвізму до понять загальної, національної та іншомовної культур, зокрема їх традицій, звичаїв, стереотипів тощо. Згідно з аксіологічним підходом до вивчення зазначеного поняття, білінгвальна культура спілкування розглядається як компонент загальної культури спілкування білінгвокультурної особистості, яка характеризується сформованою системою цінностей, зокрема загальнолюдських, соціокультурних комунікативних норм, правил і толерантних настанов на здійснення білінгвального спілкування. Загальнолюдські цінності відбиваються у сполучці толерантності до національної та іншомовної культур та їх представників і слугують орієнтиром для білінгвокультурної особистості у такому спілкуванні. Особистісний підхід розкриває сутність білінгвальної культури спілкування як інтегративного утворення білінгвокультурної особистості, зокрема систему її внутрішніх ресурсів (мотивації та настанов) і відповідних

особистісних якостей, необхідних для реалізації продуктивного білінгвального спілкування під час бікультурної взаємодії. У рамках діяльнісного підходу білінгвальна культура спілкування постає як багатоаспектний процес реалізації міжнаціональних стосунків та обміну інформацією і досвідом між учасниками бікультурної взаємодії. Перебіг такого процесу прямо пропорційний спеціальним вмінням, які мають бути сформовані на основі набутих білінгвальних і соціокультурних знань та є необхідними для здійснення продуктивного білінгвального спілкування.

На основі даних, отриманих у результаті аналізу підсистем поняттєвого апарату білінгвальної культури спілкування і змістовної наповненості її найближчих родових категорій, Венєвцева Є. В. [3] описує цю культуру як:

1) компонент культури спілкування і таке інтегративне утворення білінгвокультурної особистості, в основі якої – білінгвізм, знання національних і загальнолюдських цінностей, соціально-комунікативних норм, типових для національної та іншомовної культур, сформовані комунікативні вміння, толерантність до національної та іншомовної культур та їх представників, а також усвідомлення себе суб'єктом двох культур;

2) специфічний спосіб організації продуктивного білінгвального спілкування, в основі якого – толерантні настанови до набуття позитивного досвіду бікультурної взаємодії.

Таким чином, визначення поняття „білінгвальна культура спілкування” може бути наступним: це комплексне інтегративне утворення білінгвокультурної особистості, в основі якого – володіння рідною та іноземною мовами і культурою спілкування в контексті діалогу культур.

У рамках акмеологічного підходу педагогічна культура спілкування дозволяє розкрити методичний аспект вивчення проблеми білінгвальної культури спілкування у студентів педагогічних вишів, котрий полягає у необхідності визначення таких умов виховання, котрі сприяють вирішенню питань:

- надання майбутнім педагогам спеціальних знань і формування у них відповідних умінь, необхідних у педагогічній практиці, зокрема у професійному / білінгвальному спілкуванні;

- пошуку ефективних прийомів, засобів і форм організації виховного процесу, які забезпечують формування білінгвокультурної особистості студента;

- розвитку здатності майбутніх педагогів надавати відповідні знання, формувати необхідні вміння та, передавати набутий позитивний досвід продуктивного білінгвального спілкування

майбутнім учням.

За такого підходу поняття „білінгвальна культура спілкування студентів педагогічних вишів” визначається:

1) як такий компонент культури спілкування і культури педагогічного спілкування, в основі якого білінгвізм, знання загальнолюдських цінностей, комунікативних норм і правил, національних уявлень та настанов, необхідних для здійснення бікультурної взаємодії;

2) як система внутрішніх ресурсів, в основі якої сполука толерантності до національної та іншомовної культур та їх представників і усвідомлення себе суб'єктом двох культур;

3) як соціально-педагогічний феномен, прояв якого прямо пропорційний зовнішнім чинникам, тобто змісту педагогічної діяльності;

4) як комплексне інтегративне утворення білінгвокультурної особистості і така професійна якість студентів, котра забезпечує: продуктивне білінгвальне спілкування і бікультурну взаємодію; розвиток здатності надавати відповідні знання, формувати необхідні вміння та передавати власний позитивний досвід такого спілкування майбутнім учням [3].

Таким чином, білінгвальна культура спілкування студентів педагогічних вишів трактується як комплексне інтегративне утворення і така професійна якість білінгвокультурної особистості, в основі якої – володіння рідною та іноземною мовами (білінгвізм), усвідомлення себе суб'єктом національної та іншомовної культур, толерантне ставлення до їх представників і володіння культурою спілкування в контексті діалогу цих культур. Це система знань і комунікативних умінь білінгвального спілкування, які забезпечують студентам ефективну міжособистісну бікультурну взаємодію (професійну та непрофесійну) і здатність передавати набутий позитивний досвід продуктивного білінгвального спілкування майбутнім учням.

Сутність білінгвальної культури спілкування студентів педагогічних вишів впливає із необхідності встановлення контактів з іншомовними представниками різних культур засобами рідної та іноземної мов і передачі набутого позитивного досвіду продуктивного білінгвального спілкування майбутнім учням. Це передбачає не лише білінгвізм і знання студентами особливостей національної та іншомовної культур, але й прийняття існуючих відмінностей між ними. Тож білінгвізм, знання національної та іншомовної культур, прийняття загальнолюдських цінностей, інтегровані знання про білінгвальну культуру спілкування, толерантні настанови на здійснення білінгвального спілкування, вміння

студентів здійснювати продуктивне білінгвальне спілкування і передавати досвід такого спілкування майбутнім учням розкривають сутність білінгвальної культури спілкування студентів педагогічного вишу.

Висновок. Згідно з цією позицією, виховання білінгвальної культури спілкування у студентів педагогічних вишів тлумачиться: як невід'ємний компонент професійного і морального виховання, зокрема інтернаціонального та національно-патріотичного; як педагогічний процес, спрямований на об'єднання знань і умінь білінгвального спілкування з бікультурною сприйнятливістю, що забезпечує студентам набуття позитивного досвіду продуктивного білінгвального спілкування та його передачу майбутнім учням. Конкретно-прагматичною метою виховання білінгвальної культури спілкування у студентів педагогічних вишів вважаємо об'єднання знань та умінь білінгвального спілкування з бікультурною сприйнятливістю, зокрема формуванні в майбутніх педагогів таких умінь, котрі забезпечать їм здійснення продуктивного білінгвального спілкування та конструктивної бікультурної взаємодії всупереч існуючим культурним відмінностям.

Перспективи подальших розвідок проблеми. Проблему підготовки студентів педагогічних вишів до білінгвального спілкування неможливо вирішити виключно завдяки методиці навчання іноземної мови, спрямованої на формування білінгвізму. Очевидною є необхідність постановки та дослідження проблеми білінгвальної культури спілкування у рамках виховання як педагогічної категорії, що є цілеспрямованим процесом систематичної, організованої й планомірної взаємодії вихователя й вихованця, якій притаманний вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційні сфери вихованця з метою формування в нього наукового світогляду, моральних, громадянських та професійних рис його особистості. формування в майбутніх педагогів таких умінь, які забезпечують продуктивне білінгвальне спілкування з представниками інших націй.

Література

1. Антошкіна Л. І. Соціолінгвістика : навчальний посібник / Л. І. Антошкіна, Г. М. Красовська, П. І. Сегеда, О. М. Сухомлінов. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 355 с.

2. Веневцева Є. В. Основні складові поняття білінгвальна культура особистості / Є. В. Веневцева // Витоки педагогічної майстерності. Сер. : Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка. 2014. – Вип. 14. – С. 22–27.

3. Савелло Е. В. Подготовка студентов технического университета к профессиональному билингвальному общению : автореф. дисс...канд пед.

наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Е. В. Савелло. – Ставрополь : СКТГУ, 2010. – 26 с.

4. Хабибулина З. З. Анализ понятия „билингвальная коммуникация” в психолого-педагогической литературе и ее роль в системе европейского высшего образования / З. З. Хабибулина // Молодой ученый – 2011. – Т. 2. – № 6. – С. 165–168.

Голуб О.

– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Мірошніченко Д.

– здобувач ступеня вищої освіти «Магістр» англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.016:[811.161.2+811.11]`25

**ТИПОВІ ПОМИЛКИ СТУДЕНТІВ ПРИ ПЕРЕДАЧІ
УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ ІМЕН ЛЮДЕЙ ЛАТИНИЦЕЮ
У ПЕРЕКЛАДАХ З УКРАЇНСЬКОЇ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ**

Стаття присвячена аналізу особливостей передавання власних імен українців засобами латиниці у перекладах на англійську мову. Подано огляд основних способів передавання власних імен людей у перекладах з української мови на англійську. Систематизовано типові студентські помилки з транслітерування власних імен українців латиницею.

Ключові слова: транслітерація, латиниця, власні імена людей, переклад, перекладознавство.

Голуб Е.

– кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Мірошніченко Д.

– соискатель степени высшего образования «Магистр» англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ СТУДЕНТОВ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ
УКРАИНСКИХ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН ЛЮДЕЙ ЛАТИНИЦЕЙ
В ПЕРЕВОДАХ С УКРАИНСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК**

Статья посвящена анализу особенностей передачи собственных имен украинцев средствами латиницы в переводах на английский язык. Представлен обзор основных способов передачи собственных имен людей в переводе с украинского языка на английский. Систематизированы типичные ошибки студентов, допущенные при транслитерировании собственных имен украинцев в переводах на английский язык.

Ключевые слова: транслитерация, латиница, собственные имена людей, перевод, переводоведение.

Holub O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Miroshnichenko D.

– Master's Degree Programme student, Department of English and German Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

TYPICAL STUDENTS' MISTAKES IN RENDERING UKRAINIAN PEOPLE'S PROPER NAMES BY MEANS OF LATIN LETTERS IN UKRAINIAN – ENGLISH TRANSLATIONS

The article analyses the main peculiarities of rendering Ukrainians' proper names by means of Latin letters in translations into English. The main ways of rendering people's proper names from Ukrainian into English have been outlined. Typical mistakes made by students while transliterating Ukrainians' proper names in translations into English have been presented.

Key words: transliteration, Latin letters (alphabet), people's proper names, translation, translation studies.

Постановка проблеми. Викладання перекладознавчих дисциплін у виші спрямоване на формування усіх важливих компонентів фахової компетенції перекладача. Одним із суттєвих елементів перекладацької компетенції фахівця є уміння передавати оніми з мов оригіналу на мову перекладу.

Аналіз останніх досліджень. Розгляд цього питання передбачає звернення як до праць з перекладознавства (наприклад, [2; 3; 4]), так і до студій у галузі методики викладання перекладу [7]. Саме роботи В. І. Карабана, І. В. Корунця, В. Коптілова, Л. М. Черноватого та ін. вважаємо важливими для розвитку української перекладознавчої думки.

Метою запропонованої статті є проаналізувати основні способи передавання українських власних імен людей у перекладі на англійську мову, а також подати огляд типових помилок студентів у транслітеруванні українських власних імен людей латиницею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передача українських власних імен латиницею до 2010 року здійснювалася декількома способами, затвердженими різними галузевими комісіями [2, с. 51]. 27 січня 2010 року Кабінет міністрів України прийняв Постанову № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Цей документ створив єдину систему транслітерації, якою мають послуговуватися усі відповідні галузі, включаючи перекладацьку діяльність.

Існування декількох запропонованих нормативними документами різних галузей (природничої, правничої тощо) систем

транслітерації значно ускладнювало роботу перекладача, а також вносило труднощі у процес документотворення. Єдина затверджена система транслітерації виключає можливе подвійне інтерпретування способів передавання українських онімів і тим самим попереджає виникнення плутанини, непорозумінь, а подекуди і юридичних суперечок. Звичайно, частково можна погодитися з тими науковцями та перекладачами-практиками, котрі стверджують, що вимова затранслітерованого латиницею українського імені, прізвища, географічної назви та т. ін. буде суттєво відрізнятися від їх фонетичної форми у мові оригіналу, але необхідно підкреслити, що ці мовні одиниці передаються не за допомогою транскрипції, а шляхом транслітерації, тому маємо визнати, що у такому разі зберігається лише графічна, а не фонетична форма вихідної одиниці, що є своєрідною втратою на користь уніфікованої системи перекладу, документотворення, картографування, тобто усіх тих сфер, де важливою є передача українських, національно специфічних, власних назв графічними засобами латиниці. Сподіваємося, що у подальшому система транслітерації українських онімів буде вдосконалюватися.

Один із важливих моментів, яким подекуди нехтують студенти, є той факт, що українські власні імена людей не передаються еквівалентними іменами мови перекладу. Тобто не можна передавати ім'я *Степан* як *Steven*, *Євген* як *Eugene*, *Олена* як *Helen*.

Аналіз семантичної структури власного імені людини є складним питанням. Дослідники виділяють сему національності (*Andrew – Andreas – Андрій*) та сему полу (*Peter – Sarah*) у семантиці іменника – власної назви [1, с. 34]. Тож слушною видається не лише думка про те, що ми не можемо змінювати національну приналежність людини-носія імені (*Єлизавета – Elizabeth*), а лише маємо передати її ім'я засобами мови перекладу, а й практична порада В. І. Карабана стосовно того, що передавати ім'я людини необхідно на основі форми, що існує у мові національності, до якої належить носій імені: «Якщо перекладач передає англійською мовою ім'я *Володимир* росіянина-автора статті, вжите у перекладі статті на українську мову з російської мови, то це ім'я повинно передаватися англійською мовою як *Vladimir*, а не *Volodymyr*» [3, с. 106]. Тільки коли перекладач не упевнений у національній приналежності носія імені, він послуговується формою, наведеною в українськомовному оригіналі [так само]. Така думка має сенс, оскільки, передаючи латиницею український відповідник імені росіянина, отримуємо подвійне кодування: з російської мови – на українську мову – на англійську мову.

Якщо говорити про значення власних імен або географічних назв, то маємо враховувати той факт, що їх семантика у мові перекладу буде втрачена. Реципієнт тексту перекладу не здогадається про лексичне значення імен *Віра, Надія, Любов*, прізвищ *Бондар, Сорока, Лисиця*, прізвищ-комполітів, значення яких у мові оригіналу часто є експліцитним, на кшталт *Махніборода, Доброносов, Тяжкороб* тощо (див. [4, с. 201–204]).

Необхідно підкреслити, що первинне значення власних імен, часто імен-комполітів і багатьох інших онімів, стерлося й не ідентифікується носіями не лише української, а й англійської та багатьох інших мов світу. Наприклад, В. В. Левицький дослідив семантику давніх германських імен: *Adolf* (*adal*- “шляхетний” + *wolf*), *Arnold* (*arn*- “орел”+ *walt* “влада”), *Roger* (*hrōd*- “слава” + *gēr* “спис”), *Hluodowic* (*hlōd*- “слава” + *wig* “битва”), *Harold* (*har*- “військо” + *wald*- “сила, влада”), що, як й англосаксонські складні імена на кшталт *Ēadgār* (“власність” + “спис”), *Māerwine* (“відомий” + “друг”) та багатьох інших, часто не сприймаються як такі, що містять два компоненти, наділені власною семантикою [5, с. 470–476]. Все це багатство лексичного значення складових, що утворюють власні імена, у перекладі не передається.

Звісно, у сфері повсякденного спілкування, у мові науки, часто – ЗМІ семантику власного імені у перекладі не відтворюють (*Надія* – *Hope** (тут і далі знаком * позначаємо неправильний варіант), *Голуб* – *Dove/Pigeon**), але існують випадки, коли лексичне значення власного імені можна і потрібно передати. Стосується це насамперед прізвищ, кличок тварин, імен індіанців, імен і прізвищ, вжитих у текстах художньої літератури як випадок антономазії (т. зв. промовистих власних назв), імен і прізвищ більшості королів, принців, царів (*князь Ярослав Мудрий* – *Prince Yaroslav the Wise*, *King Charles the Great* – *Король Карл Великий*). Яскравим прикладом не тільки відтворення семантики, а й фонографічної еквівалентності, що сприяє збереженню стилістичного забарвлення оригіналу, вважаємо вдало підібрані відповідники промовистих прізвищ, вжитих англійською письменницею Джорджією Бінг у книзі “*Molly Moon’s incredible book of hypnotism*”, виданій у 2016 році у перекладі Н. Косенко (Бінг Дж. Моллі Мун і чарівна книга гіпнозу / Джорджія Бінг. – Харків : ВД «Школа». – 2016. – 304.): *Mrs Toadley* – *міс Жаблі*, *Miss Adderstone* – *міс Злобстон*.

Велика кількість прізвищ відомих композиторів, письменників, поетів, науковців, політичних діячів та т. ін. мають традиційні еквіваленти у мові перекладу. Наведемо декілька прикладів. Так, ім’я українського лінгвіста Володимира Андрійовича Глуценка стало відомим науковому загалу ще за часів Радянського Союзу, тому

саме транслітерована форма *Glushchenko* стала поширеною і закріпилася у наукових публікаціях, незважаючи на те, що за правилами транслітерації мала б утворюватися форма *Hlushchenko*.

На сторінках традиційних й електронних англомовних ЗМІ систематично вживається такий відповідник прізвища Арсенія Яценюка – *Arseniy Yatsenyuk*, тож можемо вважати його за традиційну форму (яка правилам сучасної транслітерації на відповідає). Графічна форма *Volodymyr Groysman* зустрічається часто, проте, на наш погляд, вважати саме цю форму (а не *Volodymyr Hroisman*) усталеною наразі немає достатніх підстав. У сучасних англомовних ЗМІ рідко зустрічається графічна форма *Hohol* для передачі прізвища українського та російського письменника М. В. Гоголя, проте у більшості випадків вживається усталений відповідник *Gogol*, але це можна пояснити й іншими, позалінгвістичними міркуваннями (наприклад, транслітеруванням з російської, а не з української мови).

Якщо у тексті для перекладу з української мови на англійську трапляються імена не українців, а особливо представників національностей, мови яких не послуговуються ані кирилицею, ані латиницею, перекладач має віднайти оригінальне ім'я, якщо мова його носія використовує латинку, або традиційний відповідник, що вживається в англійській мові для імені, вихідна форма якого представлена в іншій графічній системі. У такому разі у пригоді стануть традиційні та електронні енциклопедії, довідники, словники, можливо, періодичні видання. Наприклад, якщо у тексті статті з лінгвістики трапляються імена французьких (й інших) вчених, необхідно подавати їх в оригінальному написанні: *Ш. Бато* – *Ch. Batteux*, *Н. Бозе* – *N. Beauzee*, *С. Ш. Дюмарсе* – *C. Ch Dumarsais*; або: *Гете* – *Goethe* (не *Hete*), *Хосе Маурінью* – *Josè Mourinho*, *Франсуа Олланд* – *François Hollande*; традиційні англомовні відповідники: *Чингізхан* – *Genghis Khan / Jenghiz Khan*, *Первез Мушарраф* – *Pervez Musharraf*, *Мао Цзедун* – *Mao Zedong*.

Перейдемо до огляду помилок, які трапляються у студентських перекладах при передачі українських власних імен латиницею. Погоджуємося, що певна кількість з них може бути спричиненою неуважністю, недостатнім обсягом вправлення, опорою на правила транслітерації з російської мови тощо. Проте сподіваємося, що поданий огляд типових помилок сприятиме посиленню роботи викладача перекладознавчих дисциплін з попередження можливих складнощів транслітерування.

Отже, найчастіше помилки студентів трапляються при передачі:

1) букви г, наприклад: *Гліб* – *Glib**, *Гліб*; *Козорог* – *Kozorog**, *Kozoroh*;

2) букви **х**, наприклад: *Михайло* – *Myhailo**, *Mykhailo*; *Ляховський* – *Liahovskiy**, *Liakhovskiy*;

3) м'яких приголосних: *Карабльова* – *Karableva**, *Karabliova*; *Лесний* – *Lesniy**, *Liesnyi*; *Польовик* – *Polovuk**, *Poliovyk*; *Людмила* – *Ludmyla**, *Liudmyla*;

4) букви **ц**, як-от: *Левицький* – *Levyskyy**, *Levytskyi*; *Цицаренко* – *Sycarenko**, *Tsytsarenko*;

5) букви **щ**, наприклад: *Тищенко* – *Tyshenko**, *Tyschenko**, *Tyshchenko* (знаходимо проте традиційні форми *Khrushchev*, *Scherba* (поряд із *Shcherba*) тощо);

6) буквосполучення **кс**, як в іменах: *Олексій* – *Olexii**, *Oleksii*; *Оксана* – *Oksana**, *Oksana*;

7) букви **ж** і буквосполучення **зг**, наприклад: *Муженко* – *Muzhenko**, *Muzhenko*; *Бризгалов* – *Bryzhalov**, *Bryzghalov*;

8) букви **й** і буквосполучення **-ій**, **-ий**: *Йосип* – *Josyp**, *Yosyp*; *Бойченко* – *Boychenko**, *Boichenko*; *Котляревський* – *Kotliarevskyy**, *Kotliarevskiy*, *Козій* – *Kosiy**, *Kozii*;

9) букви **ї**, як у прізвищах: *Їжченко* – *Izhchenko**, *Yizhchenko*; *Сингаївський* – *Synhayvskyy**, *Synhaivskiy*;

10) букви **є**, наприклад: *Єгор* – *Ehor**, *Yehor*; *Алексеєнко* – *Alekseenko**, *Alekseienko*; *Коротяєв* – *Korotiaev**, *Korotiaiev*;

11) букви **ю**, наприклад: *Юрій* – *Urii**, *Yurii* (з російської мови можливі варіанти *Yuriy*, *Yury*); *Крюківський* – *Kryukivskyy**, *Kriukivskiy*;

12) букви **я**, як у власних іменах людей: *Яна* – *Jana**, *Yana*; *Валерія* – *Valeria**, *Valeriia*; *Наталія* – *Natalia** (= *Наталя*), *Nataliia*; *Надія* – *Nadia**, *Nadiia*; *Маляр* – *Malyar**, *Maliar*; *Рябінін* – *Ryabinin**, *Riabinin*;

13) власних імен, які мають відповідник у мові перекладу: *Андрій* – *Andrew**, *Andrii*; *Маргарита* – *Margaret**, *Marharyta*; *Юлія* – *Julia**, *Yuliia*; *Вікторія* – *Victoria**, *Victoriia*; *Марія* – *Mary**, *Mariia*;

14) власних імен не українського походження: *Й. Гете* – *Y. Hete**, *Johann Goethe*; *Франсуа Міттеран* – *Fransua Mitteran**, *François Mitterand*.

Здійснене дослідження дозволяє висновувати, що, незважаючи на певні недоліки системи передачі власних імен людей з української мови на англійську за допомогою латиниці, затверджена на державному рівні система транслітерації українських власних імен вносить уніфікованість у цю галузь, що підтверджується, окрім іншого, і значною кількістю комп'ютерних програм, розроблених на її основі для транслітерування власних імен. Це, звичайно, не означає, що майбутній перекладач може покластися на автоматизований переклад і не заглиблюватися у нюанси передачі українських власних імен латиницею. Підготовка фахівців має

реагувати на релевантні лінгвістичні й екстралінгвістичні процеси з тим, щоб у майбутньому фахівець-перекладач міг удосконалити практику, що існує.

Перспективи подальших досліджень в окресленій галузі вбачаємо у вивченні сучасних тенденцій у передачі українських географічних назв у перекладах на англійську мову.

Література

1. Алексеева І. О. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови / І. О. Алексеева. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 328 с.
2. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
3. Карабан В. І. Translation from Ukrainian into English / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 608 с.
4. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 512 с.
5. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 527 с.
6. Постанова Кабінету міністрів України № 55 від 27 січня 2010 р. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею.
7. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу / Л. М. Черноватий. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 376 с.

Руденко Т.

*– викладач вищої категорії Артемівського коледжу
транспортної інфраструктури*

УДК 378.016:811.161.1

МЕТОДИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ МОВОЗНАВЧИЙ ПРОЦЕС

У статті подано основні рекомендації щодо впровадження інтерактивних технологій навчання у процес викладання української мови у ВНЗ 1–2 рівнів акредитації. Проаналізовано науково-методичні основи розвитку інтерактивних технологій і шляхи реалізації на заняттях з української мови. Обґрунтовано методику застосування окремих технологій кооперативного, колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання в освітньому мовознавчому процесі та наведено приклади застосування інтерактивних вправ на заняттях з української мови.

Ключові слова: *інтерактивні технології, колективно-групове навчання, методи інтерактивного навчання, кооперативне навчання, мозковий штурм, мозаїка (джиг-со), класифікація інтерактивних методів.*

Руденко Т.

*– преподаватель высшей категории Артемовского колледжа
транспортной инфраструктуры*

МЕТОДИКА ВНЕДРЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

В статье даны основные рекомендации для внедрения интерактивных технологий обучения в процесс преподавания украинского языка в ВУЗах 1–2

степени аккредитації. Проаналізовані научно-методическі основи розвитку інтерактивних технологій і пути реалізації на заняттях українського язика. Обосновані методика применення окремих технологій кооперативного, колективно-групового обучення, технології ситуативного моделювання в освітньому язиковедчеському процесі, а також приведені приклади використання інтерактивних вправ на заняттях українського язика.

Ключевые слова: інтерактивні технології, колективно-групове обучення, методи інтерактивного обучення, кооперативне обучення, мозговий штурм, мозаїка (джиг-со), класифікація інтерактивних методів.

Rudenko T.

– teacher of higher category, Artemivsk College of Transport Infrastructure

A METHOD OF INTRODUCTION INTERACTIVE TECHNOLOGIES OF STUDIES IN MODERN EDUCATIONAL LINGUISTIC PROCESS

In this article are given recommendations to introduction of interactive technologies of studies in the process of teaching of Ukrainian language in the INSTITUTE of higher of 1–2 accreditation. It is analyzed scientifically methodical bases of development interactive technologies and ways of realization the Ukrainian classes. This method is grounded in applying separate technologies co-operative, collectively group studies, technologies of situation modeling in an educational linguistic process and the examples of application of interactive exercises are resulted on Ukrainian lessons.

Key words: interactive technologies, collectively group studies, methods of interactive studies, co-operative studies, cerebral assault, mosaic (jigs-so), classification of interactive methods.

*Повноцінними є тільки ті знання,
які дитина здобула власною активністю*
Йоганн Песталоцці

В умовах реформування системи освіти, коли найвищою цінністю суспільства проголошується людина, мовний та літературний освітній процес вищих навчальних закладів покликаний створити на основі засвоєння знань оптимальні умови для інтелектуального розвитку та самореалізації особистості кожного студента, виховання свідомого громадянина незалежної України.

Цілеспрямований розвиток індивідуальності можливий лише тоді, коли теорія освіти не декларуватиме необхідність творчості педагога й творчості студента, а систематично за допомогою доцільних методів втілюватиме її в сучасному освітньому процесі [4].

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства, оновлення всіх сфер соціального та духовного життя потребує якісно нового рівня освіти, який відповідав би міжнародним стандартам. Сьогодні в освітньому процесі відчутний пріоритет

загальнолюдських цінностей. Згідно з особистісно-діяльнісним підходом до організації навчального процесу в центрі його знаходиться той, хто вчиться. Формування особистості та її становлення відбувається у процесі навчання, коли дотримуються певних умов:

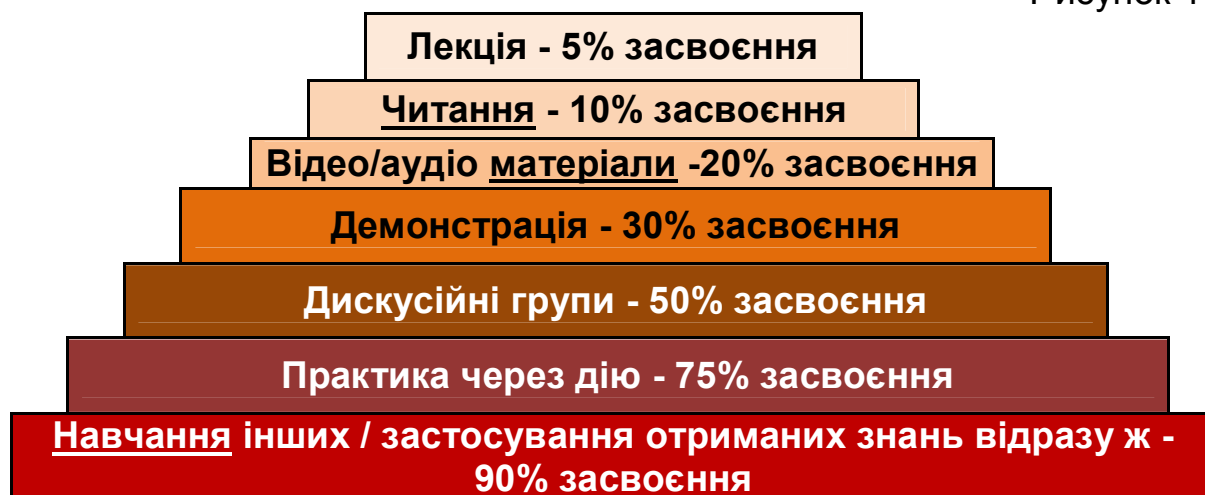
- створення позитивного настрою для навчання;
- відчуття рівного серед рівних;
- забезпечення позитивної атмосфери в колективі;
- усвідомлення особистістю цінності колективно зроблених умовиводів;
- відчуття кожного активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це формує внутрішню мотивацію до навчання та спонукає до саморозвитку та самоспостереження [4].

У сучасному суспільстві джерелом знань може виступати не тільки викладач, а й комп'ютер, телевізор, відео- та аудіозаписи. Студенти повинні вміти осмислювати отриману інформацію, трактувати її, застосовувати в конкретних умовах; водночас думати, розуміти суть речей, вміти висловити власну думку. Саме цьому сприяють інтерактивні технології навчання.

Аналіз останніх досліджень. Інтерактивна діяльність ґрунтується на активній комунікації учасників освітнього процесу. На думку Н. Побірченко та Г. Коберника, сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх студентів, а викладач і студент є рівноправними суб'єктами навчання [5]. Як свідчать наукові дослідження, інтерактивними прийнято називати засоби, що забезпечують безперервну діалогову взаємодію суб'єктів освітнього процесу. О. Пироженко визначає, що інтерактивне навчання (від англ. *inter* – взаємний, *act* – діяти) – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має за мету створення комфортних умов навчання, за яких кожен відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [7]. А польський педагог В. Окунь наголошує на тому, що викладання ґрунтується не на передаванні готової інформації, а на отриманні студентами певних знань та вмінь шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем. Суттєвою характеристикою цього викладання є дослідницька діяльність студента, яка з'являється в певній ситуації і змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти їх під час розумових і практичних дій [1]. Отже, суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес із самого початку спланований та організований так, що всіх студентів організаційно залучено до процесу пізнання, складання та формування висновків, створення певного результату, де кожен робить індивідуальний

внесок, обмінюється знаннями, ідеями, способами діяльності. Постійний моніторинг показує, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити процент засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю (дії, практику). Результати цих досліджень були відображені в схемі, що отримала назву «Піраміда навчання» (рис. 1).

Рисунок 1

Метою пропонованої статті є огляд методики впровадження інтерактивних технологій навчання в сучасний освітній мовознавчий процес і обґрунтування особливостей застосування лише деяких інтерактивних технологій навчання на заняттях з української мови.

Для успішної реалізації поставленої мети передбачається розкриття **наступних завдань**: 1) розглянути методи інтерактивного навчання; 2) навести приклади вправ з власного досвіду впровадження інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суть інтерактивного навчання в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх студентів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером колективу [3]. О. Пометун і Л. Пироженко об'єднують форми інтерактивного навчання у чотири

групи, залежно від мети заняття та форм організації навчальної діяльності:

– кооперативне навчання (робота в парах або трійках, «карусель», робота в малих групах, акваріум, діалог, синтез думок, спільний проект тощо);

– колективно-групове навчання (мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм, «навчаючи – вчуся», «ажурна пилка» (мозаїка, джиг-со), аналіз ситуацій, дерево рішень та ін.);

– ситуативне моделювання (імітаційні ігри, рольова гра, драматизація, інсценізація та ін.);

– опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, «займи позицію», «дискусія» тощо) [7]. Наведена класифікація є найбільш вдалою та доступною для використання під час викладання не лише української мови, а й інших навчальних предметів і спеціальних дисциплін.

Використання інтерактивних технологій на заняттях з української мови повинно здійснюватися поетапно: спочатку одна-дві інтерактивні вправи, далі – інтенсивний моніторинг результатів впровадження інтерактивних методів навчання, і лише в разі ефективності застосованих технологій – подальше впровадження зі збільшенням кількості методів. Проведення такого заняття потребує ретельної підготовки не лише викладача, а й студента, тому в сучасних умовах є доволі складним, проте можливим. Студентів слід поступово привчити до нових форм роботи, тому що студент часто не має власної думки, а якщо й має, боїться висловлювати її відкрито, на всю групу; студенти не вміють слухати інших, об'єктивно оцінювати їхню думку, рішення; студент не готовий у процесі обговорення змінювати свою думку, іти на компроміс, йому важко бути мобільним, змінювати обстановку, методи роботи. Для того щоб подолати складності застосування окремих інтерактивних технологій і перетворити їхні слабкі сторони на сильні, треба пам'ятати, що інтерактивна взаємодія потребує певної зміни всього життя групи, а також значної кількості часу для підготування як студентам, так і педагогу.

Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того щоб охопити весь необхідний матеріал і глибоко його вивчити, треба старанно планувати свою роботу [3].

Робота над даною проблемною темою, впровадження її у власний педагогічний досвід дали змогу переконатися в тому, що поруч з пояснювально-ілюстративними прийомами викладач повинен застосовувати нові, особистісно зорієнтовані, в яких посилений творчо-діяльнісний компонент. Лише в цьому разі

студенти під керівництвом викладача здобувають (а не отримують) справді необхідні знання, вміння, навички.

Що стосується впровадження даних технологій на заняттях з української мови використовую не весь їхній спектр, а тільки найдоступніші, найзрозуміліші для студентів. Це такі технології як «Мікрофон», «Мозковий штурм», робота в парах, «Навчаючи – вчуся», «Метод ПРЕС», «Займи позицію», «Мозаїка» (джиг-со, ажурна пилка), «Незакінчене речення», «Карусель», рольова гра, інсценізація, спільний проект, клоуз-тести та ін.

Наприклад, інтерактивну технологію «Мікрофон» використовую на етапі мотивації навчальної діяльності. Студенти мають уявити, що працюють з мікрофоном (ручка, олівець) і, передаючи його один одному, висловити власну думку про те, чого вони очікують від заняття (що дізнатися, чого навчитися, що пригадати), виходячи з теми. Дана технологія буде доречна під час викладання будь-якої теми. Її також можна застосувати на підсумковому етапі заняття.

Варіант кооперативного навчання «Карусель» найбільш ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу. До неї можна залучити значну кількість студентів. Слід заздалегідь обрати тайм-кіпера, тобто студента, який слідкуватиме за часом і регламентуватиме його. Наприклад, під час вивчення теми «Лексико-стилістичні синоніми. Антоніми. Пароніми. Фразеологізми» групу слід поділити на 4 підгрупи. Кожна отримує маркер або крейду свого кольору. На маркерній або звичайній дошці визначаємо завдання для кожної підгрупи: записати приклади синонімів, паронімів, фразеологізмів, антонімів. Час – 2 хвилини – регламентує тайм-кіпер. Потім студенти переходять до завдання наступної підгрупи (зміщуються вправо). Уважно читають записане, якщо є зауваження – можуть робити помітки. Далі – виконують завдання сусідів. Час – 2 хвилини. І так по колу, поки кожна підгрупа не повернеться до свого завдання. Перевірку здійснює викладач, в разі необхідності студенти дають пояснення. Оцінювання здійснюється за кількістю правильних прикладів не лише свого завдання, а й інших.

Суть інтерактивної технології «Діалог» полягає в спільному пошуку групами згодженого рішення. Це знаходить своє відображення в кінцевому тексті, переліку ознак. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи іншої групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших. Наприклад, вивчаючи теми «Риторика», «Діалогічне мовлення», «Полілогічне мовлення» можна створити між окремими студентами чи групами студентів штучну дискусію, щоб вони не лише висловили власну думку, а й спробували переконати інших у її доречності та

правильності. Для створення штучної дискусії достатньо буде поставити питання з теми:

– Який метод Ви вважаєте найбільш ефективним для вдосконалення власної мовної компетенції?; – Чому зовнішній вигляд і поведінка мають вагоме значення під час спілкування? тощо.

«Спільний проект». Має таку саму мету та об'єднання в групи, що й діалог, але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків. Це спільна робота не лише студентів, а й викладача та групи. Викладач допомагає в організації роботи над проектом (визначення теми, мети, завдань), допомагає спланувати діяльність (пошук інформації, визначення кінцевого результату, розподіл завдань). Студенти здійснюють пошук інформації, аналізують її, роблять висновки, оформлюють належним чином, демонструють на занятті зазвичай за допомогою мультимедійного проєктора, а паперовий варіант оформленої роботи здають викладачеві. Результат роботи оцінює викладач. Ця інтерактивна технологія допомагає згуртувати студентів, зацікавити у вивченні окремих тем, наприклад, «Студентський проєкт удосконалення власного мовлення», «Стилі мовлення», та дає змогу виконати додаткові завдання – студентський проєкт «Мовні помилки на телебаченні», «Мовний аспект рекламних текстів і оголошень».

Відома інтерактивна технологія колективного обговорення – *мозковий штурм*, що широко використовується для вироблення кількох вирішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає студентів проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки. Мета «мозкового штурму» чи «мозкової атаки» в тому, щоб зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх студентів протягом обмеженого періоду часу (10 хв.). Слід обрати керівників груп шляхом проведення бліцтурніру (5–6 запитань із теми заняття), решта учасників формується за вибором студентів. 5–6 осіб (оптимальна кількість у групах) розміщуються навколо столу. Лідер групи отримує та оголошує тему для обговорення (наприклад, «Діалогічне та монологічне мовлення») та пропонує протягом хвилини по черзі висловити свої думки. Секретар фіксує ідеї. Головне – кількість ідей. Кількість породжує якість. Мають право на існування й абсурдні, на перший погляд, думки. Не допускати критики. Можливе запозичення чужих ідей з метою їх удосконалення. Важливо у процесі обговорення довести правильність своєї думки, а також бажано дійти спільного висновку. Ідеї груп записуються на дошці. У процесі обговорення обґрунтовується остаточний вибір. Рефлексія: «Ця ідея допоможе

нам...», «Ми дійшли думки, що...», «У ході обговорення я зацікавився...».

Також використовую різноманітні *лінгвістичні ігри*: кросворд, вікторина, знайди помилку, ребус, «Сходінка», аукціон, «Бути чи не бути?», мовний конкурс, «Найрозумніший», «Мовні змагання», лицарський турнір, лінгвістична загадка, лінгвістична задача, орфографічна дуель та ін. Ігрові завдання використовую на різних етапах заняття, тому що вони дають можливість і активізувати увагу студентів, і відпрацювати засвоєні знання, і зняти напруження, і підвищити продуктивність роботи.

Наприклад, «Аукціон пунктограм»: за 3–4 хвилини студенти повинні назвати щонайбільше правил уживання розділових знаків у складносурядному / складнопідрядному / безсполучниковому реченні (відповідно до теми).

Під час вивчення теми «Виступ з тематичною промовою» доречно запропонувати студентам здійснити цей виступ перед групою, вступити в діалог, застосувавши на практиці знання про способи підготовки до виступу, рекомендації щодо поведінки, зовнішнього вигляду та мовлення. Така *рольова гра* допоможе не лише спробувати власні сили у ролі ритора чи лектора, а й визначити слабкі місця та прогалини в знаннях, якщо такі є.

Клоуз-тест з теми «Розділові знаки в складнопідрядному реченні»: Продовжити речення одним / кількома словами. Студенти чують початок речення та записують відповіді – продовження на окремих аркушах паперу, що потім здають на перевірку. Зразок кількох завдань і відповідей можна переглянути в таблиці 1.

Таблиця 1

Питання, що чують студенти	Відповідь, що має бути записана на аркуші
Підрядні частини речення завжди відокремлюються від головних.....	комами
У суцільних словосполученнях <i>більш ніж, менш ніж, не раніше ніж, не пізніше ніж</i> кома...	не ставиться
Якщо частини СПР поєднані складеним сполучником типу <i>тому що, так що, з тих пір як, в міру того як</i> тощо...	кома ставиться один раз: або перед сполучником, або в середині його

Висновки. Отже, соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в галузі освіти. Спрямування освітнього процесу на формування духовності особистості, розкриття її потенційних можливостей та здібностей, утвердження загальнолюдських цінностей стало головною стратегією педагогічної

діяльності творчо працюючих викладачів. Розв'язання цих актуальних проблем можливе лише на основі впровадження новітніх педагогічних технологій, які б давали можливість для розвитку творчих здібностей особистості. Такими новітніми педагогічними технологіями і є інтерактивні технології, методику впровадження яких в сучасний освітній мовознавчий процес визначено в даній статті. Акцентуємо, що ефект від використання інтерактивних прийомів максимальним буде тільки тоді, коли сам викладач глибоко усвідомить суть і необхідність такої роботи, при цьому врахує вікові особливості та рівень розвитку студентів групи. А от демократизація навчання, що є потребою суспільства, неможлива без осучаснення заняття. Заняття, яке проводиться для студентів і заради студентів. Крім того, можна впевнено говорити про те, що майстерність викладача сьогодні полягає у творчому підході до конструювання занять, у постійному прагненні підвищити ефективність навчально-пізнавальної діяльності шляхом новітніх організаційних форм. При цьому значущою залишається реалізація на заняттях виховних, розвивальних та освітніх завдань.

Аналіз результатів занять, на яких застосовувалися інтерактивні технології, засвідчив позитивні зміни в якості знань студентів – зріс інтерес до вивчення української мови та рівень поваги до неї як державної; виникла мотивація до навчання, бо на таких заняттях студентам цікаво, вони реально оцінюють свою діяльність, навчаються відстоювати власну думку; збільшилася кількість учасників і переможців мовно-літературних конкурсів і олімпіад.

Перспективи подальших розвідок будуть зосереджені навколо поглибленої роботи над низкою актуальних завдань:

1. Продовження роботи над розробкою методичних рекомендацій для впровадження в освітній мовознавчий процес методів кооперативно-групового навчання, адже вони є доволі різноманітними, їх назви широко розповсюджені, але значна кількість педагогічних працівників не знає методики їх впровадження в роботу;

2. Постійний моніторинг результатів впровадження даних методів у власну роботу з метою формулювання висновків та створення статистичної інформації;

3. Поглиблене вивчення теоретичних та практичних засад існування інтерактивних технологій в освітньому процесі XXI ст.

4. Розробка практичних інтерактивних вправ з української мови та розповсюдження досвіду роботи з метою створення позитивної атмосфери освітнього процесу.

Література

1. Введение в общую дидактику / Оконь В.; пер. с польск. Л. Г. Кашкуревича, Н. Г. Горина. – М. : Высшая школа, 1990. – 381 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Єльнікова О. В. Інтерактивні методи навчання, їх місце у класифікації педагогічних інновацій / О. В. Єльнікова // Імідж сучасного педагога. – 2001. – № 3–4 (14–15). – С. 71–74.
4. Матеріали Всеукраїнського вебінару для педагогів усіх категорій «Методи інтерактивного навчання», проведеного Руденко Т. І. спільно з Видавничою групою «Основа» (м. Харків) 28 жовтня 2015 р. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=211oYn9nfCA> – офіційний канал ВГ «Основа»; <http://perspektiva.osnova.com.ua> – консалтинговий центр «Перспектива» на базі видавничої групи «Основа».
5. Матеріали з досвіду роботи Вінюкової В. Є. / НМЦ Куйбишевської районної ради м. Донецьк. – Донецьк, 2013.
6. Побірченко Н. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій / Побірченко Н., Коберник Г. // Початкова школа. – 2004. – № 10. – С. 8–10.
7. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання / Г. О. Сиротенко. – Харків : Основа. – 2003. – 80 с.
8. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – К. : А.С.К., 2003. – 192 с.

Бондаренко Г.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Зінов'єва В.

– учитель російської мови та зарубіжної літератури I кваліфікаційної категорії загальноосвітньої середньої школи № 17 м. Дружківки

УДК 811.161.2'373.000.93

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ 5 КЛАСУ В ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У пропонованій статті порушено актуальні лінгвістичні проблеми щодо вивчення специфіки розвитку мовленнєвої діяльності учнів середньої ланки та їх творчих здібностей.

Мовленнєва діяльність учнів стимулює процес розвитку загальних творчих здібностей і виступає результатом цього розвитку. На сьогодні існує реальна потреба суспільства в інтенсивному розвитку інтелектуального потенціалу кожної людини.

Ключові слова: *творчі здібності, креативність, мовленнєва діяльність, інтелектуальний потенціал, творча думка, творча уява, індивідуальність особистості.*

Бондаренко Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Зиновьева В.

– учитель русского языка и зарубежной литературы I квалификационной категории общеобразовательной средней школы № 17 г. Дружковки

**РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ
5 КЛАССА В ПРОЦЕССЕ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В данной статье затронуты актуальные лингвистические проблемы касательно изучения специфики развития речевой деятельности учащихся среднего звена и их творческих способностей.

Языковая деятельность учащихся стимулирует процесс развития общих творческих способностей и выступает результатом этого развития. Сегодня существует реальная потребность общества в интенсивном развитии интеллектуального потенциала каждого человека.

***Ключевые слова:** творческие способности, креативность, языковая деятельность, интеллектуальный потенциал, творческая мысль, творческое представление, индивидуальность личности.*

Bondarenko H.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Zinovieva V.

– Russian Language and World Literature Teacher of the First Category, Comprehensive School 17, Druzhkivka

**DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS GRADE 5
IN THE PROCESS OF SPEAKING**

This article discusses the problems of studying the linguistic specificity of linguistic activity of students mid-level managers and their creative abilities.

Language activity stimulates the students' overall development process of creativity and is a result of this development.

Today's society has a real need for intensive development of intellectual potential of every human being.

***Key words:** creativity, language activities, intellectual capacity, creative person, creative presentation, personality of the individual.*

Постановка проблеми. Сучасні пріоритети розвитку освіти вимагають створення якісно нової школи, зорієнтованої на виховання особистості нового типу, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин.

Проголосивши людину найвищою цінністю, наша держава стала на шлях втілення гуманістичних ідей у педагогічну теорію та

практику. Тому навчання в сучасній школі має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості школяра, розкриття всіх закладених у ній природних здібностей, її здатності до свободи, відповідальності та творчості.

Проблема творчого розвитку особистості гостро стоїть у сучасному світі. Кожна цивілізована країна або та, яка хоче бути цивілізованою, дбає про творчий потенціал суспільства взагалі і кожної людини. Усе це разом пов'язано з рівнем загальної освіти, увагою до розвитку творчих можливостей особистості, надання їй можливості виявити свої здібності.

Аналіз останніх досліджень. Творчість, творча діяльність і творчі здібності були й залишаються предметом аналізу вчених, як вітчизняних (І. Волощук, С. Гончаренко, Г. Костюк, О. Кочерга, В. Моляко, В. Роменець, О. Савченко, М. Холодна), так і зарубіжних (Л. Богоявленська, О. Матюшкін, Я. Пономарьов). Дослідниками аналізуються різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх природи, компонентного складу, критеріїв та показників розвитку, методів і прийомів формування. Більшість з цих питань залишається дискусійними, що свідчить про складність та багатозначність природи цього феномена.

Особливої актуальності набуває становлення творчої особистості в процесі навчальної діяльності. Цю проблему досліджують Г. Антош, Н. Бабиц, А. Капська, О. Клепікова, І. Кучерявий, В. Клименко та ін.

Мовленнєва творчість – засіб та умова всебічного гармонійного розвитку, виявлення свого розуміння навколишнього світу, ставлення до нього. Вона допомагає розкрити внутрішній світ, особливості сприймання, уявлень, інтересів і здібностей дитини.

Метою нашої праці є виявлення впливу креативності на мовленнєву компетенцію особистості. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

– описати можливість проникнення мовної образності в комунікативний аспект учнів;

– з'ясувати роль творчо-мовленнєвої діяльності учнів 5 класу на основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність обраної проблеми дослідження пояснюється потребами сучасного суспільства у розвитку творчого та інтелектуального потенціалу особистості, необхідного у повсякденному житті для участі в суспільному виробництві, продовженні освіти та самоосвіти. Креативність пов'язана з різними аспектами людської особистості, маючи на них не завжди прямий і однозначний вплив, часом допомагаючи, а часом заважаючи людині здійснювати поступ свого розвитку.

Творча людина здатна творчо перетворювати існуючі соціальні умови й форми. Цей процес поєднує дві тенденції – типізацію та індивідуалізацію. Саме індивідуалізація охоплює накопичення людиною індивідуального досвіду поведінки і спілкування, формування особистісних норм і переконань. З одного боку, відбувається прийняття, засвоєння особистістю соціальних норм, традицій і функцій як своєрідний процес пристосування її до існуючих соціальних умов і форм, а з іншого – тенденція їхнього розвитку, творчого перетворення, у чому яскраво виявляється активність особистості, її індивідуальність. Творчість створює ту підйомну силу, яка виносить людину на новий рівень – рівень соціальної особистості.

Творчі здібності учнів залежать і від уміння вчителя забезпечувати емоційне тло уроку мови, адже «жодна форма поведінки не є такою міцною, як та, що пов'язана з емоцією». Тому школа має бути не лише «вогнищем освіти й освіченості», а й «осередком життя творчої думки, розуму, таланту дитини».

Аналізуючи стан навчально-виховного процесу, В. Сухомлинський відзначав, що в школі має панувати яскрава думка, живе слово й творчість дитини. На цих «трьох китах» повинен стояти весь зміст, весь характер духовного життя, розумового розвитку школярів. Сказане дозволяє зробити висновок, що творчі здібності характеризуються як властивості особистості, що забезпечують успіх у будь-якій діяльності [6, с. 126].

На сучасному етапі розвитку школи актуальним є формування в учнів не лише навичок пізнавальної активності, але й творчої самостійності, що, безперечно, сприятиме розвиткові мовлення та мислення школярів, свідомому ставленню до мови.

Більшість учених визначає творчість як продуктивну активність, для якої типовою є готовність до самостійного творення нового й вирішення проблемної ситуації. Самостійність же – це самостійний розумовий пошук нового знання, яке відоме науці, але є новим відкриттям для школяра.

На нашу думку, учень, виконуючи завдання, переходить від самостійності відтворювальної до самостійності продуктивної (творчої), тому виникає потреба виділити творчу самостійність як найвищий прояв творчої діяльності учня, адже самостійний витвір учня буде певним відкриттям, виявом індивідуальних особистісних рис як творця нової форми та змісту. Крім того, в умовах творчої самостійності нового значення набуває і вдосконалення творчих навичок учнів, що значно підвищує ефективність уроків з розвитку зв'язного мовлення.

Загальною метою вчителя є розвиток творчих здібностей учнів, бо з розвитком здібності творчо мислити й творити людина набуває

вміння шануватися, створювати атмосферу комфорту й можливості для вільного вияву особистості. Творчість – найвища з людських функцій, яка ґрунтується на свободі волі та уяви. Розвиваючи креативність, людина виходить на рівень ширших соціальних взаємовідносин і зв'язків.

Творчий процес, зазначають О. Клепікова та І. Кучерявий, пов'язаний з виникненням багатьох асоціацій, їх актуалізація підпорядкована меті, потребам і мотивам, які домінують в актах творчості. Творча уява активізується там, де людина віднаходить щось нове – нові способи діяльності, створює нові, оригінальні, вартісні для суспільства матеріальні та духовні витвори. Важливу роль для творчої уяви відіграє мова, яка є засобом усвідомлення творчого задуму та інструментом аналітико-синтетичної діяльності. Для творчої діяльності велике значення має фантазія, без якої праця перетворюється на нагромодження фактів. Особливою формою уяви є мрія як умова втілення творчих задумів, як спонукальна сила та мотив діяльності [3, с. 45].

В. Клименко стверджує, що вся система ставлення людини до інших людей реалізується в спілкуванні. Його специфіка визначається тим, що в процесі спілкування об'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами, почуттями тощо. У спілкуванні людина формується й самовизначається, виявляючи свої індивідуальні особливості. Зв'язок людей у процесі спілкування є умовою існування групи як цілісної системи. Спілкування координує спільні дії людей і задовольняє потребу в психологічному контакті [4, с. 23].

Отже, сучасна школа покликана застосовувати модель навчання, яка будується на діалогових формах спілкування, взаємодії. Такою моделлю навчання, на думку Н. Педенко, є інтерактивне.

Інтерактивне навчання означає навчання (стихійне чи спеціально організоване), основане на взаємодії, і навчання, яке теж побудоване на взаємодії. Інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. Суть інтерактивного навчання – у створенні в навчальному процесі постійної, активної взаємодії всіх учнів.

Інтерактивне навчання передбачає, як мінімум, три види активності:

- фізичну (зміна розташування в класі, говоріння, слухання, письмо тощо);
- соціальну (обмін думками, враженнями; постановка запитань, відповіді на них);
- пізнавальну (внесення доповнень в інформацію вчителя, самостійний пошук шляхів розв'язання проблеми).

Лише за умови, що всі три види активності будуть взаємопов'язані й різноманітні, інтерактивне навчання буде ефективним [5, с. 10].

Нині від людини вимагається не лише належно виконувати свої обов'язки, а й творчо підходити до їх виконання. У такій ситуації школа зобов'язана реалізувати це соціальне замовлення, тобто формувати творчу, самостійно мислячу особистість, «збудити, дати виявитися самостійним, творчим силам дитини», – як зазначає А. Капська. Сьогодні народжується нова педагогіка, яка розуміє виховання як життєву творчість особистості, готовність вихованця школи нового типу до соціальної творчості у всіх сферах людського життя. Тому педагогічна парадигма спрямована на самореалізацію особистості в різних сферах творчої діяльності, оцінку учнів за кінцевим творчим продуктом [2, с. 112].

Творчість передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Творчість стимулює розвиток інтересів, мислення, дослідницької активності.

Творча особистість, використовуючи оригінальні засоби, способи діяльності, зазначає Г. Антош, здійснює ідеальне перетворення, а потім матеріалізує його на практиці. Продукти її діяльності вдосконалюють навколишній світ, надихають до творчої діяльності інших. Міра творчої активності суб'єкта залежить від розвиненості його творчих здібностей [1, с. 22].

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що творчість – неодмінна умова інтелектуального та духовного зростання людини та поступального руху суспільства. Словесник має передовсім навчити п'ятикласників мислити, уявляти, вміло користуватися словом.

У перспективі дослідження – подальше виявлення шляхів проникнення образної фантазії в мовну тканину особистості на уроках української мови та літератури.

Література

1. Антош Г. Стимулюймо учнівську творчість / Г. Антош // Дивослово. – 2005. – № 4. – С. 21–22.
2. Капська А. І. Педагогіка живого слова : навчально-методичний посібник / А. І. Капська / – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
3. Клепікова О. І. Основи творчої особи / О. І. Клепікова, І. Т. Кучерявий. – К. : Либідь, 1996. – 245 с.
4. Клименко В. Механізм творчості: чи можна його коригувати / В. Клименко. – К. : Либідь, 2001. – 56 с.
5. Педенко Н. І. Розвиток креативного потенціалу учнів на уроках словесності / Н. І. Педенко // Вивчаємо українську мову і літературу. – 2006. – № 32 (108). – С. 2–12.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1970. – 250 с.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Біличенко О.

– доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 316.77 : 82

ДИСКУРС ЯК МЕХАНІЗМ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ І КОМУНІКАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті зроблено спробу розглянути дискурс як сукупність текстів, актуалізовану в мовленнєвому контексті й об'єднану навколо спільної теми – архітеми, що зумовлено позамовними факторами, конкретними умовами перебігу комунікації: часом, місцем, каналом спілкування, невербальними засобами тощо. Автором виявлено дискурсивну сутність художньої літератури. Доведено, що крізь призму художньої літератури й дискурсу можна розглядати всю культуру та динаміку суспільства. Художню літературу автор вважає літературою соціуму, що відображає діяльність свідомості користувачів і свідчить про різноманітність новітніх модифікацій. Доводиться, що дискурсивність – це широке розуміння соціально-комунікаційної природи літератури. Воно полягає в тому, що вона є каналом передачі соціокомунікаційної інформації і пов'язана із соціокультурними факторами. Дискурс розглядається автором в широкому смислі як складне комунікаційне явище, яке містить соціальний контекст. Дискурс дає уявлення про учасників комунікації та їхні характеристики, так само, як і текст та канали передачі інформації.

Ключові слова: літературний дискурс, трансдискурсивність.

Беличенко О.

– доктор наук по социальным коммуникациям, профессор, заведующая кафедрой украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ДИСКУРС КАК МЕХАНИЗМ АКТУАЛИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ АСПЕКТОВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье сделана попытка рассмотреть дискурс как совокупность текстов, которая актуализирована в речевом контексте и объединена вокруг общей темы – архитемы, что обусловлено внеречевыми факторами, конкретными условиями смены коммуникации: временем, местом, каналом общения, невербальными способами. Автором определена дискурсивная сущность художественной литературы. Доказано, что сквозь призму художественной литературы и дискурса можно рассматривать всю культуру и динамику общества.

Ключевые слова: литературный дискурс, трансдискурсивность.

Belichenko O.

– Doctor of Social Communications, Professor, Head of the Department of Ukrainian language and literature, Donbas State Teachers' Training University

DISCOURSE AS MECHANISM UPDATING INFORMATION AND COMMUNICATION ASPECTS OF FICTION

This article attempts to examine the discourse as a collection of texts, which is actualized in the context of speech and united around a common theme – arhitemy, due factors specific conditions change communication: time, place, channel of communication, non-verbal ways. The author is defined the essence of discursive fiction. It is proved that through the prism of fiction and discourse can be seen the whole culture and the dynamics of society.

Key words: *literary discourse, trans discursivity.*

Постановка проблеми. Історично склалося так, що дослідження літератури, і художньої зокрема, здійснюється багатьма науками: літературознавством, книгознавством, журналістикознавством, бібліотекознавством, соціологією. Кожна дисципліна виокремлює свій аспект дослідження і власну перспективу пошуку.

Проблема пов'язана з необхідністю зрозуміти механізми зміни характеру й способу життя сучасної людини, особливості проявів особистості в умовах активізації інформаційно-комунікаційного простору й становлення нових комунікаційно-інформаційних структур суспільства.

Зміна трактування дискурсу впродовж останніх років, що визначається як “дискурсивний переворот”, розв'язання проблем конструювання зв'язного тексту, його властивостей, пов'язаних із функціонуванням в окремому акті комунікації, порушує питання про різні види дискурсу.

Аналіз останніх досліджень. Дискурсивний підхід до дослідження художнього тексту спирається на теорію дискурсу переважно в дослідженнях М. Фуко [5] і Ю. Лотмана [4]. М. Фуко використовує поняття “дискурс” на позначення суспільно-історично сформованих систем людського знання.

Дискурсивні практики, згідно з баченням філософа, – це сукупність анонімних, завжди детермінованих часом і простором правил, які в певну епоху і для певного соціального, економічного, географічного, мовного середовища визначають умови виникнення висловлення. Дискурсивний аналіз, на його думку, спрямований на вивчення історичного, культурного фону – “світу дискурсу” – і мусить відповісти на питання, чому за певних історичних умов і обставин виникає саме таке висловлення, і ніяке інше на його місці.

У праці «Слова і речі» (1966) М. Фуко постулює дискурсивний характер людської свідомості. Епохи розвитку знання, на думку автора, відрізняються особливими епістемами – історично змінними структурами, які визначають умови можливості думок, теорій і самих наук у кожний період.

М. Фуко розглядав крізь призму мови й дискурсу еволюцію всієї західної культури, приділяючи особливу увагу науці, філософії та літературі. Зокрема, заслуга дослідника полягала в тому, що він зміг перейти через кінцеві форми вербальної діяльності, які “дані у відчуття”, зокрема текст, твори одного або багатьох авторів, які належать до різних історичних епох, – і дав змогу представити їх разом і подивитися на ті спільноти, які в цьому динамічному, постійно мінливому просторі реально виокремлюються.

З огляду на дискурсологічну концепцію М. Фуко автор є особливим джерелом вираження того, що існує в завершених формах, що проголошене у творах, ескізах, листах, уривках; автор – це геніальний творець тексту, в якому він розміщує безмежно щедро та великодушно невичерпний світ значень [5, с. 69].

Аналіз останніх досліджень у сфері дискурсу спонукає до розгляду особливостей функціонування художньої літератури з позицій дискурсивності. Зокрема, М. Гетьманець пропонує називати дискурсом складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який детермінується прагматично-ситуативними чинниками, має “видиму” (текст) і “невидиму” (екстралінгвістичну) структури і зміст якого “будується” автором висловлювання в процесі його розгортання та реципієнтом у процесі його сприйняття [2, с. 188].

Дискурс у сучасних дослідженнях – це, зокрема, і рух інформаційного потоку між учасниками комунікації. Його можна розуміти як складне комунікативне явище, яке містить крім тексту й низку позалінгвістичних факторів. Водночас під дискурсом часто розуміють послідовність комунікативних актів, що здійснюються в мові. Такою послідовністю можуть бути й писемні тексти.

Для нашого дослідження важливим є визначення В. Живої, який розділяв різновиди дискурсу, використовуючи поняття регістру, розуміючи під ним тексти, що об’єднані подібними комунікативними завданнями і спільними соціальними й культурно-історичними умовами побутування [3, с. 528].

Метою пропонованої статті є спроба розкрити за допомогою дискурсу особливості механізму актуалізації художньої літератури, що трансформується відповідно до розвитку соціально-комунікаційної системи суспільства та інтеграції до єдиного соціально-комунікаційного простору.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) виявити дискурсивну сутність художньої літератури; 2) визначити дискурсивні напрями досліджень художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвістичній літературі дискурсом називають мову, зокрема, текст, що постає в думках інтерпретатора. Інтерпретатор уміщує зміст чергової порції дискурсу, що інтерпретується, у межі вже одержаної або попередньої інтерпретації. Унаслідок чого усувається, за необхідності, референтна неоднозначність, визначається комунікативна мета кожного речення і крок за кроком з'ясовується драматургія всього дискурсу.

У процесі такої інтерпретації відбувається реконструкція уявного світу, у якому автор будував дискурс і в якому описане реальне й уявне. У цьому світі ми знаходимо характеристики дійових осіб, об'єктів, часу, обставин подій, вчинків героїв. Він також містить деталі та оцінки, що домислює інтерпретатор.

У філософській літературі, наприклад, підкреслено те, що в дискурсі наявна й певна ментальна точка відліку – те “Его”, якому емпатизує інтерпретатор і без якого дискурс розпадається, втрачаючи свою зв'язність: саме тому дискурсивність протиставлена соборності. Для тексту така властивість не є обов'язковою: дискурс як інтерпретація тексту доповнює і відсутність вказівок на “Его”, і наявність багатьох “ментальних точок відліку”.

Літературний дискурс може містити в собі цінні теоретичні відкриття і твердження, а теоретична у своїй основі робота, так само, не виключає літературної цінності. Першу можуть унаочнювати явища автоматизму в літературі. Другу складають праці видатних мислителів. Незважаючи на те, що свого часу діалоги Платона мали художню форму, вони відіграли епохальну роль у філософії. Так само це стосувалося літературного стилю видатних філософів С. Кіркегора, М. Гайдеггера та Ж.-П. Сартра. Це розширило поле літературності на позалітературні сфери і відкрило “нелітературність” у літературі.

Разом із М. Бахтіним [1], більшість сучасних дослідників уважають, що будь-який текст як ціле є одним реальним висловлюванням, що має реального автора й адресатів, яких реально відчуває та уявляє цей автор. Дослідник передбачає наявність у свого адресата певного досвіду, певних життєвих вражень. Саме ці характеристики тексту дають змогу розглядати його в дискурсивному аспекті, оскільки, як зазначає автор, будь-яке розуміння живої мови, живого висловлювання має активно відповідний характер, хоч ступінь активності буває досить різним;

будь-яке розуміння містить відповідь і в тій або іншій формі обов'язково його формує: той, хто слухає, стає тим, хто говорить.

Дискурс художньої літератури належить до трансдискурсивності. За оцінкою М. Фуко [5, с. 69], специфіка авторів, які перебувають у позиції трансдискурсивності, полягає в тому, що вони є авторами не тільки своїх творів, – вони створили дещо більше: можливість і правила утворення інших текстів. У цьому розумінні автор, що перебуває в позиції трансдискурсивності, визначається М. Фуко як засновник.

Феномен трансдискурсивності, згідно з теорією М. Фуко, є дещо більшим, ніж простий вплив автора того або іншого тексту художньої літератури на соціокультурний простір. Творчість таких авторів містить характерні ознаки, стосунки, структури, які можуть повторно використовуватися іншими. Дискурс тим самим створюється в певному змістовному полі і покликаний передавати певні смисли, націлений на комунікативну дію зі своєю прагматикою.

Спираючись на ці висловлювання М. Фуко щодо художнього дискурсу, зазначимо, що культурний статус художнього дискурсу, на який указує автор, і той факт, що автора художнього тексту й художнього світу називають високим словом творець, є тією верховною істотою, що створила світ і керує ним.

Дискурс розглядається в широкому розумінні як складне комунікаційне явище, яке містить соціальний контекст, що дає уявлення про учасників комунікації та їхні характеристики, так само, як і текст та канали передачі інформації.

Дискурсом може називатися також такий вимір тексту, узятого як ланцюг / комплекс висловлювань, тобто як процес і результат комунікативного акту, що передбачає всередині себе синтагматичні й парадигматичні стосунки між формальними елементами, які утворюють систему і виявляють прагматичні ідеологічні установки суб'єкта висловлювання, що обмежують потенційну вичерпаність значень тексту.

Як складна одиниця комунікації дискурс виступає сукупністю висловлювань, які належать до певної проблематики, розглядаються у взаємозв'язку з нею, а також у взаємозв'язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті й структурі відтворюють часовий аспект інтеракції між партнерами, що відтворюють цей тип дискурсу, а також простір, у якому він протікає, смисли, які він створює, використовує, продукує або переробляє. Це зв'язний текст у контексті значної кількості соціокультурних, психологічних, прагматично-ситуативних, ментальних, та інших факторів. Із представленого дискурсу

витікають важливі наслідки для розуміння феномену художньої літератури.

Комунікативно-інформаційний простір є не тільки місцем конструювання трьох світів – об'єктивного, суб'єктивного, віртуального, але й демонстрацією статичної моделі художньої літератури. Ключову роль у функціонуванні цих моделей відіграє дискурс, який відрізняється культурно-історичним характером. Дискурсивна практика (структура, форма) та її динаміка (зміни в процесі функціонування) дають змогу простежити, з одного боку, вплив культурних і соціальних факторів на зміст дискурсу, а з іншого – вплив дискурсу на розвиток як динамічної, так і статичної моделі художньої літератури.

Соціально-комунікаційне значення дискурсу полягає в тому, що він є способом раціоналізації і вираження художньої літератури, конструювання й трансляції за допомогою дискурсу певного типу знання. Дискурс – це різні види актуалізації художньої літератури, що досліджують з погляду ментальних процесів у зв'язку із соціокультурними факторами. Це можна розглянути на прикладі низки текстів, що співвідносяться в ідейному плані і представляють собою єдиний дискурс та можуть формувати духовне поле.

Різновидом дискурсу виступають дискурсивні формації, які утворюються на перетині комунікаційного і когнітивного складників дискурсу. До комунікаційного складника можна віднести можливі позиції і ролі, які надають у дискурсі носіям мови – мовним особистостям. До когнітивного складника належить і знання, що міститься в дискурсивному повідомленні. Дискурсивні формації перетинаються між собою, частково збігаючись за комунікативними й когнітивними ознаками, у літературі за жанрами.

Дискурс просякнутий “шляхами сполучення” – каналами комунікації, а текст твору художньої літератури, як ми вважаємо, може бути засобом передачі інформації та знань.

Призначення дискурсу полягає в тому, щоб відповідно до загальних визначень когнітивістики зробити можливими процеси набуття, збереження, перетворення, утворення й застосування людиною знань. Усе це характерно і для художньої літератури, оскільки дискурс як інформаційна структура є вмістилищем різних видів знань. Дискурсивні формації є специфікацією знань для їх застосування, що в дискурсі дозволяє говорити про різні типи знання, зокрема соціальне знання. Цей тип не відповідає жодній із запропонованих ролей і ставить “Я” у світ уяви – у художній світ, що й виконує художня література.

Література як дискурс передбачає, що твір виступає як розгорнуте перформативне висловлювання, не таке, що відсилає до

реальності –референта, а як таке, що створює реальність умовну, відкрити інтерпретації. Література є специфічним досвідом – “медіумом” уяви, площиною, де відбувається рефлексія актуальної дискурсивної практики. Ознакою не тільки необхідної історичності літератури, але й свідоцтвом її фундаментального поєднання з усіма дискурсами епохи є інтертекстуальність літературного дискурсу.

Дискурсивність – це широке розуміння соціально-комунікаційної природи літератури, яке полягає в тому, що вона є каналом передачі соціокомунікаційної інформації та пов’язана із соціокультурними факторами. Тобто, на нашу думку, дискурс – текст, уміщений в інформаційний простір, в інфосферу. Це система конструктів, яка відображає реальність, що є необхідною умовою зв’язку тексту художнього твору з контекстом культури й змістом та формами художньої літератури як каналу соціальних комунікацій.

Проте на відміну від мови дискурс передбачає систему, він відрізняється цілісністю, має внутрішню організацію, форму, за ставленням до нього можна вживати поняття виду, жанру і стилю. Усе це можна віднести й до поняття художньої літератури.

На нашу думку, дискурс – це будь-який акт комунікації + особистості й погляди тих, хто бере участь у комунікації (автор, читач) + соціальний контекст, де елементами будуть канал, автор.

Дискурс – це сукупність текстів, актуалізована в мовленнєвому контексті й об’єднана навколо спільної теми – архітеми. Він зумовлений позамовними факторами, конкретними умовами перебігу комунікації: часом, місцем, каналом спілкування, невербальними засобами тощо.

Мова продукує за допомогою словника і правил граматики речення. Проте речення – то лише вихідна точка функціонування дискурсу: ці речення пов’язуються між собою та вимовляються в певному соціально-культурному контексті; вони трансформуються, отже, у вислови, а мова – у дискурс. Крізь призму художньої літератури й дискурсу можна розглядати всю культуру та динаміку суспільства.

Як складна одиниця комунікації дискурс виступає сукупністю висловлювань, які належать до певної проблематики, розглядаються у взаємозв’язку з нею, а також у взаємозв’язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті й структурі відтворюють часовий аспект інтеракції між партнерами, що відтворюють цей тип дискурсу, а також простір, у якому він протікає, смисли, які він створює, використовує, продукує або переробляє.

Це зв'язний текст у контексті значної кількості соціокультурних, психологічних, прагматично-ситуативних, ментальних, та інших факторів. Із представленого дискурсу витікають важливі наслідки для розуміння феномену художньої літератури.

Характерною ознакою, що дає змогу виділяти в художній літературі типи дискурсу, є зв'язок проблематики окремого тексту з однією із так званих "вічних тем". У такому разі художня література буде транслятором духовних цінностей. Такий підхід до розуміння сутності тексту художньої літератури дає змогу взяти за об'єкт дослідження процес його функціонування в інформаційному просторі, а не окремі твори літератури, ураховувати функціональну спрямованість тексту художньої літератури, його призначення.

Виявлені дискурсивні напрями досліджень свідчать про генетичну спорідненість між інформаційним простором і художньою літературою та створюють унікальні можливості для нового бачення й сприйняття соціально-комунікаційної реальності нового тисячоліття.

Художня література виступає як віддзеркалення реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, як передчуття змін, що відбуваються в інформаційному середовищі. Дискурсивність – це широке розуміння соціально-комунікаційної природи літератури, яке полягає в тому, що вона є каналом передачі соціокомунікаційної інформації і пов'язана із соціокультурними факторами.

Дискурс – це текст, уміщений в інформаційний простір, в інфосферу. Це система конструктів, яка відображає реальність, що є необхідною умовою зв'язку тексту художнього твору з контекстом культури і змістом та формами художньої літератури як каналу соціальних комунікацій.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: у межах міждисциплінарної парадигми досліджень з літературознавства, лінгвістики, соціокомунікативістики, філософії, психології, когнітології, віртуалістики народжується новий дискурс, в якому художня література є новим форматом. Художню літературу можна вважати літературою соціуму, що відображає діяльність свідомості користувачів і свідчить про різноманітність новітніх модифікацій.

Перспективи подальших розвідок. На межі ХХ–ХХІ ст. в широке поле досліджень входить віртуальний дискурс, що зумовлено стрімким поширенням інформаційних технологій у житті суспільства. Інтернет став символом інформаційної революції та комп'ютерної цивілізації. В комунікативному просторі сьогодення формується новий дискурс – електронний (віртуальний). Дослідження його впливу на свідомість усього суспільства через

своєрідний віртуальний текст у сучасній літературі і буде становити **перспективу** подальшого дослідження зазначеної проблематики.

Література

1. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 416–421.
2. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літератури і журналістики / М. Ф. Гетьманець, І. Л. Михайлин. – Х. : Прапор, 2009. – 384 с.
3. Живов В. М. Очерки исторической морфологии русского языка XVII–XVIII веков / Виктор Маркович Живов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 655 с.
4. Лотман Ю. М. О содержании и структуре понятия «художественная литература» / Ю. М. Лотман // О русской литературе. – СПб., 1997. – С. 774–788.
5. Фуко М. Что такое автор? / М. Фуко // Современная литературная теория : антология.– М., 2004. – С. 69–91.

Ткаченко К.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1-31.091"18"

**ОСОБЕННОСТИ ВОПЛОЩЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЗАМЫСЛА
В ЖАНРЕ РОМАНА-ЭПОПЕИ**

В статье исследуются особенности жанра романа-эпопеи, мотивация появления термина «роман-эпопея» в связи с написанием произведения «Война и мир». Рассматривается жанровая природа романа Л. Н. Толстого, а также повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба».

Ключевые слова: жанр, роман, роман-эпопея, эпос, жанровая природа произведения.

Ткаченко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету

**ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЗАДУМУ
В ЖАНРІ РОМАНУ-ЕПОПЕЇ**

У статті досліджуються особливості жанру роману-епопеї, мотивація появи терміна «роман-епопея» у зв'язку з написанням твору «Війна і мир». Розглядається жанрова природа роману Л. М. Толстого, а так же повісті М.В.Гоголя «Тарас Бульба».

Ключові слова: жанр, роман, роман-епопея, епос, жанрова природа твору.

Tkachenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

A PARTICULAR EMBODIMENT OF CONCEPTION IN THE GENRE OF EPIC NOVELS

In the article the features of the epic novel genre, motivation emergence of the term «epic novel» in connection with the writing of works of «War and Peace». We consider the genre of the novel of Leo Tolstoy, as well as the story of Nikolai Gogol «Taras Bulba».

Key words: *genre, the novel, epic novel, epic, genre nature of the work.*

Постановка проблемы. Актуальной проблемой для определения художественной уникальности того или иного литературного произведения является характеристика его жанровой природы. «Война и мир» является интересным материалом для исследования проблемы взаимоотношений народа, государства и семьи, которая находит своё воплощение в новом жанре романа-эпопеи. Представляет особый интерес, что роман-эпопея создается именно тогда, когда глубокое сознание роли народа ищет своего поэтического выражения, и позиции главных героев, участников исторических событий, через судьбы которых видна не только их личная судьба, но и судьба народная.

Анализ последних публикаций. Объектом исследования выбраны работы А. А. Чичерина, А. А. Сабурова, В. В. Федорова, которые содержат разные точки зрения на жанровую природу «романа-эпопеи».

Цель статьи – охарактеризовать особенности жанра романа-эпопеи и художественного конфликта произведения Л. Н. Толстого «Война и мир», а также провести жанровую аналогию с повестью Н. В. Гоголя «Тарас Бульба».

Эта цель конкретизируется в таких **заданиях:** 1) дать характеристику особенностей художественного конфликта литературного произведения в жанре романа-эпопеи; 2) провести аналогию между романом Л. Н. Толстого «Война и мир» и повестью Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» с точки зрения жанровой природы.

Изложение основного материала. Жанр как таковой важен и интересен, прежде всего, как обозначение, обнаружение границы, как лоно учреждения, развития и разрешения поэтического конфликта. В поэтический конфликт входят субъекты, в реальной жизни – если в целях ясности усилить наше соображение – и не подозревающие о существовании друг друга, запредельные друг для друга.

Начнем с обсуждения более или менее устоявшегося термина «роман-эпопея». Это обсуждение не может миновать первого появления в научной литературе самого термина «роман-эпопея» и последовавшей дискуссии, как на страницах журналов, так и в более

масштабных публикациях. Мы имеем в виду книгу А. В. Чичерина «Возникновение романа-эпопеи» (1958) [5].

Основное внимание А. В. Чичерин уделил роману Л. Н. Толстого «Война и мир», а, так сказать, непосредственным поводом для самой постановки вопроса о терминологической новации послужило красноречивое признание Л. Н. Толстого: «Что такое «Война и мир»? Это не роман, еще менее поэма, еще менее историческая хроника. «Война и мир» есть то, что хотел и мог выразить автор в той форме, в которой оно выразилось. Такое заявление о пренебрежении автора к условным формам прозаического художественного произведения могло бы показаться самонадеянностью, если бы оно было умышленно и, если бы оно не имело примеров. История русской литературы со времени А. С. Пушкина не только представляет много примеров такого отступления от европейской формы, но не дает даже ни одного примера противного. Начиная от «Мертвых душ» Гоголя и до «Мертвого дома» Достоевского, в новом периоде русской литературы нет ни одного художественного прозаического произведения, немного выходящего из посредственности, которая бы вполне укладывалась в форму романа, поэмы или повести» [2, с. 7].

Как видим, толстовская жанровая характеристика построена по принципу отрицания. Известный независимостью суждений, писатель и здесь сосредоточил внимание на своеобразности всего подлинно оригинального искусства. Для нас, как и для А. В. Чичерина, вероятно, главное, однако, в том, что Толстой явственно обозначил как бы промежуточное жанровое положение своего главного творения. То есть, он не отрицает вовсе существование жанровых канонов, но подчеркивает, что «Война и мир» «вполне» не укладывается ни в один из ему известных.

Идея А. В. Чичерина, в целом, была воспринята с пониманием, при всей кажущейся схоластичности вопроса. Повышенный интерес к терминологическому нововведению объясняется, по-видимому, тем обстоятельством, что дело шло не просто об очередном узкоспециальном уточнении в пределах столь же маломасштабных дискуссий, а об историко-литературном освоении и теоретической апологии такого персонажа, как – народ. Говоря более определенно, можно предположить, что в этом случае литературоведение оказалось в заложниках социальной идеологии: доминировавшие задачи развития и укрепления догматов соцреализма требовали соответствующего историко- и теоретико-литературного сопровождения. Этим объяснялось пристальное внимание, в частности, к персонажам-«представителям» народа, но еще более

обещающей была перспектива обновления с позиций соцреализма жанровой телеологии: жанр романа-эпопеи и предназначался на роль вершинного этапа мирового литературного процесса: в качестве образцов жанра А. В. Чичериным рассматривались, кроме «Войны и мира», также роман Э. Золя «Разгром» и Р. Роллана «Жан-Кристоф». Говоря о «Войне и мире», исследователь указывает, что в произведении Л. Н. Толстого «описание жизни и движения народных масс – это не фон, а самое существо дела <...> это основа внутренней связи романа-эпопеи» [5, с. 26].

Как видим, сам автор настаивает на главенствующем положении народа в произведении Л. Н. Толстого. Между тем, с нашей точки зрения, введение термина «роман-эпопея» в связи с потребностью осмыслить масштабы такого эпического персонажа, как народ, дало возможность намерить весьма продуктивную перспективу исследования жанрового развития именно русской литературы. Постольку книга А. В. Чичерина и не прошла незамеченной, а вызвала интерес и способствовала разворачиванию полемики.

Наиболее последовательно возражал А. В. Чичерину А. А. Сабуров, автор монографии «“Война и мир” Л. Н. Толстого. Проблематика и поэтика» [2]. А. А. Сабуров настаивал на том, что роман Л. Н. Толстого лежит в генеральном русле развития русской прозы не только второй половины века, но и в целом. Роман, в самом деле, стал ведущим жанром русской литературы, жанром, в котором преломились и синтезировались традиции западноевропейского романа и художественные достижения русских литераторов. Внимание А. А. Сабурова привлекает подвижность композиционных структур романа, иллюстрирует эту свою мысль крупными примерами: «Сервантес, Лесаж, Гёте, Гюго, Диккенс создавали своими произведениями каждый раз новую структуру романа, – пишет А. А. Сабуров, – сказавшуюся не только на проблематике и художественном методе, но и на композиционной структуре их творений» [2, с. 311–312]. Это в полной мере относится, по мнению учёного, и к русскому реалистическому роману, начиная с «Евгения Онегина» А. С. Пушкина. Однако, замечает исследователь, основной жанровый признак романа долго сохранялся в русской художественной прозе. Структура романа определялась судьбой одного героя, а сюжетная завязка и развязка основывались чаще всего на любовной коллизии. Столкнувшись с этим, автор «Войны и мира» поднял «бунт» против канонов романического жанра, однако в полной мере воспользовавшись всеми его художественными элементами.

В современной науке вопрос о жанровой природе романа-эпопеи представляется как бы решенным. Во всяком случае, термин это входит в научный терминологический оборот, существуют и словарные статьи, посвященные ему. В одной из последних таких статей И. Н. Николаев пишет: «Этот гибридный жанр не получил широкого распространения в мировой литературе, но он тем не менее представляет вершину художественно-эстетической трактовки мира и человека. Романом он называется потому, что там присутствует воля личности, существует персонаж, который олицетворяет собой вершину человеческого духа. С другой стороны, эпопея – это разновидность эпоса, в котором прямо выражены коллективные, национально-исторические и государственные идеи времени. В том жанре, который называется романом-эпопеей, присутствует «равенство» сил, воздействующих на происходящий процесс» [1, с. 265].

В целом характеристика, данная ученым, не вызывает принципиальных возражений, однако развитие мысли о «равенстве» сил приводит И. Н. Николаева к несколько упрощенным результатам: «По этим качествам к гомеровским творениям примыкает главный русский роман «Война и мир» Л. Толстого. В этом романе одна из главных исторических фигур, решающих судьбы русской истории, полководец Кутузов, одерживает победу над захватчиком потому, что он получает поддержку всего народа, всей нации, что отвечает опять-таки историческим интересам российского государства» [1, с. 265–266].

В одной из своих работ В. В. Федоров проанализировал под интересующим нас углом зрения повесть Н. В. Гоголя «Тарас Бульба». Приведем несколько наиболее значимых суждений литературоведа, высказанных им в контексте обсуждения проблемы жанра «Тараса Бульбы»: «Повесть Гоголя «Тарас Бульба» не раз была предметом исследования с точки зрения ее жанровой природы. Мнение большинства ученых сходится на том, что она относится к «малому роду эпопеи», как его характеризовал Гоголь в «Учебной книге словесности для русского юношества». Автор отмечает здесь срединное положение произведений этого рода между эпопеей и романом. Мы считаем это замечание Гоголя заслуживающим самого вдумчивого отношения. Ближайшим образом оно означает, что малый род эпопеи соединяет в себе так называемые черты эпопеи и романа. В современной терминологии этот жанр принято обозначать как роман-эпопею. Классическим образцом этого жанра является «Война и мир» Л. Толстого. Это произведение можно считать уже детально исследованным в

жанровом отношении, и этот опыт должен быть использован в анализе «Тараса Бульбы» [4, с. 257].

Как видим, и для В. В. Федорова отправной точкой, несомненно, оригинальной концептуализации жанровой природы повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» является роман Л. Н. Толстого. Для нас очень важно то обстоятельство, что исследователь рассматривает жанровое своеобразие великого произведения русской литературы не на фоне какой бы то ни было «таблицы» жанровых категорий, а в динамике внутреннего межжанрового противоречия.

Данное исследование позволяет сделать следующие **выводы**: именно борение жанровых установок, а не механическая смена одного набора «характерных признаков» другим набором, определяет событие жанрового самоопределения в «Войне и мире»: «Эпоху войны русского народа с Наполеоном Толстой изображает как время всенародного воодушевления и единения в усилия спасти родину от врага. Это время писатель связывает с состоянием всего мира и называет его «поэтическим» – в отличие от обычного – «прозаического». Изменившееся содержание: изображение частной жизни человека уступает место изображению национальной жизни в момент его наивысшего напряжения и сосредоточенности – требует такого радикального изменения в поэтических средствах изображения, что это приводит к «деформации» жанра произведения, и «роман» превращается в «эпопею» [4, с. 257]. У Толстого, таким образом, эпопея как бы «сменяет» роман, а затем вновь уступает ему место с возвращением прозаического состояния мира.

Перспективы дальнейших исследований мы видим в углублённом изучении ряда актуальных вопросов:

1. Понятие жанра романа и романа-эпопеи;
2. Развитие жанра романа в русской литературе;
3. Своёобразие художественной природы романа-эпопеи Л. Н. Толстого «Война и мир».

Литература

1. Николаев И. Н. Роман-эпопея / И. Н. Николаев // Словарь литературоведческих терминов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – С. 345.
2. Сабуров А. А. «Война и мир» Л. Н. Толстого. Проблематика и поэтика / А. А. Сабуров. – М. : Изд. МГУ, 1959. – 325 с.
3. Толстой Л. Н. Несколько слов по поводу книги «Война и мир» / Л. Н. Толстой. – М., 1955. – 253 с. (Полное собрание сочинений : в 90 т. Юбилейное издание (1828–1928) / Л. Н. Толстой: Т. 16).
4. Федоров В. В. О природе поэтической реальности / Федоров В. В. – М. : Сов. писатель, 1984. – 189 с.
5. Чичерин А. В. Возникновение романа-эпопеи / А. В. Чичерин. – М. : Сов. писатель, 1975. – 376 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Грязнова К.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-09

**ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖУ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ
В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ**

У статті розглядається роль та функції пейзажу в художньому творі, зосереджується увага на таких літературознавчих категоріях як хронотоп, сюжетне мотивування, форми психологізму, автор та герой. Досліджується специфіка та функції пейзажу в художньому світі Марка Вовчка, П. Мирного, В. Стефаніка, М. Коцюбинського. Еволюція пейзажу в творах письменників обумовлюється залежністю від стилю твору та самотності митця.

Ключові слова: пейзаж, функції, образ, стиль.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Грязнова К.

– соискатель степени высшего образования «Бакалавр» украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ПОЭТИКА ПЕЙЗАЖА: РОЛЬ И ФУНКЦИИ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ**

В статье рассматривается роль и функции пейзажа в художественном произведении. Внимание сосредоточено на таких литературоведческих категориях как хронотоп, сюжетная мотивировка, формы психологизма, автор и герой. Исследуется специфика и функции пейзажа в художественном мире Марка Вовчка, П. Мирного, В. Стефаніка, М. Коцюбинского. Эволюция пейзажа в произведениях писателей обусловлена зависимостью от стиля произведения и самотности автора.

Ключевые слова: пейзаж, функции, образ, стиль.

Zhizhchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Gryaznova K.

– Bachelor's Degree Programme student, Ukrainian Language and Literature Department, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

POETIC OF LANDSCAPE: THE ROLE AND FUNCTION IN A WORK OF ART

The article deals with the role and function of the landscape in a work of art. Attention is focused on such categories as the literary chronotope, plot motivation, forms of psychology, author and protagonist. The specificity and the landscape features in the artistic world Vovchok Mark, P. Peace, V. Stefanik, Kotsyubinsky. The evolution of the landscape in the works of writers due to the dependence on the style of the work and the author's identity.

Key words: *landscape, function, image, style.*

Постановка проблеми. Пейзаж – один з найважливіших складових елементів зображеного світу художнього твору. Форми й функції пейзажу змінювалися упродовж літературного процесу. В літературі кінця XIX – початку XX століть розвиток пейзажу пов'язаний із домінуванням в літературі індивідуально-авторської свідомості, а відтак, пейзаж втрачає настановку на зображальність стає особливою призмою, крізь яку письменник відтворює внутрішній світ героя. Хоча теоретичне осмислення категорії пейзажу достатньо вивчене зарубіжними та вітчизняними літературознавцями (О. Білецький, В. Жирмунський, Ю. Тинянов, Д. Наливайко, О. Галич, Л. Петрухіна, А. Ткаченко), роль та функції пейзажу й досі лишаються відкритими питаннями літературознавства. Отже, є необхідність уточнити роль та функції пейзажу в творах українських письменників.

Аналіз останніх досліджень. До найновіших розробок поетики пейзажу належать студії Соколовської Ю., Сідорцової С., Себіної Є., Петрухіної Л. У пропонованій статті на основі класифікації функцій пейзажу Себіної Є. наводиться наша оцінка та аналіз функцій пейзажу у творах класичної та модерної української літератури.

Метою пропонованої статті є спроба уточнити роль та функції зображення природи в творах реалізму та модернізму.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) дослідити місце та функції пейзажу; 2) проаналізувати засоби створення пейзажу та їх еволюцію в творах українських письменників; 3) розкрити самотність художнього світу митців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пейзаж відіграє важливу роль у формуванні цілісного образу літературно-художнього твору. Залежно від функціонального призначення він може мати різноманітні форми прояву в художніх текстах. У літературознавстві для характеристики пейзажних елементів у творі використовують таку термінологію: пейзажні описи, пейзажні картини, пейзажні топоси, пейзажні штрихи, психологічні та епічні

пейзажні паралелі, пейзажні деталі тощо. Термінологічний підхід до визначення й аналізу пейзажного образу пояснюється обсягом пейзажного уривка, локалізацією в тексті твору, смисловим зв'язком пейзажу з іншими образами тощо. У зв'язку з роллю, яку відіграють пейзажні образи у художньому світі твору, дослідники виділяють ряд функцій пейзажів у літературі:

1. *Пейзаж як елемент хронотопу.* У літературно-художньому творі пейзаж може бути необхідний для окреслення місцевості, де відбуваються сюжетні події. У деяких творах ця функція реалізується на рівні географічної конкретизації, що сприяє підсиленню достовірності зображеного письменником світу. Можна знайти багато таких прикладів у творчості І. Нечуя-Левицького. Письменник розгортає свою реалістичну оповідь у конкретно визначеній, а не в умовно-абстрактній місцевості. Населені пункти, які згадує автор у своїх творах, є на географічній карті: «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки» тощо.

Крім просторових параметрів літературно-художнього твору, пейзаж нерідко визначає і час сюжетних подій. Автор за допомогою пейзажної картини може задавати часові координати твору, вказувати на відрізок доби, пору року, місяць тощо. Наприклад, експозиційний пейзаж у повісті П. Мирного «Лихі люди» містить чітку вказівку на те, що об'єкти зображення (природний краєвид, місто П., базар, тюрма) будуть представлені читачеві в ранковому світлі, оскільки вже в першому абзаці йдеться про прихід світанку, детально описаного письменником.

2. *Пейзаж як чинник сюжетної мотивації.* Природні явища й, особливо метеорологічні процеси (зміни погоди, розгул стихій, негода) можуть бути знаками зміни або безпосередньо впливати на перебіг подій у той чи той бік. Так, у світі природи М. Коцюбинського представлено потужні стихії, у тому числі й море. Пейзажне зображення моря в акварелі «На камені» є знаком майбутніх випробувань, що трагічно закінчаться для героїв, але втрата життя не означає духовного зламу і поразки. Саме тому образ моря є в новелі точкою відліку та фіналу, з'являється в композиційному обрамленні тексту твору, слугує в новелі точкою відліку та фіналу й виявляється тою самою природною субстанцією, що здатна прийняти й трансформувати прагнення героїв до свободи, хоч і ціною припинення земного існування. У новелі В. Стефаника «Новина» ріка стає каталізатором трагічної події. Гриць Летючий, подивившись на річкову воду, ще гостріше відчув душевний тягар і втопив свою дитину. Іноді виконання пейзажною картиною цієї функції має латентний характер. Наприклад, експозиційний пейзаж у романі П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні...» є ідилічним

зображенням весняного поля, проте, саме ця пейзажна картина містить зародки майбутніх колізій, що виступатимуть рушійними силами сюжету. Зокрема, це стосується «любовної» лінії роману «Чіпка – Галя», а також проблеми «земля – добробут», що буде наскрізною ниткою проходити через увесь твір. Крім того, акцентована в пейзажі сприятлива мить для хлібороба може бути часом розгортання не тільки сільської пасторалі. Подальша поява головного героя, що репрезентує не хліборобський світогляд в романі, є своєрідною точкою відліку в розвитку однієї з ключових колізій роману – протистояння селянської та козацької системи цінностей.

3. Пейзаж як форма психологізму. Цей функціональний аспект пейзажу обумовлює формування певних настанов емоційно-психологічного сприймання твору. Такий пейзаж допомагає розкрити внутрішній світ героїв, передати настрої, висвітлити почуття, думки, духовний стан людини. Психологічна функція пейзажу реалізується в підготовці читача до змін подій твору та житті персонажів.

Серед психологічних пейзажів виділяють пейзаж-паралель, пейзаж-проекцію та характеротворчий пейзаж.

Пейзаж-паралель є зображенням певного стану природи, що співзвучний психоемоційному стану людини на основі суголосності чи контрасту. Прикладом такого пейзажу може бути експозиційний пейзаж у повісті П. Мирного «Лихі люди», де теплому погожому ранку, динамічному й піднесеному наповненому грою барв, звуків, протиставляється образ жахливої тюрми, де люди не бачать сонячного світла й постійно перебувають у темряві.

Пейзаж-проекція виконує завдання ситуативного відтворення настрою або психічного стану героя, у якому він перебуває певний час, а не постійно. Такий тип пейзажу часто зустрічається в новелістиці М. Коцюбинського, зокрема, в етюді «Лялечка». Сільський пейзаж на початку твору передано в похмурих тонах, кожний зображений елемент нагнітає атмосферу негативного сприймання героїнею місцевості, де їй доведеться жити. Цей пейзаж визначає настроєву тональність твору та акцентує переживання героїні, її стурбованість та внутрішню напругу до настання переломного моменту (опису бурі), після чого вектор світосприймання героїні міняє напрямок на протилежний.

Характеротворчий пейзаж – це пейзаж, «який додатково увиразнює (у взаємодії з іншими засобами) перманентну психологічну сутність персонажів» [4, с. 12]. Сутність характеротворчого пейзажу полягає у вираженні ставлення до природи, у переданні індивідуальних особливостей її рецепції персонажем, що дозволяє дати глибоку всебічну характеристику

його почуттєво-інтелектуального світу. Характеротворчі пейзажі часто зустрічаються в прозі І. Франка, зокрема, у романі «Борислав сміється». Так, індустріальні бориславські краєвиди розкривають непереборну внутрішню ненаситність та прагматичну філософію Германа, для якого головне завдання в житті – отримання прибутків.

4. *Пейзаж як форма присутності автора (непряма оцінка подій, персонажів, вираження значущих ідей твору та ін.).* У творах, де є такий тип пейзажу, нерідко спостерігається високий рівень умовності. Автор може використовувати різноманітні жанрові форми для того, щоб через пейзажний образ передати свої погляди не тільки на події, що відбуваються у творі, на природу, людей, але й на соціально вагомі явища, етнічну історію тощо. Приклади різних способів представлення авторської позиції можна знайти у творчості М. Коцюбинського. У повісті «Тіні забутих предків» авторська позиція й позиція головного героя на гірський світ Карпат цілковито співзвучні в піднесено-захопленому ставленні до неповторних краєвидів Гуцульщини з таємничою природою карпатських лісів.

5. *Пейзаж як елемент сюжетно-композиційної організації твору.* Пейзаж у творі виконує важливу текстотворчу функцію. На нашу думку, некоректно вважати пейзаж «позасюжетним» елементом твору, оскільки він виходить за межі чистої описовості, і, отже, вичленити його із тексту без порушення композиції, не уявляється можливим. У художніх текстах українських письменників пейзажні картини часто не виділяють у чисту композиційно-мовленнєву форму- «опис», а виявляють включенням у розповідь. Характер зв'язків оповідання й пейзажних картин дозволяє виділити чотири моделі текстотворення. У першій моделі пейзажної картини передуює розповідь, у другій – розповідь передуює пейзажній картині, в третій – вона включається в розповідний контекст, у четвертій – пейзажна картинка обрамлює розповідь.

Зразок першої моделі є в історичній повісті-казці М. Вовчка «Кармелюк»: «Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече – і злічити, здається, не можна. Одного разу, у дорозі, вилучилося мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці, у вишневім садочку» [1, с. 362].

Тут пейзаж виконує експозиційну функцію для моделювання хронотопу за законами казково-пригодницького жанру.

Приклад другої наявний в оповіданні П. Мирного «Морозенко»: «Ось він вибрався на чисту поляну. Кругом ліс обступив її, а вона,

чиста та біла, лежить собі, відпочивав під холодним снігом, і тільки зірочки виблискують по їй своїми сизо-жовтуватими іскорками.... Чи не Морозенкова се, бува, горниця? Чи не задля себе він прибрав її так чепурно, чисто? Кругом обставив деревом високим з кучерявими верхів'ями, пообтикав невеличкі полянки поміж деревом кущами тонкої ліщини, від вітру холодного закриває. Певно, се його світлиця» [5; т. 1, с. 253].

Розгорнута пейзажна картина подана письменником після основної розповіді та виконує функцію ретардації. Пейзажна картина надає попередньому повідомленню переконливості та виразності й, по суті, збігається з таким сюжетно-композиційним елементом, як розвиток дії.

Третя модель репрезентована в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: «Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий грунь (верх). Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався крізь гіллячки кущів. За ним підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. Довгі плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки корів обзивались, як далеке зітхання, все частіше попадалось велике каміння, що далі, на самім вершку, творило хаос поламаних скель, списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах корінням смерек. Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мохи, грубі, м'які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка. Кучерява зелень гогозів і афин запустила своє коріння у глибінь моху, а зверху сипнула росю червоних та синіх ягід. Тут Іван сів одпочити» [3; т. 2, 207].

Розповідь у творі органічно поєднано з пейзажними картинками, що органічно вплітаються в її канву й не можуть бути вилучені з тексту без руйнування його цілісності.

4. Четверту модель наявна в казці М. Коцюбинського «Хо»: «Ліс ще дрімає в передранішній тиші.... Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла випинається струнка постать сарни. У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі – і на галяву виходить Хо» [3; т. 1, с. 154].

«Сидить Хо і не помічає, що все живе в лісі під впливом страху затаїло дух, перестало жити, що навкруги його запанувала мертва,

прикра тиша... Пустотливий промінь сонця зупинивсь у зеленій гущині та лиш здалеку придивлявся до сивої, мов туман той, бороди Хо...Але Хо не помічав сього: він сидів, замислившись, з радісною усмішкою на устах, з надією в серці. Надія та сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом і Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки...» [3; т. 1, с. 179].

Пейзажна картина в казці, що виконує функцію обрамлення, має символічне значення. Кільцеве обрамлення завжди спрямоване на висвітлення й донесення до читача прихованого змісту, бо кільце уособлює точку відліку, завершення та безперервного циклічного розвитку всього, що існує у світі.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки: пейзаж виконує значну кількість найрізноманітніших функцій: він незамінний для тонкого аналізу психологічного стану героїв, для увиразнення будь-яких подій, є яскравою характеристикою обстановки, у якій розгортається дія. Картини природи слугують для вираження будь-якої думки автора або його почуттів і переживань, відіграють ідейно-композиційну роль, тобто сприяють розкриттю ідеї твору.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Сутності літературознавчої категорії «пейзаж»;
2. Специфіки ті призначення пейзажу в творах письменників різних жанрів.

Література

1. Вовчок М. Повісті, оповідання, казки / М. Вовчок. – Донецьк : ТОВ БКФ «БАО», 2008. – 416 с.
2. Галич О. Теорія літератури / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.
4. Лапій М. Психологізм як важлива ознака прозових пейзажів І. Франка / М. Лапій // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2013. – Вип. 58. – С. 61–73.
5. Мирний Панас. Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наук. думка, 1968–1971.
6. Свірідова Ю. Методика аналізу поетики пейзажу в австралійських віршових текстах ХХ ст. / Ю. Свірідова // Науковий вісник Херсонського університету. Серія : Лінгвістика. – Херсон, 2015. – Вип. 23. – С. 128–134.
7. Хализев В. Теория литературы / В. Хализев. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 253 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Князева Р.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-09

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПЕЙЗАЖУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті досліджено своєрідність поетики пейзажу. Проаналізовано праці літературознавців, присвячені вивченню пейзажу, виявлено подібності та відмінності у класифікації художніх описів природи, охарактеризовано особливості типології пейзажів у творах різних літературних напрямів.

Ключові слова: поетика, пейзаж, опис природи, типологія.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Князева Р.

– соискатель степени высшего образования «Бакалавр» украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПЕЙЗАЖА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье исследовано своеобразие поэтики пейзажа. Проанализированы работы литературоведов, посвященные изучению пейзажа, выявлены сходства и отличия в классификации художественных описаний природы, охарактеризованы особенности типологии пейзажей в произведениях разных литературных направлений.

Ключевые слова: поэтика, пейзаж, описание природы, типология.

Zhizhchenko L.

– Candidate of Science (Philology), assistant professor of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbas State teachers' Training University

Knyazeva R.

– Bachelor's Degree Programme student, Ukrainian Language and Literature Department, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

THEORETICALLY ASPECTS OF THE STUDY OF THE LANDSCAPE IN UKRAINIAN LITERATURE

The article deals with peculiarities of poetics of the landscape. There is an analyze of the works of scientists of the literature, devoted to research of landscape,

commons and differences in classification of art description of nature, functional of landscapes in different work of literature streams.

Key words: *poetic, landscape, description of nature.*

Постановка проблеми. Пейзаж – універсальний компонент художньої літератури, який посідає належне місце у дослідженнях з літературознавства. Його досліджували О. Білецький, М. Бахтін, Г. Поспелов, Д. Лихачов, Ю. Лотман, М. Єпштейн та ін. Проте єдиної, абсолютно вичерпної класифікації пейзажу немає, бо в основу типології покладають різні параметри: спосіб зображення, характер простору й часу, зв'язок із загальними напрямками, течіями та стилями. Отже, виникає потреба на основі існуючої класифікації пейзажу узагальнити та окреслити його типологію.

Аналіз останніх досліджень. До найновіших розробок поетики пейзажу належать студії Соколовської Ю., Сідорцової С., Петрухіної Л. У пропонованій статті на основі класифікації Петрухіної Л. наводиться наша оцінка та аналіз пейзажних образів у творах класичної та модерної української літератури.

Метою пропонованої статті є спроба узагальнення існуючих концепцій пейзажу в літературознавстві та дослідження його типологічних параметрів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) сутність літературознавчої категорії пейзаж; 2) за допомогою аналізу пейзажних замальовок окреслити типологію пейзажу; 3) дослідити специфіку пейзажних образів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Типологія літературного пейзажу характеризується різноманітністю та розгалуженістю. У сучасному літературознавстві нема універсальної класифікаційної системи, що ураховує всі нюанси розкриття пейзажного образу в літературно-художньому творі.

У процесі дослідження особливостей літературного процесу науковці виділяють певні групи маркерів та формують систему критеріїв, що відповідає історичній специфіці, жанровим параметрам та індивідуально-стильовим рисам творів, які містять пейзажні образи. М. Н. Єпштейн, досліджуючи потужний корпус поетичних текстів, доходить висновку, що для розуміння законів поетизації природи важливим є завдання виділення пейзажних комплексів. Відповідно до визначення специфіки таких художньо-естетичних груп науковець пропонує чотири принципи класифікації пейзажних образів: сезонна і ландшафтна (за типом часу або місцевості – зимовий, весняний, степовий пейзаж тощо); за ступенем масштабності, тематичної узагальненості (локальний, екзотичний, національний, планетарний, космічний); жанрово-стильової

(величний або сумовитий, бурхливий або тихий, таємничий або пустельний). В особливу групу він виділяє фантастичний краєвид.

Т. Я. Гринфельд-Зінгурс здійснив систематизацію пейзажів на матеріалі прозових творів і виділяє такі класифікаційні принципи та відповідні види пейзажу:

1) за відношенням до сюжету і місцем у загальній композиційній системі: пейзаж-експозиція, пейзаж-лейтмотив, пейзаж-наскрізна деталь, пейзаж «поліфункціональний»;

2) за обсягом пейзажного фрагмента в контексті оповідання: мікропейзаж, «середній за масштабом», велике пейзажне полотно і «картина-панорама», серед яких відзначені «власне картини природи» в прозі (наприклад, у І. С. Нечуя-Левицького);

3) за відношенням до теми, до типу розповіді, до реалізації авторської настанови, до характеру персонажів: епічний, ліричний, індустріальний, дидактичний, філософський, психологічний пейзаж тощо;

4) за принципом аутентичності та ступенем достовірності: «етнографічна картинка і пейзаж – типове місце дії»;

5) за творчим методом письменника: романтичний, реалістичний тощо.

Крім того, на думку дослідника, можна виокремити пейзажні образи за рецептивною домінантою (слуховий, зоровий пейзаж), за хронологічним принципом (історичний пейзаж), за способом реалізації емоційно-ціннісної орієнтації авторської концепції (ідилічний, пародійний), за характером художньої умовності (умовний, абстрактний), за ступенем художнього вимислу (фантастичний) тощо [2, с. 37].

Розгалужена класифікація різновидів пейзажу Л. В. Гурленової базується як на загально-універсальних, так і на часткових параметрах аналізу пейзажних образів. Дослідниця традиційно бере до уваги жанрово-родові форми та художньо-стильові аспекти творчості письменника, ураховує характеристики його творчості з погляду літературного процесу (пейзаж у малюнку, пейзаж-мініатюра, казковий пейзаж; епічний, ліричний, алегорично-філософський пейзаж; сентименталістський, романтичний, авангардистський пейзаж тощо). Л. В. Гурленова також виділяє групи пейзажів за співвідношенням реального і уявного (реальний, міфологічний, біблійний, фантастичний пейзаж); за емоційною тональністю (сумний, життєстверджувальний, величний пейзаж); за характером відчуттів людини: зоровий, слуховий, руховий пейзаж). Але, крім традиційної класифікації пейзажів за часо-просторовими параметрами і сезоном та ландшафтом (локальний, панорамний, ранковий, вечірній, зимовий, літній, морський, лісовий пейзаж), вона

в окрему групи виділяє пейзажі з відображенням світил (сонячний, місячний пейзаж) та мірою насиченості світла зображеної пейзажної картини (темний, хмарний, ясний, світлий). Класифікація Л. В. Гурлінової ґрунтується не тільки на зовнішньо формальних аспектах пейзажного образу, але й на його іманентно-змістових чинниках [4, с. 19–20].

Ґрунтовною є типологічна класифікація пейзажів Л. Петрухіної. Вона відповідає концептуальним засадам нашого дослідження й уможлиблює розгляд пейзажного образу в контексті його іманентного розвитку як елемента єдиного художнього цілого.

Розглянемо окремі типологічні групи *пейзажів*.

Схематичний пейзаж. Сформувався на засадах словесної фольклорної традиції, є системою образних деталей та схем, позбавлених конкретизації та авторської індивідуалізації. Образна структура схематичного пейзажу формується за принципом психологічного паралелізму, що полягає в порівнянні або протиставленні картин природи та внутрішнього стану людини. Елементи схематичного пейзажу зустрічаються в прозі Б. Грінченка. Повість «Під тихими вербами» містить пейзажні описи, у яких природний світ передано скупими лаконічними штрихами. Автор оперує сталими образними словосполученнями, де переважають стійкі епітети, що акцентують домінуючу ознаку об'єкта зображення без зайвої деталізації («поля зелені», «буйні хліби», «блакитне небо» тощо). У таких пейзажах помітним явищем є транспозиція образів «душа» – «природа», що відбувається за принципом психологічного паралелізму: «А вітер, веселий і дужий, шугав між блакитним небом і зеленим морем, і перекидався, і купався в просторах, і сповняв Зінькові груди якоюсь дивною молодю силою» [3, с. 167]. Тут внутрішній стан героя співзвучний зі станом природи та характеру краєвиду, описаного автором.

Описовий або міметичний пейзаж. Такий пейзаж за формальними ознаками є описом природи, як правило, певної місцевості, що характеризується значною мірою достовірності зображеного природного світу. Тяжіння до максимальної точності на межі документалізму робить міметичний пейзаж найбільш характерним для прози другої половини ХІХ ст. Прикладом міметичного пейзажу може слугувати опис подолянського села Солодьки, де відбувалися події роману А. Свидницького «Люборацькі»: «...Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовою, а коло притвора дві комори, шопи,

возовню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок – великий та розкішний» [9, с. 26].

Художні деталі цього сільського пейзажу тяжіють до топографізму. Не випадково в сучасному літературознавстві «крупні одиниці художнього простору» з докладним описом місцевості називають топосами.

Відчуттєво-перцепційний пейзаж. Образ природи постає як фрагмент світу, що безпосередньо сприймається наратором-спостерігачем. Тут важливу роль відіграє організація простору, у межах якого перебуває суб'єкт розповіді. У темпоральному аспекті відбувається відтворення безпосереднього сприймання та переживання побаченого в теперішньому часі. Чуттєво-перцептивний пейзаж можна назвати безпосереднім репортажем вражень з місця подій. Яскравий приклад такого пейзажу можна знайти в оповіданні М. Коцюбинського «Ялинка»: «Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок» [6; т. 1, с. 94].

Медитативний, внутрішній, «пейзаж душі». Термін «пейзаж душі» ввів у науково-мистецький обіг швейцарський письменник А.-Ф. Ам'ель. У європейському літературознавстві його формула «кожний пейзаж є пейзажем душі» набула неабиякої популярності. Конкретизація локусу, точна деталізація, композиційна цілісність та документальна правдивість краєвиду в пейзажі такого типу митець ігнорує, тому що ключовим об'єктом художнього зображення стає внутрішній світ людини, тобто її думки, переживання, настрої, а образ природи подається через призму сприймання спостерігача навколишнього світу.

Зразки медитативного пейзажу часто зустрічаються в І. Франка. Історична повість «Захар Беркут» містить приклад внутрішнього пейзажу-дисонансу, в якому образ природної стихії подається через призму сприймання героя-спостерігача за принципом контрасту: «А сонце сміялося! Ясним, гарячим промінням воно блискотіло в калюжах крові, цілувало посинілі уста і глибокі рани трупів, крізь які витікав мозок, вистирчували теплі ще людські тельбухи. І таким самим ясним, гарячим промінням воно обливало зелений ліс, і чудові запахи цвітів, і високі полонини, що купалися в чистім лазуровім ефірі. Сонце сміялося і своїм божеським, безучасним

усміхом ще дужче ранило роздерту Максимову душу» [10; с.°16, с.°81].

Ментальний пейзаж. У пейзажах цього типу акцентовано етнічні елементи, що дозволяє безпомилково ідентифікувати твір щодо приналежності до певної національної літератури. Так звані «національні маркери» на рівні поетики сприяють піднесенню пейзажного образу до рівня певного символічного узагальнення в мікрівимірі, а в макровимірі – твір, що містить ментальні пейзажні образи, часто набуває міфопоетичних ознак.

Класичним прикладом ментального пейзажу є фрагмент із оповідання В. Винниченка «Зіна»: «...я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить «в степах»? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. ... А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярк спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі їде, не псуючи крові хапливістю, і, нарешті, приїжджає туди, куди йому треба.

Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шуліками, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлі біля криниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайності. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя» [9, с. 474–475].

У поданому уривку чітко акцентовані «національні маркери»: «степ», «могили», «пара волів», «журавлі біля криниці у ярах» тощо. Вони дозволяють безпомилково ідентифікувати пейзаж як візитну картку певної національної культури. Етнопсихологічні рефлексії автора підносять ліричний образ степу в прозі до рангу міфопоетичного символу.

Пейзаж як асоціативний монтаж. Основою становлення образу в пейзажах вище зазначеного типу є асоціативний принцип, що набуває різноманітних формальних виражень. Зорові, слухові, запахові та ін. відчуттєві асоціації організовуються за принципом ланцюга або за принципом кола. Ланцюг асоціацій послідовно створює логічний зв'язок між попередніми та наступними образами. У колі асоціацій перший образ ланцюга водночас є і останнім; він відіграє провідну роль у створенні асоціативного поля пейзажу. У літературі ХХ ст. набув поширення прийом «потік свідомості», сутність якого полягає у довільному поєднанні асоціацій без певної логічної мотивації.

Прикладом пейзажу, створеного за принципом асоціативного монтажу, слугує пейзаж у прозі О. Кобилянської, зокрема, у новелі

«Битва»: Зрубати!» – задзвеніло недалеко і разом в тій самій хвилі в найдальшій далечині. Воно відзивалося, немов проснувши поклики, оживило цілий ліс і розбігалось тривожно по всіх його кутах, не завмираючи... «Зрубати!» Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, врешті – піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря. Небо затьмарилося грізно-чорною барвою, а відтак почалася вона, гірська буря [5; т. 1, с. 380].

Процитований уривок ілюструє особливості формування асоціативних зв'язків на основі здобутого системного досвіду автора як споглядача певних краєвидів і трансформації безпосередніх вражень письменниці її мистецькою уявою. Природні кольори та звуки карпатських гір та лісів сприяють виникненню аудіо-візуального образу моря, що включається до єдиної художньої площини разом з образами рослинної та гірської природних стихій.

Гностичний пейзаж. Головним чинником виникнення гностичного пейзажу є емоційний досвід світосприймання, здобутий людиною в період раннього дитинства. Природа в контексті такого пейзажу постає таємничою силою, загадковою субстанцією, що в той же час співзвучна суб'єктивним почуттям людини. Важливу роль у створенні гностичного пейзажу відіграють автобіографічні чинники та іраціональні принципи побудови пейзажної картини. Гностичний пейзаж відіграє важливу роль у відтворенні національного колориту на глибинному ментальному рівні.

Зображення природи у формі гностичного пейзажу можна знайти в оповіданні М. Коцюбинського «Харитя»: «Повний місяць дивився у вікно і на комині намалював також вікно з ясними шибками та чорними рамами. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай. Харитя сіла на лаві і глянула у вікно. В імлістій даліні, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями. Зорі тихо тремтіли... «А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...» І Хариті справді стало страшно, вона знов поклатася на лаві і одвернулася од вікна» [6; т. 1, с. 36].

Образ гностичного пейзажу подається через призму світобачення героїні дитячого віку, що дивиться на природні реалії з позицій міфопоетичних уявлень. Усталені етнофольклорні атрибути («високі тополі», «синє небо», «золоте жито») слугують обрамленням казкової площини, якою є природа в уяві дитини.

Одухотворення довкілля та використання етнокультурної символіки з метою найбільш повного вираження антропоморфного змісту природного світу.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**: подана класифікація типів пейзажу не претендує на всеохопність і вичерпність, оскільки жодний високохудожній твір не може вкластися в певні схематичні обмеження. Проте спроба систематизації пейзажів у літературно-художніх творах на основі параметрів цієї класифікації дозволяє глибше зрозуміти поетику пейзажу, національно-історичний контекст його створення і особливості мистецької трансформації світосприймання автора з позицій психології художньої творчості.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Символіки пейзажних образів і засобів зображення картин природи;

2. Ментального простору українських письменників та характерних для них особливостей філософії пейзажу.

Література

1. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
2. Гринфельд-Зингурс Т. «Чувство природы» и пейзаж / Гринфельд-Зингурс Т. // «Чувство природы» в русской литературе : коллективная монография. – Сыктывкар : Сыктывкарский ун-т, 1995. – 432 с.
3. Грінченко Б. Під тихими вербами / Б. Грінченко. – К. : Рад. шк., 1991. – 494 с.
4. Гурленова Л. Чувство природы в русской прозе 1920–1930-х годов / Гурленова Л. – Сыктывкар : СГУ, 1998. – 179 с.
5. Кобилянська О. Твори : в 2 т. / Ольга Кобилянська. – К. : Дніпро, 1983 – Т. 1. – 542 с.
6. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.
7. Петрухіна Л. Natura naturans і natura naturata у модерністському поетичному слові / Петрухіна Л. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ, 2000. – Випуск 28. – С. 385–389.
8. Петрухіна Л. Пейзаж у контексті теорії літератури / Петрухіна Л. // Проблеми слов'язознавства. – № 51. – Львів, 2002. – С. 125–134.
9. Свидницький А. Люборацькі / Свидницький А. – К. : Дніпро, 1984. – 297 с.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Рубан А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1-31.09"18"

МОТИВ КРУГА В СТРУКТУРЕ РОМАНА Л. Н. ТОЛСТОГО «АННА КАРЕНИНА»

В статье предложен анализ романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина» с точки зрения двуплановости его структуры. Рассматривается один из структурных мотивов – мотив круга. Он представлен как система сужающихся кругов, их состав и функционирование образует второй план структуры романа.

Ключевые слова: роман, структура текста, мотив, образ-символ, традиция, новаторство.

Рубан А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

МОТИВ КОЛА В СТРУКТУРІ РОМАНУ Л. М. ТОЛСТОГО «АННА КАРЕНИНА»

У статті запропоновано аналіз роману Л. М. Толстого «Анна Кареніна» з точки зору двопланної його структури. Розглядається один із структурних мотивів – мотив кола. Він представлений як система кіл, що звужуються, їхній склад та функціонування створюють другий план структури роману.

Ключові слова: роман, структура тексту, мотив, образ-символ, традиція, новаторство.

Ruban A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE MOTIF OF CIRCLE IN THE NOVEL BY I. N. TOLSTOY «ANNA KARENINA»

The article presents an analysis of L. N. Tolstoy's novel «Anna Karenina» in terms of the duality of its structure. It considers one of the structural motifs – the motif of circle. It is presented as a system of narrowing circles, their composition and functioning forms the background of the novel structure.

Key words: the novel, the structure of the text, motif, symbolic character, tradition, innovation.

Постановка проблеми. Роман Л. Н. Толстого «Анна Каренина» – одно из вершинных явлений русской реалистической психологической прозы с удивительно стройной и цельной

художественной структурой. Однако уже в этом произведении писателя начинают появляться элементы, свидетельствующие о сложной его соотнесенности с реалистическим романом. Отличительным признаком «Анны Карениной» становится двуплановость ее художественного мира, поскольку «план содержания» в романе создается соотнесением изображаемого с многозначными (символическими) образами. Таким образом создается второй план поэтики.

Анализ последних публикаций. До последнего времени роман «Анна Каренина» изучался в традиционном русле. На двуплановость его структуры обратили внимание В. Е. Ветловская [2], Г. Я. Галаган [3], Р. Н. Поддубная [5]. Исследователи выделяют символические мотивы в тексте Л. Н. Толстого и показывают функционирование этих мотивов как системы, по сути, как символической структуры. Рассмотрены в этом ключе и отдельные мотивы – мотив железной дороги [4], смерти [1]. Мотив круга среди структурных мотивов романа пока не стал объектом пристального внимания ученых.

Цель статьи – исследовать мотив круга в структуре романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина».

Изложение основного материала. Сюжетно-композиционная структура «Анны Карениной» и творческий метод Л. Н. Толстого в силу их своеобразия не были поняты современниками и во многом остались не проясненными для последующих поколений исследователей. Однако положение вещей изменяется в последние десятилетия прошлого века. О двуплановости структуры романа шла речь в работах В. Е. Ветловской [2] и Г. Я. Галаган [3]. Как бы по-разному не определяли они состав символических мотивов в толстовском романе, но одинаково показали функционирование этих мотивов как системы, по сути, как символической системы. Идея В. Е. Ветловской о сужающихся кругах в сюжете Анны представляется более отвечающей и поэтике романа, и творческому видению его автором.

Продолжает этот аспект анализа произведения Р. Н. Поддубная [5]. Опираясь на высказывания самого писателя о своем произведении в переписке с Н. Н. Стаховым, исследовательница говорит о системе «кругов» в структуре «Анны Карениной». «Фигура "круга" здесь (в романе – *А. Р.*) – знак внутренней целостности и гармонической уравновешенности жанра, первого у художника в столь строгом смысле и "очень взявшего его за душу". Это объясняет появление символических кругов в сюжете заглавной героини романа, но не исчерпывает их значения, явно выходящего за пределы психологии творчества» [5, с. 27]. Система

сужающихся кругов, состав и функционирование которых, по мнению Р. Н. Поддубной, представляется несколько иным, нежели в работе В. Е. Ветловской, «образует второй план структуры романа» [5, с. 27].

Так, выделено несколько кругов. Самый широкий круг, окольцовывающий сюжет героини, кольцевая композиция, создается реализацией в финале произведения «дурного предзнаменования», гибель сторожа под колесами паровоза: «И вдруг, вспомнив о раздавленном человеке в день ее первой встречи с Вронским, она поняла, что ей надо делать. Быстрым, легким шагом спустившись по ступенькам, которые шли от водокачки к рельсам, она остановилась подле вплоть мимо ее проходящего поезда. ... «Туда!» – говорила она, глядя в тень вагона...» [7, с. 330]. Внутри этого трагически-безысходного круга, неразрывно связавшего железную дорогу и смерть, все порывы героини к любви, счастью и жизни обречены быть не прорывами замкнутости, а кружением, бесовской метелью, как в ночной встрече с Вронским на станции железной дороги.

Есть круг – «служебный, официальный круг ее мужа», – от которого Анна избавилась. Вне круга своего общения и положения оказывается героиня после разрыва с мужем и т. п.

По возвращении в Петербург Анна избавилась от двух кругов, с которыми прежде была связана ее жизнь, – от «служебного, официального круга ее мужа, состоявшего из его сослуживцев и подчиненных, самым разнообразным и прихотливым образом связанных и разъединенных в общественных условиях» [6, с. 129] и от более близкого ей кружка, «через который Алексей Александрович сделал свою карьеру» [6, с. 130]. Но избавление от этих не затрагивающих ни ума, ни сердца кругов означало не освобождение от лжи и фальши, а добровольное заточение в третьем круге – «собственно свете», а именно круге-мире, где она виделась с Вронским. Первые два круга связаны в романе с *мотивом темноты*.

Мотив темноты вводится в анализируемый текст в самом его начале: «Она (Анна – А. Р.) ... огляделась в *полусвете* спального вагона» (здесь и далее курсив наш – А. Р.) [6, с. 102]. Мрак вторгается в сознание Анны в виде ночной метели. Однако отзвуки «страшной метели» сливаются с мешавшими героине звуковыми и зрительными образами «мира» вагона и усиливают ее ощущение статики этого мира, неподвижного в своем однообразии: «Далее все было то же и то же; та же тряска с постукиванием, тот же снег в окно, те же быстрые переходы от парового жара к холоду и опять к

жару, то же мелькание тех же лиц в полумраке и те же голоса...» [6, с. 103].

Чтение английского романа (и впечатление от этого чтения) ставится практически в один логический ряд с неподвижностью прочих однообразных повторений в мире людей: «... мелькание тех же лиц в полумраке и те же голоса, и Анна стала читать и понимать читаемое, ... но ей неприятно было читать, то есть следить за отражением жизни других людей. Ей слишком самой хотелось жить. ... Но делать нечего было, и она ... усиливалась читать» [6, с. 103].

Этот же мотив оживает и в первом описании крушения «привычной» колеи жизни героини: «Слава богу, завтра увижу Сережу и Алексея Александровича, и пойдет моя жизнь, хорошая и привычная, по-старому» [6, с. 102]. Вступает в действие *мотив двоеения*: «Она чувствовала, ... что в груди что-то давит дыханье и что все образы и звуки в этом колеблющемся *полумраке* с необычайной яркостью поражают ее. На нее беспрестанно находили минуты сомнения, вперед ли едет вагон, или назад, или вовсе стоит ... опять все смешалось... Мужик ... с длинною талией принялся грызть что-то в стене, старушка стала протягивать ноги во всю длину вагона и наполнила его *черным облаком*...» [6, с. 104].

Постепенному усилению интенсивности темноты при описании «мира» вагона противостоит «бурный мрак», освещенный станционными фонарями. Однако мотив темноты, связанный с миром людей, присутствует и здесь: согнутая тень человека, мелькнувшая под ногами Анны, тень, которой связываются неожиданные звуки «молотка по железу» [6, с. 105], и – тень, в которой оказался Вронский, заслонивший ей свет от фонаря.

Этот «теневой аспект», символически утверждающий неизбежность драматических, порою трагических коллизий в движении личности к новому жизнепониманию, словно оговаривается и самим миром природы, динамика движения которого закрепляет начавшийся процесс крушения привычной статики внутреннего мира героини. Анна предвосхищает свой новый круг – этот круг очерчивает Вронский в своем объяснении на перроне: «... я еду для того, чтобы быть там, где вы, я не могу иначе» [6, с. 106].

Символическим выражением подлинной сущности света и одновременно очередным сужением бытия Анны является вытянутый круг ипподрома, где происходят скачки. Предвестием трагического конца героини здесь служит не только гибель лошади Фру-Фру. Прокомментированные В. Е. Ветловской символические значения круга-ипподрома определяют, с одной стороны, выпадение честной и искренней Анны за пределы светского круга:

«... когда Вронский упал и Анна громко ахнула, в этом не было ничего необыкновенного. Но вслед за тем в лице Анны произошла перемена, которая была уже положительно неприлична. Она совершенно потерялась. Она стала биться, как пойманная птица...» [6, с. 215]. И, как следствие, сужение ее жизненного и духовного пространства: «Боже мой, как *светло!* Это страшно, но я люблю видеть его лицо и люблю этот *фантастический свет...* Муж! ах, да... Ну, и слава богу, что с ним все кончено» [6, с. 218]. С другой стороны, невольное втягивание в «скачку жизни» и погоню за наслаждением приводит Анну в финале к горьким разочарованиям: «Мы с графом Вронским также не нашли этого удовольствия, хотя и много ожидали от него» [7, с. 324].

Разрыв с мужем и открытая связь с Вронским поставили очень светскую по способу жизни Анну вне светского круга, ограничили ее существование помещьем Вронского. Однако «оба (Анна и Вронский – А. Р.) чувствовали, чем долее они жили одни, в особенности осенью и без гостей, что они не выдержат этой жизни и что придется изменить ее» [7, с. 208]. Попытки героини прорвать лицемерную изоляцию (поездка к сыну, визит в театр) оканчивались каждый раз болезненным для нее оскорблением-скандалом: «Вронский не понял того, что именно произошло между Картасовыми и Анной, но он понял, что произошло что-то унижительное для Анны. Он понял это и по тому, что видел, и более всего по лицу Анны, которая, он знал, собрала свои последние силы, чтобы выдерживать взятую на себя роль. Кто не знал ее и ее круга, не слышал всех выражений соболезнования, негодования и удивления женщин, что она позволила себе показаться в свете и показаться так заметно в своем кружевном уборе и со своею красотой, те любовались спокойствием и красотой этой женщины и не подозревали, что она испытывала чувства человека, выставляемого у позорного столба» [7, с. 114].

Сжимание жизненного пространства сопровождается сосредоточением всей душевной энергии на любви и любимом, на невольном ожидании от него той огромности чувства, которая компенсировала бы ее жертвы и утраты или, по крайней мере, была равновелика им: «Он хочет доказать мне, что его любовь ко мне не должна мешать его свободе. Но мне не нужны доказательства, мне нужна любовь. Он бы должен был понять всю тяжесть этой жизни моей здесь, в Москве. Разве я живу? Я не живу, а ожидаю развязки, которая все оттягивается и оттягивается» [7, с. 267]. Так начинается «поединок роковой» или расхождение героев «жизнью». Его результатом становится сужение существования Анны до одной трагической точки – жажды мщения Вронскому своей смертью.

Итак, смерть Анны – это определенный выход, «путь с прорывами в духовную вертикаль» [5, с. 28]. Сопоставление с ужасающими кругами в сюжете Анны убедительно доказывает, что «выход слабости» – «он состоит в том, чтобы, понимая зло и бессмысленность жизни, продолжать тянуть ее, зная вперед, что ничего из нее выйти не может. Люди этого разбора знают, что смерть лучше жизни, но, не имея сил поступить разумно – поскорее кончить обман и убить себя, чего-то как будто ждут. Это есть выход слабости, ибо если я знаю лучшее, и оно в моей власти, почему не отдаться лучшему?» [Цит. по: 3, с. 129], – как назвал Л. Н. Толстой выбор Левина и свой, на самом деле является выходом, то есть обладает духовной перспективой.

Выводы. Второй план поэтики в романе заставляет по-новому взглянуть на его «архитектонику» – на знаменитое толстовское утверждение о «внутреннем сцеплении мыслей» как основе сюжетно-композиционной целостности. В нашей работе выделен и проанализирован символический мотив круга, который формирует структуру романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина». Мотив круга представлен как система сужающихся кругов, их состав и функционирование образует второй план структуры романа.

Перспективы дальнейших исследований. Роман «Анна Каренина» был и остается одной из вершин русского классического реализма. Но усложнение в нем духовно-философской проблематики, необходимость взглянуть на хаос современности и порождаемого ею человека с точки зрения вечности привели к возникновению второго символического плана поэтики. Этот план не размывает реалистический метод художника, но пролагает пути к принципиально двухплановым текстам в литературе «рубежа веков» и начала XX столетия. Дальнейшее изучение внутритекстовых (структурных, внеличностных) и интертекстуальных мотивов второго романа Л. Н. Толстого – предмет будущих исследований в толстоведении.

Литература

1. Абаева Е. Эпизод смерти в романе «Анна Каренина» / Е. Абаева // Первое сентября. – 2001. – № 31. – С. 6–8.
2. Ветловская В. Е. Поэтика «Анны Карениной» (система неоднозначных мотивов) / В. Е. Ветловская // Русская литература. – 1979. – № 4. – С. 17–37.
3. Галаган Г. Я. Л. Н. Толстой. Художественно-эстетические искания : [монография] / Г. Я. Галаган. – Л. : Наука, 1981. – 174 с.
4. Карпенко А. И. Фольклорный мотив дороги в творчестве Н. В. Гоголя и Л. Н. Толстого / А. И. Карпенко // Филологические науки. – 1980. – № 1. – С. 17–23.

5. Поддубная Р. Н. О дуплановости поэтики романа Л. Толстого и Ф. Достоевского 1870-х годов / Р. Н. Поддубная // Вісник ХНУ. – Харків, 2004. – № 631 : Сер. Філологія. – Вип. 41. – С. 26–29.

6. Толстой Л. Н. Анна Каренина : Роман в восьми частях. Части 1–4 / Л. Н. Толстой. – М. : Художественная литература, 1987. – 448 с.

7. Толстой Л. Н. Анна Каренина: Роман в восьми частях. Части 5–8 / Л. Н. Толстой. – М. : Художественная литература, 1987. – 384 с.

Казаков И.

– кандидат филологических наук, заведующий кафедрой русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Аверина Л.

– учитель зарубежной литературы высшей категории, методист, директор общеобразовательной средней школы № 11 г. Славянска

УДК 821.161.1

**МОТИВ ВРЕМЕНИ И ОБРАЗ ЧАСОВ В ПЬЕСЕ А. ВВЕДЕНСКОГО
«ЕЛКА У ИВАНОВЫХ»**

В статье исследуется мотив времени и образ часов в абсурдистской пьесе А. Введенского «Елка у Ивановых». Часы здесь становятся центральным коррелятом времени и формируют особое представление о его природе и взаимоотношениях с человеком. Время у А. Введенского приобретает дискретный, онтологический и эсхатологический характер, оно становится хаотичным и автономным по отношению к людям.

Ключевые слова: абсурдизм, мотив времени, эсхатологические мотивы.

Казаков І.

– кандидат філологічних наук, завідувач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Аверина Л.

– учитель зарубіжної літератури вищої категорії, методист, директор загальноосвітньої середньої школи № 11 м. Слов'янська

**МОТИВ ЧАСУ Й ОБРАЗ ГОДИННИКА В П'ЄСІ О. ВВЕДЕНСЬКОГО
«ЯЛИНКА ІВАНОВИХ»**

У статті досліджено мотив часу та образ годинника в абсурдистській п'єсі О. Введенського «Ялинка Иванових». Годинник у творі є центральним корелятом часу й формує особливе уявлення про його природу й стосунки з людиною. Час у О. Введенського набуває дискретного, онтологічного й есхатологічного характеру, він стає хаотичним і автономним по відношенню до людей.

Ключові слова: абсурдизм, мотив часу, есхатологічні мотиви.

Kazakov I.

– Candidate of Science (Linguistics), Head of the Department of Russian Language and Literature of Donbas State Teachers' Training University

Averina L.

– *World Literature Teacher of Higher Category, Teaching Methods Specialist, School Head, Comprehensive School 11, Sloviansk*

**MOTIVE OF TIME AND IMAGE OF CLOCK IN THE PLAY BY
A. VVEDENSKIY “CHRISTMAS TREE AT THE IVANOV’S”**

The article investigates the motive of time and the image of clock in the absurdist play by A. Vvedenskiy “Christmas Tree at the Ivanovs”. The clock becomes the central correlate of time and forms a special understanding of its nature and the relationships with man. The time of A. Vvedenskiy becomes of a discrete, ontological and eschatological character; it becomes chaotic and autonomous towards people.

Key words: *absurdity, motive of time, eschatological motives.*

Постановка проблемы. Проблема взаимоотношений человека и времени (как в узком, так и в широком понимании) – одна из центральных в модернистской литературе XX века. Особое внимание ей уделяли абсурдисты, по-своему переосмысливая традиционный материалистический взгляд на время.

Уже у основоположника абсурдизма Л. Кэрролла обнаруживается мысль о том, что время – это некая самостоятельная вещественная субстанция, существующая отдельно от людей, имеющая свой характер (скорее – норов) и живущая самостоятельной жизнью. В знаменитом «Безумном чаепитии» Алису уверяют, что со временем можно дружить, с ним можно заключать сделки, чтобы пропускать уроки в школе. Здесь же Болванщик рассказывает о том, как он поссорился со временем, и с тех пор оно остановилось в шесть часов вечера, чем обрекло Мартовского Зайца и Болванщика на бесконечное изнурительное чаепитие.

С легкой руки Л. Кэрролла мотив времени приобрел своего рода коррелят – образ своенравных часов, играющих не последнюю роль в художественном мире абсурдистской пьесы Александра Введенского «Елка у Ивановых» (1938).

Цель настоящей статьи – исследование некоторых особенностей мотива времени, связанных с образом часов, в пьесе А. Введенского «Елка у Ивановых». Эта цель конкретизируется в следующих **задачах**: 1) исследовать мотив времени и образ часов в пьесе; 2) выявить некоторые особенности репрезентации понятия времени в творчестве автора.

Анализ последних исследований. Проблема времени в творчестве А. Введенского исследовалась рядом ученых [2 – 5], однако в избранном нами ракурсе она не становилась предметом специального изучения.

Изложение основного материала. В «Елке у Ивановых» часы, висящие «на стене слева от двери» [1, с. 366], впервые упоминаются уже в начальной ремарке, а затем начало и конец каждой картины-сцены будет обрамлено точной информацией о текущем состоянии времени на циферблате все тех же часов. Такая скрупулезность как будто призвана подчеркнуть точность и последовательность хронологии происходящего. Однако при более внимательном взгляде на характер отсчета времени часами, вскрывается абсурдность и некоторые странности их поведения.

Первая картина – самая насыщенная событиями. Ее открывает сцена купания в одной ванной семерых детей Пузыревых. Затем происходит ссора дочери Пузыревых Сони с Нянькой, после чего Нянька убивает топором свою строптивую воспитанницу. Появляется полиция, убийцу арестовывают и уводят. В конце сцены возвращаются из театра Пузыревы. Несмотря на такое обилие событий, их изложение занимает менее трех страниц диалога и авторских ремарок, что создает впечатление калейдоскопической быстроты. Это совершенно не увязывается с «показаниями» часов: в начале сцены на них девять часов вечера, а в конце – двенадцать. Таким образом, прошло три часа, однако реально-событийного времени, по крайней мере, в четыре-шесть раз меньше.

Действие второй картины, где появляются поющие немые лесорубы и жених преступной няньки Федор, происходит одновременно с событиями первой сцены: часы в начале также показывают девять часов вечера, а в конце – двенадцать. Вместе с тем вторая сцена не занимает и двух полных страниц.

Можно заметить, что в первых двух картинах время, измеряемое стенными часами, то есть время объективное, течет быстрее, чем бытовое время жизни действующих лиц. В следующей сцене ситуация резко меняется. Хронология третьей картины – с двух до трех часов ночи. За это время Пузыревы погорюют по поводу смерти дочери, совершат половой акт, поговорят с младшим сыном Петей Перовым; лесорубы внесут елку; голова Сони Островой побеседует с ее же телом. Создается впечатление, что время вдруг одумалось и резко замедлило свой стремительный бег, размышляя о превратностях судьбы и бренности человеческого существования.

Если главной темой первого действия, состоящего из трех картин, является преступление, то основная тема второго и третьего – наказание (в пьесе много реминисценций, связанных с

«Преступлением и наказанием» Ф. Достоевского: орудие преступления – топор, последующее за преступлением раскаяние убийцы и муки совести, граничащие с умопомешательством и т. п.). Второе действие также включает в себя три сцены. Первая из них – картина четвертая – разворачивается в полиции. Здесь беседуют Писарь и Городовой; затем приводят Няньку, которая идентифицирует себя с убитой Соней; Няньку уводят санитары для проведения экспертизы в сумасшедшем доме. Это одна из самых коротких по реальному содержанию и самая продолжительная по версии стенных часов сцена: она начинается в двенадцать, а заканчивается в четыре ночи. Часы здесь как будто измеряют внутреннее, мучительно растянувшееся психологическое время Няньки: она, по наблюдению Городового, испытывает «страданье, которое не описать пером» [1, с. 374].

В пятой картине Врач, страдающий манией преследования, проводит абсурдное медицинское освидетельствование и приходит к выводу о крепком психическом здоровье Няньки на том основании, что у пациентки здоровый цвет лица, а Санитар умеет считать до трех. Время действия полторастраничной сцены – два часа (с четырех ночи до шести утра).

Картина шестая разворачивается в доме Пузыревых одновременно со сценой в сумасшедшем доме (с пяти до шести утра). Федор, не знающий о том, кто убил дочь Пузыревых, в темноте принимает Служанку за Няньку и ложится к ней в постель. Когда Федор узнает, что Соню убила его невеста, он горюет и решает, по совету Служанки, «учиться, учиться и учиться» [1, с. 378], чтобы стать учителем латинского языка. Эта картина, пожалуй, единственная, где время, измеряемое часами, хотя бы приблизительно соответствует времени событийному. Объективное время вдруг поворачивается лицом к человеку и идет с ним в ногу, сочувствуя страданию и безысходной обреченности, которые переживает ни в чем не повинный Федор.

Третье действие состоит уже не из трех, как предыдущие, а из двух картин. Четвертое – последнее – из одной. Происходит своего рода композиционная редукция, демонстрирующая бренность и конечность человеческого бытия. Этот мотив подчеркивается авторской ремаркой, построенной по принципу абсурдной детализации: «Стол. На столе гроб. В гробу Соня Острова. В Соне Островой сердце. В сердце свернувшаяся кровь. В крови красные и белые шарики. Ну конечно и трупный яд. Всем понятно, что светает» [1, с. 378]. Последняя фраза, с точки зрения формальной

логики не мотивированная предыдущим изложением, усиливает мотив абсурдности и обреченности человеческого существования, в котором рождение нового дня, наступление рождественского праздника, долгожданное будущее (М. Б. Мейлах заметил, что «действие «Елки у Ивановых» сводится к ожиданию единственного события – елки: о ней говорят все действующие лица» [3, с. 364]) напрямую увязывается со смертью и разложением человека. Эта мысль развивается в стихотворном монологе Собаки Веры, первая строфа которого получает пророческое звучание («Я хожу вокруг гроба. / Я гляжу вокруг в оба. / Эта смерть – это проба» [1, с. 378]), а последняя продолжает тему наказания, скорее даже кровавого возмездия, за преступление («Федор гладил бы круп / Твой всегда по утрам б, / А теперь ты сама станешь труп» [1, с. 378]). События в этой, седьмой, сцене происходят одновременно (с восьми до девяти утра) с судебным процессом, о котором говорится в восьмой картине.

Суд над Нянькой превращается в откровенный фарс, настоящее пиршество бюрократического нонсенса: судьи рассматривают дело поссорившихся Козлова и Ослова, а приговор (смертный!) выносят Няньке. С момента задержания убийцы проходит всего девять часов, отсутствуют дознание, следствие и другие необходимые процедурные моменты (за исключением буффонадной психиатрической экспертизы). Мрачную абсурдность и нелепость происходящего подчеркивают авторское описание места действия («На восьмой картинке нарисован суд. Судейские в стариках – судействие в париках. Прыгают насекомые. Собирается с силами нафталин. Жандармы пухнут» [1, с. 380]), беспричинная смерть сразу двух судей в начале заседания и мрачно-ироническое обращение Секретаря к Няньке, только что приговоренной к повешению («Вот мы и идем тебе навстречу» [1, с. 382]).

Последнее – четвертое – действие состоит всего из одной картины, изображающей долгожданный рождественский вечер. Дети с благоговейным нетерпением ждут, когда родители откроют двери, за которыми находится елка. Увидев ее, мальчики и девочки искренне радуются и адресуют елке восторженные слова под пение матери, играющей на рояле. Затем все дети, а за ними и родители по очереди беспричинно умирают. Мотив безысходности и нелепости человеческого существования здесь достигает своей предельной концентрации: за один час – с шести до семи часов вечера – умирают восемь человек; умирают именно в тот момент,

когда надо бы жить (сбывается их мечта – наступает время рождественской елки). Этот мотив усиливается и финальной ремаркой: «Конец девятой картины, а вместе с ней и действия, а вместе с ним и всей пьесы» [1, с. 385]. Подобная градация мотивирует напрашивающееся продолжение: а вместе с ней и жизни. Так приходят к своему разрешению эсхатологические мотивы пьесы, обозначенные еще в самой первой реплике произведения – в мрачном пророчестве годовалого Пети Перова: «Будет елка? Будет. А вдруг не будет. Вдруг я умру» [1, с. 366].

После авторского сообщения о конце пьесы вопреки законам драматургии появляется традиционная для «Елки у Ивановых» информация: «На часах слева от двери 7 часов вечера» [1, с. 385]. Вынесенная в самый конец произведения, она несет повышенную смысловую нагрузку. Умирают люди, заканчивается жизнь, а часы (шире – время) остаются.

Время в пьесе А. Введенского пришло в разлад с бытием человека – оно то мчится вперед, обгоняя жизнь людей, то неожиданно замедляет свой бег; время не связано с событийной реальностью, оно абсолютно автономно и непоследовательно; время носит здесь дискретный характер. По справедливому замечанию Е. С. Шевченко, в «Елке у Ивановых» «любое время (историческое, календарное, время суток, время человеческой жизни и т. п.) не имеет ровно никакого значения» [5, с. 171]. Такая концепция времени объясняет и то, что несмотря на сравнительную молодость Пузыревых их дети имеют возраст от одного до восьмидесяти двух лет и старшие ведут себя, как совсем маленькие дети, а самый младший – годовалый Петя – рассудителен и даже мудр. В условиях дискретности и автономности времени детям может быть сколько угодно лет: в абсурдной реальности каждого из них оно движется с разной скоростью и в любом направлении.

Выводы. Роль образа часов в «Елке у Ивановых» весьма существенна. Часы здесь становятся центральным коррелятом времени и формируют особое представление о его природе и взаимоотношениях с человеком. Время у А. Введенского приобретает дискретный, онтологический и эсхатологический характер, оно становится хаотичным и автономным по отношению к людям. Человек поссорился со временем, и оно покинуло его, повергнув в пучину безвременья и оставив наедине со смертью.

Литература

1. Введенский А. Елка у Ивановых / Александр Введенский // Новобасманная, 19. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 365–385.

2. Колеватых Г. М. Поэтика времени у В. Хлебникова и А. Введенского / Г. М. Колеватых // Александр Введенский и русский авангард : материалы междунар. научн. конф. – СПб., 2004. – С. 48–56.

3. Мейлах М. Б. Русский довоенный театр абсурда: (К пятидесятилетию пьесы Александра Введенского «Елка у Ивановых») / М. Б. Мейлах // Новобасманная, 19. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 356–365.

4. Резвых Т. Антиномии времени у Александра Введенского / Татьяна Резвых // Логос. – №3 [99]. – 2014. – С. 67–94.

5. Шевченко Е. С. «Елка у Ивановых» А. Введенского : «буффонное» vs. «трагедийное» / Е.С. Шевченко // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология» – 2011. – № 2 (10). – С. 170–181.

Сиротенко В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету

Бурлака Р.

– учитель-методист Краматорської загальноосвітньої школи № 12

УДК 82(477.6)(07)

ІСТОРІЇ, ЯКІ НЕ ПОВИННІ СТАТИ ІСТОРІЄЮ:

РОЗДУМИ З ПРИВОДУ КНИГИ «ДОНБАС – АРЕНА ВІЙНИ»

У статті проаналізовано ряд публікацій, уміщених у збірці «Донбас – арена війни», зокрема окреслено декілька взаємопов'язаних проблемних аспектів, висловлених дописувачами з приводу воєнно-суспільних, ідеологічно-моральних явищ, що виявилися на Донбасі в останні роки ХХІ ст. Зосереджуючись на матеріалах, пов'язаних із питанням, чому сепаратистські настрої набули поширення в регіоні, автор поділяє позицію журналістів, що настрої «донбаського патріотизму» розпалювалися імпортованою ідеєю «руського мира», в основі якої лежать антигуманні постулати, здатні трюїти свідомість людини.

Ключові слова: сепаратизм, ідея «руського мира», український патріотизм, фашистська ідеологія, ностальгія, трагічне як катарсис.

Сиротенко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики начального образования Донбасского государственного педагогического университета

Бурлака Р.

– учитель-методист Краматорской общеобразовательной школы № 12

ИСТОРИИ, КОТОРЫЕ НЕ ДОЛЖНЫ СТАТЬ ИСТОРИЕЙ:

РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД КНИГОЙ «ДОНБАСС – АРЕНА ВОЙНЫ»

В статье проанализировано несколько публикаций, помещенных в сборнике «Донбасс – арена войны», в том числе рассмотрено несколько взаимосвязанных проблемных аспектов, высказанных корреспондентами

относительно военно-общественных, идеологическо-моральных явлений, проявившихся на Донбассе в последние годы XXI века. Сосредотачиваясь на материалах, связанных с вопросом, почему сепаратистские настроения приобрели распространение в регионе, автор разделяет позицию журналистов, что настроения «донбасского патриотизма» разжигались импортированной идеей «русского мира», в основу которой положены антигуманные постулаты, способные отравлять сознание человека.

Ключевые слова: сепаратизм, идея «русского мира», украинский патриотизм, фашистская идеология, ностальгия, трагическое как катарсис.

Syrotenko V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Theory and Practice of Primary Education, Donbas State Teachers' Training University

Burlaka R.

*– Teacher, teaching methods specialist,
Comprehensive School 12, Kramatorsk*

**STORIES THAT MUST NOT BECOME HISTORY:
THOUGHTS ABOUT THE BOOK «DONBAS – ARENA OF WAR»**

The article analysis a number of essays fitted in the selection «Donbas – Arena of war»; in particular a few interlinked problems expounded by correspondents are viewed that are dealing with the military and society, ideological and moral phenomena that appeared in Donbas in recent years of XXI century. Concentrating on materials dealing with the question, why separatist moods became wide spread in the region, the author agrees to the viewpoint of journalists, that the moods of «Donbas patriotism» were heated up by means of the imported idea of «the Russian World», based on hellish postulates capable of poisoning the consciousness of human beings.

Key words: separatism, idea of «the Russian World», Ukrainian patriotism, fascist ideology, nostalgia, tragic as a catharsis.

Постановка проблеми. Хтось, безумовно, не погодиться з фразою, винесеною в заголовок статті. Однак ми свідомо звернулися до оксюморонного висловлювання для підкреслення думки, що події, які характеризують політико-ідеологічне, морально-духовне, національно-етнічне життя всієї України, а особливо Донбасу, починаючи з кінця 2013 року, не повинні сприйматися суспільством як чергова низка в перебігові історії, не повинні канути в Лету, щоб потім відбитися кількома рядками в підручнику вітчизняної історії. Це події, які кардинально змінили стабільно звичний ритм життя, світорозуміння кожного громадянина України, залишили різний, хай часто й суперечливий, слід у їхніх душах, змусили не тільки кожного відповісти на питання «А хто я є як громадянин, а що для мене Україна?», а й передати це у спадок кільком наступним поколінням, щоб і вони, уже з нових суспільно-

соціальних позицій, продовжували задумуватися над причинами, обставинами й наслідками того, що випало на долю нас як сучасників і учасників героїчно-трагічних змагань за українську державність.

Про вагомість якогось історичного факту можна судити з того, як на нього відреагувала суспільна думка, який резонанс він викликав на рівні емоційно-духовного осмислення тощо. Отже, можемо констатувати, що тема Донбасу від весни 2014 року стала об'єктом науково-мистецького осмислення в різних її інтелектуальних вимірах: 1 – наукові дослідження (Т. Возняк «Геополітичні аспекти війни в Україні» (2015), Є. Магда «Гібридна війна: вижити і перемогти» (2015), Ф. Турченко, Г. Турченко «Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна» (2015)); 2 – художньо-публіцистичні твори (С. Талан «Оголений нерв», 2015: історія про події 2014 року очима сім'ї обивателів з міста Сєверодонецька; збірка гумористичних оповідань на тему війни в Україні Б. Жолдака «Укри», 2015; історія двох братів, що стали ворогами, представлена М. Бутченком у книзі «Художник войны», 2015; збірка оповідань В. Шкляра «Чорне сонце», 2015; художньо-документальна розповідь С. Лойка «Аеропорт», 2015); 3 – вистави «Безодня» Ореста Огородника у львівському драматичному театрі імені Марії Заньковецької, «Місто Z: Хранителі» за п'єсою В. Лебєдєва в запорізькому Новому театрі, мюзикл для дітей «Незвані гості у Країні Світла», поставлений у Львові заслуженою артисткою України І. Мазур; 4 – відеокліпи за пісенними творами гуртів «Тартак» «Висота. Ніхто, крім нас» (присвячено захисникам Донецького аеропорту й усім українським військовим) та «Гайдамаки» «Аркана!» (Пісня про сепаратиста); 5 – кінематограф (документальні стрічки Х. Бондаренко «Україна: вижити у вогні», 2014; С. Якименка «На лінії вогню», 2014; О. Волошиної (Україна) та Д. Кіо (Франція) «Вибір Олега», 2016) [9].

До цього переліку додаємо і книгу «Донбас – arena війни» (2015, упорядник О. Тараненко), авторами якої переважно стали викладачі, випускники, студенти Донецького національного університету, евакуйованого восени 2014 року до Вінниці. Дуже важко подати жанрові дефініції уміщених там дописів: публіцистика, есеїстика, спогади, роздуми... Найточніше, напевне, підійде визначення «біль душі», оскільки кожен автор ділиться надзвичайно особистим, наболілим, викликаним як тим, що довелося пережити й відчути, перебуваючи в захопленому сепаратистами Донецьку, так і тими побутовими проблемами й питаннями соціального захисту, працевлаштування, інтеграції та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб. Тож при всій суб'єктивності уміщених матеріалів у

них простежуються певні закономірності, коли дописувачі прагнуть збагнути, чому не вдалося зупинити «руський мир» весною 2014 року, ба більше, оскільки ця пухлина й зараз ятрить донбаську землю, в чому коріниться природа пасивності місцевого населення і що ж усе-таки для них означає поняття «Донбас, Донецьк», чи можна після всього, що відбулося, говорити про український патріотизм донбасівців і ким вони сприймають себе в неокупованій терористами й російськими військами Україні. Це не риторичні питання, оскільки від відповіді на них у значній мірі залежатиме подальша доля українського суспільства, шляхів розвитку української державності, бо події на Донбасі стосуються всіх в Україні незалежно від того, де вони проживають.

Аналіз останніх досліджень. Зрозуміло, що видання, подібні до книги «Донбас – арена війни», не мають широких критично-літературознавчих досліджень, однак це не означає відсутності посиленої уваги до них. Наприклад, у мережі Інтернету знаходимо цілий ряд повідомлень переважно анатоційно-інформативного характеру про цю збірку. Їхній огляд можна розпочати з того, що ще до виходу книги була представлена своєрідна анотація, у якій від імені упорядників, зокрема, зазначалося, що це «збірка роздумів, аналізу, інтерв'ю, міркувань та прогнозів. Ми вже маємо досвід такої публіцистики – збірку «Історії несепаратисток», що викликала великий суспільний резонанс та зацікавлені дискусії. Головне – вона зробила перший крок до діалогу та солідарних комунікацій, розтопила кригу байдужості до проблем мешканців Донбасу, що стали вимушеними переселенцями, і почала ламати стереотипи розділеності на «МИ» та «ВОНИ», ненависті й ворожнечі» [3].

Маємо також кілька повідомлень щодо презентації збірки як у залі Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва [6], так і в актовій залі ДонНУ (Вінниця, вул. Фрунзе, 4). Звернімо увагу на хоча й лаконічний, але надзвичайно точний аналіз самої назви книги, яка «... має декілька підтекстів: це і суто «донецька» альянція на відомий стадіон «Донбас-арена», й образ арени гладіаторів, де ллється кров з волі зовнішніх сил; тут і циркова арена, де відбувається парад абсурду. У книзі «Донбас – арена війни» немає двох однакових історій. Всі разом вони утворюють об'ємну картину історії великої і страшної, в центрі якої — людина. Звичайна людина зі своїми суб'єктивними недоліками, проте здатна співпереживати ближньому, не втрачати розуму та здорового глузду, мужньо долати життєві випробування і врешті-решт перемагати» [7].

Окремо слід виділити декілька міркувань укладача збірки, завідувача кафедри журналістики Донецького національного університету в Вінниці Олени Тараненко [1; 2]. Ідеться не стільки про

презентування видання, скільки робиться заклик задуматися над публікаціями, пропустити їх через власні серце й душу, зробити належні висновки, щоб вони допомогли відродити скалічені війною людські долі: «Найважливіше, що це – збірка реальних життєвих історій, аналітичних роздумів, філософських висновків, спровокованих ситуацією в Донбасі в 2014–2015 роках. Всі автори – жителі Донбасу, які змушені були покинути рідні місця <...> Важливо навчитись чути одне одного, намагатись зрозуміти його позицію чи філософію, а отже, виробити солідарні комунікації в суспільстві. Такий діалог можливий в Україні, але укладач книги не впевнена, що таке можливо між двома частинами університету, який розділився під час війни. Є там люди, які не можуть покинути Донецьк через певні матеріальні обставини, але є й ті, хто задовго до війни систематично підривав підвалини держави в місті і в Університеті, свідомо казав студентам неправду, одурманював ідеологічними фальшивками. З такими порозумітись немає шансу, бо їхні вчинки знаходяться у моральній площині життя, вони зрадили, втратили будь-яку довіру» [1].

Мета запропонованої статті. Цілком поділяючи представлені тут думки та оцінки, наголосимо на двох аспектах. По-перше, основна мета книги – осмислити все, що відбулося й відбувається на Донбасі, віднайти й збагнути ґенезу зла, прорахунків, помилок, щоб на цьому ґрунті розпочати вибудовувати нові морально-духовні й інтелектуально-культурні якості, які б об'єднували, а не роз'єднували людей і суспільство. По-друге, відповідальність, принциповість, вимогливість при оцінці діяльності тих, хто має безпосередній вихід і вплив на громадські, особливо молодіжні аудиторії, щоб не допускати поширення й розповсюдження завідома викривленої, спотвореної, а часто й ворожої для української держави інформації. Це не заклик до пошуку «відьом», а усвідомлення громадянської відповідальності за вирішення спільної справи утвердження України як істинно суверенної й демократичної держави.

Отже, **завдання** статті ми вбачаємо в тому, щоб при аналізі окремих публікацій у книзі «Донбас – арена війни» надалі зосередитися на наступному:

- виокремити кілька провідних мотивів, які характеризують собою загальне спрямування збірки;
- визначити позиції, на основі яких автори дописів подають оцінку подій, які мають місце як на Донбасі так і в Україні в цілому;
- сформулювати власну оцінку з приводу висловлених у книзі думок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із певною долею умовності представлені у збірці дописи можна розподілити на

декілька основних тематичних груп: ностальгування за втраченою батьківщиною (переважно Донецьком): Т. Москалюк «Революция личных обид», І. Цікава «35 хвилин», М. Дробот «Ми ще побачимося, друже...»; неоднозначність сприйняття «донбаських переселенців» «аборигенами»: В. Пилипенко «Исповедь донецкой беженки», О. Росінська «Серце моє українське зі Сходу...», І. Єрмакова «Вдячність щасливої людини»; сприйняття Донбасу як неодмінно української території: А. Хрипункова «Донецкие. Род пробужденный», Н. Казеннова «Украинский Донецк: возвращение в победивший город», Є. Пилипенко «Дочь переселенцев». Але найчастіше звучить мотив, у якому зазначені змістово-проблемні вектори перетинаються, взаємодоповнюють або й по-своєму дискутують між собою, оскільки, як правило, автори задаються питаннями «Чому ідея «русского мира» знайшла багато прихильників саме на Донбасі?», «Чому українським патріотам не вдалося відстояти рідні місця?», «Яким бачиться майбутнє Донбасу?» Тому надалі ми зупинимося на дописах І. Ісаченко «Око тайфуна», А. Тараненка «Собака з жовтою кліпсою», Х. Захарчук «Реквієм по ідеалах «країни мрій», у яких висловлюються неоднозначні, інколи доволі дискусійні думки.

Так, у повіствуванні І. Ісаченко можна виділити декілька опорних ситуацій, у яких, по суті, розкривається «передісторія» донецьких подій весни 2014 року. Хронологія їх появи, а відтак і журналістської фіксації, неоднозначно засвідчують їхню невідповідність, а точніше чіткий і продуманий сценарій проросійського перевороту. Тому тут знаходимо часткову відповідь не лише на питання, як це відбувалося, але й – чому. Тож перший етап – це добре спланована операція по нагнітання страху, викликаного антиукраїнськими («бандерівськими, правосекторівськими») настроями. Не секрет, що подібні настрої завжди мали доволі міцне підґрунтя на Донеччині. Не будемо посилатися на хрестоматійні приклади конфронтації на національному ґрунті між В. Стусом та горлівськими шахтарями, але зішлемося на власний приклад, коли у Краматорську на стадіоні під час матчу між юнацькими командами донецького «Шахтаря» та львівських «Карпат» глядачі похилого віку з орденськими колодками ветеранів Великої Вітчизняної війни, чуючи перемовляння футболістів між собою українською мовою, реагували репліками: «О, бандери понаїхали!» Тому немає нічого дивного й у тому, що авторка описує непоодинокі випадки, коли у громадському транспорті працювали «подсадные утки», діючи за схемою: по мобільному телефону починали з кимось говорити про те, що в районі Мотелю бачили декілька автобусів із татуйованими бійцями з

Майдану [5, с. 26]. І це спрацьовувало неодмінно! І тут слід відзначити надзвичайно важливе авторське зауваження. Реакція пасажирів у транспорті – це не просто вияв обивательських настроїв. Це, по суті, прояв ментальних пріоритетів, коли матеріальне починає домінувати над духовним. Адже сама І. Ісаченко не соромиться зізнатися в тому, що вона не прихильниця радикальних нац-ідейних пріоритетів і чинила б їм опір, якби їхні прихильники з'явилися в Донецьку. Однак ситуація кардинально змінюється тим, що опонентами квазіукраїнських настроїв виявилось не місцеве населення, не дончани, а «пацанчики в треніках из ростовской и воронежской глубинки. И полезли срывать украинские флаги. И лишили нас работы и дома» [5, с. 29].

Ось тут і починається найцікавіше. З'ясовується, що ідея «русского мира», хоча й мала своє «донбаське підґрунтя», усе-таки у своїй основі імпортована, чужорідна. Так, авторка, перебуваючи в якості журналістки в самому вирі донецьких подій весни 2014 року, неодноразово стикалася з «горлівськими титушками» й була свідком таких розмов: «Не... сегодня штурмовать не будем, не ждите. Сегодня не запланировано»... «Да там такие деньги зашли, вам и не снилось»... «А откуда зашли-то?» – осторожно интересовались мы. «Да оттуда – от дяди Вовы...» [5, с. 27].

Отже, наміри і стратегія однієї сторони визначені надзвичайно чітко й точно. Тож виникає питання, які ж висувалися контраргументи. І тут відкривається безліч неоднозначних фактів, які потребують глибинного аналітичного аналізу. Факт перший – моральний індивідуальний (помножений на масову вседозволеність) настрій людини. Ми вже згадували про матеріальну зацікавленість («российские пенсии, зарплаты»), то вона, напевне, і проявилася в тому, що недавні співгромадяни і виявилися неспроможними чинити опір спокусі: «... родные еще вчера дончане, с которыми мы вместе многие годы пытались отстаивать закрывающиеся школы, больницы, шахты, заводы; дончане, знающие журналистов и по именам, и в лицо, – теперь с энтузиазмом сдавали нас «понаехавшим» [5, с. 28]. Однак є ще й факт другий і, як нам здається, більш суттєвий. Це поведінка тогочасної української влади. Вона виявилася неготовою (а швидше, не схотіла!) до активних і рішучих дій, спрямованих на протистояння явній антиукраїнській агресії: «Появились «решалы» – все решить в 2 недели пообещал журналистам, добро улыбаясь, Тарута. Потом приезжал Яценюк и тоже пообещал «все решить». Новый начальник облУВД, новый прокурор, новый глава СБУ... Они говорили – все пучком, все решим вот-вот. Только с каждым днем становилось все хуже и хуже» [5, с. 28].

На що наштовхують подібні журналістські зізнання. Якщо перше ще можна зрозуміти (згадаймо Воландівську оцінку москвичів, що вони люди хороші, але спотворені «квартирним питанням»), то друге примушує задуматися багато над чим, і, перш за все, самій українській громаді слід усвідомити свою відповідальність за правильність вибору своїх керманічів: патріот не той, хто носить вишиванку й виголошує з трибуни «Слава Україні!», а той, хто своє особисте, меркантильне уміє підпорядкувати інтересам держави.

Своєрідним продовженням журналістських міркувань І. Ісаченко слугує есе А. Тараненка «Собака з жовтою кліпсою», хоча автор і зосереджується на єдиній проблемі – чому людина переймається чужорідними, не побоїмося цього слова, антигуманними ідеями? Щоб викликати в читача фізіологічно усвідомлюване відчуття самого процесу отруєння, автор знаходить надзвичайно точний конкретно-зримий образ фаршу, яким годують охочих посмакувати. Інтернет подає 36 прямих значень цього слова. Нам же видається, що А. Тараненко надає йому переносно сленгової семантики. Зіставимо, наприклад, інтернетівські тлумачення «м'ясо, подрібнене в м'ясорубці для приготування їжі», «результат діяльності м'ясорубки» [10] з тими асоціаціями, що виникають у дописувача: «Фарш тем и хорош, что его можно глотать не жуя, не напрягаясь. Он лезет в неограниченном количестве из ТВ, радио, газет и Интернета. Сначала его приправляют ложью, извращенной логикой, отрицанием очевидного. И люди превращаются в стадо овец. Потом в фарш добавляют ненависть. И овцы превращаются в свору гиен, преступая человеческие законы» [8, с. 46]. Як бачимо, розкрита сама технологія приготування, виготовування тих, на кого розраховувалася ідея «русского мира». І в даному разі не важливо, хто «кухар», важливо те, що задіяні найпримітивніші, а відтак, і найстрашніші інстинкти, спрямовані на руйнування самих основ людської особистості – здатності думати, аналізувати, приймати самостійні виважені рішення. Тож цілком логічним виглядає і «продукт подібної кухні»: на територіях ДНР/ЛНР уже немає людей, там лише «население» з чітко поставленим діагнозом: «... мы и не украинцы, потому что зовем чужую армию, и не россияне как бы тоже! А кто же? «Русскоязычное население». С этого дня (квітень 2014 року – Р. В., В. С.) для меня «русскоязычный» – синоним «слабоумный» [8, с. 47].

Однак небезпека полягає в тому, що й «населення» не може обійтися без ідеологічного підживлення, без гасел, які б згуртовували юрбу, закликали рухатися за погоничем. І тут знову на допомогу приходить «фарш». Його споживачі вже позбавлені здатності відрізнити якісне, дійсно споживне від ерзацу, від отрути,

на ґрунті якої виростають найстрашніші людиноненависницькі бацили – фашизм. Ми пам'ятаємо, як напередодні захоплення Слов'янська, Краматорська вулицями цих, і не тільки цих, міст марширували натовпи з викриками «Фашизм не пройде!», натякаючи, що українці – це бандерівці, читай фашисти! Але вчитаймося в такі висловлювання: «Некто Гафт: «России Богом отпущено быть чище и сильнее других». Некто Проханов: «Бог послал на нас луч света». Х...о Путин: «Вот у нас, русских, душа как-то шире, светлее»; «У нас северных территорий много. Нам бы южных побольше». Это уже не симптомы. Это – диагноз. Это – фашизм. Настоящий. Без примесу. И вот туда захотели влиться мои земляки. Понимая или нет, что называются они теперь не народом, а «населением» каких-то там «территорий» [8, с. 50]. Подібні висновки читати страшно, однак необхідно, бо тільки осмислення кожним подібних речей допоможе позбутися полуди з очей та розуму, підштовхне до необхідності самостійного критичного мислення, адже без цього не можна уникнути трагедії як на особистісному, так і на національно-державному рівні. А саме про це йдеться в публікації Х. Захарчук «Реквієм по ідеалах «країни мрій».

На наш погляд, у збірці немає чогось подібного за характером осмислення порушених проблем. Якщо в інших публікаціях простежуються трагічні мотиви, пов'язані з утратою домівки, відчуттям власної вини за те, що відбувається на Донбасі, то тут трагедія набуває катарсисного відтінку, оскільки тільки смерть рідних і близьких знайомих виявляється спроможною повернути іншим людям здатність здорового мислення. Адже описується парадоксальна ситуація: рятуючись від призову за повісткою до лав української армії, чоловіче населення Донбасу записувалося добровольцями до лав сепаратистів. Важливо підкреслити, що автор намагається зрозуміти правильність здійсненого кроку, бо людині властиве одвічне прагнення жити в кращих умовах, сподіватися, що вона опиниться у «країні мрій». Та мрії розбиті жорстокою реальністю. Коли у сміттєвих мішках на непідконтрольній Україні території знайшли невпізнанні, понівечені останки трьох ДНРівських вояків, серед рідних і знайомих поширилося переконання – це зробили «свої»: «люди, пліч-о-пліч з якими хлопці пішли воювати. У думках і досі не вкладається, як таке можна було зробити зі своїми однодумцями, бо навіть тварини з одної зграї тримаються разом за будь-яких обставин» [4, с. 108]. Звернімо увагу на оксюморонність поставлених в один ряд двох понять – людина і звір, які своєю алогічністю підкреслюють антигуманну сутність самої ідеології «руського мира», що й намагається донести до читача Х. Захарчук: хлопці «прагнули стати рушійною силою великих змін, а

стали вічним горем для своїх батьків та повчанням для суспільства. Хотілося б вірити, що після смерті вони зрозуміли, де звернули не туди, та очистили свої душі від того гріха, що на них впав» [4, с. 109].

Проведені нами спостереження та зроблені висновки дозволяють окреслити перспективи подальших розвідок:

– розглянути змістово-проблемні аспекти інших публікацій подібної тематики;

– у самій збірці «Донбас – арена війни» детальніше зосередитися на якомусь одному творі, що дозволить поглибити аналіз його проблематики, увиразнити авторську позицію, осмислити образно-художню систему її реалізації;

– окреслити жанрові параметри уміщених у збірці дописів як вияву авторської індивідуальності, рівня їхньої творчої майстерності.

Література

1. «Донбас – арена війни» : книжка, яку видали викладачі ДНУ. – Режим доступу : <http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/donbas-arena-viynu-knyzhka-yaku-vydaly-vykladachi-dnu>

2. «Донбас – арена війни» : невігадані історії переселенців вийшли друком. – Режим доступу : <http://vn.20minut.ua/Kult-podii/donbas-arena-vijni-nevighadani-istoriyi-pereselenciv-vijshli-druk-10471594.html>

3. Анотування книги «Донбас – арена війни». – Режим доступу : <http://www.myvin.com.ua/ua/news/events/38303.html>

4. Захарчук Х. Реквієм по ідеалах «країни мрій» / Х. Захарчук // Донбас – арена війни / упорядкув. О. Тараненко. – Вінниця : Т.П. Барановська, 2015. – С. 107–109.

5. Исаченко И. Око тайфуна / И. Исаченко // Донбас – арена війни / упорядкув. О. Тараненко. – Вінниця : Т. П. Барановська, 2015. – С. 26–29.

6. Презентація книги «Донбас – арена війни». – Режим доступу : <http://moemisto.ua/vn/prezentatsiya-knigi-donbas--arena-viyi-15391.html>

7. Презентація книги публіцистики в Донецькому національному університеті. – Режим доступу : <http://news.donnu.edu.ua/uk-ua/Pages/Donbas-arena-viuni.aspx>

8. Тараненко А. Собака з жовтою кліпсою / А. Тараненко // Донбас – арена війни / упорядкув. О. Тараненко. – Вінниця : Т. П. Барановська, 2015. – С. 45–51.

9. Твори про війну на сході України. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D1%96

10. Фарш – значення слова. – Режим доступу : <http://slova.pp.ua/index.php?newsid=116680>

РЕЦЕНЗІЇ

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

ЛІТЕРАТУРНІ ПОРТРЕТИ СЛОВ'ЯНЩИНИ

[Рец. :] Романько В. Слов'янськ літературний : перша половина XIX – початок XXI століття : Літературні портрети та хрестоматійний матеріал / В. Романько. – Слов'янськ, 2011, 2016. – 383 с., 389 с.

*Слов'янськ, Слов'янськ!
Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині,
І так красуєшся собі!*

М. Петренко

Такими влучними рядками, представленими в епіграфі, охарактеризував свою маленьку батьківщину наш земляк, найяскравіший поет-романтик – Михайло Петренко. Значення його творчості для сучасності беззаперечне. Саме тому багатьох дослідників: лінгвістів, етнографів, істориків, літературознавців – так цікавлять творчі надбання митців-земляків. Серед них відразу постає ім'я відомого науковця, письменника, краєзнавця зі Слов'янська – Валерія Івановича Романька. Упродовж багатьох років дослідник активно займається вивченням творчості своїх земляків, їх внеском у сучасний літературний процес. Він є автором близько 700 публіцистичних, науково-популярних, методичних, наукових статей у газетах, журналах, збірниках. Його ім'я широко відоме в літературних колах не тільки Донеччини, а й України в цілому; зокрема, ім'я В. І. Романька внесено у всеукраїнські довідники «Краєзнавці України» (2003), «Письменники України» (2006). Науковець має низку почесних звань, серед яких: Відмінник освіти України (2001), Почесний краєзнавець України (1993), Почесний краєзнавець Донеччини (2008) та багато інших. В. І. Романько є головою правління Донецької обласної організації «Національна спілка краєзнавців України», членом Національної Спілки письменників України, членом наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, членом-кореспондентом Міжнародної академії наук педагогічної освіти. Також Валерій Іванович активно займається

журналістикою, зокрема, він є членом Національної Спілки журналістів України, головним редактором газети «Педагог» у Донбаському педуніверситеті тощо. В. І. Романько – лауреат низки всеукраїнських та обласних літературних премій.

Валерія Романька не дарма називають Колумбом літературних надр Донеччини [2, с. 389]. Його розвідки завжди актуальні й затребувані літературознавцями донецького краю. Тому кожна нова праця викликає неабияку зацікавленість. Так, поява першого видання «Слов'янськ літературний : перша половина ХІХ – початок ХХІ століття : Літературні портрети та хрестоматійний матеріал» (2011) відразу привернула до себе увагу. Вдало впорядкована структура праці дозволяє всебічно вивчити життєвий і творчий шлях письменників, які народилися в Слов'янську або були його гостями, а також тих земляків-сучасників, хто сказав своє вагоме слово в поезії, прозі, публіцистиці та краєзнавстві. До літературно-критичних нарисів додаються окремі твори, що сприяє більш повному уявленню про конкретного автора.

В. Романько опрацював чимало творів наших земляків – від Михайла Петренка до майстрів пера сучасності. Уперше всебічно, детально описана, професійно й науково обґрунтована історія літературного руху на Слов'янщині.

Серед уродженців Слов'янська розглянуто творчість М. Петренка, В. Коряка, Б. Слуцького, Н. Кащук, В. Міщенко, В. Пучкова. Усі твори мають свою неповторність, красу, новизну.

Відомо, що М. Петренко збагатив нашу поезію жанром вірша-роздуму, вірша-медитації. У характерному для романтизму настрої поет розкриває збентеженість душі ліричного героя. Поезії Петренка пройняті пронизливою тугою, гострим відчуттям самотності, розчаруванням і разом з тим – палкою любов'ю до життя, пориванням до світлого, високого.

Віршам Михайла Петренка притаманна глибока задушевність, неповторна мелодійність. Зовсім не випадково багато його поезій стали народними піснями [1, с. 15]. Зокрема, слова «Недолі» були покладені на музику Л. Олександровою і стали широко відомою піснею:

*Дивлюся на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, боже, ти криллів не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!*

Про М. Петренка на його батьківщині вийшло чимало статей, дві книги [1, с. 19].

До числа талановитих й плідних літературознавців 20-30-х років ХХ століття належить Володимир Коряк, автор книжок «До

брами» (1913), «Просвіт» (1918), «Тарас Шевченко» (1919) та ін. Незаконно репресований 1937 року як ворог народу, він був забутий на довгі роки. І тільки в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття його ім'я потроху почало повертатися до українського читача. Праці Коряка, колись надто поширені, тепер перетворилися на бібліографічну рідкість, і є сьогодні в окремих примірниках у невеликій кількості бібліотек України [1, с. 26–27].

У виданні В. Романька чільне місце посідає й поезія Бориса Слуцького. Його вірші відзначені розмовністю інтонацій, демонстративною прозаїчністю мови; їхні теми – минула війна, суворі життєві будні: збірки «Память» (1957), «Работа» (1964), «Доброта дня» (1973), «Неоконченные споры» (1978) [1, с. 33].

Теплими й лагідними словами згадує Валерій Іванович про письменницю, перекладачку – Наталію Кащук. Наша землячка жила любов'ю до людей, до поезії, до життя. Такою вона залишиться в нашій пам'яті. А її творчий доробок «гідно увійде в літературно-мистецьку спадщину нашого краю» [1, с. 44].

До когорти відомих земляків, життя й сили яким для нелегких життєвих доріг дала Слов'янщина, належить і відомий український письменник Володимир Іванович Міщенко. Відзначено, що «внесок Володимира Міщенка в українську літературу значущий філософським осмисленням життя, блискучою стилістичною майстерністю, світоглядною цілісністю, яка ґрунтується на глибинному розумінні літературного процесу та фундаментальних, енциклопедичних знаннях» [1, с. 48].

Для слов'янців відоме ім'я Володимира Пучкова, уродженця нашого міста. Він є автором низки поетичних збірок («Азбука музики», «Парусный цех», «Видимо-невидимо» та ін.). В. Пучков захоплюється журналістикою та поезією. Автор досяг відповідних висот як поет. Його твори перекладено українською, англійською, китайською мовами [1, с. 62].

Окрім названих вище авторів, у книзі В. Романька широко показана творчість гостей нашого міста, а саме: К. Зіновіїва, Г. Сковороди, А. Чехова, М. Горького, О. Олеса, К. Лукашевич, М. Островського, В. Сосюри, Л. Вишеславського. Д. Павличка, С. Жуковського та багатьох інших. Як бачимо, чимало талановитих людей відвідали Слов'янськ. Відомо, що у Святі Гори приїздили такі відомі письменники, як Ф. Тютчев, І. Бунін, М. Цветаєва, В. Стус. На жаль, відомостей про перебування їх саме у Слов'янську немає.

За словами В. І. Романька, перелік імен талановитих майстрів пера, хто народився у Слов'янську чи його відвідав, далеко не повний [1, с. 6]. У виданні наведені найбільш відомі автори, чиї твори часто з'являлися на сторінках періодичних видань, чиї книги постійно

виходили, хто своїм словом привертав особливу увагу читача. Творчі доробки згаданих митців охоплюють найрізноманітніші теми. Серед розмаїття тем художніх і публіцистичних творів, краєзнавчих розшуків та критичних нарисів наші земляки та відомі гості не могли оминати одну – тему міста Слов'янська, ближнього Святогір'я та всього Придінців'я. Вагомими та дорогими є для нас рядки про історичне минуле, про людей, про природу північної частини Донеччини:

*Я починався відтіля,
де гул заводів даль колише.
Ясні Донеччини поля
Мені на світі наймиліші.*

В. Сосюра

У книзі Валерія Романька детально проаналізований сучасний літературний процес у Слов'янську. Автор уперше всебічно вивчив питання зародження та розвитку літературних об'єднань Слов'янщини: від найдавніших до сучасних. Наприклад, літоб'єднання «Світанок», яке починало свою діяльність ще у 20-ті рр. ХХ ст. і плідно працює в ХХІ ст. під керівництвом поета та прозаїка Олександра Ярового (з 2009 р.). Також показав В. Романько й діяльність інших спілок: літературно-мистецького об'єднання «Світлиця муз» (керівник В. Півень), поетичної організації «Джерело» при газеті «Совет» (керівник Ю. Доброносова), об'єднання «Поетичний салон» при газеті «Злагода» (керівник В. Шевельов), літературного угруповання «Ліцейський сад» при педагогічному ліцеї (редактор О. Бабенко), літературної студії «Горлиця» при ДДПУ (керівник В. Щербатюк), літературного об'єднання ім. В. М. Сосюра при ДДПУ (керівник В. Романько).

Читаючи рядки віршів сучасної молоді, розуміємо, наскільки багата на таланти наша земля. Можливо, саме цей факт сприяв тому, що для Слов'янська традиційним став літературно-мистецький конкурс «Місто моє, ти для мене єдине». Свій початок він бере з весни 2004 року і щорічно проходить під егідою міської влади. Завдяки цьому конкурсу ми маємо прекрасні твори наших земляків про рідний край, про рідне місто, про рідну домівку. Вони не тільки вчать нас любити свою батьківщину, а й дозволяють побачити, як за допомогою слова можна передати свої щирі почуття любові до рідного краю:

*Рідне місто, хоч ти і маленьке,
Твою чисту й просту красу,
Як любов до рідної неньки,
Я у серці своїм несучу.*

С. Каплуновський

Окремий розділ у виданні В. Романька присвячений діяльності сучасних представників літературного Слов'янська. Зазначимо, що сьогодні літературний рух активно розвивається в нашому місті. Серед наших сучасників – чотири члени Національної Спілки письменників України: Олександр Яровий, Валерій Романько, Микола Сіробаба, Володимир Глущенко; чимало досвідчених майстрів пера: Анатолій Федь, Тетяна Чала, Володимир Півень; заявила про себе талановита молодь: Сергій Горбатенко, Ганна Чорненька та ін. З гордістю згадує автор і тих, хто назавжди покинув нас, проте зробив вагомий внесок у літературну спадщину Слов'янська: І. Овчаренка, Н. Тарасенко, О. Дудку, Н. Бойка, Г. Тимофєєва. Пісні нашого земляка Г. Тимофєєва відомі не лише в Слов'янську, а й далеко за його межами. Вони сповнені пронизливою, щирою любов'ю до рідного міста, до рідної землі:

*Тихий мой Славянск, любимый мой,
Нас не разлучит вовек с тобой,
Птицей над горой Карачун
Я к тебе прилечу.*

Без сумніву, видання «Слов'янськ літературний: перша половина ХІХ – початок ХХІ століття: Літературні портрети та хрестоматійний матеріал» – це ґрунтовна праця, яка стала справжнім надбанням сучасної літератури. Так повно, упорядковано, цікаво про *Слов'янськ літературний* не говорив ще ніхто. Проте, як влучно зазначив В. І. Романько, у першому виданні були представлені далеко не всі талановиті митці нашого краю. Тому громадськість чекала на появу другого, доповненого видання. І ця подія невдовзі відбулася. У 2016 році така книга виходить. За її основу взято видання автора, яке побачило світ у 2011 році. Водночас ця праця доповнена новими персоналіями, у ній уточнено низку важливих фактів.

Друге видання цілком виправдало сподівання літературознавців. Книга В. Романька відразу одержала чимало позитивних відгуків. Дійсно, вона є результатом плідної праці, а також зайвий раз доводить, яких успіхів може досягти людина, що займається улюбленою справою.

Структура нового видання не зазнала суттєвих змін порівняно з першим, проте значно розширився перелік талановитих діячів літератури, імена яких пов'язані зі Слов'янськом. Так, наприклад, поповнився список письменників, які приїздили на нашу землю. Останнім часом наше місто активно почав відвідувати Сергій Жадан. Він плідно взаємодіє з молоддю Слов'янська, проводить *поетичні десанти* на базі ДДПУ. Творчість С. Жадана відзначена багатьма преміями, стипендіями, він став переможцем чималої кількості

конкурсів. Його твори присвячені пострадянській дійсності в Україні. Не оминув поет і трагічних подій, які сталися на Донеччині в 2014 році:

*Вирощено і нищівно
над каменями і кущами
повітря заповнене щільно
душами і дощами.
Підпис, місце печатки,
Виводиш, наче харизму,
блаженні першопчатки
східного сепаратизму.*

С. Жадан

Валерій Романько значно розширив перелік представників сучасного літературного Слов'янська. Друге видання містить твори таких талановитих письменників, як Володимир Глущенко, Олена Кузнецова, Олександр Романько. Їхній вклад у розвиток сучасного літературного процесу Слов'янщини беззаперечний. Зокрема, В. А Глущенко є відомим лінгвістом, провідним фахівцем у галузі історіографії мовознавства. Свою наукову діяльність автор вдало поєднує з поетичною творчістю. Його перші вірші вийшли друком у 1975 році. Натхнення й досвід В. Глущенка сприяли появі поетичних збірок «Ощущение доброго ветра» (2012), «Дорога обетованная» (2013), «И слово дал Ты мне, Господь» (2014). Любов до рідного міста, до його мальовничої природи посідає особливе місце у творчості поета:

*В краю озёр закончился сезон?
Но чтоб закончиться, ему б сперва начаться,
И ветке – в шишках сочных – закачаться,
закрыв собой багровый горизонт.
В краю озёр закончился сезон.*

В. Глущенко

Окремі сторінки В. Романько присвятив поезії Олени Кузнецової. Поетична мова творів нашої землячки вирізняється своєю неповторною інтонацією, помітні поєднання жіночності і духовної мужності, слабкості й сили, мовної мудрості й словесної лаконічності. За словами В. І. Романька, поезія О. Кузнецової – це «книга жіночої душі» [2, с. 301]. Авторка порушує зрозумілі й близькі проблеми. Тема любові до рідного краю актуальна для її творів:

*Осинки обагрились у предгорья,
Глаз путника пытливый веселя.
От звонов благозвучных Святогорья
Очнулась прикорнувшая земля...*

О. Кузнецова

Плідна краєзнавча діяльність і любов до рідного Слов'янська Романька-батька знайшла своє продовження у творчості Романька-сина. Олександр Романько активно бере участь у літературному процесі нашого міста, співпрацює з талановитою молоддю Донеччини. Він є автором низки поетичних збірок. Його вірші пронизані щирою любов'ю до різних куточків Слов'янська, до його мешканців:

*Козак фортеці Тор,
керамік, солевар, курортний лікар,
торговець й педагог, –
ми всі – слов'янці,
неначе персонаж один.*

О. Романько

Без сумніву, рецензовані роботи заслуговують найвищої оцінки фахівців. Самовіддана краєзнавча діяльність В. І. Романька, яка триває упродовж багатолітньої педагогічної діяльності, є поштовхом до подальшої дослідницької роботи з питань літературного краєзнавства.

Наявність таких праць забезпечує розуміння місця та ролі художньої літератури в житті людини, сприяє вихованню патріотизму, національної гідності, що є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення.

Зауважимо, що високою є й дидактична цінність робіт. Зібраний автором матеріал значно розширює світогляд філолога, формує його естетичний смак, сприяє підвищенню ефективності роботи працівників освітніх закладів, бібліотекарів, краєзнавців. Книги В. І. Романька дуже потрібні і вищій, і загальноосвітній школі.

Література

1. Романько В. Слов'янськ літературний : перша половина XIX – початок XXI століття : Літературні портрети та хрестоматійний матеріал / В. Романько. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 383 с.

2. Романько В. Слов'янськ літературний : перша половина XIX – початок XXI століття : Літературні портрети та хрестоматійний матеріал / В. Романько. – Видання 2-е, доповнене та уточнене. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2016. – 389 с.

**Збірник наукових праць
«Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології»
є фаховим виданням на підставі наказів
Міністерства освіти і науки України
№ 820 від 11 липня 2016 року
та № 1222 від 07 жовтня 2016 року.
Галузі науки: філологічні – мовознавство, літературознавство.**

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 3

Відповідальний за випуск:

Чайченко С. О. – доктор фізико-математичних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Макет і верстка – **Маторіна Н. М.**

Адреса редакції: вул. Генерала Батюка, 19. Кафедра германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької обл., Україна, 84116.

Тел.: +38 050 6768530

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Підписано до друку 20.10.2016 р. Ум. др. арк. 20,5.

Формат 60x84 1/16.

Тираж 100 прим. Зам. № 911.

Видавництво Маторіна Б. І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141 видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.

